

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО**

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

Чайка Ірина Вікторівна

УДК 159.923.2:373.3.011.3-051]:316.614.5(043.5)

ДИСЕРТАЦІЯ

**ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ СІМЕЙНИХ ВЗАЄМИН
НА САМОАКТУАЛІЗАЦІЮ ВЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ**

053 Психологія

Подається на здобуття наукового ступеня *доктора філософії (PhD)*

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ І.В. Чайка

Науковий керівник:

кандидат психологічних наук, старший

викладач кафедри психології

та соціальної роботи

Вінницького державного педагогічного

університету

імені Михайла Коцюбинського

О.С. Безверхий

Вінниця 2023

АНОТАЦІЯ

Чайка І.В. Психологічні особливості впливу сімейних взаємин на самоактуалізацію вчителів початкової школи. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії (PhD) за спеціальністю 053 Психологія. – Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, Міністерство освіти і науки України, Вінниця, 2023.

У дисертації представлено результати теоретичного та експериментально перевіреного дослідження особливостей впливу сімейних взаємин на самоактуалізацію вчителів початкової школи.

Теоретико-психологічний аналіз сутності самоактуалізації показав, що самоактуалізація вчителя початкової школи є постійним процесом самовдосконалення, безперервним рухом до досконалості та ідеального злиття їхньої професійної та особистісної ідентичності. Окреслено, що процес самоактуалізації є поступовим, у якому педагоги розкривають і реалізують свій особистісний потенціал у професійній сфері, і цей шлях значною мірою визначається взаємодією зовнішніх (середовище) і внутрішніх (поставлені цілі і дії, за допомогою яких людина їх досягає) чинників.

Запропоновано досліджувати самоактуалізацію вчителів початкової школи крізь призму сімейних взаємин, оскільки вони пропонують методологічне підґрунтя та відповідний дослідницький інструментарій для цієї складної теми. Також розширити систему сімейних взаємин вчителів початкової школи, включивши до неї подружні взаємини, де критерієм є не лише роль кожного з подружжя, й дитячо-батьківські взаємини.

Запропоновано теоретичну модель впливу сімейних взаємин на самоактуалізацію вчителів, яка базується на визнанні пріоритетності особистісно-орієнтованої спрямованості. Встановлено, що гармонізація

подружніх та дитячо-батьківських взаємин забезпечує підвищення показників самоактуалізації та сприяє високому рівню особистісного зростання.

За результатами емпіричного дослідження констатовано, що значення більшості показників самоактуалізації вчителів початкової школи, які перебувають у шлюбі, значно вищі за показники вчителів, які не перебувають у шлюбі. Найвищі значення притаманні показникам підтримки (63,9%) і самоповаги (62,5%), найнижчий – показнику прийняття агресії (48,3%). На основі процедури факторизації даних було виділено п'ять факторів сімейних взаємин («Сімейна самосвідомість», «Батьківська компетентність», «Комунікативна компетентність», «Соціальна компетентність» та «Емоційна саморегуляція»), які впливають на самоактуалізацію вчителів. Проведений аналіз показав, що частка сукупної дисперсії, яка пояснюється відібраними факторами становить: найвищий (21,6%) фактор 1, фактор 2 має показник 15,9%, фактор 3 – 7,1%, фактор 4 – 5,1%, фактор 5 – 4,6%.

Результати констатувального етапу надали можливість визначити групову динаміку досліджуваних. Було сформовано чотири групи (дві контрольні та дві експериментальні). Серед стратегій відбору досліджуваних у вибірку (ЕГ1, ЕГ2, КГ1, КГ2) була обрана стратегія випадкового відбору, коли максимально можливій кількості респондентів надається індивідуальний номер і потім обирається необхідна реальна кількість досліджуваних за допомогою таблиці випадкових чисел. Тобто кожному респонденту надаються рівні можливості бути членом вибірки, брати участь в експерименті. Тому зазначена стратегія ще носить назву техніка рандомізації, або R-метод. Встановлено, що у вчителів, які перебувають у гармонійних сімейних взаєминах, розвинута емпатія, батьківська компетентність, фасилітуюча діалогічна комунікація, сформовані навички соціальної взаємодії (співробітництво, дотримання правил), вироблена емоційна саморегуляція. Учителі, які знаходяться в дисгармонійних сімейних

взаєминах, мають значно нижчий рівень розвитку зазначених особистісних якостей.

Запропоновано програмні заходи розвитку самоактуалізації вчителів початкової школи, які ґрунтуються на низці соціально-психологічних технологій, засвоєння яких сприятиме формуванню й ускладненню структури міжособистісної взаємодії педагогів через гармонізацію сімейних взаємин. Основними програмними заходами визначено: організація лекцій для вчителів початкової школи «Етапи діалогічної взаємодії у вирішенні конфліктних ситуацій» та «Вікові особливості психічного розвитку дитини», тренінг-семінару «Я та мій партнер»; проведення рольових ігор «Сліпий та поводитир», «Ситуації».

Повторна діагностика вчителів початкової школи за вимірюваними в констатувальній частині показниками показала значимі зміни за наступними показниками: «орієнтація в часі», «підтримка», «ціннісні орієнтації» «гнучкість поведінки», «сензитивність», «самоприйняття», «спонтанність», «самоповага», «синергія», «потреба в пізнанні», «прийняття агресії», «контактність», «креативність». Після впровадження програмних заходів розвитку самоактуалізації через гармонізацію сімейних взаємин засобами полімодальної арт-терапії відбулися позитивні зміни у рівні сімейної самосвідомості та батьківської компетентності, розвитку навичок їхньої соціальної взаємодії, вдосконаленні здатності налагоджувати та підтримувати комунікацію, виробленні емоційної саморегуляції.

Вперше

- розроблено теоретичну модель впливу сімейних взаємин на самоактуалізацію вчителів початкової школи;
- експериментально доведено існування причинно-наслідкових зв'язків, через які сімейні взаємини впливають на самоактуалізацію вчителів початкової школи (задоволеність шлюбом, фасилітуюча діалогічна комунікація, подружня сумісність, узгодженість подружніх ролей, рівень

емпатії, сімейна адаптація, сімейна згуртованість, сімейне виховання, батьківське ставлення);

– встановлено, що соціально-психологічна програма розвитку самоактуалізації через гармонізацію сімейних взаємин засобами полімодальної арт-терапії, розроблена на основі відомих психологічних вправ, які скомпоновані відповідно до виявлених нами факторів (сімейна самосвідомість, батьківська компетентність, емоційна саморегуляція, комунікативна компетентність у близьких стосунках, соціальна компетентність), є ефективним методом розвитку самоактуалізації вчителів початкової школи;

– розширено та уточнено змістовий контекст ключових понять досліджуваної проблеми (самоактуалізація, самоактуалізація вчителя початкової школи, сімейні взаємини вчителя початкової школи);

– набула подальшого розвитку система знань про сутність, зміст та особливості гармонізації сімейних взаємин вчителів початкової школи засобами арт-терапії.

Практичне значення отриманих результатів дослідження полягає у розробленні та впровадженні соціально-психологічної програми розвитку самоактуалізації через гармонізацію сімейних взаємин засобами полімодальної арт-терапії. Матеріали дисертації можуть бути використані психологами, вчителями і батьками з метою створення сприятливих умов гармонійного розвитку особистості педагога та членів його родини.

Запропоновані наукові положення, висновки й рекомендації були **впроваджені** у практику діяльності Комунальних закладів «Вінницький ліцей №11», «Вінницький ліцей №15», «Вінницький ліцей №21» та «Вінницький ліцей №29».

Ключові слова: вчитель початкової школи, самоактуалізація, сімейні взаємини, подружні взаємини, дитячо-батьківські взаємини.

ABSTRACT

Chaika I.V. Psychological Features of the Influence of Family Relations on the Self-Actualization of Primary School Teachers – Qualification scientific work as a manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy (PhD) in the specialty 053 Psychology – Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Vinnytsia, 2023.

The dissertation presents the results of the theoretical and experimentally verified research on the features of the influence of family relationships on the self-actualization of primary school teachers.

The theoretical and psychological analysis of self-actualization essence has shown that the self-actualization of primary school teachers is a constant process of self-improvement, a permanent movement towards perfection and the perfect merger of their professional and personal identities. It has been outlined that the process of self-actualization is gradual, through which teachers reveal and use their personal potential in the professional sphere. Moreover, this process is determined to a large extent by the interaction of external (environment) and internal (goals set and actions taken to achieve them) factors.

It is proposed to study the self-actualization of primary school teachers through the prism of family relationships since they offer a methodological basis and relevant research tools for this complex issue. It is also expedient to expand the system of family relationships of primary school teachers by including marital relationships, where the criterion is not only the role of each spouse but also child-parent relationships.

The theoretical model of the influence of family relationships on teachers' self-actualization, based on the recognition of the priority of personality-oriented orientation, has been proposed. It has been established that the harmonization of marital and child-parental relationships provides an increase in self-actualization indicators and promotes a high level of personal growth.

The results of the empirical study show that the values of most indicators of self-actualization of married primary school teachers are significantly higher than

those of single teachers. The highest values are inherent to the indicators of support (63,9%) and self-respect (62,5%), the lowest – to the indicator of acceptance of aggression (48,3%). Based on the data factorization procedure, five factors of family relationships influencing teachers' self-actualization (Family Self-Awareness, Parental Competence, Communicative Competence, Social Competence, and Emotional Self-Regulation) have been identified. The conducted analysis has shown that the share of the total dispersion explained by the selected factors is as follows: factor 1 is the largest (21,6%), factor 2 has an indicator of 15,9%, factor 3 – 7,1%, factor 4 – 5,1%, factor 5 – 4,6% respectively.

The results of the ascertaining stage made it possible to determine the group dynamics of the study subjects. Four groups were formed (two control groups and two experimental ones). From among the strategies for selecting the study subjects for the sample (EG1, EG2, CG1, CG2), the strategy of random selection was chosen, when the maximum possible number of respondents is given an individual number and then the required real number of subjects is selected using a table of random numbers. In other words, each respondent is given equal opportunities to be a member of the sample and participate in the experiment. This strategy is also called the randomization technique, or R-method. It has been found that teachers who have harmonious family relationships possess empathy, parental competence, facilitative dialogic communication, social interaction skills (cooperation, compliance with rules), and emotional self-regulation. Teachers who have disharmonious family relationships demonstrate a significantly lower level of development of these personal qualities.

The program measures for developing the self-actualization of primary school teachers based on a number of social and psychological technologies have been proposed. Mastering these technologies will contribute to the formation and complication of the structure of interpersonal interaction of teachers through the harmonization of family relationships. The major program activities include: organization of lectures for primary school teachers, namely: “Stages of dialogic interaction in conflict resolution” and “Age-specific features of child mental development”, training seminar “I and my partner”; conducting role-playing games “Blind man and a guide”, “Situations”.

Repeated diagnostics of primary school teachers according to the indicators measured in the ascertaining part has shown significant changes in the following indicators: “time orientation”, “support”, “value orientations”, “behavioral flexibility”, “sensitivity”, “self-acceptance”, “spontaneity”, “self-respect”, “synergy”, “the need for cognition”, “acceptance of aggression”, “contact”, “creativity”. After implementing programmatic measures for the development of self-actualization through the harmonization of family relationships by means of multimodal art therapy, positive changes occurred in the level of family self-awareness and parental competence, the development of their social interaction skills, the improvement of the ability of establishing and maintaining communication, and the development of emotional self-regulation.

For the first time

- a theoretical model of the influence of family relationships on the self-actualization of primary school teachers has been developed;
- the existence of cause and effect relationships through which family relationships influence the self-actualization of primary school teachers has been experimentally proved: (marital satisfaction, facilitative dialogic communication, marital compatibility, coherence of marital roles, level of empathy, family adaptation, family cohesion, family education, role of the child in the family);
- it has been proved that the social and psychological program for developing self-actualization through the harmonization of family relationships by means of multimodal art therapy is developed on the basis of well-known psychological exercises, which are compiled in accordance with the factors we have identified (family self-awareness, parental competence, emotional self-regulation, communicative competence in close relationships, social competence); this is an effective method of developing the self-actualization of primary school teachers;
- classifications, definitions in the context of the problem under study have been clarified (self-actualization, primary school teacher’s self-

actualization, family relationships, marital relationships, child-parent relationships);

– the system of knowledge about the essence, content and features of harmonizing family relationships of primary school teachers by means of art therapy has gained further development.

The practical significance of the research results is the development and implementation of a social and psychological program for promoting self-actualization through the harmonization of family relationships by means of multimodal art therapy. The materials of the dissertation can be used by psychologists, teachers and parents to create favorable conditions for the harmonious development of the teacher's personality and family members.

The proposed scientific provisions, conclusions and recommendations have been **implemented** in the practice of the municipal institutions “Vinnytsia Lyceum №11”, “Vinnytsia Lyceum №15”, “Vinnytsia Lyceum №21” and “Vinnytsia Lyceum №29”.

Keywords: primary school teacher, self-actualization, family relationships, marital relationships, child-parent relationships.

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

а) статті у фахових виданнях України

1. Чайка І.В. Зарубіжний підхід у вивченні проблеми самоактуалізації вчителів початкової школи. *Теорія і практика сучасної психології*. 2019. №5. С.163-168. DOI: <https://doi.org/10.32840/2663-6026.2019.5-2.29>.
2. Чайка І.В. Проблема самоактуалізації вчителів початкової школи у вітчизняній психолого-педагогічній літературі. *Технології розвитку інтелекту*. 2020. Випуск №1 (26). Том 4. DOI: <http://doi.org/10.31108/3.2020.4.1.8>.
3. Чайка І.В. Вплив сімейних взаємин на самоактуалізацію вчителів початкової школи. *Особлива дитина: навчання і виховання*. 2020. №2 (94). С.81-92.

4. Чайка І.В. Фасилітуюча діалогічна комунікація у сім'ях вчителів початкової школи. *Габітус*. 2020. Випуск 20. С. 166-170. DOI: <http://doi.org/10.32843/2663-5208.2020.20.30>.
5. Чайка І.В. Модель впливу сімейних взаємин на самоактуалізацію вчителів початкової школи. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського*. 2021. № 2. Том 32 (71). № 2. С. 169-176. DOI: <http://doi.org/10.32838/2709-3093/2021.2/30>.
- б) наукові праці у періодичних виданнях Європейського Союзу
6. Chaika I. Features of the influence of family relations on the self-actualization of elementary school teachers. *Modern Science – Moderní věda*. 2022. № 4. P.56-62.
- в) наукові праці, що засвідчують апробацію матеріалів дисертації
7. Чайка І.В. Понятійно-термінологічна визначеність словоназви «самоактуалізація». *Актуальні проблеми сучасної науки та наукових досліджень : матеріали VI Всеукраїнська наук.-практ. конф. (20-21 листопада 2018 р.)*. Вінниця, 2018. С. 226-229.
8. Чайка І.В. Самоактуалізація вчителів початкової школи: основні елементи та проблеми. *Сучасна система освіти і виховання: досвід минулого – погляд у майбутнє : матеріали Міжнародної наук.-практ. конф. (4-5 жовтня 2019 р.)*. Київ, 2019. С.112-115.
9. Чайка І.В. Особливості сімейних взаємин вчителів початкової школи. *Психологія та педагогіка: необхідність впливу науки на розвиток практики в Україні : матеріали Міжнародної наук.-практ. конф. (21-22 лютого 2020 р.)*. Львів, 2020. С.73-77.
10. Чайка І.В. Особливості подружніх взаємин вчителів початкової школи. *Практичні та теоретичні питання розвитку науки та освіти : матеріали Міжнародної наук.-практ. конф. (25 - 26 травня 2020 р.)*. Львів, 2020. С.39-41.
11. Чайка І.В. Фасилітуюча діалогічна комунікація як показник розвитку сімейних взаємин вчителів початкової школи. *Тенденції розвитку*

психології та педагогіки : матеріали Міжнародної наук.-практ. конф. (6-7 листопада). Київ, 2020. С. 134-137.

12. Чайка І.В. Вплив сімейних взаємин на самоактуалізацію особистості в основних психологічних підходах. *Сучасні тенденції розвитку науки : матеріали V Міжнародної наук.-практ. конф. (30-31 травня 2021 р.). Київ, 2021. С. 30-31.*
13. Чайка І.В. Гармонізація дитячо-батьківських взаємин вчителів початкової школи. *Сучасні перспективи розвитку науки : матеріали V Міжнародної наук.-практ. конф. (4-5 грудня 2021 р.). Київ, 2021. С. 41-42.*
14. Чайка І.В. «Парентифікація як перевернута ієрархія у дитячо-батьківських взаєминах вчителів початкової школи». *Теоретичні та практичні аспекти розвитку науки та освіти: матеріали V Міжнародної наук.-практ. конф. (30-31 травня 2022 р.). Львів, 2022. С. 22-23.*

ЗМІСТ

АНОТАЦІЯ	2
ВСТУП	13
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ВПЛИВУ СІМЕЙНИХ ВЗАЄМИН НА САМОАКТУАЛІЗАЦІЮ ВЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ	24
1.1. Проблема самоактуалізації вчителів початкової школи у сучасній психолого-педагогічній літературі.....	24
1.2. Психологічні особливості сімейних взаємин учителів початкової школи.....	47
1.3. Проблема впливу сімейних взаємин на самоактуалізацію вчителів початкової школи у сучасній психолого-педагогічній літературі.....	82
Висновки до першого розділу	108
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ВПЛИВУ СІМЕЙНИХ ВЗАЄМИН НА САМОАКТУАЛІЗАЦІЮ ВЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ	110
2.1. Експериментальний план дослідження психологічних особливостей впливу сімейних взаємин на самоактуалізацію вчителів початкової школи	110
2.2. Методологічні аспекти дослідження самоактуалізації та сімейних взаємин учителів початкової школи.....	121
2.3. Результати емпіричного дослідження психологічних особливостей впливу сімейних взаємин на самоактуалізацію вчителів початкової школи та їх інтерпретація	157
Висновки до другого розділу	179
РОЗДІЛ 3. ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПРОГРАМИ РОЗВИТКУ САМОАКТУАЛІЗАЦІЇ ВЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ЧЕРЕЗ ГАРМОНІЗАЦІЮ СІМЕЙНИХ ВЗАЄМИН ЗАСОБАМИ ПОЛІМОДАЛЬНОЇ АРТ-ТЕРАПІЇ	187
3.1. Огляд соціально-психологічних програм розвитку самоактуалізації вчителів у сучасній психологічній літературі.....	187
3.2. Розробка соціально-психологічної програми розвитку самоактуалізації через гармонізацію сімейних взаємин засобами полімодальної арт-терапії.....	198
3.3. Результати впровадження соціально-психологічної програми розвитку самоактуалізації через гармонізацію сімейних взаємин засобами полімодальної арт-терапії.....	210
Висновки до третього розділу	225
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	227
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	231
ДОДАТКИ	255

ВСТУП

Актуальність та доцільність дослідження. Сьогодні в центрі уваги української держави перебуває система освіти, яка є визначальною для її соціально-економічного, духовного та культурного розвитку. У цьому контексті особливого значення набувають певні якості особистості, які раніше визнавалися, але не вважалися основними. До таких якостей належать проактивність, ініціативність, відповідальність у прийнятті рішень, креативність, прагнення до розкриття та вираження власної унікальної індивідуальності.

Нові суспільні тенденції підкреслюють важливість виховання активних, творчо розвинених особистостей, які прагнуть розкрити і повністю виразити свої таланти і внутрішній потенціал, як основну мету в сфері освіти. Саме ця місія в освітньому процесі є надзвичайно важливою, оскільки її кінцева мета виходить за рамки простого надання випускникам закладів освіти знань, умінь і навичок, а полягає у створенні середовища, яке сприяє всебічному розвитку їх особистості.

Ключову роль у цьому процесі відіграють педагоги, особливо в початковій школі, які мають значний вплив на формування особистості учня. Як наслідок, педагоги повинні володіти цими якостями, щоб ефективно виконувати свої педагогічні обов'язки. Від особистісних якостей учителя початкової школи значною мірою залежить актуалізація потенціалу, закладеного в навчально-виховному процесі. Отже, практика професійної педагогіки значно ускладнюється.

Це підтверджується процесом реформування української освіти, що триває. Впровадження Нової української школи (НУШ) висунуло нові вимоги до педагогів. Концепція НУШ наголошує на необхідності формування психологічної готовності вчителя до виконання своїх професійних обов'язків висококваліфіковано. Аналіз офіційних освітніх нормативно-правових актів, таких як закони України «Про освіту [2], «Про

повну загальну середню освіту» [3], Наказ Міністерства освіти і науки України «Про деякі організаційні питання підготовки педагогічних працівників для Нової української школи» [4], розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану заходів на 2017-2029 роки із запровадження Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа»» [7], Концепція Нової української школи [11], Концепція розвитку педагогічної освіти [5], Професійний стандарт вчителя початкових класів [6], підкреслює важливість вчителя, який уособлює духовно-моральні цінності, здатність до виховання підростаючого покоління, готовність до саморефлексії та постійного зростання, конкурентоспроможність, вміння відстоювати власну позицію.

Зростаюче значення освітян у сучасному суспільстві стає очевидним при вивченні різних міжнародних публікацій ЮНЕСКО. Серед них – «Всесвітня доповідь з освіти: Порівняння глобальної освітньої статистики» від 2011 року, доповіді Міжнародної комісії з освіти для XXI століття «Освіта: Прихований скарб» 1996 року, «Всесвітня доповідь з освіти: Вчителі та навчання у світі, що змінюється» 1998 року, документи Міжнародних конференцій ЮНЕСКО з освіти, що відбулися у 2004 та 2008 роках, а також Всесвітня доповідь з моніторингу програми «Освіта для всіх» 2015 року. У зазначених документах сучасний учитель постає як агент освітніх і суспільних трансформацій, людина, яка глибоко занурена в ідеї змін та інновацій як невід'ємної складової своєї роботи.

У цьому контексті ключовим елементом, який має вирішальне значення для успішного здійснення освітнього процесу, в якому повинні брати активну участь як держава, так і місцева громада, є вмотивований учитель. По суті, завданням держави має бути сприяння як професійному, так і особистісному розвитку вчителя, а також підвищенню його соціального статусу. Іншими словами, сучасна школа потребує вчителів, які демонструють креативність та інноваційність. Ця потреба гостро усвідомлюється і цінується учнями, про

що свідчить їхню прихильність до педагогів, яких вважають «оригінальними», «нетрадиційними» та «інноваційними».

Щоб запровадити новий і вдосконалений підхід до викладання, викладачам необхідно надати автономію у виборі навчальних матеріалів, імпровізації та експериментуванні. Дослідження, присвячені вивченню впливу особистості вчителя на учня, підкреслюють, що лише ті педагоги, які досягли стану творчої індивідуальності та свободи професійного розвитку, можуть зробити найбільш вагомий внесок у розвиток характерів своїх учнів, вплинути на їхні життєві перспективи та цінності, а також стимулювати зростання творчих здібностей та навичок дітей [113; 118; 120]. Учитель початкової школи має втілювати різноманітний набір компетентностей (мовно-комунікативна; предметно-методична; інформаційно-цифрова; психологічна; емоційно-етична; педагогічне партнерство; інклюзивна; здоров'язбережувальна; проєктувальна; прогностична; організаційна; іцінювальна-аналітична; інноваційна; рефлексивна; здатність до навчання протягом життя), виконуючи функції наставника, коуча, фасилітатора, супервайзера та модератора. У своїй діяльності вчителі Нової української школи мають спиратися на компетентнісний, особистісно орієнтований та діяльнісний підходи. На особистісному рівні вони мають демонструвати емоційну та психологічну зрілість, лідерство, управлінські навички, професіоналізм, ефективну комунікацію, чесність, чуйність, тактовність, толерантність і глибоку любов до дітей та своєї професії [101, с. 9].

Неможливо переоцінити вирішальну роль, яку відіграють учителі у формуванні майбутнього суспільства. Вкрай важливо, щоб професійна освіта забезпечувала вчителів якісними знаннями, навичками та інноваційними технологіями, оскільки вони є основою для ефективної взаємодії з дітьми молодшого шкільного віку.

Крім того, важливим аспектом цієї реформи стало розширення можливостей учителів для безперервного навчання. Як наслідок, з 15 лютого 2018 року, відповідно до наказу Міністерства освіти і науки України «Про

деякі організаційні питання підготовки педагогічних працівників до роботи в Новій українській школі» [4], вчителям, які навчали учнів перших класів у 2018-2019 та 2019-2020 навчальних роках, було наполегливо рекомендовано пройти підвищення кваліфікації. Міністерство також запровадило систему сертифікації як фінансовий стимул для вчителів. На початку 2019 року було розпочато пілотний проєкт сертифікації вчителів початкової школи, в якому взяли участь понад 800 учителів [146].

Отже, одним із основних постулатів Нової української школи (НУШ) є мотивація вчителів до активного самовдосконалення як особистісного, так і професійного потенціалу, досягнення самоактуалізації. У цьому контексті питання самоактуалізації вчителів початкової школи набуває особливого значення як вирішальний чинник особистісного розвитку людей, які прагнуть стати професіоналами, і ця сфера залишається недостатньо дослідженою.

Важливість зазначеного питання полягає в тому, що найвища актуалізація особистісного потенціалу може бути досягнута саме у сфері професійної діяльності. Зокрема, коли йдеться про вчителів початкової школи в умовах Нової української школи (НУШ), їхня самоактуалізація розглядається насамперед як наслідок їхнього професійного саморозкриття. Вона є невід'ємною складовою їхнього професійного зростання та важливим показником їхньої професійної ідентичності та самовдосконалення. Отже, лише той учитель початкової школи, який керується власними переконаннями, інтересами та цілями, аналітично підходить до педагогічних завдань, володіє механізмами творчої самореалізації, може ефективно застосовувати свої загальні знання в контексті своєї індивідуальності при взаємодії з кожним учнем у конкретній ситуації. У пріоритетах Нової української школи самоактуалізація має розглядатися як центральне завдання, що не лише сприяє розвитку особистості, а й є важливою метою освітньої діяльності.

Дослідження питань, пов'язаних із самоактуалізацією особистості, посідає центральне місце у працях багатьох зарубіжних психологів, таких як

Дж. Голда [183], І. Івтзана [188], М. Купера [175], К. Роджерса [215], Е. Шострома [223] та низки інших. У своїх дослідженнях вони заглиблюються у фундаментальну природу самоактуалізації, акцентуючи увагу на розкритті людського потенціалу та культивуванні гармонійних міжособистісних взаємин. Дослідження розвитку особистості крізь призму самоактуалізації є також помітною темою у працях вітчизняних психологів, таких як О.О. Бандура [16], Б.В. Братаніч [22], І.Г. Ільченко [22], Л.М. Карамушка [57], С.Д. Максименко [86], О.М. Мірошниченко [92], Т.М. Титаренко [140], М.Г. Ткалич [142] та інші.

Щодо самоактуалізації педагогів, то цьому аспекту присвячені праці О.Г. Видри [106], Н.Кічука [59], Л.М. Кобильнік [61], Н.В. Павлик [103], Я.Ю. Пінчука [106], Н.В. Теличко [139]. Проте варто зазначити, що самоактуалізації вчителів початкових класів приділяли лише часткову увагу такі дослідники, як А.К. Горват [37] та Л.М. Тягур [37], що підкреслює недостатність комплексного дослідження в цій специфічній сфері.

Самоактуалізація вчителів початкових класів формується під впливом поєднання внутрішніх аспектів, таких як фізіологічні та психічні особливості особистості, та зовнішніх чинників, таких як соціальне оточення та активна взаємодія з іншими людьми. Сучасні наукові дослідження не пропонують всебічного та повного розуміння того, як сімейні взаємини впливають на самоактуалізацію вчителів початкової школи. Особливої актуальності це питання набуває в контексті Нової української школи.

Для вчителів, особливо які перебувають у шлюбі, дуже важливо досягти прогресу на шляху до самоактуалізації. Це пов'язано з тим, що вони є потенційними трансляторами психологічного благополуччя, цінностей та культури для наступних поколінь. Іншими словами, сім'я має значний вплив на професійне зростання особистості, в тому числі на її самоактуалізацію.

Світло на дослідження сімейних проблем, конфліктів та стратегій їх вирішення проливають праці зарубіжних науковців. Серед відомих авторів у цій сфері варто відзначити О. Гарджі [185], С. Ренке [50], Х. Лю [196],

Е. Маккобі [199], В. Сатира [219], М.Б. Томера [234], Д. Умберсона [234]. Багато українських науковців також спрямували свою увагу на дослідження сімейних взаємин. Роботи А.Я. Бондарчука [21], І.О. Мазурика [82], С.Д. Максименка [83], М.І. Мушкевич [96], Л.В. Помиткіної [107], Н.І. Погорільської [107], О.А. Столярчук [135], Л.І. Рішка [114], Р.П. Федоренко [147; 148; 149], Н.С. Хлопоніної [152], А.В. Шиделка [161] присвячені дослідженню структури та динаміки сімейних взаємин. Крім того, питання впливу сімейних взаємин на самоактуалізацію особистості розглядаються в роботах таких науковців, як М.Б. Гасюк [31], О.Б. Емішянц [49], В.В. Коваленко [64].

Аналіз досліджень, пов'язаних із самоактуалізацією, дозволяє зробити два важливих висновки. По-перше, сучасна психологічна наука активно та всебічно досліджує цей феномен. По-друге, вплив сімейних взаємин на самоактуалізацію вчителів початкової школи недостатньо вивчений, а його значення в контексті Нової української школи зростає. Отже, недостатня розробленість цієї проблеми вплинула на вибір теми дослідження. Враховуючи вищезазначені чинники, можна стверджувати, що тема дослідження «Психологічні особливості впливу сімейних взаємин на самоактуалізацію вчителів початкової школи» має високий рівень актуальності.

Об'єкт дослідження – самоактуалізація вчителів початкової школи.

Предмет дослідження – вплив сімейних взаємин на самоактуалізацію вчителів початкової школи.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та емпірично дослідити особливості змісту та структури причинно-наслідкових зв'язків, через які сімейні взаємини впливають на самоактуалізацію вчителів початкової школи.

Гіпотеза дослідження полягає у наступному:

1. Сімейні взаємини вчителів початкової школи мають істотний вплив на показники їх самоактуалізації.

2. Гармонізація сімейних взаємин призводить до зростання показників самоактуалізації.

Досягнення поставленої мети обумовлює вирішення в ході виконання дисертаційної роботи таких **завдань**:

1. Шляхом теоретико-психологічного аналізу уточнити ключові поняття проблеми самоактуалізації вчителів початкової школи.

2. Розробити теоретичну модель впливу сімейних взаємин на самоактуалізацію вчителів початкової школи.

3. На констатувальному етапі провести емпіричне дослідження й визначити фактори сімейних взаємин, які впливають на самоактуалізацію вчителів початкової школи.

4. Розробити та апробувати на формуальному етапі соціально-психологічну програму розвитку самоактуалізації через гармонізацію сімейних взаємин засобами полімодальної арт-терапії.

Для вирішення поставлених завдань, перевірки гіпотези і досягнення мети використано **методи дослідження**: в ході розробки теоретико-методологічних основ дослідження – методи порівняння, аналізу, синтезу та узагальнення положень, які містяться в науковій літературі. Також використано метод моделювання для розробки теоретичної моделі впливу сімейних взаємин на самоактуалізацію вчителів початкової школи.

У ході проведення експериментального дослідження було застосовано план істинного експерименту з двома експериментальними та двома контрольними групами, з рандомізацією цих груп, з попереднім та підсумковим тестуванням.

У ході психодіагностичного дослідження було застосовано такі методики: «Самоактуалізаційний тест» Е. Шострома (в адаптації Ю.Е. Альшиної, Л.Я. Гозмана, М.В. Заики та М.В. Кроза) для дослідження структури та рівня самоактуалізації; методики дослідження характеру та структури сімейних взаємин: «Діагностика шлюбного потенціалу особистості» (ДШПО) (Є.М. Потапчук); «Діагностика сімейних

ролей подружжя» (ДСРП) (Є.М. Потапчук); тест-опитувальник задоволеності шлюбом (ОЗШ) (В.В. Столін, Т.Л. Романова, Г.П. Бутенко); авторська анкета для визначення рівня фасилітуючої діалогічної комунікації (ФДК); тест-опитувальник батьківського ставлення (А.Я. Варга, В.В. Столін); «Аналіз сімейних взаємин (АСВ)» (Е.Г. Ейдемільер, В.В. Юстіцкіс); «Шкала емоційного відгуку» А. Меграбяна і Н. Епштейна; діагностика психологічного клімату в сім'ї («Шкала оцінки сімейної адаптації та згуртованості – FACES-III» Д. Олсон, Дж. Портнер, Я. Леві в адаптації Н.Ф. Михайлової).

Для статистико-математичної обробки даних, одержаних у ході експерименту, використовувалися методи: статистичний аналіз вибірки, кореляційний аналіз, порівняння середніх значень вибірок з використанням U-критерію Манна-Уїтні, регресійний аналіз з використанням критерія Фішера, факторний аналіз з обертанням «варімакс» (Varimax).

Експериментальний вплив здійснювався з використанням соціально-психологічної програми розвитку самоактуалізації через гармонізацію сімейних взаємин засобами полімодальної арт-терапії.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Напрямок дисертаційного дослідження пов'язаний із темою науково-дослідної роботи кафедри психології та соціальної роботи Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського «Соціально-психологічні особливості самоздійснення особистості в умовах трансформаційних змін» (0120U100295).

Тему дисертації затверджено на засіданні Вченої ради Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (протокол №4 від 24.10.2018 р.) і узгоджено рішенням бюро Міжвідомчої ради з координації досліджень у галузі освіти, педагогіки і психології (протокол №1 від 29.01.2019 р.).

Наукова новизна результатів дослідження полягає у тому, що *вперше:*

- розроблено теоретичну модель впливу сімейних взаємин на самоактуалізацію вчителів початкової школи;
- експериментально доведено існування причинно-наслідкових зв'язків, через які сімейні взаємини впливають на самоактуалізацію вчителів початкової школи (задоволеність шлюбом, фасилітуюча діалогічна комунікація, подружня сумісність, узгодженість подружніх ролей, рівень емпатії, сімейна адаптація, сімейна згуртованість, сімейне виховання, батьківське ставлення);
- встановлено, що соціально-психологічна програма розвитку самоактуалізації через гармонізацію сімейних взаємин засобами полімодальної арт-терапії, розроблена на основі відомих психологічних вправ, які скомпоновані відповідно до виявлених нами факторів (сімейна самосвідомість, батьківська компетентність, емоційна саморегуляція, комунікативна компетентність у близьких стосунках, соціальна компетентність), є ефективним методом розвитку самоактуалізації вчителів початкової школи;
- розширено та уточнено змістовий контекст ключових понять досліджуваної проблеми (самоактуалізація, самоактуалізація вчителя початкової школи, сімейні взаємини вчителя початкової школи);
- набула подальшого розвитку система знань про сутність, зміст та особливості гармонізації сімейних взаємин вчителів початкової школи засобами арт-терапії.

Експериментальна база дослідження. Дослідно-експериментальна робота проводилася на базі: Комунальних закладів «Вінницький ліцей №4», «Вінницький ліцей №8», «Вінницький ліцей №10», «Вінницький ліцей №11», «Вінницький ліцей №12», «Вінницький ліцей №15», «Вінницький ліцей №19», «Вінницький ліцей №21», «Вінницький ліцей №29», «Вінницький ліцей №33», Маліївецької та Підлісномукарівської гімназій, Дунаєвецького ліцею Хмельницької області.

Практичне значення одержаних результатів. Розроблена програма може бути використана для підвищення показників самоактуалізації вчителів початкової школи. Зокрема вказана програма впроваджена у ліцеях м. Вінниці: №11 (довідка № 01- 15/274 від 27.10.2023 р.); №15 (довідка № 02 – 29/351 від 31.10.2023р.); №21 (довідка № 02 – 09/474 від 30.10.2023р.); №29 (довідка № 02 – 28/425 від 31.10.2023р.). Підтверджена експериментально модель впливу сімейних взаємин на самоактуалізацію може бути використана в інших наукових дослідженнях зазначеного напрямку.

Апробація результатів дисертації здійснювалася на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях: VI Всеукраїнська науково-практична конференція «Актуальні проблеми сучасної науки та наукових досліджень» (Вінниця, 20-21 листопада 2018 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Сучасна система освіти і виховання: досвід минулого – погляд у майбутнє» (Київ, 4 -5 жовтня 2019 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Психологія та педагогіка: необхідність впливу науки на розвиток практики в Україні» (Львів, 21-22 лютого 2020 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Практичні та теоретичні питання розвитку науки та освіти» (Львів, 25-26 травня 2020 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Тенденції розвитку психології та педагогіки» (Київ, 6-7 листопада 2020 р.); V Міжнародна науково-практична конференція «Сучасні тенденції розвитку науки» (Київ, 30-31 травня 2021 р.); V Міжнародна науково-практична конференція «Сучасні перспективи розвитку науки» (Київ, 4-5 грудня 2021 р.); V Міжнародна науково-практична конференція «Теоретичні та практичні аспекти розвитку науки та освіти» (Львів, 30-31 травня 2022 р.).

Публікації. Зміст і результати дисертаційного дослідження І.В. Чайки відображені в 6 наукових публікаціях, з яких 5 – у виданнях, включених до переліку, затвердженого МОН України, як фахові з психології; 1 стаття – у міжнародному науковому періодичному виданні.

Структура та обсяг роботи: дисертація складається з анотації, вступу, трьох розділів, списку використаних джерел (240 найменувань, з яких – 72 іноземною мовою), 31 додатку на 173 сторінках. Загальний обсяг дисертації становить 254 сторінки, у тому числі 230 сторінок основного тексту. Дисертація містить 44 таблиці на 28 сторінках та 17 рисунків на 9 сторінках.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ВПЛИВУ СІМЕЙНИХ ВЗАЄМИН НА САМОАКТУАЛІЗАЦІЮ ВЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

1.1. Проблема самоактуалізації учителів початкової школи у сучасній психолого-педагогічній літературі

Проблема самоактуалізації привертає значну увагу суспільства та вважається однією з ключових тем у сучасній психолого-педагогічній літературі. Першими, хто провів дослідження в цьому напрямку, були представники гуманістичної психології, зокрема, А. Маслоу [201], Г. Олпорт [170], К. Роджерс [214; 215], Е. Шостром [223; 224]. Вони зробили суттєвий внесок у розуміння даного феномена.

Серед сучасних зарубіжних дослідників самоактуалізації слід відзначити Дж. Голда [183], який визначив стійку систему особистісних цінностей, що охоплює різні сфери (духовну або релігійну, моральну, соціальну, психологічну та фізичну). Також варто відзначити М. Купера [175], який досліджував ідею цілком функціонуючого суспільства як засобу гарантування повної реалізації потенціалу кожного із його громадян. І. Івтзан [188; 189] проводив дослідження, охоплюючи аспекти самоактуалізації в контексті віку, статі, культури та соціального середовища.

У вітчизняних наукових дослідженнях існує загальна концепція, що пов'язує вивчення самоактуалізації особистості зі структурно-генетичним підходом до аналізу особистості та ідеєю особистісного саморозвитку. Зазначена концепція розкривається в роботах багатьох вчених, таких як: О.О. Бандура [16], О.Б. Братаніч [23], М.Б. Гасюк [29; 30; 31], В.О. Гомонюк [35], С.В. Грабіщук [40; 41], В.Л. Зливков [53], І.Г. Ільченко [23], Л.М. Карамушка [57], Є.В. Карпенко [58], Н.В. Кічук [59], Л.М. Кобильнік [61; 62; 63], С.Д. Максименко [85], О.М. Мірошніченко [92], Н.В. Петренко

[105], Г.К. Радчук [112], В.В. Рибалка [113], В.В. Русова [116], Л.В. Сохань [129], Н.В. Старинська [132], Т.М. Титаренко [140], М.Г. Ткалич [142; 143], А.В. Фурман [150], Т.М. Яблонська [165;166].

Поняття самоактуалізації особистості є об'єктом досліджень і різних тлумачень у сучасній психолого-педагогічній літературі. Вчені мають різні погляди щодо цього феномена та розглядають його в контексті різноманітних аспектів. Наприклад, М.Б. Гасюк [30] підкреслює усвідомлену цілеспрямовану діяльність як ключовий аспект самоактуалізації та вважає, що людина повинна свідомо працювати над власним розвитком та досягати цілей.

Вчена Л.М. Карамушка [57] акцентує увагу на процесі розкриття здібностей особистості у взаємодії з навколишнім середовищем. Вона наголошує на важливості співпраці з оточуючим світом для самоактуалізації.

Деякі дослідники, включаючи Ю.Г. Долінську [47] та О.М. Мірошниченко [92], розглядають самоактуалізацію як процес рефлексії у педагогічній взаємодії. Вони відзначають, що педагогічний вплив є ключовим для розвитку особистості та досягнення нею самоактуалізації. Л.В. Сохань [129] підкреслює цільову функцію самоактуалізації в розвитку особистості. При цьому самоактуалізація можлива в тому випадку, якщо особистістю досягнуто певного рівня розвитку [97].

Більшість науковців [68; 77; 99] вважає, що поняття «самоактуалізація» та «самореалізація» є ідентичними. З'ясовуючи значення слова «самоактуалізація» у словнику української мови, ми визначили, що префікс «само» вказує на самостійність дій та здатність до вдосконалення без зовнішнього впливу, а також на внутрішню мотивацію [125]. У той час як «актуалізація» означає перетворення потенціалу на реальну дійсність [232]. Самореалізацію та самоактуалізацію часто сплутають через відсутність чіткого визначення самореалізації у вітчизняних та зарубіжних психологічних словниках. Проте в сучасній науці самоактуалізація є більш

дослідженою та деталізованою категорією, вона включає в себе всі аспекти самореалізації.

У свою чергу, поняття самореалізації не має єдиного тлумачення, що обумовлено двома ключовими факторами. По-перше, це різноманітність взаємодії особистості з її оточенням, яка може варіюватися від особистого розвитку до соціальної адаптації. По-друге, це прагнення особистості активно перетворювати соціальне оточення відповідно до власних потреб, інтересів і можливостей. Самореалізацію можна сприймати як потребу, процес, а також як об'єктивний і суб'єктивний результат особистісної діяльності. Вітчизняні дослідники І.В. Родченков, О.П. Вишневська, Ю.А. Завацький та І.Є. Жигаренко стверджують, що самореалізація полягає у бажанні досягти кращого виконання різних соціальних ролей [115, с.104].

Звертаючи увагу на перехід до цілей особистісного саморозвитку в рамках постнекласичної освітньої парадигми, необхідно враховувати, що у визначенні даного явища важливим є не тільки термінологічна чистота, але й здійснення конкретних змін в освітньому ландшафті. Зокрема, концепція НУШ має за мету впровадження чіткої стратегії модернізації освіти, спрямованої на особистість та її саморозвиток. У цьому контексті розмежування понять «самоактуалізація» та «самореалізація» виглядає дуже важливим. Термінологічна неясність у розумінні цих феноменів призводить до плутанини та ускладнює визначення найбільш суттєвих аспектів особистісного саморозвитку, а також концептуального обґрунтування цілей та критеріїв успішності освітніх ініціатив Нової української школи.

На сьогоднішній день існує достатньо наукового потенціалу для вирішення проблеми термінологічного розмежування зазначених понять і обґрунтування їх ролі у впровадженні освітніх нововведень Нової української школи. Деякі вітчизняні автори вважають, що кожен з них має свої особливості. Зокрема, І.В. Данилюк і Н.І. Буркало підкреслюють взаємозалежність, але не взаємозамінність цих феноменів. Вони розглядають самореалізацію і самоактуалізацію як орієнтовані на вирішення різних

завдань у процесі професійного розвитку особистості. Самореалізація визначається як уміння та готовність особистості ефективно використовувати та модифікувати свої ресурси та можливості в конкретній діяльності з усвідомленням зовнішніх та об'єктивних показників цього процесу. З іншого боку, самоактуалізація відображає внутрішню активність особистості, спрямовану на виявлення та дослідження своїх ресурсів та можливостей. У контексті професійної діяльності, самоактуалізація сприяє готовності працівника до самореалізації у рамках своєї професії [43, с. 187].

Розглядаючи поняття «самореалізація» та «самоактуалізація» у своїх дослідженнях, І.В. Гаркуш та А.Є. Крижановський прагнуть з'ясувати їх відмінності. На думку цих дослідників, самореалізація полягає в тому, щоб особистість розвивала свої наявні здібності і використовувала їх для самоствердження. Це практично орієнтований процес, який може піддаватися зовнішньому впливу і в основному орієнтований на досягнення конкретних прагматичних цілей, де утилітарні мотиви можуть переважати над духовними. З іншого боку, самоактуалізація відбувається внутрішньо і базується на духовних цінностях. Вона відображає індивідуальні особливості людини та розвиток її потенціалу у вигляді конкретного ідеалу. Цей процес дозволяє особистості виразити себе та реалізувати свої приховані здібності та можливості [28, с. 19].

Такої ж думки притримуються Л. Лаврова, В. Савченко та Н. Гірлін. Дослідники визначають самоактуалізацію як процес, що допомагає розкрити глибинну сутність людини та примиритися з її внутрішньою самістю. Це досягається через максимальне самовираження та реалізацію прихованих здібностей і потенційних можливостей. У контексті сучасної освіти, процес самоактуалізації спонукає до постійного самовдосконалення, допомагає особистості впоратися зі своєю самістю та узгодити власні компетенції та цінності з потребами суспільства та загальнолюдськими цінностями [79, с. 66].

В останні роки інтерес до самореалізації та самоактуалізації зростає. Вчені вказують на різноманітні напрямки розвитку самоактуалізації, зокрема, у сфері професійної діяльності педагогів.

Традиційна концепція самоактуалізації в гуманістичній психології є найбільш популярною для вивчення різних аспектів людського розвитку в освітньому контексті. Повертаючись до коренів цієї концепції, заснованих, наприклад, на теорії А. Маслоу [201], можна зазначити, що вона сфокусована на внутрішньому світі людини та має явно виражений характер установки на досягнення особистих цілей та самосвідомого розвитку.

З точки зору науки, самоактуалізацію слід розглядати як внутрішньо умотивовану спрямованість людини на досягнення своїх цілей, тоді як самореалізація охоплює зовнішній та діяльнісний аспект її саморозвитку [95, с. 54].

На етапі початкового дослідження даної проблеми, корисно розглянути етимологію терміна «самоактуалізація» (self-actualization). Це слово виникло з двох коренів: «self» (сам) і «act» (дія). В Оксфордському словнику англійської мови ці поняття мають наступні значення:

- «Self» – це сутнісні властивості та якості особистості, її власна природа: «моя колишня сутність, яким я колись був»;
- «Act» – це процес виконання дій: «реалізація дій, вчинок, діяльність, яка має конкретний результат». Корінь «act» походить від латинського «actus», що означає «вчинок» або «діяльність». Слова, що походять від нього включають «actuate» (підштовхувати до дії, мотивувати) та «actualization» (здійснення задуманого на практиці) [232, с. 756].

Отже, термін «самоактуалізація» включає в себе ідею самостійної реалізації особистості, здатності вчиняти дії та досягати конкретних результатів відповідно до її внутрішніх особливостей.

Більшість вчених, які досліджують зазначену проблему, вважають, що серед усіх характеристик самостійності особистості, найважливішою є категорія «самоактуалізація» [28; 43; 79; 112; 132; 215; 223]. Тому для нашого

дослідження важливим є вивчення питання самоактуалізації з використанням різних підходів, що пропонуються зарубіжними та вітчизняними дослідниками. Враховуючи важливість цієї категорії і її вплив на якість життя людини, дослідження самоактуалізації є доцільним та може розширити наше розуміння цього явища.

Теорія самоактуалізації є ключовим аспектом гуманістичної психології і фокусується на розвитку та виявленні потенціалу особистості. Методологічні засади, на яких базується теорія самоактуалізації, були розроблені вченими, такими як А. Маслоу [201], Г. Олпорт [170], К. Роджерс [214; 215], Е. Шостром [222; 223; 224]. Слід зазначити, що дослідження поняття «самоактуалізація» розпочалося ще в 30-х рр минулого століття. Проте воно отримало свій самостійний статус і концептуальні обриси завдяки гуманістичній психології. Гуманістична психологія з'явилася в США в 50-60 рр., як реакція на механічність і відсутність духовних аспектів у традиційній психології. В цей час поняття самоактуалізації почало здобувати популярність у наукових дослідженнях не тільки зарубіжних, а й вітчизняних вчених. Спочатку воно було загальним поняттям і використовувалося поруч з іншими термінами.

К. Роджерс своєю теорією самоактуалізації зробив значний внесок у розвиток цього концепту [214; 215]. Він висловив думку про те, що всіма нашими діями та рухами керує мотив, який він назвав «тенденцією актуалізації». У теорії К. Роджерса тенденція самоактуалізації є постійним процесом, у якому людина впродовж життя намагається реалізувати свій потенціал і стати повноцінною особистістю. Іншими словами, самоактуалізація виражає бажання особистості втілити свій потенціал у певній сфері, яку вона вважає своєю долею. Мотивація потреб грає ключову роль у спонукальних силах, що підштовхують особистість до самоактуалізації. Зрозуміло, що інтереси, наміри, прагнення, завдання та цілі, які ми ставимо перед собою, базуються на наших потребах. Таким чином,

самоактуалізація визначається як процес виявлення та використання власних потенціалів з метою досягнення сенсу та цілісності в житті.

К. Роджерс навіть стверджував, що прагнення до самоактуалізації не зменшує напругу в системі «людина-навколишній світ», а навпаки, спонукає людину до пошуку нових можливостей для росту [215, с. 21].

Враховуючи позицію автора, можна визначити, що основним стимулом для особистісного зростання учнів є взаємодія з учителем. Така взаємодія надає обом сторонам нові можливості для саморозвитку, сприяючи їх самоактуалізації.

У нашому прагненні зрозуміти, що таке самоактуалізація, дуже важливо заглибитися в умови, які сприяють цьому трансформаційному процесу. Згідно з уявленнями відомого психолога К. Роджерса, фундаментальною потребою людини від народження є самоприйняття. Це передбачає підтримку дбайливого та позитивного ставлення до неї як до особистості, що має беззаперечну цінність, незалежно від поточного стану, поведінки чи емоцій. Прийняття в цьому контексті означає віру в здатність людини до позитивних змін і особистісного зростання. К. Роджерс підкреслював, що для повної самоактуалізації особистості необхідно, щоб значущі фігури в її житті взаємодіяли з нею щиро та автентично [215, с.23].

К. Роджерс наголошував на тому, що самоактуалізація є вродженою рушійною силою, спрямованою як на збереження, так і на розвиток унікального «Я», що завершується найбільш повним проявом притаманних людині виняткових особистісних рис [214, с. 64]. По суті, самоактуалізацію можна розглядати як первинний імпульс до життя, що яскраво проявляється у невпинному прагненні до розширення, автономії та просування. Це вроджене прагнення спонукає людей до реалізації свого повного потенціалу та вираження найкращих аспектів своєї природи. Це сила, яка підживлює особистісний ріст і трансформацію протягом усього життєвого шляху.

Концепція самоактуалізації, досліджена основоположником гуманістичної психології Абрахамом Маслоу, пропонує багатогранну

перспективу людського зростання та самореалізації. Розробляючи та вдосконалюючи свою теорію, А. Маслоу наділив термін «самоактуалізація» багатим спектром значень, що дозволяє нам підходити до цього явища з різних боків – як до фундаментальної потреби, рушійної сили, кінцевої життєвої мети, безперервного процесу чи його кінцевого результату.

Дослідження Маслоу заглиблюються у складну сферу особистісної самоактуалізації, пропонуючи безцінне розуміння людської природи та розвитку. Його робота характеризується кількома ключовими аспектами:

- ієрархія базових потреб. А. Маслоу побудував ієрархію фундаментальних людських потреб, на вершині якої знаходиться самоактуалізація. Ця структура підкреслює важливість прагнення до особистісного зростання та самореалізації;

- характеристики самоактуалізованих особистостей. А. Маслоу ретельно описав відмінні риси та характеристики людей, які досягли стану самоактуалізації. Ці риси є шаблоном для розуміння ідеалу людського процвітання;

- мотиваційні відмінності. Порівнюючи мотивацію самоактуалізованих людей з мотивацією «середньостатистичної» людини, А. Маслоу виявив значні відмінності. Ці висновки висвітлюють рушійні сили самоактуалізації та особистісного зростання;

- ознаки прогресу та регресивні тенденції. Дослідження А. Маслоу виходить за межі ідеального стану самоактуалізації, щоб дослідити ознаки прогресу та регресивні тенденції, які заважають йому;

- досвід піків і плато. А. Маслоу ретельно дослідив пікові та плато-переживання як ключові моменти на шляху до самоактуалізації;

- техніки для розвитку. А. Маслоу визначив техніки і стратегії, які можуть сприяти прогресу на шляху до самоактуалізації. Ці практичні ідеї слугують орієнтиром для людей, які прагнуть до особистісного розвитку;

- трансцендентність самоактуалізації. Окрім традиційної концепції самоактуалізації, А. Маслоу розробив поняття трансценденції [201, с. 3].

Американський дослідник Е. Шостром, прихильник гуманістичної психології, розглядає самоактуалізацію як розкриття закладених у людині здібностей та реалізацію її повного потенціалу. З його точки зору, самоактуалізація особистості знаходить своє вираження у трьох фундаментальних вимірах, якими є: глибоке почуття автономії, якість міжособистісних стосунків, гостре та точне сприйняття реальності [223, с. 210]. Хоча Е. Шостром не заглиблюється безпосередньо в концепцію самоактуалізації, все ж він визначає основні особистісні якості, необхідні для прогресу на шляху до самоактуалізації. Враховуючи тему нашого дослідження, вважаємо за необхідне дослідити основні риси «актуалізаторів», викладені в теорії самоактуалізації вченого. Вони охоплюють чесність, усвідомленість, свободу та довіру [224, с. 54]. Зазначені риси можна вважати ключовими детермінантами процесу самоактуалізації.

У своїх дослідженнях зарубіжні психологи демонструють яскраво виражену схильність до поглибленого вивчення нюансів, пов'язаних з окресленням критеріїв самоактуалізації. Ми розглядаємо ці критерії як характеристики, що перебувають у постійному русі або легко піддаються спостереженню, переплітаючись як з матеріальними, так і з прагматичними вимірами особистості індивіда.

Е. Шостром є автором широко визнаного опитувальника особистісних орієнтацій [222]. Це надійний та валідний інструмент, який не лише вимірює загальний рівень самоактуалізації особистості, але й заглиблюється в унікальні аспекти її самореалізації. Гуманістично орієнтовані психологічні теорії підкреслюють концепцію вроджених особистісних потенціалів, які тісно переплітаються з тим, як люди проживають своє життя автентично. Ці теорії наголошують на двох важливих аспектах. По-перше, вони підкреслюють здатність людини вести автентичне і справжнє життя, яке залежить від її повного усвідомлення ситуацій, з якими вона стикається, і від її здатності робити вибір, який відповідає її найвищим цінностям. Це, в свою

чергу, сприяє особистісному розвитку і вимагає прийняття відповідальності за цей вибір.

По-друге, ці теорії підкреслюють здатність людей до постійного зростання і безмежної творчості на шляху до особистого розвитку. Безперервне самовдосконалення і творче самовираження значною мірою сприяє реалізації їхнього унікального життєвого шляху [132, с.12].

Після ототожнення з синонімічними категоріями поняття «самоактуалізація» набуло автономії та знайшло своє місце в психологічному словнику 1983 р. Аналіз сучасної наукової літератури підкреслює значний внесок у дослідження самоактуалізації кількох видатних американських вчених: Дж. Голда [183], М. Купера [175] та І. Івтзана [188;189].

Зокрема, дослідження І. Івтзана охоплюють широкий спектр аспектів, включаючи вплив віку, статі, культури, соціальних факторів, а також роль релігії та духовності у прагненні до самоактуалізації. У його роботах також ретельно досліджуються умови, які сприяють досягненню самоактуалізації. Заслуговує на увагу ґрунтовне дослідження гендерних аспектів, у якому І. Івтзан підкреслює зв'язок між самоактуалізацією та гендерною роллю і професією людини, незалежно від того, чи відповідає вона традиційним «чоловічим» або «жіночим» ролям [189, с. 63]. Він виокремлює, що самоактуалізовані люди, як правило, дотримуються більш ліберальних і менш традиційних поглядів на суспільні ролі.

Крім того, І. Івтзан заглибився у складну сферу крос-культурного аналізу, вивчаючи відмінні аспекти процесу самоактуалізації у британському та індійському контекстах [188, с. 120].

Поглибленим вивченням самоактуалізації займався британський дослідник М. Купер. На його думку, по-справжньому функціонуюче (гарне) суспільство слугує ключовим каталізатором для повної реалізації потенціалу кожного громадянина. Купер визначає таке суспільство як таке, що максимізує здатність індивідів реалізовувати власні бажання. У цьому контексті самоактуалізація є результатом не лише задоволення цих бажань,

але й просування до їх здійснення, при цьому людина відчуває прогрес у досягненні особистих цілей [175, с. 585].

М. Купер припускає, що створення такого суспільства залежить від розвитку синергії – концепції, яку вперше ввів Абрахам Маслоу у своїй утопічній теорії [201, с. 5]. Отже, на його думку, гарне суспільство має заохочувати реалізацію синергетичних за своєю суттю потреб, таких як потреба в приналежності та емпатії. Водночас, воно повинно допомагати людям знаходити способи задоволення їхніх більш індивідуалістичних бажань у синергетичний спосіб.

На думку Дж. Голда [183, с. 229], стійка система особистісних цінностей, що охоплює духовні, моральні, соціальні, психологічні та фізичні аспекти і має витoki в духовній сфері, виступає кінцевою життєвою метою, яка слугує шляхом до досягнення самоактуалізації. У дослідженні вченого підкреслюється важливість переходу від духовної ідентичності до духовної зрілості як вирішального кроку на шляху до особистісної самореалізації. Крім того, автор підкреслює роль позитивної самооцінки як ключового показника особистісної зорієнтованості та автентичності у прагненні до самоактуалізації. Дж. Голд вважає, що особисті духовні цінності та ідентичність слугують основою самоактуалізації, формуючи імпульс для особистісного зростання, просування до конгруентності та досягнення повноцінного розвитку.

Всебічний аналіз зарубіжних психологічних теорій розкриває багате розмаїття ідей щодо сутності, механізмів та передумов самоактуалізації особистості. Різноманітність представлення цих концепцій дає нам цінне уявлення про основні принципи, що лежать в основі світового дискурсу про самоактуалізацію, які ми можемо використати у власному дослідженні.

У вивченні самоактуалізації зарубіжними науковцями переважає феноменологічний підхід, що підкреслює її складну та багатогранну природу. Самоактуалізація досліджується з різних сторін, включаючи протиставлення самоактуалізованих і маніпулятивних особистостей (Е. Шостром [223]),

пошук життєвої мети через особисті цінності (Дж. Голд [183]), а також самоусвідомлення, самовдосконалення і прийняття особистої відповідальності (К. Роджерс [215]). Ці підходи мають унікальну теоретико-методологічну базу, а також психологічні концепції, які відрізняються від тих, що існують у вітчизняній психології, що робить порівняльний аналіз зарубіжних і вітчизняних підходів до самоактуалізації складним і багатофакторним завданням.

На наш погляд, найбільш доцільним є визначення поняття «самоактуалізація» К. Роджерса, який визначає самоактуалізацію як процес використання людиною свого прихованого потенціалу для відкриття сенсу життя. За Роджерсом, цей процес передбачає пошук нових стимулів і шляхів для особистісного зростання. Зазначена концепція збігається з нашим дослідженням, підкреслюючи, що взаємодія між учнями та вчителями може мотивувати та надавати можливості для особистісного розвитку, що в кінцевому підсумку сприяє їхній самоактуалізації.

Проблема самоактуалізації не втрачає актуальності та залишається широко досліджуваною темою, причому дослідження виходять за межі зарубіжної психології і включають вітчизняні наукові пошуки. Різноманітність наукових підходів збагатила наші уявлення про самоактуалізацію, що призвело до ґрунтовних досліджень, які визначають численні фактори та умови, що впливають на цей складний процес. Результати досліджень зарубіжних науковців не лише поглиблюють розуміння самоактуалізації, але й стимулюють вітчизняних дослідників до інновацій та генерування свіжих ідей у цьому питанні.

Визначення поняття «самоактуалізація» міститься у Великому психологічному словнику. Відповідно до нього, самоактуалізація є внутрішньою потребою людини в розкритті закладених у ній здібностей, творчих обдарувань, виявленні свого справжнього «Я». Професор С.Д. Максименко підкреслює тісний зв'язок між поняттями «вчинок» і «самоактуалізація», вважаючи їх синонімами [85, с.115]. При цьому

самоактуалізація є безперервним, динамічним процесом, який розгортається протягом усього життя людини, зокрема через творче самовираження.

Н. В. Павлик розкриває принцип самоактуалізації, який передбачає, що внутрішні аспекти особистості проявляються через її зовнішні дії, в результаті чого відбувається взаємне перетворення як самої себе, так і зовнішнього світу. У цьому контексті автор досліджує методології реалізації суб'єктного потенціалу особистості [103, с. 3].

Найбільш доцільним, на наш погляд, є визначення О.О. Бандури [16, с. 126], відповідно до якого самоактуалізацію слід розглядати як процес реалізації власного потенціалу та використання його для пошуку життєвої мети. Згідно з О.О. Бандурою, самоактуалізація тісно пов'язана з творенням власного життя, слугуючи як передумовою, так і наслідком цього процесу. У цьому контексті самоактуалізація є механізмом саморегуляції індивідом своєї соціальної поведінки наступними способами:

- у процесі самоактуалізації здійснюється формування та реалізація певного набору цінностей. Ці цінності визначають зміст і способи досягнення життєвих цілей індивіда, формуючи основу для саморегуляції його соціальної поведінки;

- самоактуалізація сприяє розвитку соціально-конструктивної позиції, яка передбачає визнання важливості творчої взаємодії з соціальним середовищем та прийняття відповідальності за побудову власного життя. Це також передбачає сприйняття інших як співучасників життя, а не лише як інструментів для особистої вигоди, а також прийняття інших цінностей самореалізації;

- з розвитком самоактуалізації стає більш визначеною часова компетентність людини. В її свідомості формується єдина перспектива часу. Минуле розглядається як джерело досвіду, майбутнє – як простір для постановки цілей, а теперішнє – як основний вимір для здійснення дій. Отже, О.О. Бандура стверджує, що одним із результатів самоактуалізації є створення особистісно задовільного і несуперечливого стилю життя –

системи взаємодії з соціальним середовищем, яка є суб'єктивно і об'єктивно узгодженою. Крім того, самоактуалізація є безперервним процесом, а не кінцевим пунктом призначення. Іншими словами, це те, чим людина займається протягом усього життя, а не конкретна мета, якої вона прагне досягти.

Дослідниця В.А. Гупаловська виділяє дві основні групи критеріїв самоактуалізації: внутрішньоособистісні, які охоплюють такі аспекти, як самоприйняття, відкритий зв'язок зі своїми внутрішніми переживаннями, саморозуміння, цілісність і динамічний характер; та міжособистісні, які включають такі елементи, як прийняття інших, глибоке розуміння людей, соціальна адаптивність і творча багатогранність [42, с.7].

На наш погляд, важливим твердженням дослідниці є те, що якості, які асоціюються зі зрілою особистістю (цілеспрямованість, автономність, динамічність, цілісність, конструктивність та індивідуальність), не є вродженими рисами, а натомість визначаються її стосунками як із зовнішнім, так і з внутрішнім світом. Від цих стосунків залежить рівень, на якому ці якості реалізуються.

М.Б. Гасюк стверджує, що безперервний процес самоактуалізації людини залежить від різних факторів, включаючи її вроджений потенціал, стать, життєвий шлях, особистий досвід, цінності та культурний контекст її суспільства [30, с. 9].

З іншого боку, видатний вітчизняний психолог В.В. Русова [116] концептуалізує самоактуалізацію особистості як багатогранну і структуровану систему взаємопов'язаних дій. Система слугує для розкриття прихованого потенціалу в особистісних рисах і здібностях, зокрема в контексті розвитку учня в роки навчання та становлення. Це охоплює такі якості, як комунікативні навички, мотивація, характер, саморефлексія та творчі інтелектуальні здібності, які розвиваються в міру того, як учень заглиблюється в навчання.

Подальше дослідження цього поняття сучасними українськими вченими Б.В. Братанічем та І.Г. Ільченко [23, с.15] показує, що самоактуалізація є багатогранним процесом, вбудованим у соціокультурне та освітнє середовище. Її можна оцінити за допомогою двох основних критеріїв: психосоматичного та духовно-морального. Вони охоплюють фізичне та психологічне благополуччя людини, а також її етичні цінності, цілі та установки. Згідно з їхніми висновками, справжня самореалізація відбувається лише тоді, коли духовна сторона людини перебуває в гармонії з її особистістю в цілому.

Дослідники, такі як Є.В. Султанова [137] та А.Д. Чаус [157] стверджують, що терміни «самоактуалізація» та «самореалізація» тісно пов'язані між собою. Більше того, самоактуалізація слугує показником того, якою мірою особистість досягла самореалізації. Вона відображає глибину самосвідомості особистості, її здатність орієнтуватися в життєвому та соціальному контекстах, потенційні та реальні можливості для самореалізації, а також здатність долати життєві виклики та негаразди з організаторською та вольовою зрілістю.

На думку О.М. Мірошниченко, самоактуалізація охоплює не лише усвідомлення та використання закладених у людині здібностей, а й реалізацію її особистісного потенціалу. Це поняття означає безперервний рух до професійного та особистісного вдосконалення. Найоптимальніший сценарій сприяння цим процесам – це коли професійний та особистісний розвиток гармонійно поєднуються, коли досягнення професійних вершин збігається із zenітом особистісної самореалізації [92, с. 7].

Вітчизняні дослідники Т.М. Ковальова [65] та А.В. Фурман [150] сформулювали власну модель самоактуалізації особистості, визначивши, що поняття «самоактуалізація особистості» включає в себе чотири взаємопов'язані компоненти: потенціал зростання, процес актуалізації, психологічний стан задоволеності та цілісні здібності або якості, притаманні особистості.

Поділяючи погляди вченої Л.М. Кобильнік [63], ми дотримуємося думки, що люди мають природну схильність до розвитку компетентності у сферах, які мають для них особисту значущість. Це прагнення підживлюється бажанням завоювати авторитет і досягти успіху в обраній діяльності. Водночас, вони прагнуть виразити себе як творчі особистості з власним особливим стилем роботи та унікальним поглядом на світ.

Задоволення фундаментальної потреби в повазі та визнанні відіграє ключову роль у зміцненні здатності людини приймати самостійні рішення та брати на себе відповідальність. Це слугує важливою передумовою для переходу на п'ятий рівень потреб, який стосується самоактуалізації. На цьому етапі людина прагне максимально проявити свої приховані здібності та творчий потенціал.

На думку вітчизняного психолога Т.М. Титаренко, самоактуалізацію можна визначити як конкретні дії, що відображають свідомий вибір індивідом свого життєвого шляху, демонструючи власну ініціативу та відповідальність [140, с. 86].

У своїх працях Н.В. Старинська [131;132] підкреслює, що своєчасна реалізація свого адаптаційного потенціалу слугує рушійною силою на шляху особистісного самоусвідомлення та вираження своєї істинної сутності у вчинках, що в кінцевому підсумку сприяє самоактуалізації. Основними показниками просування людини до самоактуалізації є саморозвиток і самоорганізація власної діяльності у поєднанні з прийняттям відповідальності за власне життя та життя своїх близьких.

На думку Н.В. Петренко, під самоактуалізацією слід розуміти розкриття закладеного в людині потенціалу, безперервне зростання і розвиток її особистості. Цей розвиток відбувається як природний наслідок розкриття внутрішніх якостей людини. Самоактуалізація також характеризується мотивацією людини до постійного дослідження власної ідентичності та сильним бажанням постійно діяти на рівні, що відповідає викликам, з якими вона стикається [105, с. 54].

У своїх працях О.С. Безверхий та С.В. Грабіщук [38; 39; 40; 41] висловили думку, що самоактуалізація – це багатогранне поняття, що охоплює кілька ключових аспектів. Її можна розглядати як метамотив, стан буття, процес особистісного розвитку, кінцеву мету індивіда та відчутний результат його зусиль.

Поняття самоактуалізації вважається метамотивом, оскільки слугує рушійною силою особистісного зростання людини. Воно спонукає людину до усвідомлення глибинних сенсів свого існування. Водночас, ті, хто прагне досягти самоактуалізації, часто сприймають її як мету свого життя або покликання. Вони цілковито присвячують себе справі свого життя і узгоджують своє життя зі своїм призначенням. Ця відданість призводить до суттєвих трансформацій у їхній особистості, позначених особливим станом буття. Цей стан характеризується сильним потягом до самопізнання та прагненням до вищих цінностей. Крім того, самоактуалізація ініціює процес розвитку всередині людини, який є самокерованим і зосереджений на розкритті, використанні та повній реалізації закладеного в ній потенціалу.

Отже, сучасні вітчизняні вчені в галузі психології розглядають самоактуалізацію як безперервний і еволюціонуючий шлях, який обертається навколо розуміння людиною можливостей для особистого і суспільного розвитку. Цей процес залежить від здатності людини розрізняти альтернативи, визнавати свою відповідальність за вибір і розвивати унікальний підхід до своїх починань. Крім того, сучасні психологи досліджують самоактуалізацію у взаємозв'язку з різними психологічними явищами та процесами, акцентуючи увагу на її зв'язку з професійним розвитком, подоланням складних життєвих обставин, реалізацією в сімейних взаєминах, а також розглядають це поняття у чистому вигляді.

Наприклад, Є.В. Карпенко встановив зв'язок між процесом самоактуалізації та захисними механізмами, які використовує особистість. Він стверджує, що ці захисні механізми можуть виступати як каталізатори, підсилюючи рішучість людини прийняти виклики, пов'язані з

трансцендентними цінностями, і використовувати стратегії подолання, або як інгібітори, ускладнюючи перехід до самоактуалізованого способу життя [58, с. 63]. В останньому випадку ці захисні механізми увічнюють внутрішні конфлікти, пов'язані з мотивацією та цінностями, обмежуючи прагнення особистості до більш адаптивного, самообмеженого існування.

Аналогічно, Г.К. Радчук через призму вивчення студентів зауважує, що самоактуалізація є безперервним шляхом до особистісного зростання. Прагнення до самоактуалізації є найвищим рівнем особистісної мотивації, представляючи собою природну і невід'ємну грань життєвого шляху людини. Водночас воно слугує ключовим рушієм саморозвитку, а також професійної та особистісної еволюції людини [112, с. 89].

Грунтовний аналіз наукової літератури дає змогу зробити висновок про те, що концепція самоактуалізації особистості є достатньо дослідженою і дає надійне теоретичне підґрунтя для осмислення її основних засад.

Враховуючи спрямованість дисертаційного дослідження, необхідно звернути особливу увагу на питання самоактуалізації у сфері професійної діяльності, зокрема в контексті педагогічної діяльності. Такий акцент є виправданим, оскільки професійна самоактуалізація часто є домінуючим шляхом саморозвитку для значної частини індивідів.

Поняття самоактуалізації як основного аспекту саморозвитку людини в контексті сучасної освіти передбачає, що в сучасному суспільстві самоактуалізація висвітлює те, як індивіди реалізують свій потенціал у конкретних обставинах сьогодення, тобто в контексті самої сучасності. Для більш глибокого розуміння самоактуалізації вчителів необхідно проаналізувати існуючу вітчизняну та зарубіжну наукову літературу, зосередившись на механізмах, які можуть як сприяти, так і перешкоджати цьому процесу.

Науковець В.А. Сіміченко виокремлює два ключові механізми в цьому плані: адаптаційні механізми, які відповідають за підтримання стабільності професійної поведінки людини в межах конкретних ситуативних контекстів і

соціальних систем. Ці механізми сприяють формуванню передбачуваних моделей поведінки в межах соціальної групи. Крім того, існують механізми біфуркації, які вступають в дію, коли відбуваються різкі зміни в ситуації або коли люди стикаються з кризами в своєму житті [120, с. 50].

Науковці А. Гаріфулліна, В. Закірова, С. Башинова встановили, що концепція самоактуалізації вчителя сьогодні розглядається як наукова теорія, яка окреслює фундаментальні ідеї та принципи, що становлять теоретичне підґрунтя галузі освіти. Природа особистості вчителя зазнає значної трансформації, що призводить до зміни структури та очікувань від педагогів. Отже, коли ми намагаємося зрозуміти сучасного педагога, особливий акцент робиться на вивченні процесу особистісної самореалізації [182, с. 193]. Дослідження С.О. Сисоевої [122; 123] створює підґрунтя для розуміння педагогічних умов, що сприяють самоактуалізації вчителів закладів середньої освіти. У роботі Ю.Г. Долинської [47] підкреслюється важливість рефлексії в педагогічному спілкуванні як життєво важливого елемента сприяння самоактуалізації вчителя. Крім того, Є.В. Султанова [137] заглиблюється в педагогічні чинники, що сприяють творчій самореалізації молодих учителів. Отже, самоактуалізація визнається невід'ємною частиною професійно-педагогічної культури, а її сутність і механізми аналізуються крізь призму філософії, психології, соціології та педагогіки. Такий міждисциплінарний підхід створює міцне підґрунтя для поглибленого дослідження.

Л.М. Кобильнік підкреслює, що шлях учителя до самоактуалізації охоплює кілька важливих критеріїв, серед яких самосвідомість (розуміння себе), самопізнання, активна особиста участь, використання відповідної стратегії самореалізації та готовність до постійного професійного зростання [61, с. 61].

Американські вчені, такі як Л. Каплан, В. Оуінгс та Д. Райс, вважають, що вчитель, який досконало і творчо виконує свої професійні обов'язки, слугує стрижнем для реалізації високих стандартів, які останніми роками набули значного поширення в зарубіжних шкільних системах. Численні

дослідники стверджують, що якість роботи вчителя має значний вплив на успішність учнів, а рівень самореалізації вчителя є найбільш надійним предиктором таких досягнень [192, с. 154].

У контексті особистісної самоактуалізації вчителя заслуговує на увагу дослідження Н.В. Чепелева [158] щодо визнання вчителем значущості та глибинного сенсу своєї роботи. Таке визнання виступає мотиваційним чинником, що каталізує трансформаційні процеси та спрямовує на свідоме формування професійної діяльності вчителя, постановку цілей реалізації свого професійного потенціалу, вибір засобів досягнення цих цілей.

Т.М. Яблонська [165] заглибилася у питання розвитку здатності вчителя до самоаналізу, який, будучи фундаментальним елементом професійно-педагогічної майстерності особистості, є невід'ємною складовою її професійної самоструктури. Самоактуалізація вчителя – це безперервний процес самовдосконалення, рух уперед до досконалості та реалізації ідеальної професійної та особистісної ідентичності. Цей процес є відповіддю на запити сучасної початкової освіти. В.Л. Зливкова [53] розглядає самоідентифікацію вчителя як багатогранний та динамічний процес, що визначає механізми, умови та результати, пов'язані зі структуруванням і переструктуруванням його професійної ідентичності. Водночас цей процес має потенціал гомогенізувати особистість людини і ставити під загрозу її унікальність.

У нашому дослідженні ми наголошуємо на значущості погляду З.М. Шевціва [160] на самоактуалізацію вчителя. Дослідник спирається на визначення В. Сластьоніна самоактуалізації як цілеспрямованого вираження особистісно значущих рис у своїй педагогічній діяльності. Її слід вивчати у двох вимірах: компоненти (мета, мотиви, процес, результат) і результати.

З. М. Шевців дослідив, як стаж роботи та педагогічний досвід учителів пов'язані з їхньою самоактуалізацією. Висновки включають наступне:

1. Молоді вчителі мають сильнішу потребу в самоактуалізації.

2. Молоді вчителі стикаються з проблемами, пов'язаними з професійною адаптацією та зростанням.

3. Низький рівень самоактуалізації молодих вчителів можна пояснити різними факторами (пристосування до нової соціальної ролі, адаптація до іншої системи професійних відносин, незадоволеність умовами праці, посадовими обов'язками, взаємодією з колегами чи керівництвом).

4. Вчителі з досвідом роботи, що перевищує 20 років, розробляють стратегію, яка призводить до інновацій та підвищеної професійної активності, але також і до підвищеної незадоволеності.

Теоретичний аналіз критеріїв та показників самоактуалізації особистості, у т.ч. вчителя можна побачити у табл. 1.1.

Таблиця 1.1. – Теоретичний аналіз критеріїв та показників самоактуалізації особистості, у т.ч. вчителя

№з/п	Автор	Критерії самоактуалізації	Показники самоактуалізації
1	2	3	4
1	Шостром Е.	Суб'єктивний	Компетентність в часі, підтримка, цінності, екзистенціальність, реактивна чутливість, спонтанність, самоповага, прийняття себе, погляд на природу людини, синергія, прийняття агресії, здатність до близьких контактів.
2	Роджерс К.	Інтраперсональний	Відкритість досвіду, бажання жити теперішнім, довіра до себе, самовдосконалення, прийняття себе, аутосимпатія, автентичність, природність, особистісна цілісність.
		Інтерперсональний	Емпатія, контактність, конструктивність, толерантність, креативність, автономність, діалогічний стиль соціальних відносин.
3	Голд Дж.	Особисті цінності	Духовні, моральні, соціальні, психологічні та фізичні.
4	Бандура О.О.	Творча взаємодія з соціальним середовищем, часова компетентність.	
5	Гупаловська В.А.	Внутрішньоособистісний	Самоприйняття, відкритий зв'язок зі своїми внутрішніми переживаннями, саморозуміння, цілісність і динамічний характер.
		Міжособистісний	Прийняття інших, глибоке розуміння людей, соціальна адаптивність і творча багатогранність.

Продовження табл. 1.1

1	2	3	4
6	Братаніч Б.В., Ільченко І.Г.	Психосоматичний	Фізичне та психологічне благополуччя людини.
		Духовно-моральний	Етичні цінності, цілі та установки.
7	Кобильнік Л.М.	Самосвідомість (розуміння себе), самопізнання, активна особиста участь, готовність до постійного професійного зростання	
8	Старинська Н.В.	Саморозвиток і самоорганізація власної діяльності у поєднанні з прийняттям відповідальності за власне життя та життя своїх близьких.	

Джерело: складено автором на основі [16; 23; 42; 63; 132; 183; 215; 224]

Дані табл. 1.1. підкреслюють важливість особистісного та професійного зростання в процесі самоактуалізації вчителів, у т.ч. початкової школи.

Останнім часом відбуваються помітні зміни у сприйнятті професійного розвитку вчителя початкової школи. На додаток до традиційної концепції вдосконалення особистості вчителя через навчання та досвід, зростає визнання окремого особистісного елемента, який значною мірою формує те, як вчитель самостійно визначає свої методи та умови роботи. Цей особистісний елемент залежить від його унікальних характеристик і здібностей.

Дослідження такої проблеми, як самоактуалізація особистості в психолого-педагогічній науці показало, що вона залишається недостатньо вивченою, особливо щодо вчителів початкової школи. Тому, проаналізувавши наявну наукову літературу, ми можемо запропонувати робочий варіант визначення самоактуалізації вчителя початкової школи (Т.М. Яблонська, З.М. Шевців). По суті, це постійний процес самовдосконалення, безперервний рух до досконалості та ідеального злиття їхньої професійної та особистісної ідентичності, що забезпечує створення сприятливого середовища для зростання творчих здібностей та навичок учнів молодшого шкільного віку. Цей процес є адаптивною відповіддю на мінливі

вимоги сучасної освіти, що стосується вчителів усіх рівнів, у тому числі початкової школи.

Також пропонуємо об'єднати критерії самоактуалізації вчителів початкової школи у три блоки: ціннісно-мотиваційний (професійна мотивація, ціннісні орієнтації, цілі та загальна мета), процесуально-результативний (компетентність в часі, підтримка, гнучкість поведінки, самоповага, прийняття себе, здатність до близьких контактів, прийняття агресії, готовність постійно вчитися і складається з когнітивних, проектних, конструктивних, організаційних та комунікативних елементів, що входять до структури викладання) і креативний (креативність як особистісна риса, здатність генерувати оригінальні ідеї) критерії самоактуалізації вчителя початкової школи.

Важливо розуміти самоактуалізацію вчителя, використовуючи причинно-наслідковий зв'язок. Повинні існувати зовнішні впливи, які формують особистість вчителя, що згодом проявляється в тому, як він виражає себе в професійній діяльності. Як уже згадувалося раніше, самоактуалізація особистості можлива лише тоді, коли вона розвивається у сприятливому для цього середовищі. Іншими словами, зовнішні фактори відіграють ключову роль. Внутрішні фактори залежать від поставлених цілей і від того, як людина їх досягає. Отже, взаємодія між цими зовнішніми та внутрішніми факторами суттєво впливає на психологічний стан людини, або спонукаючи її до самоактуалізації, або перешкоджаючи її здатності знайти своє справжнє покликання та досягти успіху в обраній професії.

Таким чином, самоактуалізація вчителів початкової школи є поступовим процесом, у якому вони розкривають і використовують свій особистісний потенціал у професійній сфері, і цей шлях значною мірою визначається взаємодією зовнішніх (об'єктивних) (стать, вік, освіта, педагогічний стаж, професійне середовище) і внутрішніх (суб'єктивних) (самооцінка, ціннісні орієнтації, саморегуляція особистості та мотиви освітньої діяльності) чинників.

У цілому аналіз показує, що «самоактуалізація» є цілісним поняттям, яке охоплює глибоке розуміння світу, свого місця у цьому світі, емоційне багатство, духовну реалізацію, психічне благополуччя, моральність, а також постійне плекання як творчого, так і духовного потенціалу. Вона означає як готовність, так і нагальну потребу реалізації потенціалу у своїх діях та через прояв своїх здібностей. Критерії самоактуалізації відображаються у внутрішньоособистісних та міжособистісних характеристиках індивіда, що проявляються в його життєдіяльності.

Теоретичний аналіз надав уявлення про психологічну сутність та концептуальні засади визначення поняття «самоактуалізація» у педагогіці початкової школи. Однак важливо визнати, що існуючим дослідженням часто бракує чіткості, дублюється психолого-педагогічна термінологія, немає чіткого методологічного підходу. Така ситуація підкреслює складний і багатогранний характер цього поняття, що вимагає узгоджених зусиль для його концептуалізації.

Більшість підходів зосереджується на актуалізації особистості в різних сферах, деякі підкреслюють її зв'язок з формуванням суб'єктності та креативності. Нам видається необхідним дослідити самоактуалізацію особистості крізь призму сімейних взаємин, оскільки вони пропонують методологічне підґрунтя та відповідний дослідницький інструментарій для цієї складної теми.

З огляду на вищезазначене, наше дослідження переходить до другого завдання: вивчення психологічних аспектів сімейних взаємин вчителів початкової школи.

1.2. Психологічні особливості сімейних взаємин учителів початкової школи

Багато вчених, як давніх, так і сучасних, широко досліджували історичні та наукові аспекти становлення та розвитку сім'ї. Ці дослідження

сягають корінням до таких постатей, як Геродот, Платон, Аристотель, Демокрит, Г. Беккер [172], Е. Маккобі [199], Р. Хілл, Г. Блумер, Т. Шибутані та ін. Праці О.А. Столярчук [135], Р.П. Федоренко [147; 148; 149] заглиблюються в тонкощі сімейної структури та динаміки сімейних зв'язків.

Крім того, численні дослідження присвячені сімейним проблемам і конфліктам, а також методам їх вирішення. Цим аспектам присвятили свої дослідження такі автори, як О. Гарджі [185], Л. Єзерницький [50], С. Ренке [50], Д. О. Коськіна [73], Х. Лю [196], В. Сатір [219], М.Б. Томер [234], Д. Умберсон [234]. В українському академічному просторі помітний внесок зробили А. Я. Бондарчук [21], І. О. Мазурик [82], С. Д. Максименко [83], М. І. Мушкевич [96], Л. В. Помиткіна [107], Н. І. Погорільська [107], Л. І. Рішко [114], Н. Є. Хлопоніна [152], А. В. Шиделко [161].

Важливо підкреслити, що міжособистісні взаємини, зокрема в сім'ї, посідають центральне місце як у вітчизняних, так і в зарубіжних дослідженнях. Ці взаємини формують психологічний світ людини, впливаючи на якість її життя, відчуття задоволеності собою та оточуючими. Сімейні взаємини відіграють ключову роль у задоволенні безлічі особистісних потреб, і коли ці потреби залишаються незадоволеними, це може призвести до порушень в особистісному розвитку та внутрішніх конфліктів, які поглинають людину зсередини. Таким чином, сімейні взаємини стають найважливішим компонентом у житті людини.

Детальний аналіз існуючої літератури показує, що дослідження внутрішньосімейної динаміки спочатку вкоренилося у сфері філософії. У цей період сім'я сприймалася як інститут відповідальний за соціалізацію особистості, а освіта розглядалася як засіб зміни панівного соціального порядку. Сучасні дослідження сімейних взаємин насамперед мотивовані суттєвими змінами, що спостерігаються в сімейних структурах, трансформацією, яка розгортається з середини 1970-х років і триває донині.

На відміну від традиційної моделі моногамної сім'ї, яка охоплювала численних родичів і була побудована навколо економічного і морального

авторитету чоловіка, ми є свідками переходу до нуклеарної конфігурації сім'ї. Ця сучасна сімейна одиниця складається з чоловіка, дружини та їхніх дітей, що свідчить про помітний відхід від попередніх традицій.

Зазначені трансформації викликали інтерес науковців, які досліджують сім'ю як основний осередок суспільства, що виконує різні важливі функції, в тому числі й процес соціалізації. Як наслідок, з'явилися різноманітні наукові дисципліни як у зарубіжному, так і у вітчизняному контексті, які досліджують сім'ю та її внутрішню динаміку. Ці міждисциплінарні підходи спираються на філософські, соціологічні та психологічні знання, які мають відношення до вивчення сім'ї та сімейних взаємин.

Сучасні сімейні зв'язки, що мають вирішальне значення для зростання та виховання кожної людини, опинилися у стані глибокого безладу. Сьогодні ці взаємини демонструють явні ознаки нестабільного суспільства, включаючи помітну відсутність базових цінностей, поширену соціальну незацікавленість, переважаюче почуття нігілізму, і вони ще більше розхитуються бурхливими політичними та економічними змінами. Це проявляється у хиткій фінансовій стабільності, зростанні рівня безробіття, етнічних і політичних суперечках, зменшенні уваги до духовних принципів і послабленні моральних стандартів щодо сексуальної поведінки. Більше того, зростає кількість сімей, які не можуть пристосуватися до вимог цієї перехідної епохи. Програми соціального забезпечення виявляються неефективними в наданні їм необхідної підтримки.

Згідно з принципами американського психоаналізу, висвітленими такими видатними діячами, як З. Фройд, Е. Еріксон, К. Хорні та В. Райх, першопричиною труднощів у сімейних взаєминах можна вважати кризу всередині особистості індивіда. Ця криза є наслідком нерівномірного розвитку та наявності численних внутрішніх конфліктів, що робить людину нездатною ефективно реагувати на зміни в навколишньому середовищі та успішно адаптуватися до них. Намагаючись впоратися з цими викликами, люди часто вдаються до маніпулятивних технік, щоб сформувати своє

сприйняття реальності відповідно до своїх хибних особистих переконань [179].

У психоаналізі акцент робиться не на абстрактному індивіді як складовій суспільства, а на людині, яка орієнтована на сім'ю, формується під впливом сім'ї та існує в рамках сімейної структури. Така перспектива підкреслює гуманістичний характер цього наукового підходу. Важливо визнати, що психоаналіз виник у часи, коли багатодітні сім'ї були поширеними, а інституційна криза сімейних цінностей ще не вийшла на перший план. У цей період родинність і фамілізм були невід'ємними аспектами повсякденного життя.

Символічний інтеракціонізм відіграє ключову роль у сучасних західних наукових дослідженнях сімейних відносин, особливо в контексті соціалізації дитини. Неможливо уявити розвиток цього важливого аспекту сімейних досліджень без урахування перспективи символічного інтеракціонізму, незалежно від того, визнається його значення чи відкидається. Американський дослідник Г. Блумер красномовно висвітлює основну концепцію символічного інтеракціонізму, яку він вперше представив науковій спільноті. Термін «символічний інтеракціонізм» позначає унікальну і особливу форму міжособистісного обміну. Ця форма взаємодії відрізняється тим, що вона виходить за рамки простої реакції на дії інших; натомість вона передбачає активну взаємодію людей, інтерпретацію та надання значення діям один одного. Отже, людська взаємодія ґрунтується на використанні символів, їх інтерпретації та наданні значення поведінці один одного. Це посередництво в міжособистісному обміні вводить інтерпретаційний процес між початковим стимулом і подальшою реакцією [173, с. 44].

Водночас, неможливо заперечувати справедливість твердження Г. Блумера про те, що людські дії насамперед зумовлені соціальними впливами та факторами. Ці чинники здійснюють подвійний вплив, формуючи індивіда, а згодом спонукаючи його діяти відповідно до цих впливів і через них. Інтерпретація в цьому контексті розглядається як просте відображення

цих зовнішніх впливів і, таким чином, перестає бути незалежним фактором [173, с. 52].

Такий підхід ґрунтується й на дослідженнях американського психолога та соціолога Дж. Міда, який стверджує, що сімейна динаміка має постійний і тривалий вплив на розвиток особистості людини протягом усього її життя. Символічний інтеракціонізм обертається навколо концепції ролей, центральною ідеєю якої є здатність «взяти на себе роль» іншого. Ця концепція проливає світло на те, як скоординована взаємодія в сім'ї впливає на соціалізацію дитини та формування її Я-концепції, а поняття «узагальненого іншого» відіграє ключову роль у виникненні самосвідомості [203, с. 38].

Ми погоджуємося з думкою цих науковців [173; 203], оскільки вони підкреслюють, що всі зовнішні чинники можуть проявлятися лише через конкретну сімейну динаміку, яка суб'єктивно інтерпретується членами сім'ї в межах цієї конкретної сім'ї. Отже, конструктивні дії узгоджуються з цими сімейними інтерпретаціями ситуацій, породжуючи нові поведінкові результати та нову сімейну динаміку через безперервну мережу взаємодій.

Важливим і сучасним напрямом у сфері сімейних взаємин є теорія обміну, яка є багатогранним об'єднанням психології, філософії, соціології та економіки. Цю теоретичну основу сформулював американський психолог і соціолог Д. Хоманс. На думку Хоманса, соціальну поведінку можна розуміти як взаємний обмін як матеріальними, так і нематеріальними цінностями. Люди, які вкладають значні ресурси в те, щоб приносити користь іншим, очікують на віддачу, тоді як ті, хто отримує значні вигоди від інших, мотивовані відповідати тим же. Ця динаміка впливу спрямована на встановлення стану рівноваги або паритету в цих обмінах. Д. Хоманс стверджує, що міжособистісна взаємодія обертається навколо обміну «діями» та «почуттями» і триває лише тоді, коли задовольняються фундаментальні потреби залучених сторін. Коли ця «норма обміну» порушується, взаємодія може перерости в конфлікт і, зрештою, припинитися [186].

Деякі американські вчені розглядають сімейні взаємини через економічну призму. Серед них – В. Гуд та Г. Беккер. Роботи Г. Беккера, зокрема, заглиблюються у два основні аспекти. По-перше, він зосереджується на теорії шлюбного відбору, розглядаючи шлюб як обмін вигодами та витратами між партнерами. По-друге, він досліджує теорію репродуктивного вибору, де діти розглядаються як товар на економічному ринку [172, с. 28]. По суті, ця теорія припускає, що сім'ї народжують дітей з наміром використовувати їх у довгостроковій перспективі на користь різних соціальних інститутів, включаючи економічну систему.

Отже, при ретельному вивченні наукової літератури стає очевидним, що різноманіття теорій, які стосуються сімейних взаєминах, відображає зростаючий інтерес серед дослідників. З одного боку, цей інтерес поширюється на розуміння сім'ї як найважливішого соціального інституту, а з іншого – охоплює дослідження кризових явищ, що впливають на сімейні взаємини. На наш погляд, незважаючи на довготривале дослідження сімейної проблематики в американській психології, остаточних висновків щодо першопричин дезінтеграції внутрішньосімейних взаємин так і не було зроблено. Як наслідок, це призвело до розпаду самого інституту сім'ї, поставивши під сумнів значимість сім'ї та позитивних міжособистісних взаємин як чинників, що сприяють суспільному добробуту в цілому. З огляду на вище сказане, доречно звернути увагу на вітчизняні психологічні дослідження цієї проблеми.

У вітчизняній психології сім'я традиційно розглядається і як соціальний інститут, і як мала група. Аналіз сім'ї передбачає вивчення її зовнішніх взаємодій з іншими соціальними інститутами та суспільством в цілому, а також її внутрішньої структури, яка охоплює виконання сімейних ролей і функцій.

Сучасні сімейні взаємини потребують постійного наукового вивчення з двох основних причин: для розуміння реальної динаміки всередині сім'ї та її зв'язків із зовнішнім світом, а також для прогнозування її майбутнього

розвитку на основі попереднього досвіду. Ці дослідження допомагають надавати належну допомогу сім'ям у разі потреби та гармонізувати їхню взаємодію з іншими суспільними структурами.

На міцність сімейних зв'язків впливає соціально-економічна та правова захищеність. Однак важливо визнати, що більшість сімейних проблем коріняться або в моделях сімейного спілкування, або в унікальних характеристиках членів сім'ї, що підкреслюють їхню психологічну природу.

Р.П. Федоренко розглядає сімейні взаємини як складний психічний конструкт, що включає в себе елементи з міфологічного та сучасного рівнів свідомості та перебуває під впливом різних факторів розвитку. Розуміння та вивчення сімейних взаємин є актуальним не лише через кризу сучасної сім'ї та пов'язані з нею психотерапевтичні проблеми, але й тому, що це має теоретичне та практичне значення для сприяння сімейному благополуччю та просування наукових цілей, особливо в епоху інформаційних технологій та кризових явищ у соціальних системах [148, с. 62].

З цим погоджується М.І. Мушкевич, підкреслюючи, що дослідження сімейних взаємин передбачає розгляд об'єктивних і суб'єктивних чинників, зокрема соціально-політичних, економічних, ідеологічних, побутових умов, необхідних для стабілізації та гармонізації цих взаємин [96, с. 10].

На сьогоднішній день було вжито ряд заходів для посилення правового, матеріального та соціального захисту. Ці заходи включають вдосконалення законодавчої бази та надання адресної фінансової допомоги незабезпеченим соціальним групам. Про це, зокрема, свідчать такі документи, як Постанова Верховної Ради України «Декларація про загальні засади державної політики України стосовно сім'ї та жінок» від 5 березня 1999 року № 475-XIV [8], Постанова Верховної Ради України «Концепція державної сімейної політики» від 17 вересня 1999 року № 1063-XIV [9], а також Постанова Кабінету Міністрів України «Довгострокова програма поліпшення становища жінок, сім'ї, охорони материнства і дитинства» від 28 липня 1998 року № 431 [10].

Важливо підкреслити, що стан гармонії (гармонізація) в сімейних взаєминах характеризується кількома ключовими аспектами. До них належать соціальна зрілість подружжя, їхня психологічна розвиненість, розуміння ними соціальних норм, що регулюють динаміку та розвиток сім'ї, а також їхня здатність запобігати та вирішувати сімейні конфлікти. Ми вважаємо, що здоровий розвиток сімейних взаємин, який зрештою диктує ступінь і рівень їхньої здатності долати виклики, також залежить від їхньої ефективності у виконанні своїх основних функцій. Ці функції охоплюють зусилля, спрямовані на задоволення потреб як окремих членів сім'ї, так і суспільства в цілому.

Сучасний дослідник А.Ю. Бондарчук [21] окреслює низку ролей, які виконують сімейні взаємини. Ці ролі можна класифікувати за двома основними вимірами:

- на індивідуальному рівні сімейні взаємини відіграють важливу роль у задоволенні емоційних та психологічних потреб кожного члена сім'ї. Це включає в себе забезпечення прихильності, прив'язаності та любові, а також сприяння індивідуальній автономії та незалежності. Крім того, сімейні взаємини передбачають створення безпечного психологічного середовища, забезпечення турботи і психологічного благополуччя. Сюди також входять сфери підтримки здорових сексуальних взаємин, виховання дітей та створення безпечного психологічного простору, де емоційний комфорт є пріоритетним;

- на суспільному рівні сімейні взаємини відіграють багатогранну роль, слугуючи механізмом психотерапевтичної підтримки, інтимної та сексуальної комунікації, репродуктивної функції, освіти та виховання підростаючого покоління, рекреаційної діяльності, економічної співпраці, а також регулятивної функції, яка допомагає підтримувати порядок і злагоду в суспільстві.

Незважаючи на численні наукові дослідження, проведені зарубіжними та вітчизняними вченими для того, щоб зрозуміти виклики, з якими

стикається сім'я як суспільний інститут, і фактори, що впливають на сімейні зв'язки, ці теми залишаються предметом постійних дебатів і сьогодні. Тим не менш, більшість дослідників сходяться на думці, що запорука стабільних і гармонійних сімейних взаємин очевидна.

Беручи до уваги різні наукові підходи та концепції, ми пропонуємо інтерпретацію сімейних взаємин як суб'єкт-суб'єктні відносини, у яких беруть участь усі члени сім'ї. З цієї точки зору, сімейні взаємини розглядаються як феномен, у якому індивіди поєднують свою ідентичність зі своїми близькими родичами, що призводить до особистісного зростання та розвитку. Це відбувається через гармонійну, міцну і раціональну єдність з членами сім'ї, підкреслюючи мистецтво співіснування між усіма членами сім'ї, а не просто як результат життєвих обставин.

Наразі значна увага в галузі сімейної психології зосереджена на вдосконаленні її методологічних засад. Ці зусилля спрямовані на пом'якшення таких проблем, як фрагментарність, непередбачуваність і залежність від інтуїції. У цьому контексті переважає системний підхід, який розглядає сімейні взаємини як структуроване ціле, що характеризується взаємозалежністю і взаємозв'язком. Вони охоплюють подружні взаємини, взаємини між батьками та дітьми, між братами та сестрами, між бабусями та дідусями [107].

Розглядаючи дослідження сімейних взаємин у середовищі освітян, зокрема вчителів початкових класів, варто зазначити, що їх кількість дуже обмежена. Отже, існує нагальна потреба у з'ясуванні внутрішніх та зовнішніх чинників, які сприяють виникненню психологічних проблем у сім'ї сучасного педагога. Це дослідження має заглибитися в причини послаблення сімейних зв'язків, порушення дитячо-батьківських взаємин, ескалації внутрішньосімейних конфліктів.

За даними Міністерства освіти і науки України, у 2021/2022 навчальному році в Україні працювало 92 664 вчителі початкової школи. Важливо зазначити, що значна частина цих педагогів стикається з різними

соціально-економічними та психологічними викликами. Розглядаючи членів їхніх сімей як частину більшої системи, стає очевидним, що їх психологічне благополуччя не повинно залишатися поза увагою в нинішньому суспільному контексті [45].

Реформи, які відбуваються в сфері освіти, приділяють значну увагу психічному благополуччю учнів та створенню психологічно безпечного і комфортного освітнього середовища. Ці обов'язки, насамперед, покладаються на вчителів початкових класів, від яких вимагається наявність певних якостей при організації освітнього процесу. Зокрема, вони мають бути психічно та емоційно стійкими, здатними ефективно налагоджувати комунікацію та керувати власними емоціями.

У контексті розбудови Нової української школи вчителі початкових класів повинні:

- докорінно змінити підхід до своєї педагогічної діяльності та спиратися на власний педагогічний досвід;
- усвідомити упередженість своїх уявлень і стереотипів, пов'язаних з методами викладання, сприйняттям учнів, їхньої навчальної діяльності та власної ролі в освітньому процесі;
- вчитися протягом усього життя;
- враховувати свої унікальні індивідуальні та професійні особливості [36].

Ці масштабні зміни в освітньому середовищі, безсумнівно, є відповіддю на виклики сьогодення. Вчителі повинні швидко та ефективно адаптуватися до суспільних змін, постійно навчатися та вдосконалюватися, володіти новітніми знаннями та бути в курсі світових подій, сприяти вільному та відкритому мисленню (розширюючи межі загальноприйнятих норм) та бути гнучкими у своєму мисленні. Важливо зазначити, що все це відбувається на тлі складних і нестабільних соціально-економічних умов в освітньому секторі.

Професія вчителя початкової школи є розумово та емоційно напруженою, вимагає значної фізичної і психологічної адаптації та механізмів подолання труднощів. Отже, викладання на цьому рівні висуває значні вимоги до характеру вчителя, що насамперед, пов'язано з емоційним, когнітивним і комунікативним тиском, а також з відповідальністю за успіхи своїх учнів. Цей сукупний стрес часто призводить до несприятливих психологічних станів у педагогів, які, у свою чергу, негативно впливають на їхній особистий розвиток та взаємодію з учнями. Ці небажані емоційні стани можуть мати різне походження, але ми вважаємо, що одним із головних чинників є якість сімейних взаємин учителів початкової школи.

Проблема сучасних психологічних досліджень сімейних взаємин полягає в обмеженій класифікації сімейних взаємин. Більшість науковців схильні класифікувати ці взаємини на основі декількох критеріїв, наприклад, розподілу прав та обов'язків у сім'ї та задоволеність шлюбом. Так, М.І. Мушкевич пропонує здійснювати оцінку сімейних взаємин з наступними показниками: ціннісні орієнтації; установки на шлюб та сім'ю; рольова організація сімейного життя; задоволеність шлюбом; вивчення міжособистісних взаємин; подружня адаптація; типові форми поведінки партнерів у конфліктних ситуаціях; психологічний клімат сім'ї [96]. О.М. Чанцева-Коваленко виділяє наступні показники: узгодженість сімейних цінностей батьків; міра автономності батьків; рольова адекватність; відсутність конфліктів; рівень емоційної підтримки одне одного; узгодженість показників виховних підходів батьків; показник задоволеності шлюбом [156]. Н.Є. Хлопоніна досліджує сімейні взаємини за допомогою узгодженості життєвих цінностей подружжя; уявлення подружжя про розподіл сімейних ролей та рольову структуру сімейної пари; діагностики подружніх стосунків; задоволеності шлюбом подружньої пари [152]. О.В. Анопрієнко виділяє стиль батьківської поведінки [13]. Такий обмежений підхід перешкоджає всебічному аналізу та розумінню всього спектру сімейних взаємин. Водночас показники оцінки сімейних взаємин учителів

почтакової школи недосліджені. Для вирішення цієї проблеми ми пропонуємо розширити сферу дослідження, включивши до неї подружні взаємини, де критерієм є не лише роль кожного з подружжя, а й дитячо-батьківські взаємини в рамках системи показників оцінки сімейних взаємин учителів початкової школи. Таким чином, ми зможемо глибше оцінити сучасний стан сімейних взаємин серед вчителів і виявити нагальні проблеми, які потребують уваги.

На думку таких вчених, як Д. Амберсон, К. Вільямс та М. Б. Томер, подружні взаємини мають величезне значення у формуванні життєвих обставин людини, а згодом впливають на її самореалізацію в дорослому віці. Крім того, варто зазначити, що шлюб, особливо коли він характеризується гармонією, пов'язаний з покращенням психічного та фізичного благополуччя [234, с. 413].

Дослідження, проведене Х. Лю та Л. Уейт, свідчить про те, що вплив сімейних зв'язків на самореалізацію залежить від якості взаємин. Особи, які перебувають у нещасливих шлюбах, частіше повідомляють про симптоми депресії та зниження психологічного благополуччя порівняно з тими, хто перебуває у щасливому та повноцінному шлюбному союзі. Такі позитивні шлюби можуть буферизувати несприятливі наслідки стресу, надаючи більшу емоційну підтримку [196, с. 406].

Ми погоджуємося з точкою зору вищезгаданих дослідників. Об'єднання цих досліджень підкреслює життєву важливість розуміння сукупного впливу подружніх взаємин на шлях людини до самоактуалізації впродовж усього життя.

Наразі в психології не існує єдиного тлумачення поняття «подружні взаємини». В більшості випадків подружні взаємини розглядаються як підвид міжособистісних взаємин, що охоплюють складну систему установок, орієнтацій, очікувань, стереотипів та інших схильностей, через які люди, що перебувають у шлюбі, сприймають і оцінюють один одного [152].

А. В. Шиделко стверджує, що подружні взаємини виступають формою і умовою конструювання сім'ї, уможливаючи реалізацію її основних функцій, серед яких репродукція, виховання дітей, ведення домашнього господарства, задоволення різноманітних потреб її членів [161, с. 97].

Дослідниця О. М. Чанцева-Коваленко визначає подружні взаємини як сукупність соціально регульованих взаємодій між шлюбними партнерами, які обертаються навколо аспектів репродукції та виховання дітей. Ці взаємодії охоплюють широкий спектр компонентів, пов'язаних з батьківством, таких як установки, очікування, почуття, позиції та обов'язки [156, с.15].

У результаті вивчення психолого-педагогічної літератури, зокрема гуманістичного психологічного підходу до вивчення сімейних систем К. Роджерса та В. Сатир [214; 219], було зроблено висновок, що якість подружніх взаємин серед учителів початкової школи можна оцінити за критеріями подружньої сумісності та задоволеності цими взаєминами. Це, у свою чергу, проливає світло на успішність їхнього сімейного життя.

Вчений Р. Мусаві підкреслює важливість подружньої сумісності для успішного і гармонійного сімейного життя, посиляючись на її позитивний вплив на психічне здоров'я і соціальні відносини. Крім того, Мусаві припускає, що висока подружня сумісність може призвести до кращої професійної самореалізації, особливо в такій діяльності, як викладання в початковій школі [206, с.175].

О.А. Столярчук визначає подружню сумісність як узгодженість фізичних та особистісних рис між подружжям, що виявляється в їхній задоволеності шлюбом. До зовнішніх показників відноситься довговічність шлюбу, а до внутрішніх - психологічний комфорт, довіра, безпека, радість у взаємодії [135, с. 76].

Науковець Є.М. Потапчук розвиває концепцію О.М. Обозової, виділяючи чотири аспекти подружньої сумісності: духовний (схожість духовних якостей), особистісний (відповідність структурних і динамічних

рис), сімейно-побутовий (функціональна сумісність) та фізіологічний [108, с. 18].

У науковій літературі пропонуються різні підходи до вивчення поняття подружньої сумісності. На нашу думку, високий рівень сумісності вчителів початкових класів у шлюбі значно підвищує ймовірність гармонійних і тривалих подружніх взаємин, тоді як несумісність у шлюбі становить серйозну загрозу для його цілісності та довговічності. Численні дослідження показують, що нестабільні взаємини між подружжям підвищують ризик виникнення проблем з фізичним і психічним здоров'ям, а також можуть мати негативний вплив на їхніх дітей. У сучасному контексті багатьом парам важко визнати і зрозуміти унікальні риси один одного, що призводить до подружньої несумісності в їхньому спільному житті. Примітно, що саме відсутність сумісності є основною причиною звернення пар за допомогою до спеціалістів.

Психологічна несумісність у шлюбі часто призводить до повного відчуження між подружжям, відходу від сімейних взаємин і пошуку позасімейних зв'язків. Слід зазначити, що зусилля, спрямовані на налагодження сімейних взаємин, як правило, є найбільш ефективними на ранніх стадіях шлюбу. Ми також стверджуємо, що критерії оцінки сімейних взаємин є досить багатогранними, оскільки подружні взаємини охоплюють різні елементи: спільні духовні інтереси та любов у шлюбі, сексуальну сумісність, любов до своїх дітей, сімейний добробут і комфорт, виконання подружніх обов'язків.

Наявність цих елементів та їхня взаємодія в парі може визначити задоволеність кожного з подружжя шлюбом. В ідеалі сім'я повинна забезпечувати психологічно затишне і комфортне середовище для кожного члена сім'ї. Якщо людина може отримати ці аспекти від свого чоловіка чи дружини в шлюбі, то вона, швидше за все, знайде задоволення у своєму подружньому союзі.

Вітчизняні дослідники О.А. Столярчук, А.В. Шиделко та Р. П. Федоренко виокремили декілька ключових факторів, які впливають на рівень задоволеності шлюбом для обох партнерів [135; 149; 161]. До цих факторів відносяться:

- матеріальний фактор. Цей аспект передбачає оцінку фінансового внеску кожного з подружжя в загальний економічний добробут сім'ї, а також те, наскільки цей внесок відповідає очікуванням кожного з подружжя. По суті, задоволеність людини власним фінансовим внеском у сімейний бюджет і заробітком партнера може значно вплинути на загальну задоволеність шлюбом з точки зору матеріального комфорту;

- культурний фактор. Культурний фактор стосується задоволення інтелектуальних і культурних потреб у шлюбі. Цей фактор може змінюватися з часом, оскільки люди можуть переживати особистісний ріст або інтелектуальний занепад. Він пов'язаний з тим, наскільки добре шлюб задовольняє інтелектуальні та культурні потреби обох з подружжя;

- сексуальний фактор. Сексуальний фактор залежить від того, чи відповідає фактичний рівень близькості між партнерами їхнім сексуальним очікуванням. На нього впливають різні фактори, такі як вік і стан здоров'я, які слід враховувати при оцінці рівня сексуального задоволення в шлюбі.

Зазначені фактори взаємопов'язані, однак дослідники підкреслюють важливість психологічного фактору, який слугує фундаментом для вищезгаданих факторів. У контексті сімейних взаємин учителів початкової школи під психологічним фактором розуміють гармонію особистісних якостей подружжя, насамперед їхніх характерів і рольових очікувань.

Крім того, сучасне суспільство і культура зазнали значних трансформацій, що призвели до зміщення акцентів в освітній сфері в бік фундаментальних цінностей особистості, таких як самореалізація, самоствердження, творчість, культурна самобутність, індивідуальність. Ці зміни породжують нові очікування не лише щодо професійних знань вчителя, але й щодо його особистості та її впливу на роль у подружжі.

Враховуючи вищезазначене, ми виділили психологічні чинники, які відіграють вирішальну роль у визначенні рівня задоволеності вчителів початкової школи у шлюбі. До таких факторів належать:

- особиста привабливість чоловіка/дружини та легкість, з якою вони можуть спілкуватися один з одним;
- емоційна задоволеність і близькість у подружніх взаєминах;
- елементи, пов'язані з самосприйняттям, самостваленням, самооцінкою, самоконтролем і емпатією, які мають значний вплив на зростання і становлення фундаментальної потреби людини в самоактуалізації;
- спільна діяльність, якою займається подружжя, продуктивність їхньої взаємодії.

Безперечно, задоволеність шлюбом насамперед пов'язана із задоволеністю своїм чоловіком/дружиною. Коли один з партнерів не задовольняє потреби та не враховує бажання й наміри іншого, це може перетворити їх на суперників і зменшити задоволеність шлюбом. Чоловіки надають пріоритет таким факторам, як житло, багатство і сексуальне задоволення, тоді як жінки цінують дітей, відкрите спілкування про сімейні проблеми і справедливий розподіл обов'язків [167].

Ми вважаємо, що обидві статі повинні зосередитися на психологічних факторах, таких як самосвідомість, самооцінка, емпатія і вірність, щоб досягти задоволеності у своїх взаєминах. Моральне і психічне здоров'я, емоційні цінності та сімейне спілкування також впливають на задоволеність шлюбом.

Важливим критерієм оцінки подружніх взаємин є діалогічність або міжособистісне спілкування. Дослідники вивчали тонкощі діалогічного спілкування в контексті психотерапії, прикладом чого є роботи Д. Джексона, Д. Вікленда, Д. Левінгера, Ж. Бенвену. У царині сімейної психології нюанси суб'єкт-суб'єктної взаємодії в рамках сімейного виховання вивчали такі

науковці, як В. Кришталь, а особливості цієї форми взаємодії досліджувалися Л. Рюміною та В. Сатир [219].

Водночас для вирішення проблем, з якими стикаються сучасні сім'ї, в галузі сімейної психології вкрай важливим є застосування класичних психологічних концепцій, що розкривають сутність діалогічної комунікації та взаємодії.

Концепція О. Гурджієва про те, що люди мають глибоке прагнення до спілкування, має першорядне значення для нашого дослідження. Науковець стверджує, що чим більше можливостей для спілкування має людина, тим більш повноцінним і корисним стає її життя. Роль міжособистісного спілкування як в особистій, так і в професійній сферах сьогодні широко визнана та інтенсивно вивчається. Тому глибоке розуміння різних комунікативних навичок та їхнього впливу на соціальну взаємодію є необхідним для ефективного міжособистісного функціонування [185, с. 132].

М. Монтгомері, видатний вчений, визначає міжособистісну комунікацію як складний, трансакційний і символічний процес, за допомогою якого люди досягають взаєморозуміння. Говорячи про міжособистісний процес, він має на увазі комунікацію, яка не пов'язана з суспільними нормами, а швидше вкорінена у відмінних і специфічних знаннях, які комунікатори мають один про одного. У цьому типі комунікації партнери говорять і слухають, інтерпретують і реагують на основі своїх індивідуальних знань один про одного, а не відповідно до суспільних очікувань [205, с. 140].

Трансакційна комунікація, запропонована М. Монтгомері, передбачає, що люди здатні ефективно надсилати та отримувати повідомлення, володіють навичками слухання, стратегіями реагування та мовленнєвими вміннями. З точки зору символічного інтеракціонізму, ефективна комунікація залежить від згоди між партнерами приписувати однакове значення спільним символам [205].

Спираючись на дослідження таких прихильників інтеракціонізму, як Блумер і Шибутані, І. Цимбалюк стверджує, що діалогічна або міжособистісна комунікація ґрунтується на здатності людини співпереживати і «ставати на місце іншого». Це передбачає здатність уявити, як сприймає ситуацію партнер по спілкуванню, група або значуща особа, а також здатність інтерпретувати заданий сценарій і відповідно до нього будувати власну поведінку [155].

Інший погляд на це питання мають прихильники так званої комунікативної школи. Відповідно до моделі Мак-Мастера, існують два ключові аспекти комунікації в сім'ї. Перший стосується ступеня прозорості або приховування інформації, якою обмінюються члени сім'ї, тоді як другий аспект пов'язаний зі способом, у який ця інформація передається [158].

У світлі вищезазначеного, поділяючи погляди вчених-інтеракціоністів, таких як Х. Блумер, Т. Шибутані та І.М. Цимбалюк, можна стверджувати, що діалогічне спілкування слугує меті, яка виходить за рамки простого обміну інформацією, координації колективних зусиль та розподілу ролей у спільних діях. Воно також відіграє ключову роль у встановленні та підтримці міжособистісних зв'язків у сім'ї. Крім того, діалогічне спілкування сприяє розвитку в учнів початкової школи таких важливих навичок, як ефективне слухання, чуйний стиль спілкування та вміння висловлювати свої думки. Це, в свою чергу, сприяє зростанню особистості, задовольняє фундаментальні потреби в почутті приналежності, прийнятті та любові, виховує прагнення до міжособистісного спілкування та формує духовні й моральні виміри сімейних взаємин.

Учитель початкової школи, беручи участь у спілкуванні в середовищі, орієнтованому на комунікацію, досягає необхідних освітніх результатів, слідуючи своєю унікальною освітньою траєкторією. Він також має можливість самостійно формувати своє освітнє середовище, використовуючи комунікативно-діалогові технології у своїй самоосвіті та особистісному розвитку. У межах гармонійної взаємодії в сім'ях учителів початкової школи

виникають різні стратегії діалогічного спілкування, зокрема спрямовані на зміцнення сімейної єдності, плекання сімейних інтересів, прояв турботи та активної участі, надання підтримки, похвали, поради, прохання та пошук згоди. Цей гармонійний процес взаємодії в сім'ях учителів початкової школи ґрунтується на принципі фасилітації.

У 1920 році Г. Олпорт ввів термін «фасилітація» в новий контекст, запропонувавши таке визначення: фасилітація має місце тоді, коли відбувається зміна в поведінці людини в результаті того, що інші працюють над тим самим завданням одночасно, хоча й незалежно [170].

Ми вважаємо, що фасилітація є особистісно-орієнтованим підходом (ООП), який ґрунтується на глибокій довірі до людини, що відображає її вроджене прагнення рости, розвиватися та реалізовувати свій потенціал. У контексті сімейних взаємин фасилітація може бути описана як процес, в якому подружжя здійснює позитивний вплив на думки і дії один одного, що призводить до підвищення розумової продуктивності та активізації позитивних емоцій і почуттів, які, в свою чергу, проявляються в моральній поведінці.

Серед факторів і проявів фасилітації в сімейному середовищі необхідно відзначити відкрите і підтримуюче ставлення до партнера, відчуття безпеки у взаєминах, задоволення особистих потреб і потреб партнера, емпатія один до одного, зрілість членів сім'ї, гуманістичний підхід до взаємин, збалансована батьківська позиція і довірливий зв'язок з дитиною. Значну роль відіграють також позитивні батьківські емоції, любов і прихильність, турбота та емоційний зв'язок із сім'єю. Крім того, дуже важливо підтримувати оптимальний рівень задоволення потреб дитини, впроваджувати відповідні межі, вимоги та санкції, а також дотримуватися послідовного стилю виховання, зберігаючи при цьому батьківську відповідальність [118, с.204].

Важливо усвідомлювати, що фасилітуючий вплив батьків позитивно впливає на сім'ю, включаючи покращення взаємин, позитивне психологічне середовище, психологічне благополуччя членів сім'ї та особистісний ріст

кожного з них. Батьки природно впливають на своїх дітей через такі механізми, як наслідування, ідентифікація та інтерналізація поведінки. Сімейне виховання є унікальним, тому його не можна замінити іншими формами. Компенсація його відсутності або недоліків в подальшому житті неможлива. Фахівці підкреслюють, що морально-психологічна атмосфера в сім'ї має вирішальне значення для формування особистості людини, опосередковуючи всі інші фактори. Ця атмосфера залежить від якості сімейних взаємин, особливо подружніх та дитячо-батьківських [155].

З нашої точки зору, виховний потенціал сім'ї визначається насамперед взаєминами між батьками та їхніми дітьми. Сім'я з високим виховним потенціалом – це сім'я, в якій дитина і батьківство є найвищими життєвими цінностями. У таких сім'ях існує непохитне прийняття дитини як особистості, позитивний взаємозв'язок між дитиною та її батьком (або матір'ю), а також між батьками як подружньою парою. Крім того, структура сім'ї залишається неушкодженою, а функціональні та рольові взаємодії функціонують безперешкодно. Поведінка батьків відповідає соціально бажаним нормам, а поведінка дітей є соціально адекватною. І навпаки, сім'ї з низьким виховним потенціалом демонструють протилежні характеристики [108].

Варто зазначити, що центральним фокусом принципу фасилітації в сім'ях вчителів початкової школи є використання закладеного в ньому потенціалу самореалізації вчителя. Цей потенціал характеризується креативністю, яка вважається фундаментальним аспектом людської природи – вродженим даром, яким кожна людина володіє від народження. Це унікальний спосіб сприйняття світу та взаємодії з реальністю [214, с. 68].

Суть фасилітації полягає в тому, щоб розкрити творчий потенціал вчителя. Мета полягає в тому, щоб кожна дія вчителя була вираженням творчості, дозволяючи йому бути автентичним. Такий підхід слугує превентивним заходом для запобігання почуттю розчарування.

Однією з найважливіших ролей сім'ї є сприяння ефективній комунікації. Вона передбачає задоволення потреби сім'ї у спільному якісному

проведенні часу, культурному та духовному збагаченні, а також сприяння духовному розвитку її членів. Рівень спілкування в сім'ї відповідає рівню взаємодії в суспільстві. Конструктивне і сприятливе спілкування в сім'ї сприяє особистісному розвитку її членів.

Психологія розглядає сімейну комунікацію як комплекс властивостей, які визначають, як індивіди регулюють свої дії та поведінку в межах сімейного осередку. Ключовими компонентами сімейної комунікації є взаєморозуміння, довіра, легкість взаємодії, її психотерапевтичний характер, наявність спільних сімейних символів [71, с.173].

У нашому дослідженні виникає нагальна потреба у використанні терміна «фасилітуюча діалогічна комунікація». Ефективна сімейна комунікація є життєво важливою для вирішення питань, пов'язаних з подружньою сумісністю, конфліктами, взаєминами між батьками і дітьми та професійним зростанням. Задоволеність шлюбом залежить від вкладень у підтримку сімейної гармонії.

Крім того, впровадження фасилітаційного підходу в освітній простір Нової української школи має на меті створити ідеальне середовище в класі для виконання освітніх завдань. Цей підхід передбачає співпрацю між вчителями та учнями, сприяння прийняттю, постійну підтримку, віру в здібності учнів, взаємоповагу та довіру. Фасилітативний підхід сприяє активному особистісному зростанню, задовольняє пізнавальні та творчі потреби, сприяє самоактуалізації учнів. В основі цього підходу лежать праці К. Роджерса про безперешкодний розвиток людини, Л. Орбан-Лембрик та Г. Щедровицького про системний менеджмент, а також дослідження О. Сагач [118] та А. Солодка [126] про фасилітацію.

В основі фасилітативного підходу в психології лежить поняття фасилітації, введене К. Роджерсом [215]. Фасилітація, що походить від англійського слова «facilitate», означає полегшення, сприяння, натхнення, і є синонімом слів «допомагати» або «надихати».

Переведення системи освіти у фасилітативний режим, який фокусується на допомозі, підтримці, заохоченні та активізації розвитку учнів, неминуче тягне за собою надання їм більшої автономії та підзвітності. Ця трансформація також призводить до більш гуманного та емпатійного підходу до міжособистісного спілкування в шкільному середовищі. Тому ми стверджуємо, що введення терміну «фасилітативне діалогічне спілкування» є цілком обґрунтованим. Ця концепція підкреслює важливу роль відкритого та правдивого діалогу, емпатії, прийняття та довіри у вирішенні конфліктів у сім'ї. Таке конструктивне спілкування сприяє ефективній співпраці між вчителями та учнями в Новій українській школі. Воно також сприяє утвердженню цінностей учнів, їх прийняттю, підтримці, повазі один до одного та довірі.

Оптимізація діяльності одного партнера, коли інший партнер підтримує його, значною мірою залежить від ступеня фасилітації. По суті, чим краще вчитель початкової школи заохочує відкритий діалог і вирішення проблем у сім'ї, тим більш індивідуальним та інноваційним стає його підхід до учнів. Це сприяє тому, що він приділяє більше уваги унікальному досвіду учнів і частіше бере участь у змістовних розмовах з ними. Крім того, такий учитель більш схильний співпрацювати з учнями у формуванні навчального процесу та враховувати їхні пропозиції у своїй роботі. Простіше кажучи, коли партнери у шлюбі розуміють і приймають внутрішній світ один одного без осуду, діють автентично, спираючись на свої внутрішні емоції, і, зрештою, ставляться один до одного з добротою і підтримкою, вони створюють ідеальні умови для сприяння особистісному зростанню один одного. Отже, вчителям початкових класів важливо розвивати свої фасилітативні якості, оскільки це є засобом підтримки та підвищення їхньої професійної компетентності, що, в свою чергу, позитивно впливає на особистісний розвиток їхніх учнів.

У сфері внутрішньосімейної комунікації фасилітація набуває особливого значення і розглядається як ключовий елемент розвитку сімейних

взаємин та самореалізації вчителів початкової школи. У зв'язку з цим, введення терміна «фасилітуюча діалогічна комунікація» є вкрай важливим та необхідним.

Фасилітативне діалогове комунікативне середовище може бути створене за трьох різних умов. Ці умови універсально застосовні, якщо метою є особистісний розвиток. Так само, як у сфері психології, де ці установки є ключовими для розвитку і зміцнення міжособистісного спілкування між психологами і клієнтами, вони також відіграють важливу роль у формуванні комунікативної взаємодії в сімейних взаєминах між подружжям.

Емпатія, перша умова, полягає у здатності співпереживати емоційний стан свого чоловіка/дружини. На противагу цьому, конгруентність передбачає співзвучність з власними емоціями та збереження відкритості як до себе, так і до партнера.

Друга умова зосереджена на прийнятті, турботі або визнанні, зокрема, безумовному позитивному прийнятті. Коли партнер виявляє щире позитивне ставлення до іншого, приймаючи його без жодних умов, це створює сприятливе середовище для особистісного зростання і розвитку обох людей.

Третя умова підкреслює важливість емпатійного розуміння. У цьому контексті подружжя повинно сприймати і осмислювати почуття та емоції один одного, а згодом передавати це розуміння один одному. Отже, емоційне ставлення до партнера по спілкуванню слугує показником задоволеності. На практиці рівень задоволеності партнером можна виміряти за допомогою одновимірної інтервальної шкали, що складається з семи якісно-описових позицій – від «подобається» до «дуже подобається», «нейтрально», «не подобається», «дуже не подобається» і «ненавиджу».

По суті, фасилітуюча діалогічна комунікація є динамічним процесом, який інтегрує різні грані особистості, визначаючи в кінцевому підсумку потенціал для ефективного здійснення конструктивного діалогу, що характеризується правдивістю, відкритістю, прийняттям і довірою. Такий

підхід значною мірою сприяє налагодженню продуктивної співпраці між учителями та учнями в Новій українській школі, забезпеченню постійної підтримки учнів, формуванню атмосфери взаємоповаги та довіри.

Система, що використовується для оцінки сімейних взаємин серед вчителів початкової школи, робить значний акцент на рольових очікуваннях (П. Вацлавік, К. Маданес, І.О. Мазурик, Д. Олсон, Д. Хейлі). Під рольовими очікуваннями розуміється ступінь очікування активної участі партнера в діях, необхідних для ефективного функціонування сім'ї [82]. На думку С.Д. Максименка, ці очікування ґрунтуються на поведінці, яка узгоджується зі своєю роллю в сім'ї. Для успішної комунікації дуже важливо, щоб поведінка людей відповідала взаємним очікуванням [83, с.115].

Щоб оцінити вплив рольових очікувань між подружжям на сімейну комунікацію, важливо визначити сумісність сімейних ролей. Сімейно-рольові очікування та їхня узгодженість слугують індикаторами сумісності на цьому рівні. Сімейно-рольова сумісність передбачає співпрацю шлюбних партнерів у виконанні сімейних обов'язків. Як зазначає Є.М. Потапчук [108, с. 17], сумісність сімейних ролей складається з трьох ключових компонентів:

1. Узгодженість сімейних цінностей. Ставлення людини до сімейних функцій ґрунтується на ієрархії сімейних цінностей. Пріоритет, який надається певним сімейним цінностям, впливає на те, скільки уваги, енергії та часу людина приділяє їм. Погана реалізація основних сімейних цінностей може призвести до незадоволеності в сім'ї.

2. Узгодженість рольових уявлень про функції чоловіків і жінок у сім'ї. Гармонія в уявленнях про те, хто відповідає за різні аспекти сімейного життя і хто повинен брати на себе ініціативу, має вирішальне значення для ефективного виконання сімейних функцій. Неузгодженість ролей може призвести до незадоволення участі партнера в домашніх справах, вихованні дітей та інших видах діяльності.

3. Адекватність ролей. Це стосується вимоги, щоб ролі утворювали цілісну і послідовну систему як для окремих членів сім'ї, так і для сім'ї в

цілому. Вона передбачає відповідність рольових очікувань одного партнера рольовим прагненням іншого. Рольова адекватність забезпечує функціональність сімейного осередку.

Підхід Т.С. Яценко до розуміння подружніх ролей охоплює чотири основні аспекти: сексуальний партнер, друг (що передбачає емоційний зв'язок і культурну комунікацію), опікун (пов'язаний з вихованням дітей) і покровитель (відповідальний за домашні обов'язки). П. Вацлавік, К. Маданес, Д. Хейлі та Т.С. Яценко вважають, що для збереження здорових подружніх взаємин важливо дотримуватися таких принципів [168, с. 46]:

- всі чотири ролі мають бути (при цьому одна з них може мати перевагу);
- в ідеалі слід уникати зайвих ролей, якщо вони не узгоджені між подружжям;
- ролі повинні гнучко розподілятися між подружжям, відкрито і в міру необхідності.

Така адаптивність сімейної рольової структури є ключовим фактором у досягненні гармонії між батьками, формуванні чесних і справедливих взаємин, що ґрунтуються на згоді та потребах обох партнерів, що розвиваються, а не на відповідності суспільним нормам чи матеріальним вигодам.

Беручи до уваги вищезазначену інформацію та специфіку викладання в початковій школі, яка вимагає емоційної взаємодії з учнями та потреби в емоційному відновленні, ми стверджуємо, що справжнє емоційне відновлення може бути досягнуте лише в рамках психологічно здорових сімейних взаємин. Ефективна взаємодія з близькими людьми, включаючи подружжя та дітей, має вирішальне значення в цьому процесі. Карл Роджерс стверджував, що успішні сімейні взаємини залежать від емоційного зв'язку між партнерами, і ввів поняття подружності [215, с. 20]. Таким чином, при оцінці подружніх взаємин учителів початкових класів важливого значення набуває критерій емпатійної наповненості. Він відображає рівень емоційного

прийняття між членами сім'ї під час спільної діяльності, спілкування та дозвілля. Підвищена емоційна близькість слугує основою міцної та здорової сім'ї, приносячи суттєве полегшення від психологічного стресу та надаючи підтримку всім членам родини [108].

Вивченню подружніх взаємин та їхнього зв'язку з емпатією присвячені численні дослідження. Результати цих досліджень свідчать, що розбіжності між подружжям щодо сімейних функцій, ролей та обов'язків можуть призвести до сімейної дисфункції і, зрештою, до розлучення. І навпаки, коли подружжя поділяє схожі погляди на зазначені питання, це позитивно впливає на їхню сумісність та шлюб в цілому [31; 71; 114].

Емпатійний зміст взаємин проявляється через взаємне залучення до діяльності одне одного. Емпатія вважається життєво важливим аспектом емоційної культури, що сприяє розвитку соціальних навичок, які забезпечують успішну взаємодію подружжя. С.Д. Максименко визначає емпатію як індивідуально-психологічну особливість, що відображає здатність людини до співчуття та розуміння. Вона відіграє вирішальну роль у формуванні збалансованих міжособистісних взаємин і соціально обумовленої поведінки. Емпатія слугує основою для формування дружніх і конструктивних взаємин, тоді як її відсутність може призвести до зневаги, презирства та дисгармонії у шлюбі. Справжня емпатія вимагає від кожного з подружжя якостей, несумісних з ворожим ставленням. Її також можна розглядати як основний механізм гармонійних взаємин, що передбачає поступове злиття ідентичностей чоловіка і дружини, коли вони розуміють потреби, інтереси, бажання і наміри один одного. Досягнення такого розуміння часто приходить після помилок у спілкуванні та співпраці, особливо в сім'ях зрілих людей. З досвідом здатність до емпатії зростає, зменшуючи кількість конфліктів і запобігаючи їх першопричинам [86, с. 5].

Для того, щоб створити в сім'ї атмосферу комфорту, любові та взаєморозуміння, дуже важливо враховувати емоції та працювати з ними. Історично склалося так, що жінки беруть на себе роль емоційної підтримки в

сім'ї, зосереджуючись на тому, ким вони є, а не на їхніх конкретних діях. Зокрема, Р. Еріксон підкреслює важливість надання емоційної підтримки, часто вважаючи її найважливішим сімейним обов'язком, що визначає задоволеність шлюбом. Наприклад, дослідження показало, що хатня робота та догляд за дітьми позитивно впливають на взаємини між подружжям, але їхній вплив блідне у порівнянні з глибоким впливом емоційної залученості на добробут дружини в сімейному житті. Загалом жінки схильні надавати перевагу чоловікам, які спілкуються, активно слухають і співпереживають, підкреслюючи більшу цінність емоційної підтримки, ніж залучення чоловіка до виконання домашніх обов'язків [179].

Те, як люди спілкуються і проводять вільний час, як приймаються спільні рішення в шлюбі, спільні домашні обов'язки, а також розвиток унікальної сімейної культури – все це відіграє значну роль у формуванні емоційних зв'язків учителів початкової школи в їхньому подружньому житті. Стабільність цих емоційних зв'язків залежить від рівності між подружжям і задоволення індивідуальних потреб у контексті шлюбу та сімейного життя. Крім того, особистісні риси подружжя відіграють важливу роль у розвитку взаємин. Традиційно вважається, що для успішного шлюбу сприятливими є такі якості, як здорова самооцінка та емоційна стабільність, відкритість до розвитку та розумний ризик, увага до сьогодення, усвідомлення взаємозв'язку подій, високий рівень самоприйняття, що виражається в автентичній поведінці та справжньому емоційному вираженні, а також ставлення до партнера з такою ж повагою, як і до самого себе.

Ймовірність збереження позитивного емоційного аспекту сімейних зв'язків серед педагогів початкової школи та формування здорових подружніх взаємин тим вища, чим більше подружжя прагне до постійного розуміння психології один одного, проявляє терпіння та готовність визнавати й задовольняти бажання та потреби партнера у шлюбі.

На думку вчених Л.Я. Єзерницького та С.О. Ренке, негативні емоційні переживання, що виникають унаслідок батьківських конфліктів,

вкорінюються в самосвідомості дитини, що призводить до тривалого емоційного та особистісного потрясіння. Це включає в себе почуття самотності, невпевненості в собі, ізоляції та перешкоджання духовному зростанню дитини. Як наслідок, загальний розвиток дитини стає розрізненим і конфліктним [50, с.80].

У сім'ях, де підтримуються гармонійні подружні взаємини, діти, як правило, демонструють високий рівень психологічного благополуччя. Це відображається в їхній емоційній стабільності, самоповазі, активній поведінці, відсутності тривоги та страху, а також сильному почутті приналежності до своєї родини. Такі позитивні взаємини сприяють розвитку в дитини впевненості, самореалізації та самодостатності. І навпаки, коли подружні взаємини характеризуються дисгармонією, діти відчують низький рівень психологічного здоров'я, що призводить до тривоги, страху, пасивності, зниження самооцінки та послаблення їхнього зв'язку з родиною [50].

На дитячо-батьківські взаємини в сім'ї негативно впливають складні соціально-економічні обставини, в яких перебувають сучасні вчителі, а також психологічні проблеми, з якими стикаються самі вчителі. Багато експертів пов'язують психологічні проблеми вчителів з нерозвиненою самосвідомістю, що перешкоджає їхній здатності ефективно взаємодіяти з іншими. Це може призвести до несприятливих дій по відношенню до своїх учнів і навіть власних дітей, що призводить до внутрішньосімейних конфліктів.

З нашої точки зору, вчитель початкової школи, який володіє впевненістю в собі, менш схильний до тривоги та внутрішнього дискомфорту. Такі психологічні якості, як здорова самооцінка та позитивне самоставлення, безпосередньо впливають на самооцінку та ставлення учнів до себе, мотивуючи їх до академічних успіхів та сприяючи особистісному зростанню. Це, в свою чергу, позитивно впливає на їхні взаємини з власними дітьми. І навпаки, вчитель з низькою самооцінкою, неадекватним ставленням до себе і поганою саморегуляцією вже перебуває в конфлікті з суспільством. У таких

випадках його здатність позитивно впливати на учнів і на розвиток власних дітей ставиться під загрозу, навіть якщо він є професійно компетентним.

Наявні у вітчизняній літературі дослідження, присвячені вивченню та вдосконаленню роботи вчителів, свідчать про те, що однією з основних проблем, з якими стикається більшість учителів початкових класів, є їхня нездатність до самооцінки та аналізу власних методів викладання. Багато вчителів, яким бракує навичок систематичної самооцінки та самоспостереження, часто не усвідомлюють своїх труднощів у ефективній взаємодії з учнями та суспільством. Це насамперед пов'язано з відсутністю добре розвиненої професійної самосвідомості [167].

Ця проблема особливо поширена серед учителів з досвідом викладання понад 15-20 років, оскільки їхнє професійне становлення відбувалося у складний період історії нашої держави. Варто зазначити, що вчителі цієї категорії наразі становлять значну частину педагогічних працівників (59 052 вчителя) [133]. Унікальний характер їхньої педагогічної підготовки часто призводить до значних особистісних викликів, оскільки вони можуть не відповідати критеріям «ефективного вчителя» в сучасному освітньому ландшафті.

Крім того, більшість досвідчених учителів мають дітей-підлітків у віці від 14 до 17 років. Це, у поєднанні зі згаданими вище особистими викликами, ще більше ускладнює ситуацію. Загальновідомо, що в сучасному суспільстві вчителям стає дедалі складніше розуміти і підтримувати як своїх учнів, так і власних дітей, зважаючи на суттєву різницю між поколіннями.

Як наслідок, сімейні взаємини в цій системі відіграють вирішальну роль, з особливим акцентом на взаємини між батьками та їхніми дітьми (дитячо-батьківські). Це питання широко вивчалось як вітчизняними, так і зарубіжними психологами, такими як Д. Баумрід [171], Е. Маккоб [199], Л.Й. Езерницький [50], С.О. Ренке [50], О.А. Столярчук [135], Т.М. Яблонська [166], які приділяють значну увагу розумінню розвитку особистості дитини в сімейному контексті. У дослідженнях підкреслюється

важливість виховання дитини в повній сім'ї, наголошується на впливі стилів батьківського виховання на розвиток особистості, що має вирішальне значення для соціалізації та адаптації. Ці висновки переконливо продемонстровані в роботах І.М. Коновальчук [71] та Т.В. Говорун [32].

У науковій літературі немає точного визначення поняття «дитячо-батьківські взаємини». Зазвичай ці взаємини розглядається як компонент сімейних взаємин, що охоплює взаємопов'язані, але асиметричні зв'язки між батьками та їхніми дітьми, з акцентом на взаємному впливі та активній взаємодії між ними. Як зазначають О.В. Анопрієнко та К.В. Кравченко [13; 76], ці взаємини виявляють чіткі соціально-психологічні закономірності міжособистісних зв'язків.

У зарубіжній психології природа дитячо-батьківських взаємин традиційно досліджується в різних теоретичних рамках, включаючи психоаналітичні підходи Е. Еріксона та З. Фрейда [179], біхевіористські перспективи, представлені О. Бандурою [16], та гуманістичні орієнтації, які обстоюють такі психологи, як К. Роджерс [214] та В. Сатир [219]. Відсутність чітко визначених понять і термінології часто призводить до хибних інтерпретацій. Проте дитячо-батьківські взаємини відрізняються від інших міжособистісних взаємин, маючи унікальні характеристики, які їх вирізняють.

У сучасній психології дослідження особистості дитини заглиблюється у вивчення дитячо-батьківських взаємин у родині. На ці взаємини впливають різні характеристики сім'ї, але основна увага приділяється особистісним ресурсам, виховним цілям і психологічному середовищу, що існує в ній. Особистісні ресурси формуються складом сім'ї, включаючи здоров'я, особистість, рівень освіти, хобі, цінності, соціальні переконання та очікування старших членів сім'ї. Цілі сімейного виховання можуть бути утилітарними, спрямованими на конкретні результати, або ж включати морально-етичні аспекти. Ці цілі не завжди збігаються з суспільно прийнятими нормами, оскільки сім'ї можуть ненавмисно пропагувати

індивідуалізм, жорстокість, нетерпимість або інші цінності. Тому психологічний клімат у сім'ї відіграє ключову роль в оцінці дитячо-батьківських взаємин, визначаючи якість міжособистісних взаємодій, які сприяють або перешкоджають продуктивній співпраці та загальному розвитку кожного члена сім'ї [161, с.81-82].

Додатковим аспектом, який слід враховувати при оцінці батьківсько-дитячих взаємин, є роль сімейного виховання. Сімейне виховання розглядається як відгалуження ширшого поняття «виховання» і характеризується унікальним контекстом, у якому воно відбувається, та виховною діяльністю, яку здійснюють особи, залучені до виховного процесу в сім'ї. Основоположні принципи теорії виховання, закладені В.О. Сухомлинським [138], ґрунтуються на концептуальних уявленнях, які визначають виховання як інтеграцію індивіда у сферу загальнолюдських цінностей і норм, що регулюють людські взаємини. У сучасних дослідженнях Т.Ф. Алексєєнко визначає сімейне виховання як активну взаємодію за участю батьків, опікунів, інших членів сім'ї та дітей. Ця взаємодія охоплює різні аспекти, включаючи спілкування, економічну та дозвілєву діяльність, реалізацію справжніх мотивів і соціальних очікувань. Вона також сприяє духовному збагаченню, формуванню сімейних цінностей, набуттю життєвих навичок, накопиченню освітнього та соціального досвіду [12, с. 36].

Д. Баумрід [171] припускає, що батькам необхідно досягти балансу між контролем над дитиною і наданням їй емоційного тепла. По суті, ключова відмінність між сімейним та суспільним вихованням полягає в емоційній якості взаємин між батьками та дітьми. Е. Маккобі [199] стверджує, що рівень батьківського контролю за діями дитини природно зменшується в міру того, як дитина дорослішає і набуває самоконтролю і відповідальності.

Коли йдеться про сім'ї вчителів початкової школи, їхня роль охоплює всі аспекти життя дитини – від навчання до дозвілля. Загальновизнано, що ефективно батьківство передбачає встановлення орієнтирів. У домашній обстановці такими настановами, як правило, є певні правила. Якщо ці

правила чесні та справедливі, вони приймаються всіма членами сім'ї, які охоче їх дотримуються. Послідовність і справедливість у дотриманні цих правил мають вирішальне значення, оскільки подвійні стандарти можуть створювати конфлікти в сім'ї.

Для того, щоб сім'я процвітала, батьки повинні дійти консенсусу щодо домашніх правил. Міцна сім'я – це не та, яка уникає проблем чи конфліктів, а та, яка успішно долає будь-які виклики. Присутність гармонії та любові необхідна для виховання таких чеснот, як чесність, щирість і працьовитість. Ці цінності були, є і залишатимуться невід'ємними рисами демократичних сімейних взаємин. І навпаки, негативна атмосфера в сім'ї може призвести до конфліктів, недовіри і навіть ненависті [161, с. 51].

Основний акцент у вихованні вчителів початкових класів їхніми сім'ями робиться на стилі, який вони застосовують. Такі науковці, як О. А. Столярчук [135], Р.П. Федоренко [147], В.С. Штифурак [163], розглядають стиль сімейного виховання як особливу манеру, в якій батьки ставляться до своїх дітей. Цей стиль включає в себе специфічні педагогічні прийоми, унікальну вербальну комунікацію та патерни взаємодії. Ці стилі часто класифікують як авторитарний, демократичний, ліберальний та поблажливий, з деякими варіаціями термінології в різних літературних джерелах. Ми не будемо заглиблюватися в конкретну кількість або назви цих стилів, а зосередимося на узагальнених типологічних ознаках, які часто обговорюються в наукових працях Л.Й. Єзерницького [50], С.О. Ренке [50], К.В. Кравченко [76], М.І. Мушкевич [96]. Ці риси охоплюють різні моделі батьківської поведінки та батьківсько-дитячих відносин (додаток А).

У сфері сімейного виховання важливе значення має виявлення та осмислення різних типів дитячо-батьківських взаємин. А. Ю. Бондарчук, наприклад, виокремлює шість різних категорій: 1) вкрай упереджений підхід, 2) байдужість до потреб та інтересів дитини, 3) егоїстичний погляд, коли діти розглядаються як робоча сила сім'ї, 4) ставлення до дитини як до об'єкта виховання без урахування її індивідуальності, 5) погляд на дитину як на

перешкоду в кар'єрі та особистих досягненнях, б) прояв поваги до дитини при покладанні на неї певних обов'язків [21]. Н.Є. Хлопоніна посилається на роботу академіка А.В. Петровського, який класифікує сімейні взаємини на п'ять типів 1) диктат, 2) опіка, 3) конфронтація, 4) мирне співіснування з невтручанням, 5) співпраця [152]. Науковець О.А. Столярчук, спираючись на дослідження В. В. Юстицькіса, виокремлює чотири категорії «майже нормальних сімей», які характеризуються акцентуванням уваги на 1) соціальній недовірі, 2) задоволенні, 3) авантюризмі та досягненні мети, 4) застосуванні сили [135]. О.А. Корман вважає, що неправильне виховання в сім'ї може призвести до нервово-психічних проблем у дітей та виділяє три типи виховання: 1) відкидання або зневага, 2) гіперсоціалізація та 3) егоцентричне виховання [72, с.103].

Чимало психологів, серед яких О.М. Чанцева-Коваленко, Л.В. Помиткіна, В.В. Злагодух, Н.С. Хімченко, Н.І. Погорільська, спираються у своїй роботі на класифікацію взаємин, розроблену Е. Г. Ейдемільером та В. В. Юстицькісом. Ці фахівці виділяють шість різних категорій батьківського виховання в сім'ї (табл. 1.2.).

Таблиця 1.2 – Типи сімейного виховання

№ з/п	Тип	Характеристика
1	2	3
1	Повторювальна гіперпротекція	При такому типі виховання сім'я приділяє велику увагу підлітку, прагнучи задовольнити всі його потреби. Це може призвести до розвитку у підлітків таких рис, як істерія та гіперактивність.
2	Домінуюча гіперпротекція	Батьки в цьому сценарії надмірно зосереджуються на підлітку, інвестуючи в нього значний час і зусилля, обмежуючи його самостійність. У гіперактивних підлітків це посилює прагнення до емансипації. У тих, хто має астено-невротичну акцентуацію характеру, це посилює астенічні риси.
3	Жорстоке поведіння	Цей стиль передбачає пред'явлення дитині численних вимог і заборон, часто з суворими покараннями за їх невиконання. Таке виховання посилює риси епілептоїдної акцентуації характеру.

Продовження табл. 1.2

1	2	3
4	Емоційне відкидання	Цей підхід поєднує в собі недостатній захист, нехтування потребами дитини, а іноді й жорстоке поводження. Він має тенденцію до посилення таких рис, як епілептоїдно-лабільна, сенситивна та астено-невротична акцентуації, що потенційно може призвести до процесів декомпенсації та невротичних розладів.
5	Підвищена моральна відповідальність	Цей метод поєднує високі очікування від підлітків зі зниженою батьківською увагою та турботою. Це сприяє розвитку рис психоастеничної акцентуації.
6	Відсутність нагляду	При такому типі виховання підліток живе самостійно, без батьківського інтересу і контролю. Це особливо згубно для тих, хто має гіперактивні, нестійкі або конформні акцентуації.

Джерело: складено автором на основі [107; 156]

Додатковим аспектом сімейного виховання є те, що воно відбувається в сімейному середовищі. На думку дослідниці Т.Ф. Алексєєнко, сімейне виховання охоплює низку матеріальних і нематеріальних аспектів життя сім'ї, включаючи спосіб життя, особистісні риси, способи взаємодії членів сім'ї, розподіл сімейних обов'язків, методи виховання. Ці фактори в сукупності створюють особливе морально-психологічне середовище в сім'ї, яке може бути як сприятливим, так і несприятливим для розвитку та самореалізації кожного члена сім'ї [21]. Якщо сім'я вчителя характеризується неблагополучним середовищем і батьки здійснюють недостатній виховний вплив на дитину, вона змалечку може засвоїти негативну роль. Тому роль дитини в сім'ї є важливим критерієм оцінки дитячо-батьківських взаємин.

Психолог В. С. Штифурак виділив кілька поширених негативних ролей, які діти можуть брати на себе в сім'ї. До таких ролей належать:

- «Цап-відбувайло», коли батьки переносять свої подружні проблеми на дитину.
- «Улюбленець», коли батьки компенсують свою подружню відчуженість, приділяючи дитині надмірну увагу.
- «Третій зайвий», коли надмірна близькість батьків витісняє потреби та ініціативу дитини.

- «Миротворець», коли на дитину покладається обов'язок регулювати та вирішувати конфлікти, що виникають між батьками [163, с.118].

Аналіз літератури підтверджує той факт, що на розвиток особистісних якостей у дітей учителів початкової школи значний вплив мають риси характеру їхніх батьків. Часто батьки, намагаючись вирішити свої особисті проблеми, мимоволі переймають шкідливі стилі виховання, які негативно впливають на їхніх дітей.

Враховуючи результати вітчизняних та зарубіжних досліджень, ми визначили низку критеріїв та показників для оцінки якості сімейних взаємин учителів початкової школи (додаток Б).

Авторська система оцінки сімейних взаємин учителів початкової школи побудована на різних критеріях і показниках, не претендуючи на вичерпність. Вона слугує для визначення розмаїття типів сімейних взаємин і може бути розширена за рахунок включення типологічних ознак, обумовлених ситуативною специфікою сімейних взаємин. Ця різноманітність підтверджує багатогранність сімейних взаємин, орієнтуючи фахівців з сімейного виховання на індивідуальний підхід до роботи з сім'ями вчителів початкової школи та їхніми проблемами, враховуючи їхню типологічну унікальність. В системі виділено зовнішні показники (вік, стать, освіта, стаж сімейного життя, кількість дітей, вік дітей) та внутрішні (подружня сумісність – К. Роджерс, В. Сатир Р. Мусаві, О.А. Столярчук; задоволеність шлюбом – Н.Б. Епштейн, І.Ю. Міллер, Г.І. Кітнер, Р. Барон, Р. Бук, З. Штайн, В. Абраменкова, Ю. Гіппенрейтер, С.Д. Максименко, О.А. Столярчук, А.В. Шиделко, Р.П. Федоренко; фасилітації діалогічного спілкування – Д. Джексон, Д. Вікленд, Д. Левінгер, Ж. Бенвеню, Т. Кравченко, В. Сатир, О. Гарджі, М. Монтгомері, І.М. Цимбалюк; рольових очікувань – П. Вацлавік, К. Маданес, Д. Олсон, Д. Хейлі, Т.С. Яценко, І.О. Мазурик, Т.В. Говорун, О.М. Кікінежді, Н.Є. Хлопоніна, Д.О. Коскіна, Л.І. Рішко, Н.О. Лященко; емоційна підтримка – В.С. Торохтій, Е. Еріксон,

О.А. Столярчук; психологічний клімат – А.В. Шиделко; сімейне виховання – Т.Ф. Алексеєнко, К.А. Андерсон, Д. Баумрід, Х. Е. Кінг, Е. Маккобі, А.В. Шиделко, А. Адлер, М.Г. Стельмахович; роль дитини в сім'ї – Л.Б. Шнейдер) та пов'язані з ними ознаки з різним рівнем організації. Варто зазначити, що кількісні відмінності між ними є дещо умовними, оскільки деякі показники мають спільні психолого-педагогічні характеристики.

Отже, в сім'ях, де проживають учителі, корисно розвивати взаємини, засновані на спільних інтересах і позитивних емоціях між членами. На нашу думку, коли цілі та потреби визначаються спільно, вони переростають у спільні сімейні цілі, сприяючи самоактуалізації кожного члена сім'ї, включаючи вчителів початкової школи. Необхідні додаткові дослідження, щоб з'ясувати, як взаємини в сім'ї впливають на розкриття особистісного потенціалу та професійне зростання вчителів початкових класів, також відоме як самоактуалізація.

1.3. Проблема впливу сімейних взаємин на самоактуалізацію вчителів початкової школи у сучасній психолого-педагогічній літературі

Важливим аспектом розбудови Нової української школи є психологічне благополуччя вчителів. У зв'язку з цим ми визнали за необхідне дослідити психологічні чинники, що сприяють збереженню гармонії сімейних взаємин як важливого елемента успішної самореалізації педагогів початкової школи.

У зарубіжній психології значущість сімейних взаємин у процесі самоактуалізації особистості підтверджується численними дослідженнями. Вартими уваги є роботи М. Домінгеса та Д. Картона [177], які досліджували вплив виховання на самоактуалізацію, а також В. Лумпкіна, який заглибився у зв'язок між подружнім спілкуванням та самоактуалізацією [197]. М. Маріхо де Фернандес досліджував вплив задоволеності шлюбом на самоактуалізацію [207], а А.Д. Вітні вивчав кореляцію між самоактуалізацією та сімейною комунікацією [240].

Варто зазначити, що у вітчизняній психології та педагогіці бракує досліджень, присвячених вивченню умов, що впливають на самоактуалізацію особистості в сімейному контексті. Крім того, помітно бракує робіт, присвячених вивченню впливу сімейних взаємин на зростання та особистісний розвиток учителів початкових класів. Відомий науковець М.Б. Гасюк, спираючись на теоретичні напрацювання та новітні психологічні дослідження, стверджує про першорядну роль сім'ї у самореалізації особистості [31, с.132]. Цю точку зору підтримують провідні українські психологи, які підкреслюють, що особистість індивіда постає як продукт значущих взаємин, на чому наголошують Т.В. Говорун та С.Д. Максименко [33; 86].

Вивчення самоактуалізації особистості насамперед зумовлене унікальними характеристиками сучасного українського суспільства, яке робить значний акцент на особистісному зростанні [49]. Отже, вивчення специфіки сімейних взаємин серед вчителів початкових класів може дати цінну інформацію для розуміння того, як особистість функціонує в шлюбі, що потенційно може запобігти виникненню проблем і сприяти особистісному розвитку, тобто самоактуалізації. Щоб вирішити це завдання, ми проаналізували психолого-педагогічну літературу з метою з'ясувати, якою мірою взаємини в сім'ї впливають на самоактуалізацію особистості та встановити психологічні умови в сім'ї, що сприяють самоактуалізації під час професійної діяльності.

Численні дослідники підтвердили важливість сімейних взаємин у формуванні особистості людини. Психолого-педагогічна наука накопичила значний масив теоретичних та емпіричних даних, що стосуються цього питання. Відомі педагоги та громадські діячі, такі як В.О. Сухомлинський [138] та К.Д. Ушинський, підкреслюють ключову роль сімейних взаємин у становленні кожного члена сім'ї, будь то чоловік, дружина чи дитина. Вплив шлюбного партнера та взаємин «дорослий-дитина» на формування особистості знаходить підтвердження у працях таких вчених, як Т. Бауер,

Д.М. Болдуїн, А. Валлон, А. Уїтні [240], З. Фрейд, Е. Еріксон [179]. Для нашого дослідження суттєвим є твердження Н.В. Петренко про те, що індивіди в процесі своїх дій, свідомо чи несвідомо, сприяють трансформації тих, хто їх оточує, фактично виступаючи агентами змін [105]. З огляду на вищезазначені спостереження, беззаперечним є той факт, що сімейні взаємини є важливим чинником розвитку особистості.

Ми погоджуємося з думкою О.В. Анопрієнко [13], що повноцінні взаємини в сім'ї можуть ефективно задовольнити всі фундаментальні потреби, які лежать в основі особистісного розвитку, як це викладено в класифікації А. Маслоу. Згідно з Маслоу [201], сімейні взаємини задовольняють різні потреби:

- фізіологічні потреби задовольняються через спільний житловий простір, спільне домогосподарство та інтимні взаємини між подружжям;
- сім'я забезпечує стабільний розпорядок дня, сприяючи почуттю безпеки та захисту;
- сімейні зв'язки відіграють важливу роль у прищепленні почуття приналежності до групи;
- повага може бути досягнута безпосередньо шляхом створення середовища, в якому кожен член сім'ї відчуває себе цінним і корисним, а також опосередковано через соціальний успіх, який приходить разом із сім'єю;
- сім'я може бути сприятливим середовищем для самоактуалізації за умови, що в ній панує дружня, любляча і безпечна атмосфера.

Аналіз наукової літератури з психології та педагогіки, присвяченої дослідженню проблеми самоактуалізації особистості, засвідчив, що це питання набуває все більшої актуальності в умовах сучасного суспільного розвитку. За даними вітчизняних науковців [96; 114; 135], сучасний інститут сім'ї та шлюбу стикається зі значними викликами, що характеризуються ерозією сімейних цінностей, дефіцитом психологічного благополуччя в сімейних взаєминах та значним зростанням кількості розлучень. Статистика

розлучень досить невтішна. Так, у 2021 році близько 61% зареєстрованих шлюбів припинили своє існування [45]. Корінь вищезазначених проблем криється у невідповідності між вимогами, які ставить до людини у її професійному житті держава, та недооцінкою впливу сімейних взаємин на особистісне зростання та самоактуалізацію. Це свідчить про те, що сьогодні сімейні взаємини, як і будь-яка функціонуюча система, переходять з однієї фази розвитку в іншу. Такий перехід зумовлений зміною основних функцій сім'ї. Якщо історично домінуючою функцією було забезпечення базових фізичних потреб, то сьогодні відбувається зсув у бік задоволення емоційних та інтелектуальних потреб вищого рівня, що охоплює самоактуалізацію особистості.

Щоб дослідити, як сімейні взаємини впливають на самоактуалізацію особистості, ми вивчили погляди різних психологічних шкіл на природу подружніх і батьківсько-дитячих взаємин у контексті розвитку особистості. Наше теоретичне дослідження було зосереджене на розумінні того, як сімейні взаємини можуть сприяти самоактуалізації особистості, які процеси відбуваються в цих взаєминах і як вони впливають на розвиток особистості відповідно до різних наукових поглядів.

Класичний психоаналіз, запропонований З. Фрейдом, критикують за применшення ролі власних дій людини у формуванні її особистості. Він пов'язує формування особистості насамперед з біологічними потребами і обмежує розвиток до підліткового віку. Ми заперечуємо цю точку зору, стверджуючи, що неправильне виховання може суттєво вплинути на особистість людини, спричиняючи появу захисних механізмів і комплексів, які перешкоджають особистісному зростанню впродовж усього життя.

Більш гнучка точка зору, яку відстоює А. Фрейд, узгоджує процеси розвитку та захисту. Дослідник припускає, що такі види діяльності, як імітація, ідентифікація та інтродекція є важливими для інтеграції в соціальну спільноту.

На відміну від класичного психоаналізу, деякі психологи в межах психодинамічного підходу, такі як А. Адлер, Р. Драйкурс, Е. Фромм, К. Хорні та Е. Еріксон [179], займають більш гуманістичну позицію. Вони підкреслюють роль сімейного впливу на розвиток особистості та визнають активну участь індивіда у процесі власного розвитку.

Епігенетична теорія, запропонована Е. Еріксоном, підкреслює гуманістичну концепцію особистісного зростання через здатність людини самостійно долати життєві виклики. Е. Еріксон розвинув цю концепцію у своєму вченні про психосоціальні кризи, з якими люди стикаються впродовж життя. На його думку, кризи слід розглядати не як катастрофи, а швидше як поворотні моменти, які слугують джерелом сили та нових можливостей для особистісного зростання [179, с. 289].

Важливість рівності між батьками і дітьми з точки зору прав і обов'язків підкреслює А. Адлер, науковець наголошує на співпраці і природному розвитку членів сім'ї в рамках турботливого сімейного середовища. Такий підхід допомагає особистості подолати почуття неповноцінності та сприяє розвитку соціальних інтересів [169].

Р. Дрейкурсом розроблена система сімейного консультування, яка має на меті навчити подружні пари встановлювати демократичний спосіб життя [178].

Ф. Дольто впевнений в існуванні зв'язку між складністю розвитку особистості та проблемами у подружніх взаєминах, такими як гіперопіка та авторитаризм. На думку Ф. Дольто, фундамент сімейних взаємин має будуватися на повазі та щирій зацікавленості одне в одному, а також на належному врахуванні емоцій одне одного та спільному прагненні до особистісного зростання [176]. К. Хорні стверджує, що першочерговою потребою у розвитку особистості є потреба в безпеці.

Таким чином, аналіз цих джерел підкреслює, що психодинамічний підхід визнає значний вплив сімейних взаємин на розвиток особистості.

Ретельне вивчення соціодинамічних теорій, зокрема теорій Дж. Уотсона [237], Б.Ф. Скіннера [225], О.О. Бандури [16] показало, що біхевіористська психологія робить значний акцент на формуванні поведінки дитини, починаючи з нейтрального стану і ведучи до розвитку її сутності. Основні принципи сімейної динаміки в рамках біхевіоризму, сформульовані Б. Скіннером, полягають у застосуванні методів, заснованих на підкріпленні, таких як послідовне наближення, для формування бажаних моделей поведінки в контексті виховання та навчання [225, с. 225].

Соціалізація – процес переходу індивіда з біологічного стану на соціальний шляхом засвоєння різних форм поведінки, норм, мотивів, цінностей та емоційних реакцій – займає центральне місце в концепціях соціальної педагогіки, що ґрунтуються на класичному біхевіоризмі. А. Бандура підкреслює значення навчання через спостереження, імітацію, ідентифікацію та моделювання в механізмах соціалізації. На його думку, поведінка батьків слугує моделлю, з якої діти черпають риси, поведінкові орієнтири та рольові моделі для формування власної поведінки [16, с. 58].

Відповідно до вищесказаного, сімейні взаємини в біхевіоризмі можна звести до двох ключових концепцій. По-перше, подружжя розглядається і як компонент середовища, і як фасилітатор соціалізації один одного, що сприяє формуванню поведінки дитини. Отже, розвиток особистості значною мірою формується під впливом соціуму, а сімейні взаємини відіграють у цьому процесі вирішальну роль. Результатом впливу сім'ї є формування індивіда в соціально прийнятну особистість, яка дотримується наперед визначених суспільством стандартів. На нашу думку, така форма соціалізації має тенденцію перешкоджати унікальному шляху особистісного зростання та обмежує потенціал для самоактуалізації.

Гуманістична та екзистенціальна психологія, на відміну від психоаналізу та біхевіоризму, робить значний акцент на розумінні сенсу та цілей сімейних взаємин. З цієї точки зору, основною метою сімейних взаємин є сприяння зростанню особистості, яка характеризується самосвідомістю,

орієнтованим на майбутнє мисленням, здатністю до особистої свободи та почуттям відповідальності за себе і світ. Педагогічною основою гуманістичної психології є особистісно-орієнтований підхід, започаткований К. Роджерсом [215]. Згідно з цим підходом, роль сімейних взаємин полягає у підтримці саморозвитку особистості.

Згідно з концепцією К. Р. Роджерса, осіб, які сприяють чиємусь особистісному зростанню і допомагають створити умови для самоактуалізації, називають «фасилітаторами» [215, с. 21]. Ми вважаємо, що цей термін може бути застосований не тільки у взаєминах між батьками і дітьми, але й у подружніх взаєминах, де подружжя має відігравати роль фасилітатора один для одного. У шлюбі мета не в тому, щоб перекроїти один одного під певний шаблон, а в тому, щоб підтримувати один одного в саморозвитку, дозволяючи кожному з партнерів бути автентичним. Тому суть фасилітації шлюбу полягає в тому, щоб дати можливість один одному розкрити власний потенціал зростання.

Основний акцент робиться на сприянні особистісному зростанню через взаємини, що характеризуються конгруентністю, прийняттям та емпатією, які ґрунтуються виключно на конструктивному діалозі. Цей діалогічний комунікативний підхід відрізняє особистісно-орієнтований підхід від директивних психолого-педагогічних моделей, які, за словами Е. Шострома, зазвичай тяжіють до авторитарних і маніпулятивних методів [222].

У контексті сімейних взаємин В.А. Симиченко та Х. Джайнотт розвинули концепцію ООП, надаючи важливого значення відточуванню комунікативних навичок, особливо у сфері емоційного обміну. В.А. Симиченко підкреслив важливість чесності в сімейних взаєминах, яка досягається через діалогічне спілкування, що ґрунтується на активному слуханні та емоційному вираженні [121, с.68].

Підсумовуючи, можна сказати, що коли члени сім'ї перебувають у теплому, щирому та безпечному середовищі, пристосованому до їхніх потреб, вони більш схильні до здорового особистісного зростання.

У працях В. Сатир [219] підкреслюється важливість особистісного зростання для подружжя при вихованні дітей. Для нашого дослідження цінним є розгляд сімейних взаємин як системи, яка може бути як гармонійною, що сприяє самоактуалізації всіх членів, так і проблемною (дисгармонійною), залежно від індивідуальних самооцінок і моделей спілкування. У гармонійних сімейних взаєминах кожен член має високу самооцінку, а сім'я сприяє розвитку через пряме, відкрите спілкування та гнучкі, сучасні правила, засновані на вільному обговоренні. Такі сім'ї є відкритими системами, як внутрішньо, так і зовнішньо [210].

У роботах В.А. Симиченко, В. Сатир та Х. Джайнотт підкреслюється, що основна роль подружжя полягає в тому, щоб працювати над формуванням гармонійних взаємин і сприяти особистісному зростанню та розвитку своєї дитини. Це означає, що на самореалізацію батьків певною мірою впливає прагнення дитини до самовдосконалення і зростання, а також створення сприятливого середовища для особистісного розвитку. Це спостереження узгоджується з положеннями особистісно-орієнтовного підходу, який передбачає, що соціальні чинники впливають на самореалізацію особистості, але не є єдиними детермінантами її саморозвитку.

У процесі аналізу теоретичних джерел нами було з'ясовано, що екзистенціальна психологія, представниками якої є В. Франкл та Д. Бюдженгал, наголошує на потенційних можливостях людини досягти самоактуалізації. Ця психологічна перспектива зосереджується на унікальних якостях кожної людини та її праві самостійно обирати основоположні аспекти свого існування. За В. Франклом, це означає створення в сім'ї такого середовища, де кожен її член може вільно і відповідально обирати свій власний шлях особистісного зростання. Д. Бюдженгал також підкреслює важливість свободи як здатності до самоактуалізації, зазначаючи, що люди за своєю природою вмотивовані прагнути до благополуччя, яке спонукає їх до підвищення ефективності та задоволеності життям [217].

Екзистенціалізм визнає вплив соціальних обставин і біологічних факторів, у тому числі несвідомих сил, на розвиток людини. Однак він не розглядає їх як головні чинники, що формують її зростання. Натомість екзистенціалізм підкреслює, що люди мають свободу визначати, як ці сили впливають на них. Вони можуть вибрати або прийняти цю свободу або підкоритися зовнішнім чи несвідомим впливам, що може призвести до втрати індивідуальності та деструктивної поведінки. Отже, люди не лише мають свободу робити життєвий вибір, але й несуть повну відповідальність за автентичність свого існування та реалізацію своєї сутнісної мети.

З екзистенціалістської точки зору, людина знаходиться в центрі власного розвитку, володіючи як внутрішніми ресурсами, так і механізмами особистісного зростання. Сімейні взаємини в цьому контексті відіграють важливу роль у створенні умов, які дозволяють людині робити власний вибір і брати на себе відповідальність за цей вибір. Якщо гуманістичні психологи прагнуть допомогти людині реалізувати свій позитивний потенціал, то екзистенціалісти вважають, що люди мають як позитивні, так і негативні нахили, які можна розвивати. Отже, процес самоактуалізації в екзистенціалізмі – це не просто реалізація вродженого потенціалу, а постійна робота над собою, що вимагає максимальної концентрації людських ресурсів, сили волі, креативності, здібностей і духовної енергії.

Узагальнюючи психолого-педагогічні погляди на розвиток особистості в сімейних взаєминах, можна зробити висновок, що для виховання самоактуалізованої особистості найбільш значущими є міркування гуманістичної та екзистенціальної психології. Ці точки зору об'єднані в єдиний екзистенційно-гуманістичний підхід (ЕГП) [121; 214; 217]. Згідно з ЕГП, самоактуалізація людини в контексті сімейної взаємодії відбувається тоді, коли подружжя утримується від нав'язування один одному заздалегідь визначеного стандарту або зовнішнього наділення один одного «необхідними» атрибутами. Натомість вони підтримують один одного на шляху саморозвитку.

Отже, нами проаналізовано вплив взаємин в сім'ї на самоактуалізацію особистості в контексті сучасної психолого-педагогічної літератури як вітчизняної, так і зарубіжної. Виявлено різні підходи до розуміння ролі та значення подружніх та батьківсько-дитячих взаємин у процесі розвитку особистості, які можна поділити на дві основні групи.

У першій групі, що охоплює психоаналітичні, неофрейдистські та біхевіористські погляди, сімейні взаємини мають домінуючий вплив на розвиток особистості. Тут особистість розглядається як податлива сутність, що формується і коригується ззовні, без внутрішньої здатності до самотрансформації та актуалізації свого вродженого потенціалу.

І навпаки, у другій групі, що складається з екзистенціальних і гуманістичних поглядів, сімейні взаємини відіграють допоміжну роль у формуванні особистості. Їх значення полягає у сприянні самоактуалізації особистості через особистісно-орієнтований підхід.

Висновки, зроблені після аналізу впливу взаємин у сім'ї на самоактуалізацію особистості на основі основних психологічних підходів, представлені в табл. 1.3.

Таблиця 1.3 - Вплив взаємин у сім'ї на самоактуалізацію особистості в основних психологічних підходах

Психологічний підхід	Мета впливу	Значення впливу	Механізм впливу	Результат впливу
1	2	3	4	5
Психоаналіз	Виправлення, компенсація	Визначальне	Задоволення біологічних потреб	«-» відхилення у розвитку особистості
Неофрейдизм	Виправлення, компенсація, соціалізація		Задоволення біологічних потреб, допомога у соціалізації	«+» адекватні форми саморегуляції та адаптації до суспільства
Біхевіоризм	Формування, корекція		Управління поведінкою та свідомістю за допомогою підкріплень	«наслідувальна» орієнтація особистості на модель поведінки іншого члена сім'ї

Продовження табл. 1.3

1	2	3	4	5
Гуманістична психологія	Допомога в актуалізації	Супроводжуюче	Фасилітація	«-» особистість орієнтована на Д-потреби (нижній пласт ієрархії потреб) «+» особистісне зростання, самоактуалізація
Екзистенційна психологія	Допомога у виборі			Свобода особистісного вибору, персональна відповідальність за зовнішній та внутрішній вибір

Джерело: складено автором на основі [16; 121; 214; 217; 179; 224; 235; 237]

Вчитель початкової школи – це багатогранна професія зі значною психологічною складовою. Вона вимагає професійної відданості, глибокої бази знань та справжніх інтересів. Учитель повинен володіти знаннями в галузі теорії та практики освіти, а також бути добре обізнаним у відповідному законодавстві. Всі ці якості взаємопов'язані і діють у складній структурі, яка визначає особистість учителя.

Особисте життя вчителів початкової школи має значний вплив на загальний розвиток їхнього характеру, особливо з точки зору їхніх мотиваційних потреб і взаємин із собою та іншими. Зміни у взаємодії між подружжям, а також між дітьми та батьками можуть спричинити серйозні конфлікти. Ці конфлікти, у свою чергу, породжують низку особистісних проблем як для батьків, так і для дітей, перешкоджаючи особистісному зростанню та формуванню гармонійних сімейних взаємин.

Провівши широке теоретичне дослідження різних сімейних структур, було визначено, що сьогодні існують три переважаючі типи сімей: традиційна (патріархальна), дитиноцентрична та демократична сім'ї, визначені Д. Боумрідом. Також було зроблено висновок, що з точки зору виховання самоактуалізованої особистості найбільш сприятливим типом сім'ї

є демократичний. Потужний потенціал особистісного зростання в таких сім'ях обґрунтовується дослідженнями таких науковців, як Л.В. Кондрацька [70], І.Г. Кошлань [74], М.І. Мушкевич [96].

У дослідженнях О.А. Корман підкреслюється переважання емоційних зв'язків між членами сім'ї в демократичних сім'ях, які характеризуються повагою, відданістю, симпатією, любов'ю [72, с. 43]. Такі зв'язки сприяють формуванню почуття власної гідності, що в кінцевому підсумку сприяє розвитку всебічно розвиненої особистості. Згідно з висновками Л.М. Лисенко, лише самоактуалізовані батьки, які вийшли за межі свого егоцентризму, прийнявши вищі цінності, творчість і постійне особистісне зростання, можуть створити демократичне сімейне середовище [80, с. 75].

О.М. Васильченко виокремлює життєво важливі гуманістичні аспекти в сімейних взаєминах учителя початкових класів, головною метою яких є самоактуалізація кожного члена сім'ї [25, с. 224]. До них належать:

- підвищене усвідомлення проблем і потреб членів сім'ї, особливо дітей;
- розгляд особистісного зростання як «індивідуалізації», а не просто «соціалізації»;
- культивування спілкування, яке передбачає прийняття інших, прояв емпатії, уважне слухання та сприйняття як самоприйняття, так і особистісному розвитку.

М.Б. Гасюк провела детальне дослідження впливу сімейного стану жінки на її самоактуалізацію. В експериментальному дослідженні взяли участь 844 особи, серед яких 196 студенток, 260 освітян, 90 медичних працівників, 124 бізнесменів, 82 пацієнтки Івано-Франківського обласного перинатального центру та 152 безробітні особи віком від 17 до 62 років. Всіх учасників було поділено на дві групи: одна складалася із жінок, які перебували у шлюбі, а інша – з жінок, які не перебували у шлюбі. Дослідження показало, що на самореалізацію жінки впливає її сімейний стан, вік, гендерна соціалізація, стиль саморегуляції та професійний досвід.

Зокрема, жінки, які перебувають у шлюбі, продемонстрували вищий рівень самоактуалізації в різних вимірах, таких як орієнтація в часі, цінності, погляди на природу людини, автономія, творчість та навички міжособистісного спілкування. Однак такі аспекти, як потреба в пізнанні та комунікативна гнучкість, не показали значних відмінностей залежно від сімейного стану, а рівень спонтанності був лише незначно виражений серед усіх учасників [30, с.8].

Важливо підкреслити, що саморозвиток у житті людини, згідно з гуманістичним світоглядом, ґрунтується на гуманістичних переконаннях, цінностях і знаннях, якими володіє зрілий наставник. Ці переконання і знання застосовуються не лише для власного самовдосконалення, а й поширюються на визнання фундаментального права дитини на саморозвиток. Щоб узагальнити теоретичну інформацію, ми розробили модель сімейних умов, необхідних для самоактуалізації вчителя, зокрема в початковій освіті (рис. 1.1).

У даній моделі пари з гуманістичним світоглядом, які перебувають у шлюбі, надають пріоритет власному особистісному зростанню, зосереджуючись на розвитку таких якостей, як саморозуміння, самоприйняття, емпатія та творчість. Ці якості впливають на основні аспекти їхньої особистості, сприяючи психічному зростанню та соціальному розвитку.

Зрештою, такий підхід підвищує потенціал учителя для самоактуалізації. Подружжя вірить, що люди природно прагнуть до самовдосконалення, тому вони спілкуються з дитиною на основі таких принципів, як рівність, взаємоповага, розуміння, підтримка та конструктивний діалог, що сприяють особистісному зростанню. Таким чином, дитина розвиває якості, пов'язані як із самосвідомістю, так і з навичками міжособистісного спілкування.

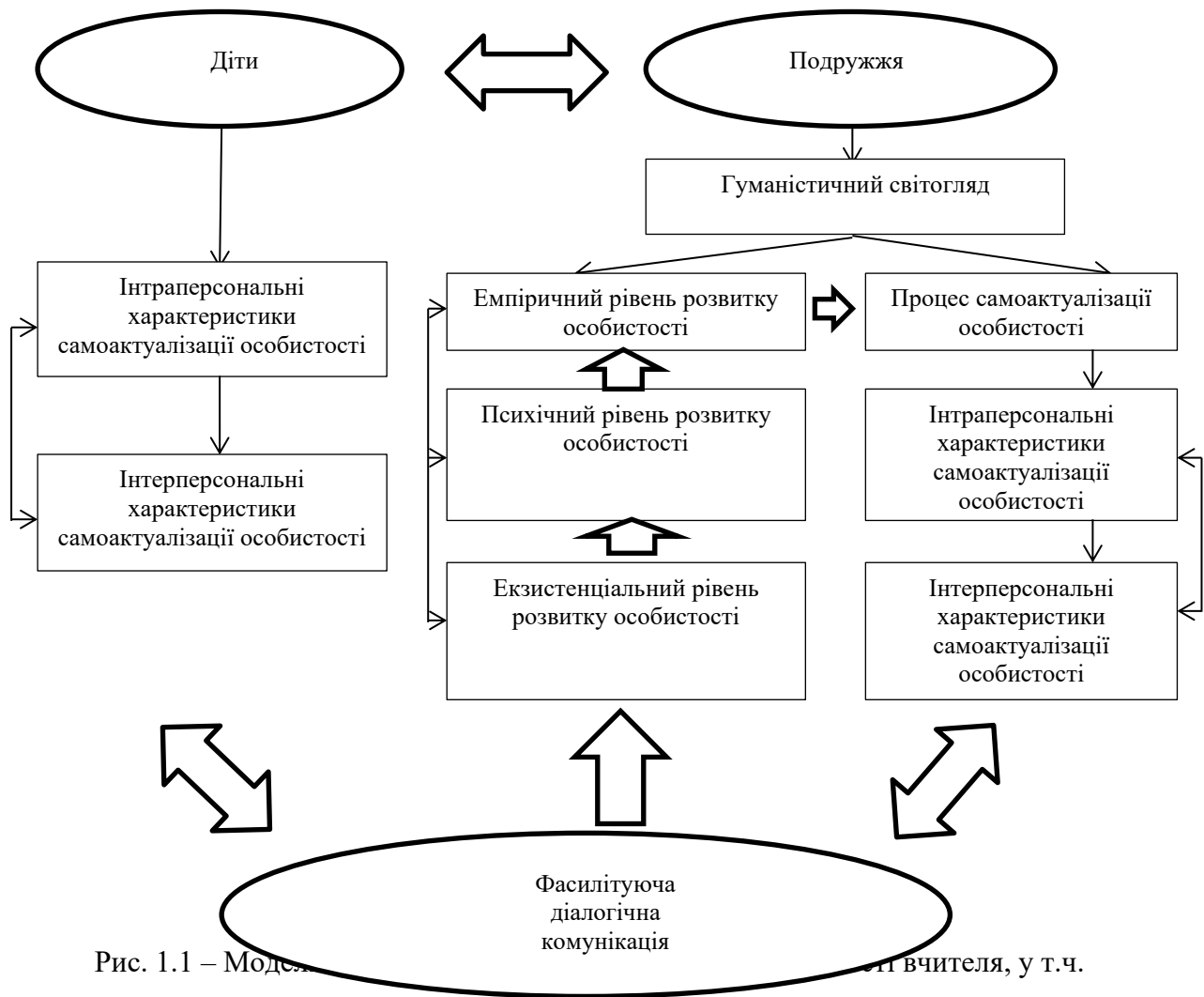

Рис. 1.1 – Модель фасилітуючої діалогічної комунікації вчителів і учнів початкової школи

Джерело: складено автором на основі [121; 214; 217]

Ця модель наголошує на діалогічному спілкуванні, яке передбачає взаємоповагу, емпатію, допомогу і толерантність, збагачуючи і сприяючи самоактуалізації чоловіка, дружини і дітей. Поняття самоактуалізації вчителя початкової школи є багатограним, пов'язаним з його особистісною цілісністю, соціальною активністю, педагогічною майстерністю, творчістю та професійною культурою. На неї впливають сімейні взаємини і практика викладання, що робить її складним і мінливим поняттям.

Згідно з даною моделлю фасилітуюча діалогічна комунікація – форма спілкування, яка будується на суб'єкт-суб'єктних відносинах, на взаємоприйнятті, взаємоповазі, співпереживанні, наданні допомоги,

сприянні, емпатії та толерантності, що взаємно збагачує та стимулює самоактуалізацію особистості і чоловіка, і дружини, і дітей.

Тому визначення сутності самоактуалізації вчителя та використання цієї категорії демонструють велику варіативність, яка зумовлена тим, що самоактуалізація вчителя початкової школи виявляється одночасно як характеристика цілісності його особистості та рівня його соціальної активності, що виявляється в педагогічній майстерності, творчості, професійно-педагогічній культурі. Водночас тип сімейних взаємин, у яких перебуває вчитель початкової школи та практика викладання у школі потребує розробки концептуальної моделі їх впливу на самоактуалізацію вчителя початкової школи.

На нашу думку, формування основних компонентів авторської моделі впливу сімейних взаємин на самоактуалізацію вчителів початкових класів потребує дослідження існуючих у сучасній науковій літературі моделей самоактуалізації особистості. Питання досягнення самоактуалізації є однією з найбільш значущих тем останніх років у галузі психології та освіти. Початково розроблене в гуманістичній психології такими видатними постатями, як Ш. Бюлер, А. Маслоу, Г. Олпорт, К. Роджерс у середині 20-го століття, у сучасній науці це питання розглядається з філософських, культурологічних, акмеологічних, психологічних та педагогічних позицій. Дослідження в цій галузі показують, що науковці широко розглядають поняття самореалізації як в теоретичному, так і в практичному аспектах. Вивчення особливостей сімейних взаємин учителів початкових класів може сприяти кращому розумінню особистості людини в подружньому контексті, що потенційно може запобігти виникненню проблем та сприяти особистісному зростанню, зокрема самоактуалізації. Крім того, завдяки теоретичному узагальненню та новітнім психологічним дослідженням стає очевидним, що сімейні взаємини відіграють ключову роль у самоактуалізації особистості.

Такі науковці, як В.В. Зеленін [52] та Т.М. Соломка, розробили моделі самореалізації для професіоналів-початківців різних сфер діяльності. Ці моделі адаптовані до конкретних професій, наприклад, для комерційних менеджерів (М.Г. Ткалич [141]) та майбутніх педагогів (Н.В. Чепелева [158]). М.С. Барчій [18] та Т.М. Яблонська [165] займалися дослідженням професійних та особистісних якостей учителів початкової школи.

В останні роки з'явилася велика кількість моделей самоактуалізації особистості, тому було запропоновано розділити їх на дві категорії: універсальні та галузеві. Універсальні моделі спрямовані на розкриття загальних принципів самоактуалізації особистості, які можна застосувати до різних аспектів життя людини. Універсальні моделі представили такі видатні вчені, як Е. Шостром у США та українські дослідники П. Горностаї і В. Гупаловська.

Натомість галузеві моделі зосереджуються на самоактуалізації в межах конкретних освітніх чи професійних сфер, наголошуючи на специфічних механізмах самореалізації, притаманних цим сферам. Хоча галузеві моделі дають глибоке розуміння самоактуалізації в межах певних спеціальностей чи професій, їхня сфера застосування часто залишається обмеженою [20; 40; 41].

У цьому контексті варто заглибитися в теоретичне обґрунтування моделі самоактуалізації, яку сформулював американський психолог і психотерапевт Еверетт Шостром. Основною метою моделі було покращення психічного благополуччя пацієнтів, які проходять психотерапію, шляхом оцінки рівня їхньої самоактуалізації. Структура самоактуалізації Е. Шострома складається з двох фундаментальних аспектів і десяти додаткових компонентів, які вимірюють різні аспекти життя людини з метою кількісної оцінки ступеня її самоактуалізації. Фундаментальні аспекти охоплюють орієнтацію в часі та підтримку. Орієнтація в часі, як пояснює Шостром, вимірює здатність людини повністю жити теперішнім моментом, визнаючи взаємозв'язок минулого, теперішнього і майбутнього та їхню значущу взаємодію. І навпаки, підтримка характеризує ступінь орієнтації

індивіда на себе або на інших. Е. Шостром пояснює, що самоактуалізовані люди, насамперед, керуються власними принципами та мотиваціями, тоді як люди, які орієнтуються на інших, схильні сприймати себе як більш залежних від зовнішніх факторів або інших людей [224, с.87].

Нас зацікавило дослідження С.М. Хатунцевої [151], оскільки воно спирається на ідеї Л.Р. Шафігуліної, акцентуючи увагу на самоактуалізації особистості вчителя як усвідомленому і цілеспрямованому процесі виявлення і розкриття особистісних якостей, що сприяють ефективній і продуктивній педагогічній діяльності, а також особистісному і професійному зростанню. С.М. Хатунцева сформулювала теоретичні засади сприяння самоактуалізації особистості вчителя, що сприяють більш ефективному управлінню цим процесом розвитку.

Водночас очевидно, що сучасний етап в еволюції теорії педагогічної освіти позначений появою монографій, присвячених проблемі вчителя. Прогрес у розумінні закономірностей формування особистості вчителя значною мірою завдячує дослідженням, здійсненим академічною групою під керівництвом І. Зязюна (відомою як Полтавська школа). Поворотним моментом стала розробка педагогічних програм, які вперше комплексно і системно відобразили не лише професійну діяльність вчителя, а й необхідні властивості та якості його особистості для успішної діяльності та зростання в педагогічній професії [50].

Як зазначають О.С. Бартків та О.В. Смалько, фундаментальні праці Н.В. Кузьміної висвітлюють процес формування особистості вчителя, розвиток його педагогічної компетентності та майстерності. Крім того, загально визнано, що особистісна спрямованість є вирішальним суб'єктивним чинником досягнення досконалості у професійно-педагогічній діяльності. На думку Н.В. Кузьміної, у виборі основних стратегій діяльності виокремлюються три чіткі орієнтації: 1) істинно педагогічна; 2) формально педагогічна; 3) хибно педагогічна [17].

У сучасних наукових дослідженнях спостерігається яскраво виражений фокус на вивченні якостей педагогів, які відіграють вирішальну роль у визначенні ефективності та продуктивності їхньої педагогічної діяльності. Це стало предметом інтенсивних теоретичних та експериментальних досліджень. Очевидно, що вчитель може повністю реалізувати свої освітні цілі лише тоді, коли він володіє чіткою комбінацією професійних та особистісних якостей або специфічними здібностями в обраній ним галузі [139].

З нашої точки зору, процес викладання охоплює три взаємопов'язані сфери: власне педагогічну діяльність, комунікацію, яка відбувається в освітньому контексті, та особистість вчителя. Кожен із цих вимірів педагогічної діяльності можна досягнути, визначивши ключові характеристики, які функціонують як основні елементи, що згодом породжують структуровану ієрархію інших важливих атрибутів і якостей.

Науковець С.М. Хатунцева зазначає, що Л.Р. Шафігуліна виділила кілька ключових ознак, які визначають особистість педагога, серед яких готовність до сприйняття нового досвіду, адаптивне мислення, яскрава уява, здатність формувати незалежні судження. Основними функціями самореалізації вчителя є ціннісно-мотиваційна, яка спрямована на формування системи особистісних цінностей і виражається через спрямованість та Я-концепцію. Крім того, існує рефлексивно-регулятивний аспект, який спрямовує особистість на самоусвідомлення та розуміння того, як її сприймають інші, що призводить до вироблення норм професійної поведінки та здатності керувати власною поведінкою за допомогою самоконтролю. Цей процес також впливає на характер власного контролю та пошук методів, що сприяють професійному зростанню. Крім того, на творчий компонент самоактуалізації впливає власне творча природа педагогічної діяльності, оскільки вона є найвищим рівнем творчої активності. Основними елементами самоактуалізації вчителя, за визначенням науковця, є акцент на цінностях і мотивації професійної діяльності, розуміння методів,

що сприяють особистісному зростанню, інтерес до себе і професії, емоційна стабільність, спрямованість на самопізнання та аналіз діяльності. Нарешті, творчий аспект передбачає активну діяльність, прояв ініціативи та реалізацію творчих інстинктів, що в кінцевому підсумку призводить до формування та еволюції індивідуального стилю діяльності [151].

На наш погляд, критерії самоактуалізації, окреслені Л.Р. Шафігуліною в її роботі, орієнтованій на молодих педагогів, виглядають дещо несистематизованими, потребують уточнення та доповнення. На нашу думку, доцільніше розмежувати ціннісно-мотиваційний, процесуально-результативний і креативний критерії самоактуалізації вчителя початкової школи.

Ціннісно-мотиваційний критерій має першочергове значення у визначенні самоактуалізації вчителів початкової школи. Він охоплює професійну мотивацію, ціннісні орієнтації, цілі та загальну мету в житті вчителя. Ціннісні орієнтації є одними з найвищих атрибутів особистості, які ефективно спрямовують поведінку в різних сферах і слугують життєво важливим мостом між людиною, її внутрішнім світом і навколишнім середовищем.

Процесуально-результативний критерій проявляється у певному рівні професійного залучення, добре організованому креативному викладанні і складається з когнітивних, проектних, конструктивних, організаційних та комунікативних елементів, що входять до структури викладання.

Що стосується креативного критерію, то ми розглядаємо креативність як особистісну рису, здатність генерувати оригінальні ідеї та як важливий чинник креативного викладання. З огляду на це, ми вважаємо достатнім виділення трьох критеріїв самоактуалізації вчителів початкової школи, які всебічно відображають суть обговорюваного явища.

Додатково самоактуалізація вчителя диференціюється на різні рівні, такі як адаптивний, трансформаційний та креативний, як зазначено в роботі [151].

Визначені рівні самоактуалізації особистості дозволили нам виокремити конкретні умови, необхідні для сприяння та розвитку цих аспектів самоактуалізації. До таких умов належать: популяризація гуманістичних цінностей та формування гуманістичного світогляду особистості вчителя за допомогою різноманітних засобів, таких як розвиток комунікативних навичок, виховання духу співробітництва, заохочення до діалогу; розвиток рефлексивного мислення через діяльність, спрямовану на самоаналіз; усвідомлення особистісної значущості процесу самоосвіти; сприяння усвідомленню власної творчої індивідуальності.

Отже, аналіз наукової літератури показав, що фундаментальне значення для нашого дослідження мають висновки Л.Р. Шафігуліної та К. Роджерса, які стверджують, що сімейні взаємини слугують засобом підтримки самоактуалізації особистості. На даному етапі нашим першочерговим завданням є побудова моделі, що окреслює вплив сімейних взаємин на самоактуалізацію педагогів початкової школи. Тому ми пропонуємо спиратися на теоретичну базу, представлену Л.Р. Шафігуліною, інтегруючи ідеї дослідження М.І. Мушкевич (на яку посилаються А.А. Бодальов та В.В. Столін) щодо моделей сімейних взаємин [96], а також ідеї О.Б. Орлова (щодо гуманістично орієнтованих принципів сімейних взаємин) та К. Роджерса (щодо принципів, які сприяють особистісному зростанню, зокрема, рівності, взаємоповаги, розуміння, підтримки та конструктивного діалогу). Крім того, наше власне дослідження психологічних аспектів самоактуалізації та сімейних взаємин серед вчителів початкових класів допоможе доповнити зазначену модель (рис. 1.2).

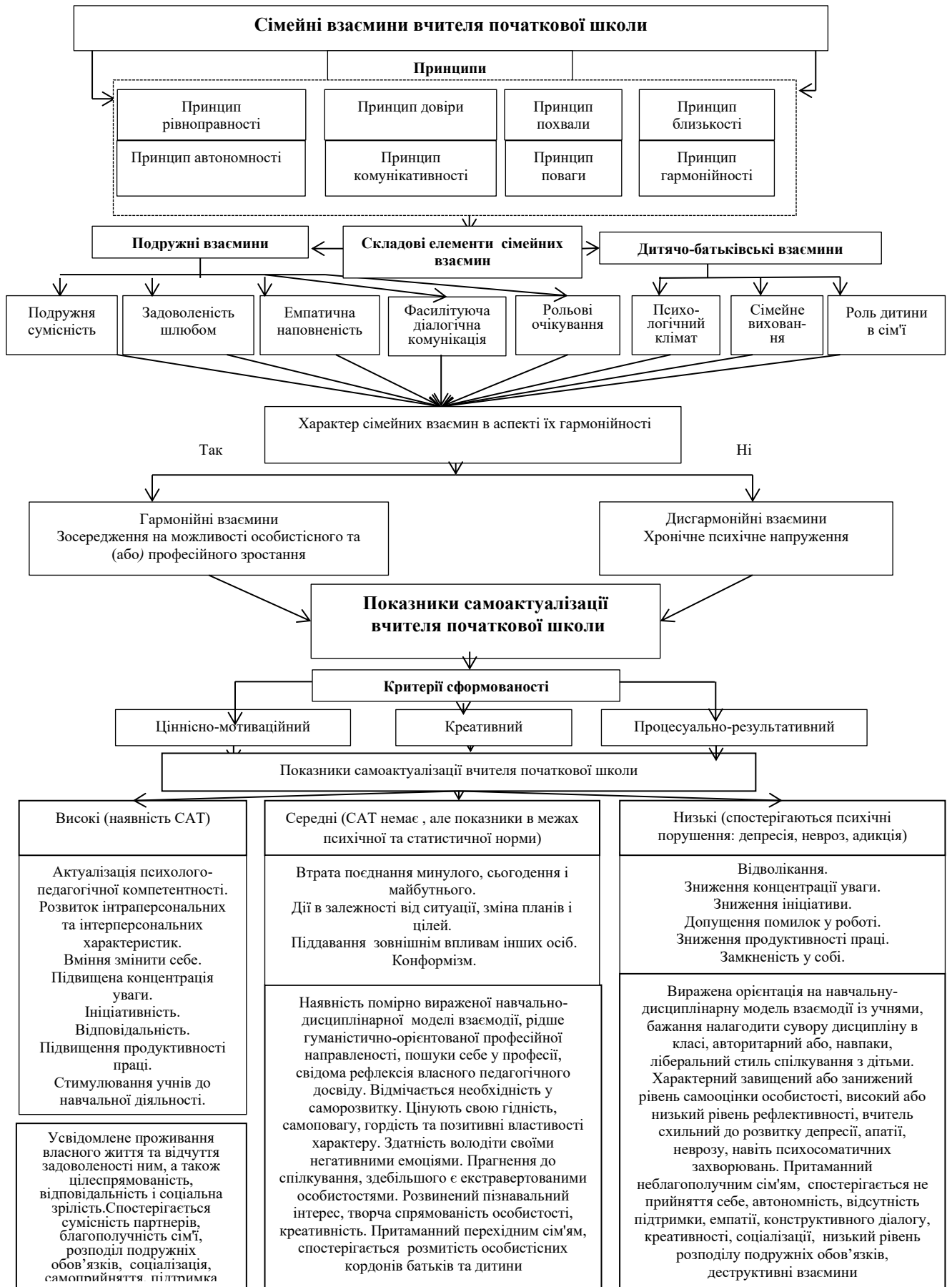

Рис.1.2 - Модель впливу сімейних взаємин на самоактуалізацію вчителя початкової ШКОЛИ

Як видно з рис.1.2, дана модель побудована нами на основі синтезування наукових поглядів дослідників і містить три блоки. Побудова моделі здійснювалася з дотриманням усіх вимог, що висувуються до процесу моделювання в науці. Модель структуровано за відповідними складовими (теоретичні та практичні аспекти, принципи, комплексна взаємодія всіх компонентів, методів реалізації, методик тощо). Дана модель побудована нами на основі синтезування досвіду фахівців у різних галузях психологічного знання, відповідно до постулатів системного підходу в психології.

Такими підходами є: 1) система самоактуалізації особистості вчителя початкової школи є відкритою і такою, що самоорганізується (перераховані компоненти моделі відображають емпірично задані її параметри, що є найбільш загальними, однак самоактуалізація особистості передбачає взаємодію більш широкого кола факторів, що визначають її ефективність); 2) зміни в певному елементі системи (наприклад, задоволеності шлюбом) призводять до змін в інших та її функціонуванні в цілому; 3) система самоактуалізації особистості вчителя початкової школи умовно визначена нами аутопоетична (оперативно-закрита) (адже сама самоактуалізація в умовах сімейних взаємин не може будувати сама себе, але кожна особистість, що самоактуалізується, віднаходить свій неповторний індивідуально заданий спосіб актуалізації себе у системі діяльності, життя, спілкуванні, розвитку тощо). Розроблена модель досліджує, як сімейні взаємини впливають на самореалізацію вчителів початкової школи за допомогою трьох блоків.

Перший блок охоплює фундаментальні принципи, які лежать в основі створення гармонійних сімейних взаємин. У науковій літературі розроблено ідеальну модель сімейних взаємин (усі члени сім'ї, включаючи дитину, рівноправні; кожний володіє автономією, має право сам вирішувати, як йому краще вчиняти; кожен може і вміє виражати словами ті почуття, позитивні і негативні, які він відчуває в даний момент стосовно інших членів сім'ї, всі почуття приймаються, діти спеціально навчаються критиці батьків, у сім'ї

стає прийнятною формула: «Усі ми можемо помилятися»; сімейна рада має тільки «дорадчий» голос. Кожний може прийняти чи не прийняти його. Батьки радяться зі своєю дитиною; члени сім'ї не дають негативних оцінок один одному, а тільки вислуховують, не перебиваючи, те, що говорить інший, намагаючись зрозуміти його почуття. Можна задавати навідні запитання, щоб людина сама щось краще зрозуміла. Члени сім'ї не фіксують увагу на минулих неприємностях, а спираються на принцип «тут і тепер»; близькі люди не вдаються до моральних штампів, щиро розповідають про себе, свої труднощі, своє особисте життя; хвалять гарні справи і вчинки; у сім'ї панує довіра, повага, терпляча любов, увага до світу переживань іншого, відбуваються душевні розмови на будь-які теми) [149, цит. А.А. Бодалева та В.В. Століна, цит. А.Б. Орлова]. Зазначені твердження А. Бодалева та В.В. Століна ми згрупували у вигляді принципів формування сімейних взаємин вчителів початкової школи: рівноправності, автономності, комунікативності, близькості, похвали, довіри, поваги, гармонійності.

Другий полягає в дослідженні сімейних взаємин вчителів початкової школи. Для цього показано складові елементи сімейних взаємин: подружні взаємини, дитячо-батьківські взаємини [73; 76; 88; 96; 107]; показники оцінки сімейних взаємин [50; 73; 82; 86; 135; 138; 149; 152; 161; 171; 204; 206; 207; 226]; характер сімейних взаємин в аспекті їх гармонійності [149; 156].

Показниками оцінки сімейних взаємин є:

- подружня сумісність – вік, освіта, посада, стаж роботи, стаж сімейного життя, кількість дітей, вік дітей; ставлення шлюбних партнерів до кохання; наявність у сімейних взаєминах почуття надійності та захищеності; вміння відкриватися партнеру, розпізнавати особливості один одного; наявність сімейного затишку і добробуту; наявність спільних духовних інтересів; наявність спільних поглядів на життя, призначення сім'ї та сімейні ролі; ставлення партнерів до інтимного спілкування; ставлення шлюбних партнерів до дітей; наявність неврастенічних, іпохондричних, психопатичних та паранояльних симптомів у подружжя; ставлення до алкоголю та

наркотичних засобів; ставлення до позасімейного спілкування (зради) та розлучення [206; 135; 149];

- задоволеність шлюбом – включає оцінку матеріального комфорту, інтимних взаємин, емоційного задоволення та загальної згоди між партнерами щодо їхнього подружнього життя [207; 226];

- рольові очікування – оцінюється, наскільки сімейні цінності збігаються та чи справедливо розподіляються сімейні обов'язки між партнерами [73; 82; 86; 152];

- емпатія – вказує на здатність партнерів співчувати та розуміти один одного, що сприяє покращенню взаємин та уникненню конфліктів [204];

- психологічний клімат – оцінюється наявність умов, які сприяють або заважають взаємодії та самоактуалізації особистості в сім'ї [161];

- сімейне виховання – включає в себе стиль та методи виховання, які використовуються в сім'ї для виховання дітей [171; 138];

- роль дитини в сім'ї – визначає, як батьки ставляться до своїх дітей (позитивно чи негативно), чи компенсують вони свої подружні проблеми через дітей та як вони їх виховують [50].

Після всебічного аналізу вітчизняної та зарубіжної літератури, враховуючи надзвичайну важливість і необхідність вирішення конфліктів у подружніх взаєминах на основі фундаментальних принципів поваги, відкритості, довіри, прийняття, емпатійного розуміння, підтримки, заохочення, сприяння, стимулювання та культивування гармонійної сімейної динаміки, ми розширили раніше згадані критерії оцінки сімейних взаємин та їхнього впливу на самоактуалізацію особистості. Це розширення відбувається у формі авторської розробки інноваційної концепції, яка отримала назву фасилітуюча діалогічна комунікація. Розробка вводить новий вимір оцінки, що охоплює наступні елементи:

- глибокий рівень взаєморозуміння між партнерами;
- підвищення здатності до активного слухання та участі у змістовних розмовах;

- здатність ставати на місце партнера, емпатично уявляючи його точку зору;
- вміння інтерпретувати конкретні ситуації та будувати відповідні реакції (опис в п. 1.2).

По суті, ця розробка спрямована на підвищення ефективності комунікації в подружніх взаєминах, сприяючи тим самим самоактуалізації та формуванню здорової сімейної взаємодії.

Таким чином, показники оцінки сімейних взаємин охоплюють широкий спектр факторів, які в сукупності впливають на їх загальний стан. Ці фактори мають вирішальне значення для розуміння та оцінки якості та стабільності сімейних взаємин. Оцінка показників сімейних взаємин здійснювалась на основі підібраних методик. У результаті можна визначити характер сімейних взаємин в аспекті їх гармонійності: при гармонійних взаєминах відбувається зосередження вчителя на можливості особистісного та (або) професійного зростання; при дисгармонійних – хронічне психічне напруження.

У третьому блоці досліджуються критерії та показники самоактуалізації в умовах сімейних взаємин [151]. Оцінка самоактуалізації вчителів початкової школи здійснювалась на основі САТ Е.Шострома. Самоактуалізація в рамках сімейних взаємин охоплює три основні критерії: ціннісно-мотиваційний, процесуально-результативний та творчий. Ціннісно-мотиваційний критерій пов'язаний зі встановленням ієрархії особистісних цінностей і проявляється через спрямованість особистості та її самосприйняття. Процесуально-результативний критерій проявляється у рівні професійної залученості та пошуку шляхів професійного самовдосконалення. Креативний критерій ґрунтується на фундаментальній творчій природі самоактуалізації, оскільки він залежить від інноваційного характеру діяльності.

За результатами дослідження, у сім'ях учителів початкової школи з гармонійними взаєминами на основі фасилітуючої діалогічної комунікації (зосередження на можливості особистісного та (або) професійного зростання)

спостерігаються високі показники за шкалами САТ, відповіно з дисгармонійними (формування дисгармонійних взаємин, хронічне психічне напруження) – низькі. Отже, коли вчителі початкової школи демонструють ознаки розладів самоактуалізації, такі як депресія, невроз або прихильність до жорсткої освітньої та дисциплінарної моделі (низький рівень), це часто пов'язано з яскраво вираженою тенденцією до прийняття авторитарного або надмірно ліберального стилю спілкування з учнями. Вони також можуть боротися з незбалансованою самооцінкою, високим або низьким рівнем самоаналізу та відірваністю від суспільних норм. Такі прояви, як правило, потребують психологічного втручання, оскільки можуть перешкоджати як особистісному, так і професійному зростанню.

Крім того, вчителям, які відчують низьку задоволеність шлюбом, зазвичай, бракує самоприйняття, автономії, підтримки, емпатії, конструктивного діалогу, креативності, соціалізації та справедливого розподілу сімейних обов'язків. Такі взаємини можуть характеризуватися умовним емоційним прийняттям, емоційним відторгненням, надмірним контролем, залежністю або нехтуванням інтересами дитини. У таких ситуаціях переважає нормативне і застійне мислення, що характеризується авторитарним підходом до життя і взаємодії. Їхній педагогічний стиль тяжіє до суворих освітніх і дисциплінарних методів, а не до більш гуманістичного і рефлексивного підходу. Ці вчителі визнають необхідність саморозвитку, але часто не мають необхідних засобів для його актуалізації.

Середній рівень – при психічній та статичній нормі формується ставлення до інших людей і до життя в цілому; наявна помірно виражена навчально-дисциплінарна модель взаємодії, рідше гуманістично-орієнтована професійна направленість, пошук себе у професії, свідома рефлексія власного педагогічного досвіду. Відмічається необхідність у саморозвитку, але вчитель не володіє необхідними способами його актуалізації. Зазначений рівень самоактуалізації свідчить про те, що вчителі в цілому готові до неперервного життєвого та професійного розвитку, складають адекватні

плани на майбутнє, паралельно реалізуючи цілі сьогодні. Також притаманний перехідним сім'ям, спостерігається розмитість особистісних кордонів батьків та дитини, низька диференційованість сім'ї.

Високий рівень – наявність САТ свідчить про помітну моральну та психологічну готовність. Люди свідомо ведуть повноцінне життя, проявляючи цілеспрямованість, відповідальність і соціальну зрілість, демонструючи соціальну адаптацію. Сьогодні беззаперечним є той факт, що вчителі початкової школи з таким рівнем самоактуалізації ставлять на перше місце найвищі духовні цінності. Вони приймають своїх партнерів такими, якими вони є, демонструють високий рівень гнучкості та навичок міжособистісного спілкування, що робить їх гармонійними особистостями з сильним прагненням до постійного самовдосконалення. Сумісність у партнерстві, сімейне благополуччя, розподіл подружніх обов'язків, соціалізація, самоприйняття, підтримка, самоповага, сприяння діалогічному спілкуванню, емпатія, творчість і демократичний стиль виховання (коли батьки і діти спільно приймають рішення, враховуючи інтереси дитини) також є важливими. Цей підхід визнає право на автономію та підтримку.

Для перевірки сформованості кожного рівня показника самоактуалізації вчителя початкової школи в умовах сімейних взаємин використано підібрані методики, які потребують подальших досліджень.

Висновки до першого розділу

Комплексний аналіз різних теоретичних підходів, спрямованих на визначення природи самоактуалізації та ролі сімейних взаємин у цьому контексті, дозволяє зробити наступні висновки:

1. Поняттю самоактуалізації особистості приділяється значна увага як у вітчизняній, так і в зарубіжній психології. Цей значний масив досліджень слугує міцним теоретичним підґрунтям для осмислення основних принципів самоактуалізації та її релевантності для нашого конкретного дослідження.

2. Самоактуалізація розуміється як безперервний процес, що веде до розвитку самобутньої людини, сприяючи особистісному зростанню, креативності, самодостатності. Цей розвиток відбувається на основі вільно обраного індивідом шляху розвитку і відзначається особистісними та міжособистісними характеристиками. Крім того, життєво важливу роль у визначенні самоактуалізації відіграє досвід сімейних взаємин.

3. Сучасні психолого-педагогічні дослідження підкреслюють вплив сімейних взаємин на самоактуалізацію особистості. Зокрема, екзистенційно-гуманістичний підхід (ЕГП) підкреслює значення сімейної взаємодії у сприянні самозростанню, розвитку діалогічного спілкування та врахуванні унікальних потреб розвитку кожної людини. Згідно з цим підходом, власне прагнення батьків до самоактуалізації сприяє розвитку їхніх учнів та дітей.

4. Ідеальне сімейне середовище для самоаткуалізації вчителя початкової школи передбачає спільне прагнення вчителя та його дружини/чоловіка надавати психологічну та педагогічну підтримку один одному та дітям у їхньому прагненні до саморозвитку. Цих принципів, як правило, дотримуються в демократичному типі сімейного устрою. Застосовуючи ці принципи до предмета нашого дослідження, можна зробити висновок, що психологічні характеристики сімейних взаємин у контексті вчителів початкової школи включають такі якості, як самоприйняття, оптимістичний погляд, емпатія, конструктивна комунікація, емоційна стійкість та спрямованість на особистісний розвиток. Примітно, що ці якості збігаються з рисами самоактуалізованої особистості, описаними в концепції ЕГП.

РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ВПЛИВУ СІМЕЙНИХ ВЗАЄМИН НА САМОАКТУАЛІЗАЦІЮ ВЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

2.1. Експериментальний план дослідження психологічних особливостей впливу сімейних взаємин на самоактуалізацію вчителів початкової школи

Дослідно-експериментальна робота проводилась у три етапи впродовж 2018-2023 рр. На *першому етапі* (листопад 2018 – травень 2019 року) було здійснено аналіз вітчизняної та зарубіжної літератури з проблеми дослідження; визначено об'єкт, предмет, сформульовано гіпотезу та завдання дослідження; розроблено програми, відібрано методи дослідження.

Мета *другого констатувального етапу* (квітень 2020 – лютий 2021 року) дослідження полягала у визначенні рівнів розвитку самоактуалізації та показників сімейних взаємин вчителів початкової школи. Відповідно до поставленої мети було визначено основні завдання констатувального етапу дослідження:

1. Дослідити структуру та визначити рівні розвитку показників самоактуалізації вчителів початкової школи, які перебувають у шлюбі та вчителів, які не перебувають у шлюбі.

2. Проаналізувати отримані результати та визначити відмінності рівня самоактуалізації особистості в залежності від стажу сімейного життя.

3. Дослідити структуру та визначити рівні розвитку показників оцінки сімейних взаємин вчителів початкової школи.

4. Проаналізувати отримані результати та визначити відмінності рівня показників сімейних взаємин у залежності від стажу сімейного життя.

5. Встановити зв'язки між показниками сімейних взаємин та самоактуалізації вчителів початкової школи.

Дослідження проводилося на базі освітніх закладів Вінницької (Вінницьких ліцеїв №4, 8, 10, 11, 12, 15, 19, 21, 29, 33) та Хмельницької (Маліївецької й Підлісномукарівської гімназій, Дунаєвецького ліцею) областей. До констатувального експерименту було залучено 217 учителів початкової школи у чотирьох вікових групах від 19 до 28 років, від 29 до 45 років, від 46 до 60 років, більше 60 років відібраних на основі вікової періодизації В.Ф. Моргун [94], з яких 145 (66,8%) – перебували у шлюбі (жінки віком від 20 до 61 року, з яких 19 перебували на стадії зовсім молодих сімей; 35 – молоді сім'ї; 45 – середнього шлюбу; 46 – зрілого шлюбу, 100% з вищою освітою) (група 1) та 72 вчителів (33,2%), які не перебували у шлюбі (група 2). Зазначені дані отримано за допомогою авторської анкети виявлення впливу сімейних взаємин на самоактуалізацію особистості (додаток В). У даній роботі не бралася до уваги кількість дітей, акцент робився на благополуччя шлюбних взаємин не залежно від кількості дітей в респондентів, що перебували у шлюбі. Виявлення відмінностей у показниках між вчителями початкової школи, які перебували у шлюбі і вчителями, які не перебували у шлюбі здійснювалося за допомогою статистичного t-критерію Стьюдента. Кореляційний аналіз виконаний на основі критерія Пірсона.

Виконання зазначених завдань здійснювалося в процесі реалізації трьох етапів констатувального дослідження. Перший етап констатувального експерименту проводився з метою дослідження структури та рівнів розвитку самоактуалізації вчителів початкової школи, які перебувають у шлюбі у порівнянні із вчителями, які не перебувають у шлюбі за методикою «Самоактуалізаційний тест» (САТ) Л.Я. Гозмана і М.В. Кроза, а також визначення відмінностей рівня самоактуалізації особистості в залежності від стажу сімейного життя.

Існують різні методи і методики дослідження самоактуалізації особистості. Першу спробу «вимірювання» самоактуалізації зробила Е. Шостром, яка опублікувала у 1963 році тест опитувальник POI – Personal Orientation Inventory (англомовна версія). У 1986 році була розроблена

коротка форма «Опитувальник особистісної орієнтації». Пізніше Джоунс і Крендалл розробили короткий індекс самоактуалізації.

Вітчизняні вчені Н.В. Старинська [132], Л.М. Кобильнік [61], Т.М. Голованова [34], М.Г.Ткалич [142] у дисертаційних дослідженнях для вивчення властивостей самоактуалізації особистості використовували методику «Самоактуалізаційний тест» (САТ) Л.Я. Гозмана і М.В. Кроза. Тому дана методика застосована й у нашій роботі.

В основі методики САТ «Вимірювання рівня самоактуалізації особистості» лежить адаптований тест Е. Шострома, що вимірює самоактуалізацію як багатовимірну величину, близьку за змістом поняттю особистісного потенціалу. Методика САТ спрямована на обстеження дорослих психічно здорових людей. Специфіка досліджуваного феномена та характер самого тесту, складність структурних компонентів, що вимагають серйозного усвідомлення, дозволяють рекомендувати його для обстеження осіб переважно із вищою освітою. Тест містить 126 пунктів, у кожному з яких два судження ціннісного або поведінкового характеру, одне з яких має бути в обов'язковому порядку обране респондентом як відповідне його поглядам та переконанням. Відповідь фіксується в протоколі та оцінюється при обробці в один бал при кожному збігу з ключем.

Другий етап констатувального експерименту був присвячений дослідженню структури та визначення рівнів розвитку показників оцінки сімейних взаємин вчителів початкової школи; отриманню результатів та з'ясуванню відмінностей рівня показників сімейних взаємин у залежності від стажу сімейного життя. З цією метою було використано комплекс стандартизованих психодіагностичних методик:

1. «Діагностика шлюбного потенціалу особистості» (ДШПО) (Є.М. Потапчук). Метою методики є з'ясування сукупності наявних можливостей, ознак людини, що можуть суттєво впливати на гармонію шлюбного партнерства та якість сімейного життя. За допомогою ДШПО можна:

- усвідомити позитивні чи негативні риси та особливості, що здатні впливати на шлюбне життя та, при необхідності, здійснити їхню психокорекцію;

- виявити відповідність взаємних очікувань шлюбних партнерів їх реальним моделям поведінки;

- з'ясувати рівень міжособистісної сумісності потенційних чи реальних шлюбних партнерів та майбутні перспективи їхнього подружнього союзу.

Зміст методики складається з семи блоків по двадцять п'ять тверджень.

Методика відображає 175 найбільш поширених ознак та особливостей шлюбних партнерів. Кожне твердження оцінюється від 1 до 5 балів. Розробка може застосовуватися для:

- самооцінки учасником психологічного опитування (респондентом) особистісного шлюбного потенціалу;

- взаємної оцінки потенційною парою шлюбного потенціалу кожного партнера (визначення рівня міжособистісної сумісності партнерів та з'ясування майбутніх перспектив їхнього шлюбного союзу);

- взаємної оцінки подружньою парою шлюбного потенціалу одне одного (визначення проблемних ознак міжособистісної сумісності партнерів та можливостей психологічної корекції їхнього шлюбного потенціалу).

Також дозволяє з'ясувати узгодженість очікувань шлюбних партнерів стосовно один одного, відповідність оцінок та самооцінок рис і особливостей один одного.

2. «Діагностика сімейних ролей подружжя» (ДСРП) (Є.М. Потапчук). Мета психологічної методики – визначення рівня виконання шлюбними партнерами сімейних ролей та з'ясування проблемних сфер їх розподілу. Зміст методики складається з трьох блоків по двадцять тверджень. Методика відображає 60 найбільш поширених сімейних ролей шлюбних партнерів. Кожне твердження оцінюється від 1 до 5 балів. Розробка може застосовуватися для:

- розвитку уявлення особистості про перелік сімейних ролей та розуміння того, які потреби вони задовольняють;

- самооцінки учасником психологічного опитування (респондентом) особистісного рівня виконання сімейних ролей за інтелектуально-світоглядним, морально-психологічним, інтимносексуальним, матеріально-фінансовим та господарським чинниками;

- оцінки учасником психологічного опитування (респондентом) рівня виконання сімейних ролей своїм шлюбним партнером. Також дозволяє з'ясувати відповідність виконання шлюбними партнерами сімейних ролей їх взаємним очікуванням і запобігти виникненню сімейних конфліктів.

3. Тест-опитувальник задоволеності шлюбом (ОЗШ) (розроблений В.В.Століним, Т.Л. Романовою, Г.П. Бутенко) – призначений для експрес-діагностики ступеня задоволеності-незадоволеності шлюбом, а також ступеня узгодженості-неузгодженості задоволеності шлюбом у тієї або іншої соціальної групи. Опитувальник складається із 24 тверджень, які відносяться до різних сфер: сприйняття себе й партнера, думки, оцінки, установки.

4. Авторська анкета на визначення фасилітуючої діалогічної комунікації (ФДК) – складається з 18 тверджень, де потрібно відповісти «так» або «ні». За кожну відповідь «так» присвоюється 1 бал, відповідь «ні» – 0 балів. Максимальна кількість набраних балів – 18 (0-8 – низький рівень ФДК ;9-15 – середній рівень ФДК; 16-18 – високий рівень ФДК.

5. Опитувальник методики «Шкала емоційного відгуку» А. Меграбяна і Н. Епштейна. Ця методика дозволяє проаналізувати загальні емпатичні тенденції випробуваного, такі її параметри, як рівень виразності здатності до емоційного відгуку на переживання іншого та ступінь відповідності/невідповідності знака переживань об'єкта та суб'єкта емпатії. Об'єктами емпатії виступають соціальні ситуації та люди, яким випробуваний міг співпереживати у повсякденному житті.

Опитувальник складається з 25 суджень закритого типу –прямих і зворотних. Випробуваний повинен оцінити ступінь своєї згоди/незгоди з

кожним із них. Шкала відповідей (від «повністю згоден» до «повністю не згоден») дає можливість висловити ставлення до кожної ситуації спілкування. Порівняно з вихідним варіантом опитувальника дещо змінено шкалу відповідей, складено таблиці перерахунку «сирих» балів у стандартні оцінки.

6. Діагностика психологічного клімату в сім'ї («Шкала оцінки сімейної адаптації та згуртованості – FACES-III» D.H.Olson, J.Portner, Y.Lavee в адаптації Н.Ф. Михайлової). В основі конструкта методики FACES III лежить «циркулярна модель» Д.Х. Олсон. Ця модель включає два найважливіші параметри сімейної поведінки: сімейна згуртованість та сімейна адаптація. Під «сімейною згуртованістю» автори опитувальника FACES III розуміють ступінь емоційного зв'язку між членами сім'ї: при максимальній виразності цього зв'язку вони емоційно взаємозалежні, за мінімальної – автономні та дистанційовані один від одного. Під «сімейною адаптацією» розуміється характеристика того, наскільки гнучко чи, навпаки, ригідно здатна сімейна система пристосовуватися, змінюватися при впливі на неї стресорів.

У «циркулярній моделі» сім'ї розрізняють чотири рівні сімейної згуртованості – від екстремально низького до екстремально високого. Вони отримали такі назви – роз'єднаний, розділений, з'єднаний і дуже з'єднаний. Аналогічно діагностується чотири рівні сімейної адаптації – ригідний, структурований, гнучкий та дуже гнучкий.

Автори даного опитувальника виділяють помірні та крайні рівні сімейної згуртованості та адаптації і вважають, що саме збалансовані рівні – показник успішності функціонування сім'ї. Для сімейної згуртованості такими рівнями є з'єднаний і дуже з'єднаний, для сімейної адаптації – структурований та гнучкий. Екстремальні рівні зазвичай розглядаються як проблематичні, що ведуть до порушень функціонування сімейної системи.

7. «Аналіз сімейних взаємин (АСВ)» Е.Г. Ейдемільера, В.В. Юстіцкіс. Цей опитувальник дозволяє визначити, як батьки виховують дитину. Для цього вимірюються показники за 11 шкалами: гіперпротекція, гіпопротекція,

потурання, ігнорування потреб дитини, надмірність вимог-обов'язків, недостатність вимог-обов'язків, надмірність вимог-заборон, недостатність вимог-заборон, строгість санкцій (покарань) за порушення вимог дитиною, мінімальність санкцій, нестійкість стилю виховання. Додатково можна одержати відповідь на запитання: чому саме діагностується такий стиль виховання. Для цього вимірюються показники 9 шкал, які діагностують проблеми батьків, які вони намагаються вирішувати за рахунок дитини: розширення сфери батьківських почуттів, переважання дитячих якостей, виховна непевність батька, фобія втрати дитини, нерозвиненість батьківських почуттів, проекція на дитину власних небажаних якостей, винесення конфлікту між подружжям у сферу виховання, перевага чоловічих якостей, перевага жіночих якостей.

8. Тест-опитувальник батьківського ставлення (А.Я. Варга, В.В. Столін) дозволяє виявити позитивне чи негативне ставлення батьків до дітей, а також їх роль у сім'ї.

З метою якісного аналізу та узагальнення результатів емпіричного дослідження застосовано математично-статистичні методи комп'ютерної програми «SPSSStatistics» (версія 17.0) (критерій χ^2 , кореляційний, регресійний та факторний аналіз). Графічну презентацію результатів здійснено в «Microsoft Office Excel 2016».

На третьому етапі констатувального етапу дослідження за допомогою факторного аналізу були визначені новоутворення сімейних взаємин та встановлено зв'язок між ними й складовими самоактуалізації. Для виявлення особливостей і оцінки рівня розвитку показників подружніх взаємин використано: 1) шкала фізичної привабливості людини; 2) шкала інтелектуально-світоглядної привабливості; 3) шкала морально-психологічної привабливості; 4) шкала інтимно-сексуальної привабливості; 5) шкала матеріально-фінансової та господарської привабливості; 6) шкала стійкості до комплексів; 7) шкала стійкості до фізіологічної та психічної залежності («Діагностика шлюбного потенціалу особистості» (ДШПО)

(Є.М. Потапчук)); 8) шкала сімейних ролей за інтелектуально-світоглядною функцією сім'ї; 9) шкала сімейних ролей за морально-психологічною та інтимно-сексуальною функціями сім'ї; 10) шкала сімейних ролей за господарською та матеріально-фінансовою функціями сім'ї («Діагностика сімейних ролей подружжя» (ДСРП) (Є.М. Потапчук)); 11) шкала задоволеності шлюбом (тест-опитувальник задоволеності шлюбом (ОЗШ) (розроблений В.В. Століним, Т.Л. Романовою, Г.П. Бутенко); 12) шкала фасилітуюча діалогічна комунікація (авторська анкета); 13) шкала емпатія (методики «Шкала емоційного відгуку» А. Меграбяна і Н. Епштейна).

Для виявлення особливостей і оцінки рівня розвитку показників дитячо-батьківських взаємин використано: 1) шкала дуже гнучкий тип сімейної адаптації; 2) шкала гнучкий тип сімейної адаптації; 3) шкала структурний тип сімейної адаптації; 4) шкала ригідний тип сімейної адаптації; 5) шкала дуже з'єднаний тип сімейної згуртованості; 6) шкала з'єднаний тип сімейної згуртованості; 7) шкала розділений тип сімейної згуртованості; 8) шкала роз'єднаний тип сімейної згуртованості; 9) шкала тип сімейної системи («Шкала оцінки сімейної адаптації та згуртованості – FACES-III» D.H.Olson, J.Portner, Y.Lavee в адаптації Н.Ф. Михайлової); 10) шкала гіперпротекція; 11) шкала гіпопротекція; 12) шкала потурання; 13) шкала ігнорування потреб дитини; 14) шкала надмірність вимог-обов'язків; 15) шкала недостатність вимог-обов'язків; 16) шкала надмірність вимог-заборон; 17) шкала недостатність вимог-заборон; 18) шкала строгість санкцій (покарань) за порушення вимог дитиною; 19) шкала мінімальність санкцій; 20) шкала нестійкість стилю виховання; 21) шкала розширення сфери батьківських почуттів; 22) шкала переважання дитячих якостей; 23) шкала виховна непевність батька; 24) шкала фобія втрати дитини; 25) шкала нерозвиненість батьківських почуттів; 26) шкала проєкція на дитину власних небажаних якостей; 27) шкала винесення конфлікту між подружжям у сферу виховання; 28) шкала перевага чоловічих якостей; 29) шкала перевага жіночих якостей; 30) шкала потурчаюча гіперпротекція; 31) шкала

домінуюча гіперпротекція; 32) шкала емоційне відкидання; 33) шкала підвищена моральна відповідальність; 34) шкала гіпопротекція (гіпоопіка, безнаглядність) («Аналіз сімейних взаємин (АСВ)» Е.Г. Ейдемільера, В.В. Юстіцкіс); 35) шкала прийняття/відкидання дитини; 36) шкала кооперація; 37) шкала симбіоз; 38) шкала контроль; 39) шкала ставлення до невдач дитини (Тест-опитувальник батьківського ставлення (А.Я. Варга, В.В. Столін)).

На *третьому формувальному етапі* (травень 2022 – червень 2023 року) відбувалася реалізація програми розвитку самоактуалізації через гармонізацію сімейних взаємин методами полімодальної арт-терапії, порівняння результатів у досліджуваних групах. У формувальному експерименті взяло участь 60 учителів, із яких 30 увійшли до експериментальної групи (ЕГ1 – 15 респондентів з показником САТ в межах психічної та статистичної норми, ЕГ2 – 15 респондентів, у яких наявні порушення: невроз, адикція і т.д.), 30 – до контрольної (КГ1 – 15 респондентів з показником САТ в межах психічної та статистичної норми, КГ2 – 15 респондентів, у яких наявні порушення).

Формувальний експеримент складається з підготовчого, експериментального та інтерпретаційного етапів. На *підготовчому етапі* складається експериментальний план. Саме визначення оптимальної послідовності експериментальних дій і складання плану – логічної схеми пред'явлення рівнів незалежної змінної досліджуваним (або групам досліджуваних) є центральним моментом підготовчого етапу. В нашому випадку незалежною змінною є самоактуалізація, яка складається з 14 шкал. Також тут виявляється, яке число змінних необхідно контролювати в експерименті, які можливості надає ситуація для проведення дослідження. Кількість змінних – це фактори сімейних взаємин (сімейна самосвідомість, батьківська компетентність, емоційна саморегуляція, комунікативна та соціальна компетентності). Згідно з цим Д.Кембелл виокремлює декілька видів планів, які називаються планами істинного експерименту: простий план

для двох груп з тестуванням після дії, план для двох рандомізованих груп з попереднім і підсумковим тестуванням, а також план Соломона, який об'єднує обидва плани. Відповідно до мети нашого дослідження було обрано план для двох рандомізованих груп з попереднім і підсумковим тестуванням. Також на цьому етапі формується вибірка – підбирається склад реальних досліджуваних.

Серед стратегій відбору досліджуваних у вибірку (ЕГ1, ЕГ2, КГ1, КГ2) була обрана стратегія випадкового відбору, коли максимально можливій кількості респондентів надається індивідуальний номер і потім обирають необхідну реальну кількість досліджуваних за допомогою таблиці випадкових чисел. Тобто кожному респонденту надаються рівні можливості бути членом вибірки, брати участь в експерименті. Тому зазначена стратегія ще носить назву техніка рандомізації, або R-метод. Завдяки залученню багатьох осіб, можна припустити, що їхні характеристики розподіляються у кожній групі згідно з тим самим розподілом, який спостерігається в генеральній сукупності. Цілком імовірно, що починає діяти закон нормального розподілу [22, с.62]. Отже, наша вибірка однорідна за такими ознаками, як стать (жінки), освіта (вища), сімейний статус (перебувають у шлюбі).

Оскільки у нас дві експериментальні групи та дві контрольні, то в загальному структура плану експериментального дослідження буде мати наступний вигляд:

Експериментальна група	1	R	O ₁	X	O ₂
Контрольна група	1	R	O ₃		O ₄
Експериментальна група	2	R	O ₅	X	O ₆
Контрольна група	2	R	O ₇		O ₈

де R-рандомізація; X-експериментальне випробування (вплив незалежної змінної); O₁, O₃, O₅, O₇ - попереднє тестування експериментальних та контрольних груп; O₂, O₄, O₆, O₈, - підсумове тестування експериментальних та контрольних груп.

Після проведення рандомізації та відбору груп на власне *експериментальному етапі* здійснюється процедура експериментування. У цілому для цього етапу характерно три фази. Перша фаза – предтест, коли одна чи більше змінних вимірюється до експериментального впливу на досліджуваних. У даному випадку вимірювався рівень самоактуалізації вчителів початкової школи у двох експериментальних та двох контрольних групах (O₁, O₃, O₅, O₇). Друга фаза полягає в експериментальному впливі, тобто у конкретних діях стосовно досліджуваних. На даній фазі відбувалась реалізація соціально-психологічної програми розвитку самоактуалізації через гармонізацію сімейних взаємин засобами полімодальної арт-терапії. Третя фаза представлена посттестом, коли вимірюються ті самі змінні, які вимірювалися на першій фазі (O₂, O₄, O₆, O₈), і визначається, чи вплинула на них експериментальна процедура. Як правило, при цьому порівнюються результати експериментальної групи, яка підлягала впливу, з результатами контрольної групи, яка такому впливу не підлягала (O₁ та O₃, O₂ та O₄; O₅ та O₇, O₆ та O₈).

На заключному, *інтерпретаційному етапі*, проводиться статистична обробка даних. Тут експериментальна гіпотеза трансформується в статистичну гіпотезу, в даному випадку про існування статистично значущих відмінностей між контрольними та експериментальними групами на кінець експерименту. Для обробки даних використовувалася програма «SPSSStatistics». У цілому на основі аналізу отриманих даних формулюється висновок про відхилення чи невідхилення гіпотези, дається інтерпретація висновків у термінах теоретичної гіпотези (ступінь самоактуалізації вчителів початкової школи залежить від гармонізації сімейних взаємин: у значній кількості осіб, які перебувають у шлюбі, він вищий, ніж у тих, хто не знаходиться у сімейних взаєминах).

2.2. Методологічні аспекти дослідження самоактуалізації та сімейних взаємин учителів початкової школи

Дослідження психологічних особливостей самоактуалізації вчителів початкової школи здійснювалося за допомогою методики «Самоактуалізаційний тест» (САТ) Л.Я. Гозмана і М.В. Кроза (додаток Г).

Розподіл учителів початкової школи, які перебувають у шлюбі, за ознаками самоактуалізації наведено в табл.2.1 та на рис. 2.1.

Таблиця 2.1. – Розподіл учителів початкової школи, які перебувають у шлюбі, за ознаками показника самоактуалізації

Структурні компоненти самоактуалізації	Показники								Середнє значення вибірки (бали)
	Дуже високі (псевдо САТ)		Високі (САТ)		Середні (психічна та статистична норма)		Низькі (порушення)		
	Осіб	%	Осіб	%	Осіб	%	Осіб	%	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
(більше 80 балів – псевдосамоактуалізація, 55-79 - самоактуалізація, 45-54 – психічна та статистична норма, 0-44 - психічні порушення: депресія, невроз, адикція та ін.									
Основні шкали									
Орієнтації у часі	1	0,7	41	28,3	63	43,4	40	27,6	50,7
Підтримка	25	17,2	46	31,7	62	42,8	12	8,3	63,9
Додаткові шкали									
Ціннісні орієнтації	0	0,0	56	38,6	30	20,7	59	40,7	49,2
Гнучкість поведінки	2	1,4	30	20,7	46	31,7	67	46,2	53,7
Сензитивність	1	0,7	90	62,1	31	21,4	23	15,9	59,2
Спонтанність	1	0,7	74	51,0	27	18,6	43	29,7	54,9
Самоповага	1	0,7	108	74,5	20	13,8	16	11,0	62,5
Самоприйняття	4	2,8	62	42,8	43	29,7	36	24,8	56,4
Уявлення про природу людини	21	14,5	55	37,9	27	18,6	42	29,0	58,8
Синергія	1	0,7	96	66,2	14	9,7	34	23,4	56,0
Прийняття агресії	0	0,0	49	33,8	40	27,6	56	38,6	48,3

Продовження табл.2.1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Контактність	17	11,7	67	46,2	21	14,5	40	27,6	58,6
Потреба в пізнанні	0	0,0	78	53,8	33	22,8	34	23,4	50,9
Креативність	5	3,4	104	71,7	17	11,7	19	13,1	59,9
Загальний показник	15	10,3	24	16,6	61	42,1	45	31,0	56,0

Джерело: складено автором за матеріалами дослідження

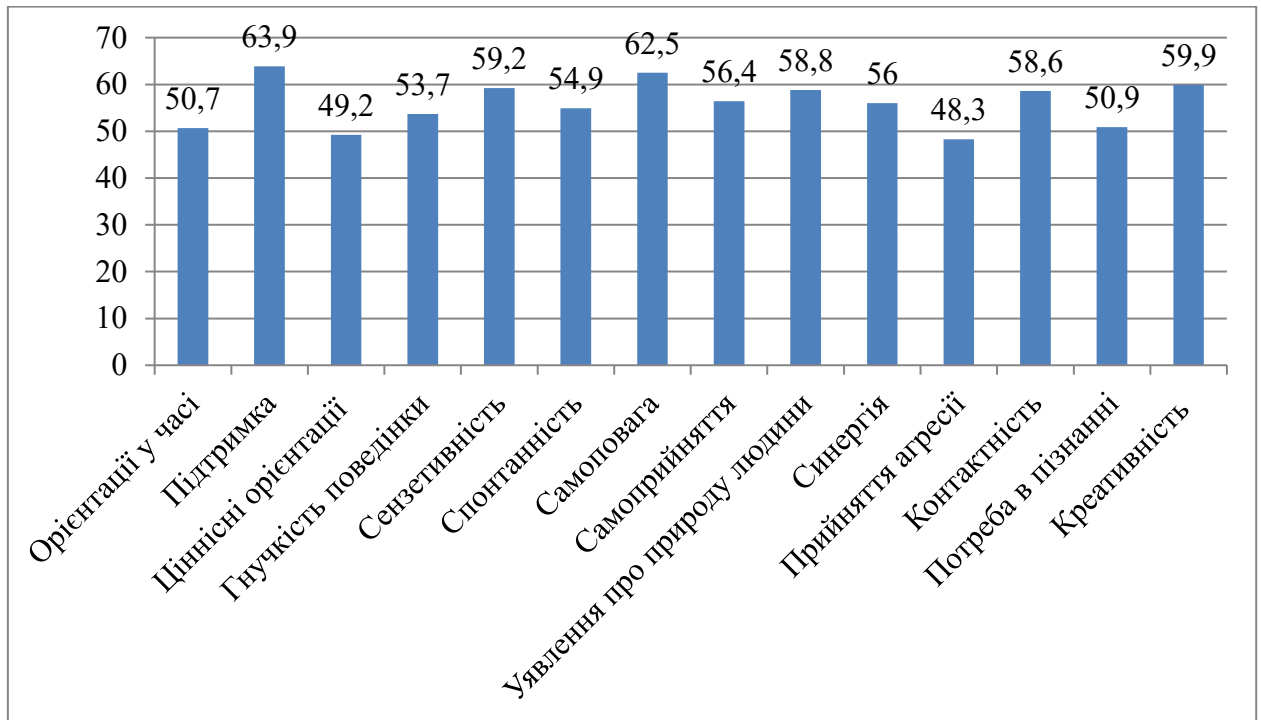

Рис. 2.1 – Середнє значення показників шкал самоактуалізації вчителів початкової школи, які перебувають у шлюбі, за методикою САТ

Джерело: складено автором за матеріалами дослідження

Дані, наведені у табл. 2.1 та на рис.2.1, дозволяють констатувати наступне:

1. У вибірці спостерігається невисокий, але такий, що знаходиться в межах психічної та статистичної норми, рівень орієнтації в часі (50,7 бала), що відображає слабо розвинену здатність жити сьогоденням з відчуттям нерозривного зв'язку минулого, сьогодення та майбутнього. Виходить, що за першою основною шкалою ознак САТ у обстежених учителів початкової школи не виявлено.

2. Жінки характеризуються розвиненою самопідтримкою, відносно незалежні у своїх вчинках, вважають за краще жити своїм розумом,

керуватися своїми цілями та принципами. Показник цієї шкали значно вищий (63,9 бала), ніж першої, тому спостерігається САТ.

3. У переліку додаткових шкал САТ домінують «самоповага» (62,5 бала), «сензетивність» (59,2 бала), «креативність» (59,9 бала), «контактність» (58,6 бала), «уявлення про природу людини» (58,8 бала), що свідчать про самоактуалізацію міжособистісної чутливості. У жінок актуалізована здатність швидко встановлювати та підтримувати тісні контакти з людьми. САТ спостерігається також за показниками «самоприйняття» (56,4 бала) та синергія (56,0 балів), хоча й меншою мірою.

4. Груповий показник «ціннісні орієнтації» САТ невисокий (49,2 бала), що знаходиться в межах психічної та статистичної норми.

5. Найнижчим загальногруповим показником є показник «прийняття агресії» (48,3 бали).

6. Груповий показник загального рівня самоактуалізації (56,0 балів) свідчить про наявність САТ.

Якщо аналізувати вибірку за наявністю у ній жінок відповідно до чотирьох ознак САТ, то:

- частка жінок із псевдосамоактуалізацією становить 10,3 %;
- частка жінок, що самоактуалізуються – 16,6%, а їх САТ переважно відбувається за допомогою самоповаги, самоприйняття, контактності, сензетивності та креативності;
- частка жінок, чиї показники загального рівня САТ перебувають у межах норми (САТ немає, але це психічна та середньостатистична норма), становить більшу частину вибірки (42,1%), причому у цій категорії найчисленніша частка жінок із позитивним ставленням до пізнання, прагнуть до придбання знань про навколишній світ (53,8%), з розвиненим почуттям самоповаги (75,4%);
- частка жінок з ознаками психічних порушень становить 31,0%, а найбільш характерними для них порушеннями є труднощі орієнтації в часі та самоприйняття, а також недостатньо розвинена здатність до цілісного

сприйняття світу та людей (синергія), розуміння зв'язку таких протилежностей, як гра та робота, тілесне та духовне тощо.

Розподіл вчителів початкової школи, які перебувають у шлюбі, за ознаками показника самоактуалізації в розрізі стажу сімейного життя наведено у табл. 2.2.

Таблиця 2.2 – Розподіл вчителів початкової школи, які перебувають у шлюбі, за ознаками показника самоактуалізації в розрізі стажу сімейного життя

Стаж сімейного життя	Показники							
	Дуже високі (псевдо САТ)		Високі (САТ)		Середні (психічна та статистична норма)		Низькі (порушення)	
	Осіб	%	Осіб	%	Осіб	%	Осіб	%
0-4 роки (зовсім молоді сім'ї)	6	40,0	3	12,5	8	13,1	2	4,4
5-9 років (молоді сім'ї)	2	13,3	3	12,5	19	31,1	11	24,4
10-19 років (стадія середнього шлюбу)	1	6,7	3	12,5	12	19,7	29	64,4
20 і більше (зрілі сім'ї)	6	40,0	15	62,5	22	36,1	3	6,7
Всього:	15	100	24	100	61	100	45	100

Джерело: складено автором за матеріалами дослідження

Як видно з табл.2.2, найбільшу кількість учителів з низькими показниками самоактуалізації становить група на стадії середнього шлюбу (29 респондентів або 64,4 %); з високими (наявність САТ) та середніми показниками (САТ немає, але показники в межах психічної та статистичної норми) – на стадії зрілі сім'ї (15 та 22 респонденти відповідно).

Для порівняння проаналізуємо дані вчителів початкової школи, які не перебувають у шлюбі, за ознаками самоактуалізації (табл.2.3, рис. 2.2).

Таблиця 2.3 – Розподіл вчителів початкової школи, які не перебувають у шлюбі, за показниками самоактуалізації

Структурні компоненти самоактуалізації	Показники								Середнє значення вибірки (бали)
	Дуже високі (псевдо САТ)		Високі (САТ)		Середні (психічна та статистична норма)		Низькі (порушення)		
	Осіб	%	Осіб	%	Осіб	%	Осіб	%	
(більше 80 балів – псевдосамоактуалізація, 55-79 - самоактуалізація, 45-54 – психічна та статистична норма, 0-44 - психічні порушення: депресія, невроз, адикція та ін.)									
Основні шкали									
Орієнтації у часі	0	0	24	33,3	6	8,3	42	58,3	43,5
Підтримка	0	0	24	33,3	48	66,7	0	0,0	53,4
Додаткові шкали									
Ціннісні орієнтації	0	0,0	18	25,0	24	33,3	30	41,7	46,8
Гнучкість поведінки	0	0,0	18	25,0	6	8,3	48	66,7	45,8
Сензетивність	0	0,0	45	62,5	21	29,2	6	8,3	52,0
Спонтанність	6	8,3	42	58,3	0	0,0	24	33,3	56,3
Самоповага	0	0,0	0	0,0	45	62,5	27	37,5	43,3
Самоприйняття	0	0,0	24	33,3	36	50,0	12	16,7	48,6
Уявлення про природу людини	6	8,3	36	50,0	30	41,7	0	0,0	61,8
Синергія	6	8,3	42	58,3	24	33,3	0	0,0	59,3
Прийняття агресії	0	0,0	21	29,2	45	62,5	6	8,3	47,5
Контактність	0	0,0	54	75,0	0	0,0	18	25,0	47,7
Потреба в пізнанні	0	0,0	33	45,8	21	29,2	18	25,0	57,1
Креативність	0	0,0	48	66,7	6	8,3	18	25,0	52,5
Загальний показник	6	8,3	12	16,7	12	16,7	42	58,3	46,5

Джерело: складено автором за матеріалами дослідження

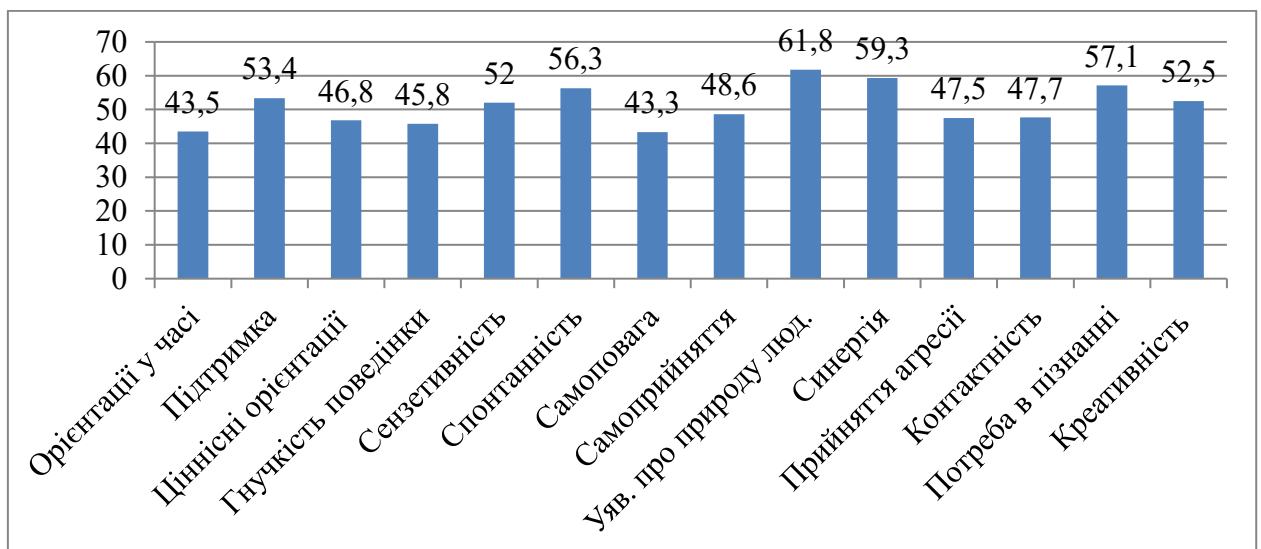

Рис. 2.2 – Середнє значення показників шкал самоактуалізації вчителів початкової школи, які не перебувають у шлюбі, за методикою САТ

Джерело: складено автором за матеріалами дослідження

З даних, наведених у табл. 2.3 та на рис.2.2, можна зробити наступні висновки:

1. У вибірці спостерігається низький рівень орієнтації в часі (43,5 бала), що відображає неможливість жити сьогоднішнім та дискретне сприйняття власного життєвого шляху. Виходить, що за першою основною шкалою ознак САТ у обстежених вчителів початкової школи не виявлено.

2. Жінки характеризуються слабо розвиненою самопідтримкою, залежні у своїх вчинках, керуються цілями та принципами інших людей. Показник цієї шкали вищий (53,4 бала), ніж першої, але САТ також не спостерігається.

3. У переліку додаткових шкал САТ домінують «спонтанність» (56,3 бала), «уявлення про природу людини» (61,8 бала), «синергія» (59,3 бала), «потреба в пізнанні» (57,1 бала). Жінки прагнуть пізнавати себе та навколишній світ, дотримуючись при цьому правил людського буття.

4. Груповий показник «ціннісні орієнтації» САТ невисокий (46,8 бала), що знаходиться в межах психічної та статистичної норми.

5. Найнижчим загальногруповим показником є показник «самоповага» (43,3 бала).

6. Груповий показник загального рівня самоактуалізації (46,5 бала) свідчить про відсутність САТ.

Якщо аналізувати вибірку за наявністю у ній вчителів початкової школи, які не перебувають у шлюбі, відповідно до чотирьох ознак САТ, то:

- частка жінок із псевдосамоактуалізацією становить 8,3 %;
- частка жінок, що самоактуалізуються – 16,7%, а їх САТ переважно відбувається за допомогою потреби в пізнанні, спонтанності та синергії;
- частка жінок, чії показники загального рівня САТ перебувають у межах норми (САТ немає, але це психічна та середньостатистична норма), становить також 16,7%, причому у цій категорії найчисленніша частка жінок із позитивним ставленням до себе (16,7%), розвиненою синергією;

— частка жінок з ознаками психічних порушень становить 58,3%, а найбільш характерними для них порушеннями є труднощі орієнтації в часі, самоповаги та самоприйняття.

За допомогою статистичної обробки даних були виявлені достовірні відмінності за шкалами самоактуалізації в досліджуваних групах по t-критерію Стьюдента (додаток Д). У результаті достовірність розходжень у вчителів початкової школи, які перебувають в шлюбі (Група 2) та не перебувають (Група 1), виявлена за більшістю шкал. Так, жінки, які перебувають у шлюбі, більш незалежні у своїх вчинках, намагаються орієнтуватися в житті на власні установки та цілі в порівнянні з жінками, які не перебувають у шлюбі. Також жінок, які перебувають у шлюбі, відрізняє велика гнучкість поведінки, здатність швидко і адекватно реагувати на ситуацію, що змінюється ($p=0,01$; $t=2,943$). На відміну від групи жінок, які не перебувають у шлюбі їм властива відкритість у прояві своїх почуттів та емоцій в поведінці ($p=0,01$; $t=2,764$). У групі жінок, які перебувають у шлюбі, було виявлено більш високі показники за шкалою прийняття агресії, на відміну групи незаміжніх жінок, які говорять про їх більшу здатність приймати своє роздратування, гнів і агресивність, як природний прояв людської природи (48,3 та 47,5 бала відповідно), а показники за шкалою «контактність» показують, що у групи жінок, які перебувають у шлюбі, більш виражена здатність до швидкого встановлення глибоких і тісних емоційно-насичених контактів з людьми ($p=0,01$; $t=2,759$).

У нашому дослідженні середні показники розвитку за шкалою «ціннісні орієнтації» у вчителів другої групи складають 49,2 бала, що на 2,4 бала більше ніж у вчителів групи 1, що свідчить про більш гуманістичне світосприйняття. В групі 2 середні значення за шкалами «підтримка», «самоповага», «самоприйняття» значно вищі ніж у групі 1 та достовірність значень складає $t=3,105$, $p=0,01$; $t=8,185$, $p=0,01$; $t=2,884$, $p=0,01$ відповідно. Можна зробити висновок, що вказані інтраперсональні характеристики особистості у вчителів, які перебувають у шлюбі, розвиваються у напрямку

підвищення здатності цінувати власні переваги та позитивні якості, поважати себе.

У порівнянні з групою жінок, які не перебувають у шлюбі, у жінок, які перебувають у шлюбі, були виявлені вищі показники за шкалою «креативність», які свідчать про вираження творчої спрямованості особистості ($p=0,01$; $t=2,884$). Іншими словами, жінки, які перебувають у шлюбі, прагнуть актуалізувати себе (знайти себе) у творчій діяльності значно більшою мірою, ніж жінки, які не перебувають у шлюбі.

У групі жінок, які не перебувають у шлюбі, виявлено явне прагнення до придбання знань про навколишній світ у порівнянні з групою жінок, які перебувають у шлюбі (57,1 та 50,9 бала відповідно).

Отже, можна зробити висновок, оскільки в структурі САТ для групи 1 найнижчим груповим показником виявився показник самоповаги (він знаходиться на межі норми та порушень) (43,3 бала), можна припустити, що у багатьох вчителів початкової школи, які не перебувають у шлюбі, недостатньо розвинена здатність цінувати свої переваги, бачити свої сильні якості та поважати себе за них. Ймовірно, дефіцит самоповаги є внутрішньоособовим обмеженням їхньої активності, що не дозволяє їм вийти на рівень сутнісної самоактуалізації. У вчителів початкової школи, які перебувають у шлюбі високий показник за шкалою «самоповага» (62,5 бала), що свідчить про наявність САТ.

Як бачимо, порівняльний аналіз виразності показників самоактуалізації в різних групах жінок, які не перебувають у шлюбі і жінок, які перебувають у шлюбі показав, що у жінок другої групи за більшістю виділених самоактуалізаційних параметрів, крім виявленої різниці у параметрах за шкалами «Ціннісні орієнтації», «Потреба в пізнанні», «Уявлення про природу людини», «Синергія» та «Спонтанність» значення перевищують щодо першої групи жінок. Це вказує на те, що у жінок, які перебувають у шлюбі ступінь самоактуалізації в сім'ї вищий, ніж у жінок, які не перебувають у шлюбі ($p=0,01$; $t=2,789$).

Наступним етапом емпіричного дослідження було виявлення особливостей сімейних взаємин вчителів початкової школи. Для виконання поставленого завдання ми скористалися розробленою нами у п.п.1.2 системою показників оцінки сімейних взаємин. Нами було здійснено оцінку подружніх та дитячо-батьківських взаємин. Як основні показники оцінки подружніх взаємин, зв'язок яких з досліджуваним нами феноменом здався значущим, ми виділили функціонально-рольові (рольові очікування) та міжособистісну сумісність (подружню), які є базисом і надбудовою всієї системи шлюбно-сімейних взаємин. У якості додаткових критеріїв ми виділили рівень задоволеності шлюбом у подружжя, наявність фасилітуючої діалогічної комунікації та емпатичної наповненості. Серед основних критеріїв оцінки дитячо-батьківських взаємин нами виокремлено психологічний клімат у сім'ї (сімейна адаптація, сімейна згуртованість та тип сімейної системи), роль дитини в сім'ї та сімейне виховання.

З метою аналізу подружньої (міжособистісної) сумісності вчителів початкової школи нами використано психологічну методику «Діагностика шлюбного потенціалу особистості» (ДШПО) (автор Є.М. Потапчук) [108] (Додаток Е).

Результати емпіричного дослідження подружньої (міжособистісної) сумісності вчителів початкової школи наведено в табл. 2.4 та додатку Ж.

Таблиця 2.4. – Результати емпіричного дослідження подружньої (міжособистісної) сумісності вчителів початкової школи за методикою «Діагностика шлюбного потенціалу особистості» (ДШПО) (автор Є.М. Потапчук)

Шкали ДШПО	Рівні подружньої (міжособистісної) сумісності									
	Дуже високий рівень (ДВ)		Високий рівень (В)		Середній рівень (С)		Низький рівень (Н)		Дуже низький рівень (ДН)	
	Осіб	%	Осіб	%	Осіб	%	Осіб	%	Осіб	%
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Інтимно-сексуальна привабливість	13	9,0	65	44,8	36	24,8	31	21,4	-	-

Продовження табл.2.4

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Інтелектуально-світоглядна привабливість	27	18,6	56	38,6	31	21,4	26	17,9	5	3,4
Матеріально-фінансова та господарська привабливість	26	17,9	60	41,4	27	18,6	32	22,1	-	-
Стійкість до комплексів	57	39,3	55	37,9	32	22,1	1	0,7	-	-
Стійкість до фізіологічної та психічної залежності	45	31,0	58	40,0	24	16,6	18	12,4	-	-
Морально-психологічна привабливість	55	37,9	35	24,1	13	9,0	25	17,2	17	11,7
Фізична привабливість	25	17,2	87	60,0	21	14,5	12	8,3	-	-
Міжособистісна сумісність	6	4,1	105	72,4	33	22,8	1	0,7	-	-

Джерело: складено автором за матеріалами дослідження

У результаті дослідження за допомогою кількісного аналізу було виявлено, що: із 145 пар, тільки в однієї (або 0,7%) були виявлені низькі показники міжособистісної сумісності (вік 50, 17 років у шлюбі); 33 пари (або 22,8%) показали середні значення (вік від 21 до 61 років, стаж сімейного життя від 1 до 39 років); 105 (або 72,4%) – високі значення (вік від 21 до 59 років, стаж сімейного життя від 1 до 40 років), у шести пар (або 4,1%) дуже високі показники (вік від 31 до 58 років, стаж сімейного життя від 10 до 36 років).

На основі проведеного кореляційного аналізу нами встановлено, що міжособистісна сумісність не залежить від віку, але залежить від стажу сімейного життя. Для поділу досліджуваних за стажом шлюбу ми брали за основу класифікацію життєвих циклів сім'ї Л. М. Лисенка, який посилається на В.А. Сисенка, та виділяє такі цикли сімейного життя: 1) зовсім молоді шлюби – від 0 до 4 років спільного життя; 2) молоді шлюби – від 5 до 9 років; 3) середні шлюби – від 10 до 19 років; 4) літні шлюби – більше 20 років спільного життя [80] (табл.2.5-2.6).

Таблиця 2.5 – Результати кореляційного зв'язку між віком, стажем сімейного життя та міжособистісною сумісністю вчителів початкової школи (за критерієм Пірсона)

	Вік	Критерій Пірсона (χ^2) p=0,01; r=0,22	Наявність зв'язку	Стаж сімейного життя	Критерій Пірсона (χ^2) p=0,01; r=0,22	Наявність зв'язку
Міжособистісна сумісність	0,120	$t_{ct} < t_{кр}$	немає	0,198	$t_{ct} < t_{кр}$ (при p=0,05; r=0,17)	ПОЗИТИВНИЙ
Інтимно-сексуальна привабливість	0,021	$t_{ct} < t_{кр}$	немає	-0,033	$t_{ct} < t_{кр}$	немає
Інтелектуально-світоглядна привабливість	-0,032	$t_{ct} < t_{кр}$	немає	0,281	$t_{ct} < t_{кр}$	ПОЗИТИВНИЙ
Матеріально-фінансова та господарська привабливість	-0,035	$t_{ct} < t_{кр}$	немає	-0,429	$t_{ct} < t_{кр}$	НЕГАТИВНИЙ
Стійкість до комплексів	0,091	$t_{ct} < t_{кр}$	немає	0,251	$t_{ct} < t_{кр}$	ПОЗИТИВНИЙ
Стійкість до фізіологічної та психічної залежності	0,088	$t_{ct} < t_{кр}$	немає	-0,048	$t_{ct} < t_{кр}$	немає
Морально-психологічна привабливість	0,139	$t_{ct} < t_{кр}$	немає	0,489	$t_{ct} < t_{кр}$	ПОЗИТИВНИЙ
Фізична привабливість	-0,048	$t_{ct} < t_{кр}$	немає	0,073	$t_{ct} < t_{кр}$	немає

Джерело: складено автором за матеріалами дослідження

Таблиця 2.6 – Подружжя (міжособистісна) сумісність вчителів початкової школи за стажем сімейного життя

Стаж сімейного життя	Рівні подружньої (міжособистісної) сумісності									
	Дуже високий рівень (ДВ)		Високий рівень (В)		Середній рівень (С)		Низький рівень (Н)		Дуже низький рівень (ДН)	
	Осіб	%	Осіб	%	Осіб	%	Осіб	%	Осіб	%
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
0-4 роки (зовсім молоді сім'ї)	-	-	11	57,9	8	42,1	-	-	-	-
5-9 років (молоді сім'ї)	-	-	22	63,0	13	37,0	-	-	-	-

Продовження табл.2.6

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
10-19 років (стадія середнього шлюбу)	1	2,2	34	75,6	9	20,0	1	2,2	-	-
20 і більше (зрілі сім'ї)	5	10,9	38	82,6	3	6,5	-	-	-	-
Всього:	6	4,1	105	72,4	33	22,8	1	0,7	-	-

Джерело: складено автором за матеріалами дослідження

Як видно з табл. 2.5-2.6, чим більший стаж сімейного життя, тим вища міжособистісна сумісність у подружжя і навпаки ($p=0,05$; $r=0,198$). Найвищий показник простежується за шкалою морально-психологічна привабливість ($p=0,01$; $r=0,489$), що свідчить про важливість та необхідність надання один одному підтримки. Також із збільшенням стажу сімейного життя збільшується кількість пар, у яких високий показник міжособистісної сумісності (з 11 до 38), а також на стадії зрілого шлюбу з'являються пари з дуже високим рівнем (5 пар). На стадії середнього шлюбу є 1 пара з низьким рівнем міжособистісної сумісності. Це пов'язано з тим, що позитивне уявлення викликає розуміння того, якими гарними можуть бути взаємини між людьми. Але не завжди ці очікування відповідають реальності, тому часто на стадії середнього шлюбу виникають кризи. Виникають почуття розчарування, хвилювання за втрату кохання, знецінення партнера, що призводить до невідповідності очікуваній реальності у виконанні сімейних ролей, зниження показника міжособистісної сумісності.

Наступним критерієм оцінки сімейних взаємин є рольові очікування. За допомогою методики «Діагностика сімейних ролей подружжя» (автори Д.Є. Карпова, Є.М. Потапчук) [109] проаналізовано розподіл сімейних ролей та їх узгодженість (додаток К). Результати опитування вчителів початкової школи та їх чоловіків наведено в табл. 2.7-2.8 та додатку Л.

Таблиця 2.7 – Результати опитування вчителів початкової школи щодо розподілу сімейних ролей за методикою «Діагностика сімейних ролей подружжя» (автори Д.Є. Карпова, Є.М. Потапчук)

Сімейні ролі	Рівні виконання сімейних ролей									
	Дуже високий рівень (ДВ)		Високий рівень (В)		Середній рівень (С)		Низький рівень (Н)		Дуже низький рівень (ДН)	
	Осіб	%	Осіб	%	Осіб	%	Осіб	%	Осіб	%
Інтелектуально-світоглядна (ІС)	27	18,6	55	37,9	32	22,1	26	17,9	5	3,4
Матеріально-фінансова та господарська (МФ та Г)	28	19,3	58	40,0	27	18,6	32	22,1	-	-
Морально-психологічна (МП)	55	37,9	34	23,4	13	9,0	25	17,2	18	12,4
Загальний рівень виконання чоловіком сімейних ролей:	12	8,3	73	50,3	58	40,0	2	1,4	-	-

Джерело: складено автором за матеріалами дослідження

Таблиця 2.8 – Результати опитування чоловіків учителів початкової школи щодо розподілу сімейних ролей за методикою «Діагностика сімейних ролей подружжя» (автори Д.Є. Карпова, Є.М. Потапчук)

Сімейні ролі	Рівні виконання сімейних ролей									
	Дуже високий рівень (ДВ)		Високий рівень (В)		Середній рівень (С)		Низький рівень (Н)		Дуже низький рівень (ДН)	
	Осіб	%	Осіб	%	Осіб	%	Осіб	%	Осіб	%
Інтелектуально-світоглядна	44	30,3	26	17,9	26	17,9	34	23,4	15	10,3
Матеріально-фінансова та господарська	20	13,8	33	22,8	42	29,0	50	34,5	-	-
Морально-психологічна	24	16,6	67	46,2	26	17,9	28	19,3	-	-
Загальний рівень виконання дружиною сімейних ролей:	2	1,4	71	49,0	61	42,1	11	7,6	-	-

Джерело: складено автором за матеріалами дослідження

Як видно з табл.2.7-2.8, на думку вчителів початкової школи їхні чоловіки, по-перше, мають виконувати матеріально-фінансову та господарську функції, тобто забезпечувати родину та допомагати у виконанні домашніх справ (58 осіб або 40% – високий рівень). По-друге, мають бути

для них підтримкою, проявляти прийняття і довіру, емпатичне розуміння, сприяння та стимулювання, позитивно оцінювати їх як сексуальних партнерів, тобто проявляти морально-психологічну та інтимно-сексуальну функцію (55 осіб або 37,9% – дуже високий рівень). На думку чоловіків, учителі мають виконувати, в першу чергу, морально-психологічну функцію (67 осіб або 46,2% – високий рівень), по-друге, інтелектуально-світоглядну (44 особи або 30,3% – дуже високий рівень).

Результати емпіричного дослідження розподілу сімейних ролей залежно від стажу сімейного життя зображено в табл.2.9.

Таблиця 2.9 – Результати емпіричного дослідження розподілу сімейних ролей залежно від стажу сімейного життя вчителів початкової школи

Стаж сімейного життя	Сімейні ролі	Рівні виконання сімейних ролей									
		Дуже високий рівень (ДВ)		Високий рівень (В)		Середній рівень (С)		Низький рівень (Н)		Дуже низький рівень (ДН)	
		Чол.	Жін.	Чол.	Жін.	Чол.	Жін.	Чол.	Жін.	Чол.	Жін.
0-4 роки (зовсім молоді сім'ї)	ІС	12	9	6	7	1	2	-	1	-	-
	МФ та Г	9	6	7	8	3	5	-	-	-	-
	МП та ІС	-	-	8	4	10	13	1	-	1	-
5-9 років (молоді сім'ї)	ІС	22	14	9	13	2	7	1	1	1	-
	МФ та Г	13	15	12	16	5	2	3	1	2	1
	МП та ІС	3	2	10	14	12	11	6	5	4	3
10-19 років (стадія середнього шлюбу)	ІС	5	4	8	10	28	30	4	1	-	-
	МФ та Г	6	10	17	20	19	14	4	-	-	-
	МП та ІС	8	9	21	19	11	10	5	7	-	-
20 і більше (зрілі сім'ї)	ІС	3	1	6	4	25	27	12	14	-	-
	МФ та Г	7	9	18	20	21	16	-	1	-	-
	МП та ІС	9	10	23	21	10	9	4	6	-	-
Загальний рівень:		2	12	71	73	61	58	11	2	-	-

Джерело: складено автором за матеріалами дослідження

Як видно з табл. 2.9, інтелектуально-світоглядна функція найбільш значуща у зовсім молодих та молодих сім'ях (дуже високий рівень – чоловіки 12 та 22 респонденти, жінки – 9 та 14). Для подружжя зі стажем понад 10 років на перший план, серед інших, виходить морально-психологічна роль. Якщо на стадії зовсім молоді сім'ї відсутні показники за

дуже високим рівнем, то вже на стадіях середнього та зрілого шлюбу збільшуються у чоловіків до 8 та 9 респондентів, у жінок – до 9 та 10. Показники за високим рівнем також збільшуються у чоловіків з 8 до 23 або на 287,5% респондентів, у жінок – з 4 до 21 або на 525%. Фінансова та господарсько-побутова сфери залишаються значущими протягом усього життєвого циклу.

Критерій задоволеність шлюбом – це суб'єктивний конструкт, який поряд з якістю шлюбу, успіхом та адаптацією широко використовується для оцінки взаємин між партнерами [229].

Рівні задоволеності шлюбом, як правило, варіюються протягом життєвого циклу пари, і їх можна подати у вигляді U-подібної моделі, яка починається з високого рівня в перші роки відносин (0-4 роки), а потім знижується у наступні роки у вигляді результату зусиль батьків (5-7 років), після цього знову досягає високих значень, коли діти йдуть з дому, з наступними змінами в шлюбі, коли пара повертається до того, щоб проводити більше часу разом [209; 226].

Також може бути порушено здоров'я партнерів [187], особливо психічне [238]. Наявність задовільного шлюбу призводить до більшої гнучкості в управлінні життєвими труднощами, нижчого ризику психопатології, кращої адаптації, більшої тривалості життя [239] та меншої кількості проблем зі здоров'ям [235].

Таким чином, задоволеність шлюбом є важливим аспектом сімейної екології, і він корисний як для вивчення сімейної системи, так і для оцінки потреб у підтримці та втручанні, що вимагає від дослідників та фахівців наявності діючих надійних інструментів. Оцінка задоволеності шлюбом стає ще більш актуальною в сім'ях з дітьми, оскільки задоволеність шлюбом є детермінантою виховання і може діяти як захисний фактор, згідно з запропонованою Бельським (1984) екологічною моделлю.

В Україні необхідні короткі, достовірні та надійні шкали для виміру задоволеності шлюбом. Кількість розлучень за останні десятиліття

побільшало, що збігається з кількістю шлюбів. Кількість розлучень у 2021 році становила 29587 шлюбів, зареєстрованих – 214012 [133].

Науковець Р.П. Федоренко у монографії «Психологія молодої сім'ї та сімейна криза» з метою дослідження благополуччя сім'ї використовує тест-опитувальник задоволеності шлюбом (ОЗШ) (розроблений В.В.Століним, Т.Л. Романовою, Г.П. Бутенко) [148, с.144]. Дана методика застосована і у нашому дослідженні. Чим вищий бал, тим вищий рівень задоволеності шлюбом (додаток М).

Результати дослідження задоволеності шлюбом учителів початкової школи за методикою В.В.Століна, Т.Л. Романової, Г.П. Бутенка представлено у табл. 2.10.

Таблиця 2.10 – Результати дослідження задоволеності шлюбом вчителів початкової школи за методикою «Тест-опитувальник задоволеності шлюбом (ОЗШ)» (розроблений В.В.Століним, Т.Л. Романовою, Г.П. Бутенко)

Стаж сімейного життя	Рівні задоволеності шлюбом						Середнє значення (бали)
	Високий рівень (благополучні сім'ї)		Середній рівень (перехідні сім'ї)		Низький рівень (неблагополучні сім'ї)		
	Осіб	%	Осіб	%	Осіб	%	
0-4 роки (зовсім молоді сім'ї)	6	31,6	5	26,3	8	42,1	30,1
5-9 років (молоді сім'ї)	11	31,4	13	37,1	11	31,4	32,7
10-19 років (стадія середнього шлюбу)	15	33,3	7	15,6	23	51,1	25,9
20 і більше (зрілі сім'ї)	37	80,4	3	6,5	6	13,0	38,0
Всього:	69	47,6	28	19,3	48	33,1	32,9

Джерело: складено автором за матеріалами дослідження

Як видно з табл. 2.10, із 145 респондентів, 97 або 66,9% – задоволені шлюбом, 48 (або 33,1%) – не задоволені. Проведемо оцінку статистичної достовірності відмінностей рівня задоволеності шлюбом подружжя з різним сімейним стажем за критерієм Стьюдента. Оскільки найбільша кількість незадоволених респондентів знаходиться на стадії середнього шлюбу, то порівнюємо інші групи (молоді сім'ї, зовсім молоді сім'ї, зрілі сім') із вказаною стадією (додаток Н). При застосуванні статистичного критерію Стьюдента можна побачити, що існує статистична різниця між групами за рівнем значущості даного критерію ($t_{\text{емп}}=7,662$ при $t_{\text{кр}} = 2,601$ для $p=0,01$; $t_{\text{емп}}=12,443$ при $t_{\text{кр}} = 2,601$ для $p=0,01$; $t_{\text{емп}}=22,060$ при $t_{\text{кр}} = 2,601$ для $p=0,01$). Таким чином, існують статистично значущі відмінності за рівнем задоволеності шлюбом у сім'ях вчителів з різним сімейним стажем. При цьому найбільша кількість незадоволених вчителів знаходяться на стадії середнього шлюбу (23 або 51,1%). На даному етапі особистість сприймає природу людини в цілому як позитивну. В результаті, позитивне уявлення викликає розуміння того, якими гарними можуть бути взаємини між людьми. Але не завжди ці очікування відповідають реальності, тому часто на стадії середнього шлюбу виникають кризи. Виникають почуття розчарування, хвилювання за втрату кохання, знецінення партнера, що призводить до невідповідності очікуваній реальності, зниження почуття суб'єктивного задоволення шлюбом. Показник задоволеності шлюбом найвищий у вчителів з сімейним стажем більше 20 років. Це пов'язано з тим, що після завершення виконання функції виховання дітей розширюється сфера самовираження батьків (розширення кола спілкування, актуалізація цінностей, таких як повага, прийняття інших, прийняття себе такою, яка є, незалежно від зовнішніх оцінок, спонтанність емоційних проявів). Заперечення можливості розлучення в похилому віці і страх самотності, ймовірно, обумовлюють тенденцію сприйняття жінками свого чоловіка як в цілому позитивного. А свій шлюб, жінки оцінюють як успішний і загалом задовільний для них.

Далі висунемо дві гіпотези: першу – нульову (H_0) про те, що міжособистісна сумісність не впливає на рівень задоволеності шлюбом; другу – протилежну гіпотезі $H_0 - H_1$.

Для прийняття гіпотези (H_0) або її відхилення (підтвердження гіпотези H_1): побудуємо кореляційне поле задоволеністю шлюбом (y) і міжособистісної сумісності (x) (рис.2.3), визначимо щільність зв'язку за коефіцієнтом кореляції (табл. 2.11), визначимо лінійну модель ($y=b_0+b_1X$), визначимо загальну якість моделі за коефіцієнтом детермінації R^2 . Перевіримо одержану модель на адекватність за допомогою критерію Фішера.

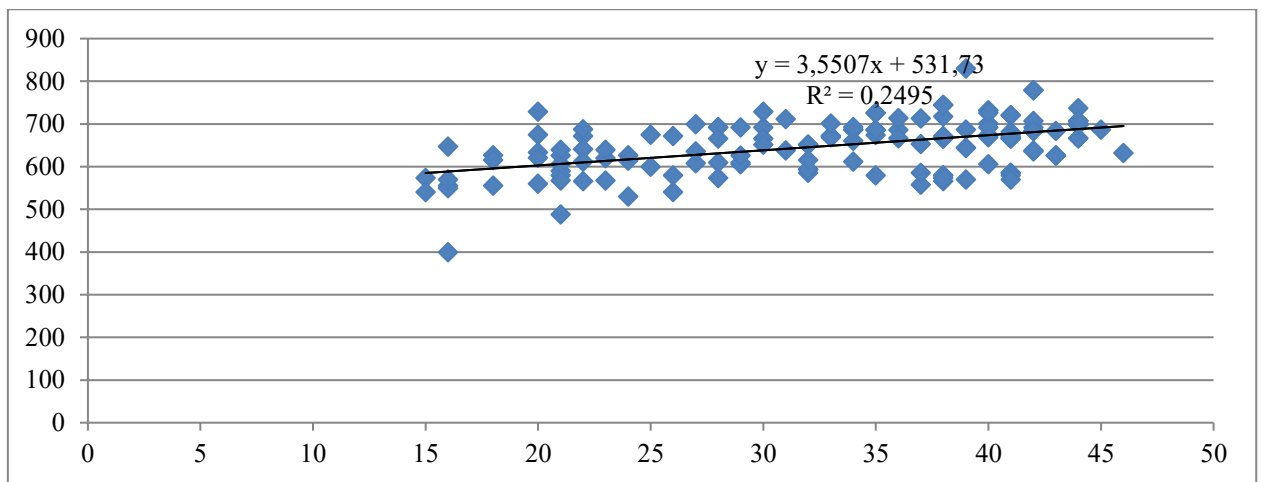

Рис. 2.3 - Кореляційне поле та лінійна модель задоволеності шлюбом і міжособистісної сумісності

Джерело: складено автором за матеріалами дослідження

Таблиця 2.11 – Щільність зв'язку між задоволеністю шлюбом та міжособистісною сумісністю за коефіцієнтом кореляції

	x	y	Критерій Пірсона ($p=0,01$)	Наявність зв'язку
x	1		r=0,22	$t_{\text{емп}} > t_{\text{кр}}$ Позитивний
y	0,500	1		

Джерело: складено автором за матеріалами дослідження

Як видно з рис.2.3 та табл.2.11, між задоволеністю шлюбом та міжособистісною сумісністю існує лінійний позитивний зв'язок ($p=0,01$;

$r=0,500$). Лінійна модель має вигляд: $y = 3,5507x + 531,73$ тобто із збільшенням міжособистісної сумісності на 1 бал, рівень задоволеності шлюбом підвищується на 3,5507 бала.

Коефіцієнт детермінації (R^2) становить 0,2495, що свідчить про невисоку якість моделі, але це не підтверджує її адекватність (відповідність наявним статистичним даним). Для цього застосуємо критерій Фішера. Значення критерію Фішера, що спостерігається, можна записати через коефіцієнт детермінації

- для однофакторної регресії:

$$F_{\text{спост}} = \frac{R^2}{1-R^2} * (n-2), \quad (2.1)$$

де R^2 – коефіцієнт детермінації;

n – кількість респондентів.

$$F_{\text{спост}} = \frac{0,2495}{1-0,2495} * (145-2) = 47,54$$

Адекватність регресійної моделі визначимо за допомогою порівняння критерію Фішера, що спостерігається ($F_{\text{спост}}$) з табличним значенням ($F_{\text{табл}}$) при рівні значущості 0,01 (табл. 2.12).

Таблиця 2.12 – Визначення адекватності регресійної моделі впливу міжособистісної сумісності на задоволеність шлюбом за допомогою критерію Фішера

$F_{\text{спост}}$	Рівень значущості	$F_{\text{табл}}$	Адекватність моделі
47,54	$p=0,01$	6,851	$F_{\text{спост}} > F_{\text{табл}}$, модель адекватна

Джерело: складено автором за матеріалами дослідження

Як видно з табл. 2.12, $F_{\text{спост}} > F_{\text{табл}}$, отже, регресійна модель адекватна. Тому доцільно стверджувати, що H_0 (гіпотеза про відсутність впливу) може бути відкинута на рівні 1%, а приймається в цьому випадку гіпотеза H_1 .

Далі проаналізуємо такий показник оцінки сімейних взаємин вчителів початкової школи, як фасилітуюча діалогічна комунікація (ФДК). На основі

розробленої авторської анкети нами було проведено опитування серед вчителів щодо наявності у взаєминах ФДК. Анкета складається з 18 запитань, де потрібно відповісти «так» або «ні». За кожну відповідь «так» присвоюється 1 бал, відповідь «ні» – 0 балів. Максимальна кількість набраних балів – 18 (додаток П).

Результати дослідження ФДК у розрізі стажу сімейного життя можна побачити в табл.2.13.

Таблиця 2.13 – Дослідження ФДК у розрізі стажу сімейного життя, бали

	0-4 роки	5-9 років	10-19 років	20 і більше років
ФДК	12,1	13,3	12,0	14,5

Джерело: складено автором за матеріалами дослідження

Як видно, з табл.2.13, найвищий рівень ФДК мають респонденти із зрілих сімей, найнижчий – стадії середнього шлюбу.

Далі висунемо дві гіпотези: першу – нульову (H_0) про те, що ФДК не впливає на рівень задоволеності шлюбом; другу – протилежну гіпотезі H_0 – H_1 .

Для прийняття гіпотези (H_0) або її відхилення (підтвердження гіпотези H_1): побудуємо кореляційне поле задоволеності шлюбом (y) і ФДК (x) (рис.2.4), визначимо щільність зв'язку за коефіцієнтом кореляції (табл. 2.14), визначимо лінійну модель ($y=b_0+b_1X$), визначимо загальну якість моделі за коефіцієнтом детермінації R^2 . Перевіримо одержану модель на адекватність за допомогою критерію Фішера.

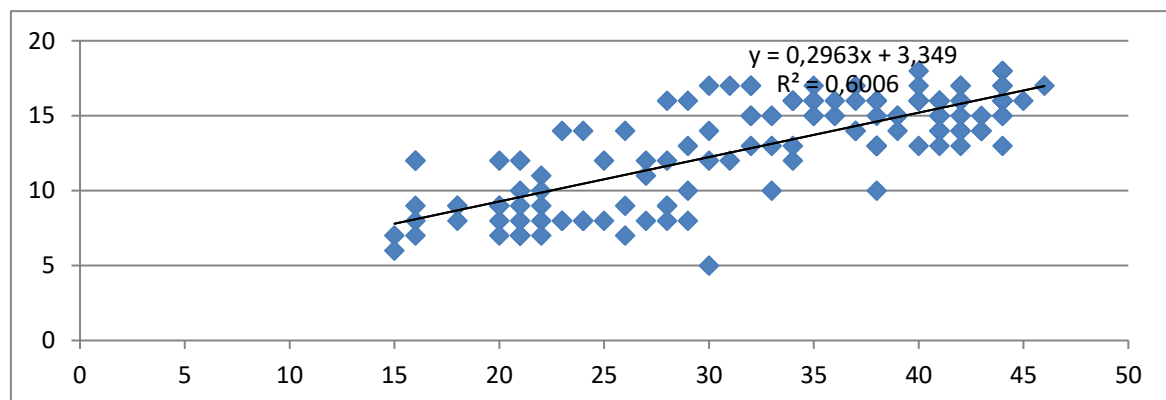

Рис. 2.4 - Кореляційне поле та лінійна модель задоволеності шлюбом і ФДК
Джерело: складено автором за матеріалами дослідження

Таблиця 2.14 – Щільність зв'язку між задоволеністю шлюбом та ФДК за коефіцієнтом кореляції

	x	y	Критерій Пірсона (p=0,01)	Наявність зв'язку
x	1		r=0,22	t _{емп} > t _{кр} Позитивний
y	0,780	1		

Джерело: складено автором за матеріалами дослідження

Як видно з рис.2.4 та табл.2.14, між задоволеністю шлюбом та ФДК існує лінійний позитивний зв'язок (p=0,01; r=0,780). Лінійна модель має вигляд: $y = 0,2963x + 3,349$, тобто із збільшенням ФДК на 1 бал, рівень задоволеності шлюбом підвищується на 0,2963 бала.

Коефіцієнт детермінації (R^2) становить 0,6006, що свідчить про високу якість моделі, але це не підтверджує її адекватності (відповідність наявним статистичним даним). Для цього застосуємо критерій Фішера. Значення критерію Фішера, що спостерігається, можна записати через коефіцієнт детермінації (2.1):

$$F_{\text{спост}} = \frac{0,6006}{1-0,6006} * (145-2) = 215,04$$

Адекватність регресійної моделі визначимо за допомогою порівняння критерію Фішера, що спостерігається ($F_{\text{спост}}$) з табличним значенням ($F_{\text{табл}}$) при рівні значущості 0,01 (табл. 2.15).

Таблиця 2.15 – Визначення адекватності регресійної моделі впливу ФДК на задоволеність шлюбом за допомогою критерію Фішера

$F_{\text{спост}}$	Рівень значущості	$F_{\text{табл}}$	Адекватність моделі
215,04	p=0,01	6,851	$F_{\text{спост}} > F_{\text{табл}}$, модель адекватна

Джерело: складено автором за матеріалами дослідження

Як видно з табл. 2.15, $F_{\text{спост}} > F_{\text{табл}}$, отже, регресійна модель адекватна. Тому доцільно стверджувати, що H_0 (гіпотеза про відсутність впливу) може бути відкинута на рівні 1%, а приймається в цьому випадку гіпотеза H_1 .

Наступним показником оцінки сімейних взаємин є емпатична наповненість. Даний показник проаналізуємо за допомогою методики «Шкала емоційного відгуку» А. Меграбяна і Н. Епштейна, яку використовують у своїх дослідженнях В.В. Апальков [14, с. 262] та П.А. Козляковський [66, с. 110] (додаток Р).

Результати опитування вчителів початкової школи за методикою «Шкала емоційного відгуку» А. Меграбяна і Н. Епштейна наведено в табл. 2.16 та рис. 2.5.

Таблиця 2.16 – Результати опитування вчителів початкової школи за методикою «Шкала емоційного відгуку» А. Меграбяна і Н. Епштейна

Стаж сімейного життя	Рівень емпатії							
	Дуже високий рівень		Високий рівень		Середній рівень		Низький рівень	
	Осіб	%	Осіб	%	Осіб	%	Осіб	%
0-4 роки (зовсім молоді сім'ї)	6	31,6	4	21,1	3	15,8	6	31,6
5-9 років (молоді сім'ї)	7	20,0	13	37,1	10	28,6	5	14,3
10-19 років (стадія середнього шлюбу)	8	17,8	12	26,7	5	11,1	20	44,4
20 і більше (зрілі сім'ї)	19	41,3	13	28,3	10	21,7	4	8,7
Всього:	40	27,6	42	29,0	28	19,3	35	24,1

Джерело: складено автором за матеріалами дослідження

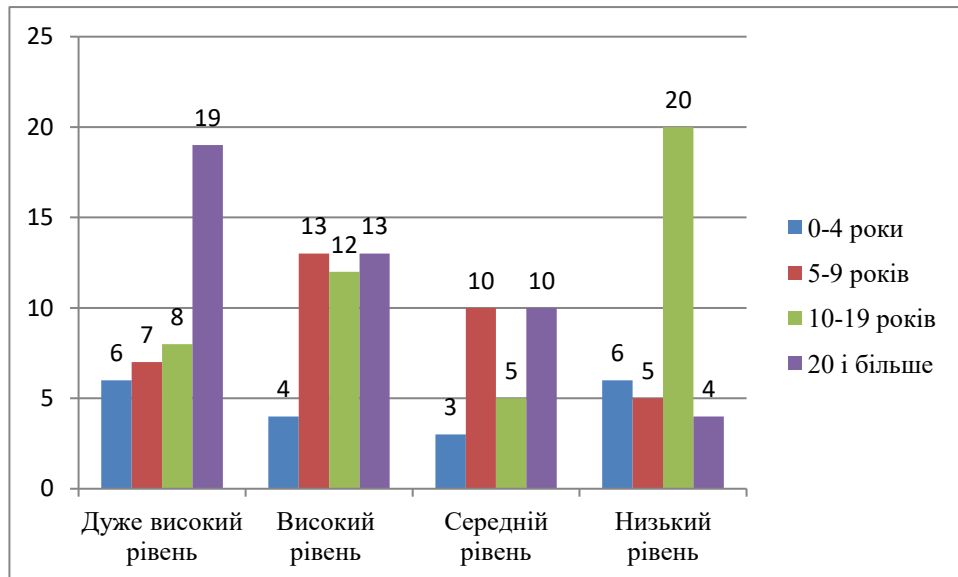

Рис. 2.5 – Результати опитування респондентів за методикою «Шкала емоційного відгуку» А. Меграбяна і Н. Епштейна, осіб
Джерело: складено автором за матеріалами дослідження

Як видно з табл. 2.16 та рис.2.5, емпатія дуже високого рівня розвитку виявлена у 40 респондентів або 27,6%, високого рівня – у переважної більшості (42 або 29,0% обстежуваних), які глибоко переймаються емоціями і почуттями інших людей як їхніх близьких, так і незнайомих. Вони здатні помітити усі нюанси емоційного стану оточуючих, співпереживати їм за рахунок високорозвиненої здатності до ідентифікації. Хоча респонденти іноді жалкують, що за рахунок емпатії занадто сильно переживають не лише позитивні емоції, а й неприємні (розпач, горе, тривога тощо), вони схиляються до обрання професій, пов'язаних зі спілкуванням, оскільки високо оцінюють роль почуттів у житті людини та вважають за необхідне використання цілеспрямованого впливу на них з метою покращення емоційного стану інших, підвищення їхньої мотивації, результативності професійної діяльності.

Середній рівень розвитку здатності до емоційного відгуку зафіксовано у 28 респондентів або 19,3%. Вони характеризуються схильністю до співчуття й альтруїзму. Хоча респонденти, завдяки аналізу мовлення, міміки, пози тощо, усвідомлюють основний емоційний стан інших, деякі його нюанси вони не здатні помітити чи пояснити. Такі обстежувані не уникають

комунікативних ситуацій, однак намагаються не брати активної участі у конфліктах.

Констатовано низький рівень емпатії у 35 респондентів або 24,1% , які характеризуються недостатньою адаптованістю до соціального оточення, виявами якої є часта неправильна ідентифікація емоцій та почуттів інших, роздратування щодо щирості емоційних проявів оточуючих, схильність уникати більшість міжособистісних взаємодій, небажання зрозуміти особливості емоційного стану.

Також видно у розрізі стажу сімейного життя, що найбільша кількість респондентів із високим рівнем емоційного відгуку проживають у шлюбі від 20 і більше років (19 осіб або 41,3%), що пов'язано із завершенням функції виховання та розширенням самовираження батьків, актуалізацією таких цінностей, як повага, прийняття інших, відкритість емоційних проявів та оцінки власного шлюбу як задовільного. Найбільша кількість респондентів із низьким рівнем емоційного відгуку проживають у шлюбі від 10 до 19 років (20 осіб або 44,4%), що пов'язано із перебуванням на стадії середнього шлюбу, не відповідністю реальної поведінки партнера власним очікуванням та зниженням загального рівня задоволеності шлюбом в цілому.

Наступним етапом нашого дослідження є аналіз дитячо-батьківських взаємин. Дана робота виконувалася за допомогою методик FACES III – Family Version David H. Olson, Joyce Portner, and Yoav Lavee (визначення сімейної згуртованості, сімейної адаптації та типу сімейства – діагностика психологічного клімату) в адаптації Н.Ф. Михайлової (додаток С), «Аналіз сімейних взаємин (АСВ)» Е.Г. Ейдемільера, В.В. Юстіцькіса (додаток Т), тесту-опитувальника батьківського ставлення (А.Я. Варга, В.В. Столін) (додаток У).

Результати дослідження психологічного клімату сімей вчителів початкової школи за методикою FACES III – Family Version (D. H. Olson, J. Portner, and Y. Lavee) в адаптації Н.Ф. Михайлової, яка висвітлена у праці О.М. Васильченка [24, с. 32], зображено на рис.2.6-2.7 та додатку Ф.

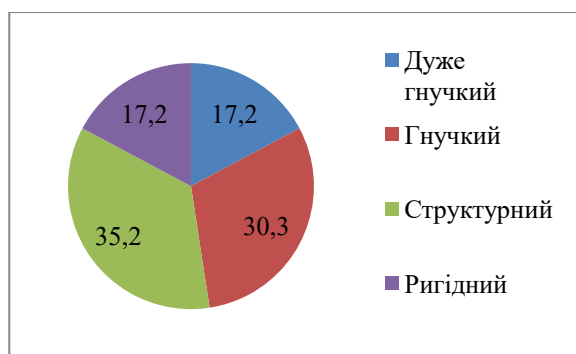

Рис.2.6 – Тип сімейної адаптації, %

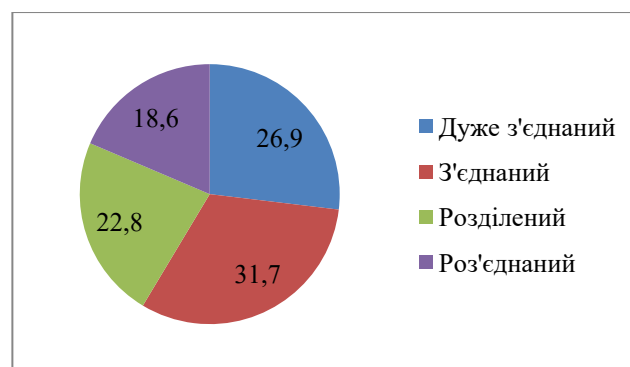

Рис. 2.7 - Тип сімейної згуртованості, %

Джерело: складено автором за матеріалами дослідження

Як видно з рис. 2.6-2.7 та додатку X, найбільшу групу становлять респонденти із з'єднаним (31,7%) та дуже з'єднаним (26,9%) типом сімейної адаптації, найменшу – з роз'єднаним (18,6%). Найбільшу групу за типом сімейної адаптації становлять респонденти з структурним (35,2%) та гнучким – 30,3%, найменшу – з ригідним (17,2%).

У результаті, за допомогою формули (2.2) можна розрахувати тип сімейної системи. Результати зображені на рис.2.8.

$$\text{Згуртованість} + \text{Адаптація} / 2 = \text{Тип} \quad (2.2)$$

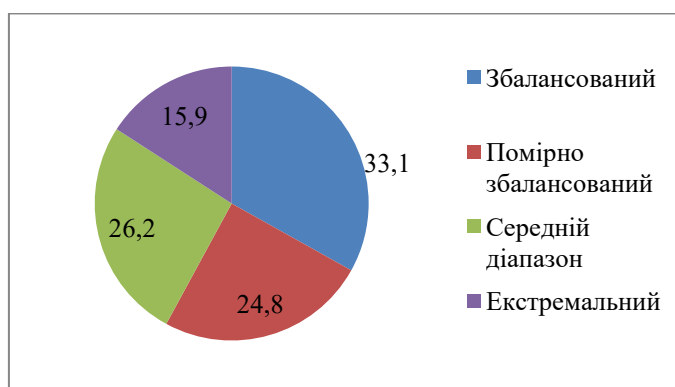

Рис.2.8 – Тип сімейної системи, %

Джерело: складено автором за матеріалами дослідження

Отримані дані дають підстави стверджувати, що третина респондентів (33,1%) мають збалансований тип сімейної системи; 26,2% – середній рівень;

24,8% – помірно збалансований. Важливо, що 15,9% або 23 респонденти мають екстремальний тип. Це свідчить про знаходження шлюбу на межі розірвання та необхідності психологічної допомоги.

Результати дослідження психологічного клімату сімей вчителів початкової школи за методикою FACES III – Family Version (D. H. Olson, J. Portner, and Y. Lavee) в адаптації Н.Ф. Михайлової в розрізі стажу сімейного життя зображено на рис.2.9-2.10 та додатку X.

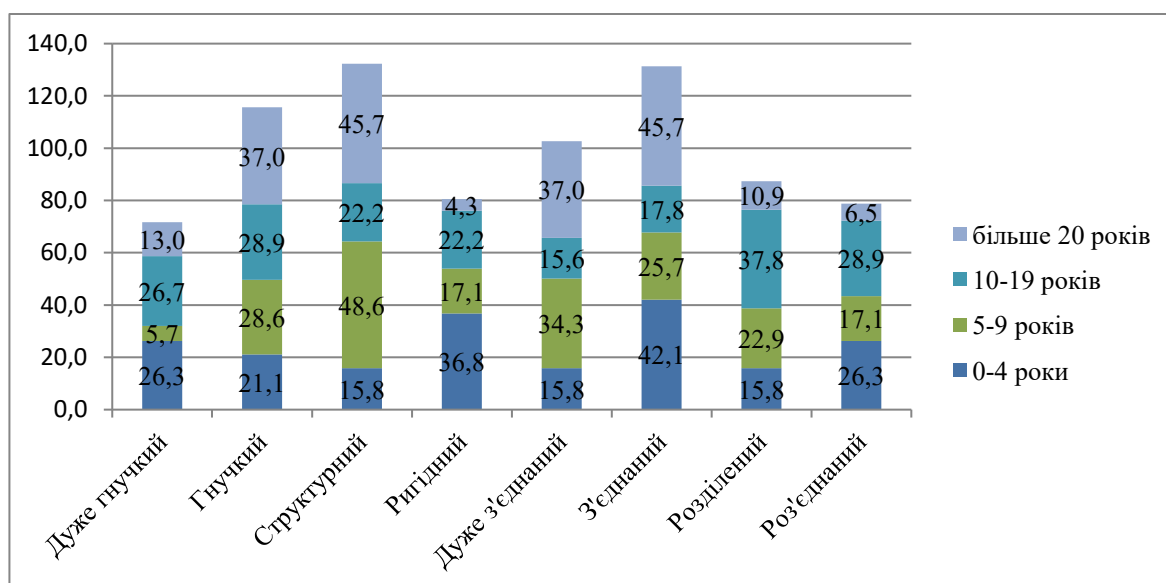

Рис. 2.9 – Тип сімейної адаптації та згуртованості за методикою FACES III – Family Version (D. H. Olson, J. Portner, and Y. Lavee) в адаптації Н.Ф. Михайлової в розрізі стажу сімейного життя, %

Джерело: складено автором за матеріалами дослідження

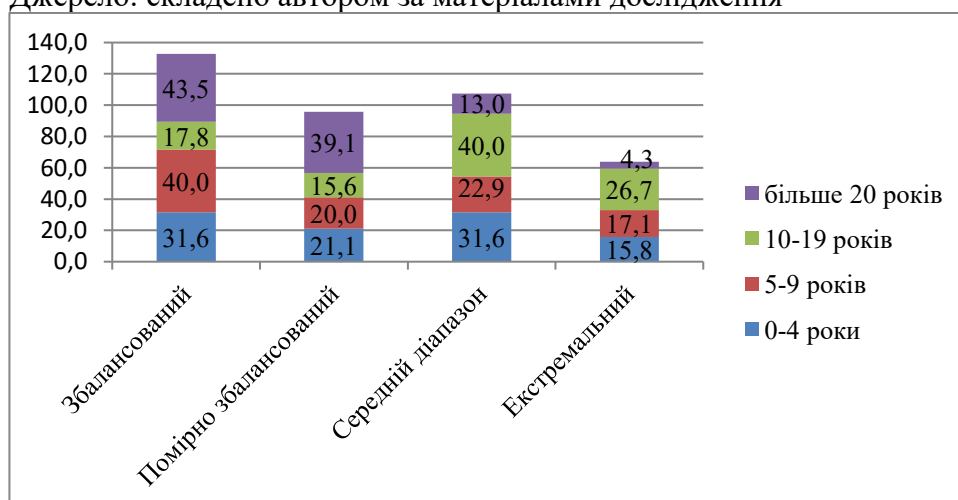

Рис. 2.10 – Тип сімейства за методикою FACES III – Family Version (D. H. Olson, J. Portner, and Y. Lavee) в адаптації Н.Ф. Михайлової в розрізі стажу сімейного життя, %
Джерело: складено автором за матеріалами дослідження

Як видно з рис. 2.9-2.10, на стадії зовсім молоді сім'ї переважає ригідний тип сімейної адаптації (36,8%), що зумовлено кризою трьох років та з'єднаний тип згуртованості (42,1%). На стадії молоді сім'ї (5-9 років) – тип дуже з'єднаний (34,3%)-структурний (48,6%); середнього шлюбу (10-19 років) – тип розділений (37,8%)-гнучкий (28,9%), що пов'язано із підвищенням показника незадоволеності шлюбом в цілому; на стадії зрілі сім'ї (20 років і більше) – тип з'єднаний (45,7%)-структурний (45,7%), що пов'язано із сприйняттям власного шлюбу як задовільного, можливістю особистісного розвитку після закінчення виконання виховної ролі.

Загалом, на стадіях зовсім молоді сім'ї, молоді сім'ї та зрілі сім'ї переважає збалансований тип (31,6%; 40,0% та 43,5% відповідно). На стадії середнього шлюбу переважає середній діапазон (40,0%). Найбільша кількість респондентів, які відносяться до екстремального типу сімейної системи, знаходиться на стадії середнього шлюбу (12 осіб або 26,7%).

Виявлені комбінації типів сімейних систем представлені в табл. 2.17-2.20. Як видно з табл. 2.17-2.18, виявлено 4 типи сімейних систем, що складаються із збалансованих рівнів сімейної адаптації та згуртованості: дуже з'єднаний-дуже гнучкий (ДЗДГ); дуже з'єднаний-гнучкий (ДЗГ); дуже з'єднаний-структурний (ДЗС); з'єднаний-дуже гнучкий (ЗДГ) та лише два – з помірних збалансованих рівнів: перший тип – з'єднаний-гнучкий (ЗГ), другий тип – з'єднаний-структурний (ЗС).

Таблиця 2.17– Збалансовані рівні сімейної адаптації та згуртованості

Типи сімейних систем	Кількість сімей	% співвідношення
ДЗДГ	1	0,7
ДЗГ	9	6,2
ДЗС	28	19,3
ЗДГ	10	6,9
Всього:	48	33,1

* ДЗДГ - тип дуже з'єднаний-дуже гнучкий; ДЗГ - тип дуже з'єднаний-гнучкий; ДЗС – тип дуже з'єднаний-структурний; ЗДГ - тип з'єднаний-дуже гнучкий.

Джерело: складено автором за матеріалами дослідження

Таблиця 2.18 – Помірні (збалансовані) рівні сімейної адаптації та згуртованості

Типи сімейних систем	Кількість сімей	% співвідношення
ЗГ	27	18,6
ЗС	9	6,2
Всього:	36	24,8

* ЗГ – тип з'єднаний-гнучкий; ЗС – тип з'єднаний-структурний.

Джерело: складено автором за матеріалами дослідження

Таблиця 2.19 – Середньозбалансовані рівні сімейної адаптації та згуртованості

Типи сімейних систем	Кількість сімей	% співвідношення
РДГ	7	4,8
Р _{озд} ДГ	6	4,1
РГ	2	1,4
РС	6	4,1
ЗР _и	1	0,7
Р _{озд} С	12	8,3
Р _{озд} Г	4	2,8
Всього:	38	26,2

* РДГ - тип роз'єднаний-дуже гнучкий; РГ – тип роз'єднаний-гнучкий; РС – тип роз'єднаний-структурний; ЗР_и – тип з'єднаний- ригідний; Р_{озд}С - тип розділений-структурний; Р_{озд}Г – тип розділений-гнучкий; Р_{озд}ДГ - тип розділений-дуже гнучкий.

Джерело: складено автором за матеріалами дослідження

Таблиця 2.20 – Крайні (екстремальні) рівні сімейної адаптації та згуртованості

Типи сімейних систем	Кількість сімей	% співвідношення
Р _{озд} Р _и	8	5,5
РР _и	15	10,3
Всього:	23	15,9

*Р_{озд}Р_и – тип розділений-ригідний; РР_и – тип роз'єднаний-ригідний.

Джерело: складено автором за матеріалами дослідження

У таблиці 2.19 представлені результати середніх (середньозбалансованих) типів сімейних систем. Як видно з таблиці 2.19,

виявлено сім типів сімейних систем, що складаються з середньобалансованих рівнів сімейної згуртованості та адаптації: перший тип роз'єднаний-дуже гнучкий (РДГ); другий – розділений-дуже гнучкий ($P_{\text{оздДГ}}$); третій – роз'єднаний-гнучкий (РГ); четвертий – роз'єднаний-структурний (РС); п'ятий – з'єднаний-ригідний ($ЗР_{\text{и}}$); шостий – розділений-структурний ($P_{\text{оздС}}$); сьомий – розділений-гнучкий ($P_{\text{озд Г}}$).

Як видно з табл.2.20, виявлено два типи сімейних систем, що складаються з незбалансованих, екстремальних рівнів сімейної згуртованості та адаптації: перший тип –розділений-ригідний ($P_{\text{озд}P_{\text{и}}}$); другий – роз'єднаний-ригідний ($PP_{\text{оз'єд}}$).

Таким чином, проведений аналіз комбінацій типів сімейних систем наочно демонструє, що для даної вибірки серед виявлених чотирьох збалансованих рівнів домінуючим є тип дуже з'єднаний-структурний (19,3%); для двох помірних (збалансованих) типів домінуючим є тип з'єднаний-гнучкий (18,6%), серед семи середньозбалансованих типів – тип розділений-структурний (8,3 %); серед двох крайніх (екстремальних) виявлених типів – тип роз'єднаний-ригідний (10,3 %).

Виявлені комбінації типів сімейних систем у розрізі стажу сімейного життя представлені в додатку Ц. У респондентів збалансований рівень має найвищий показник на стадії зрілі сім'ї (43,5%), найнижчий – на стадії середнього шлюбу (17,8%); помірно збалансований рівень спостерігається у найбільшій кількості жінок, які перебувають на стадії шлюбу – зрілі сім'ї (20 і більше років), найменша – молоді сім'ї (21,1%); найвищий показник за середнім діапазоном у 21 респондента або 46,7%, які проживають у шлюбі 10-19 років, а найнижчий – у 3 респондентів (або 15,8%) на стадії зовсім молоді сім'ї; до екстремального рівня віднесено найбільшу кількість жінок 9 (або 20,0%), які перебувають на стадії середнього шлюбу, найменшу – 2 жінки (або 4,3%) на стадії зрілого шлюбу.

Отже, проведений порівняльний аналіз сімей з різними рівнями та типами сімейної адаптації та згуртованості дозволяє говорити про те, що

високий рівень незадоволеності шлюбом (спостерігається у жінок на стадії середнього шлюбу) більшою мірою характерний для крайніх (екстремальних) типів сімейної системи, меншою мірою для помірною (збалансованого) та середньозбалансованого типів сімейної системи.

Згідно з дослідженнями Т.М. Яблонської, у сучасній психологічній науці дитячо-батьківські взаємини найчастіше аналізуються за допомогою таких категорій, як батьківська позиція (А.С. Макаренко, А.С. Співаковська), батьківське ставлення (А.Я. Варга), характер взаємодії (О.А. Карабанова та ін.), стиль сімейного виховання (Е.Г. Ейдемільер та ін.) [166]. Вказані феномени досить повно описують специфіку стосунків між дітьми та батьками. Так, дослідниками В.І. Кротенко та І.С. Заставною [78] встановлено, що сім'я може впливати на розвиток особистості дитини як позитивно, так і негативно, стиль виховання впливає на виникнення тих або інших акцентуацій характеру. Так, автори зробили висновок, що стиль гіперпротекції в сім'ї впливає на виникнення безвідповідальності й агресивності у дітей, формує гіпертимний тип акцентуації характеру. Недостатність вимог-заборон також впливає на виникнення агресивності, проблем дезорієнтування в нормах моралі, сприяє формуванню збудливого типу акцентуації характеру. Окрім того, негативно впливає на формування особистості ігнорування потреб дитини, її емоційне відкидання: вони призводять до виникнення дистимного типу акцентуації характеру. Дослідження І.М. Кравченко та Т.Л. Ткачук [75] також показали, що стиль виховання у сім'ї безпосередньо впливає на розвиток особистості дитини. Так, наприклад, жорстоке ставлення та емоційне відторгнення з боку батьків формує у дитини такі якості, як імпульсивність, нерішучість, конформність, нездатність оцінювати себе адекватно. Стиль виховання «підвищена моральна відповідальність» сприяє виникненню тривожності, страхів та побоювань, бажанню бути лідером, домінувати. Стиль виховання «гіпопротекція» впливає на виникнення невротичності у дітей. Стиль сімейного виховання разом з іншими чинниками, за результатами

дослідження М.Г. Миронець [90], може вплинути на виникнення почуття самотності у дітей.

Вчені Ю.О. Асєєва [14], Н.В. Вахняк [26, с. 254], Л.М. Цибух, І.В. Мельничук, Т.М. Лазоренко [154] для оцінки дитячо-батьківських взаємин у своїх дослідженнях використовують методику «Аналіз сімейних взаємовідносин» (АСВ) Е.Г. Ейдемільера, В.В. Юстицькіса, О.В. Анопрієнко [13] та Р.П. Федоренко [148, с. 112] – тест-опитувальник батьківського ставлення (А.Я. Варга, В.В. Столін), що й зумовило їх вибір для нашої роботи.

В опитуванні із 145 респондентів взяли участь 124 або 85,5%, у яких є діти. На першому етапі дослідження ми використали методику «Аналіз сімейних взаємовідносин» (АСВ) Е.Г. Ейдемільера, В.В. Юстицькіса. Виходячи з отриманих даних, можемо проаналізувати основні особливості процесу виховання у сім'ї. У 16,1% сімей, які взяли участь у дослідженні, спостерігається недостатність вимог-заборон. У цьому разі дітям «усе можна». Навіть якщо й існують якісь заборони, то дитина легко їх порушує, знаючи, що їй за це нічого не буде. Вона сама визначає коло своїх друзів, час їжі, прогулянок, свої заняття, час повернення увечері, питання про паління і про вживання спиртних напоїв. Вона ні за що не звітує перед батьками. Батьки при цьому не хочуть або не можуть установити будь-які рамки в її поведінці. У 20,2% випадків ми зафіксували мінімальність санкцій. Тобто батьки вважають за краще обходитися або зовсім без покарань, або застосовують їх у край рідко. Вони сподіваються на заохочення, сумніваються в результативності будь-яких покарань. Ще у 8,1% виявлено ігнорування потреб. Характеризується недостатнім прагненням батьків до задоволення потреб дитини. Частіше страждають при цьому духовні потреби, особливо потреби в емоційному контакті, спілкуванні з батьками, в їх любові. Описуваний стиль проявляється в певних висловлюваннях батьків, побічно відображають їх небажання спілкуватися з дітьми. У 4,8% досліджуваних виявлено недостатність обов'язків, в 11,3% надмірність вимог-заборон. У

3,2% сімей, які взяли участь у дослідженні, виявлено надмірність санкцій. У цій ситуації дитині «усе неможна», їй пред'являється величезна кількість вимог, що обмежують її свободу та самостійність.

Використання методики АСВ дозволило нам виявити низку сімей із проблемами у виховній сфері (рис.2.11). Так, було діагностовано деякі типи дисгармонійного виховання. Для одинадцяти сімей або 8,9% характерна домінуюча гіперпротекція, а потураюча гіперпротекція виявлена у десяти сім'ях (або 8,1%). У двох сімей (або 1,6%) провідним стилем є гіпопротекція. Підвищену моральну відповідальність діагностовано в одній сім'ї (або 0,8%), емоційне відкидання характерно для одинадцяти сімей (або 8,9%).

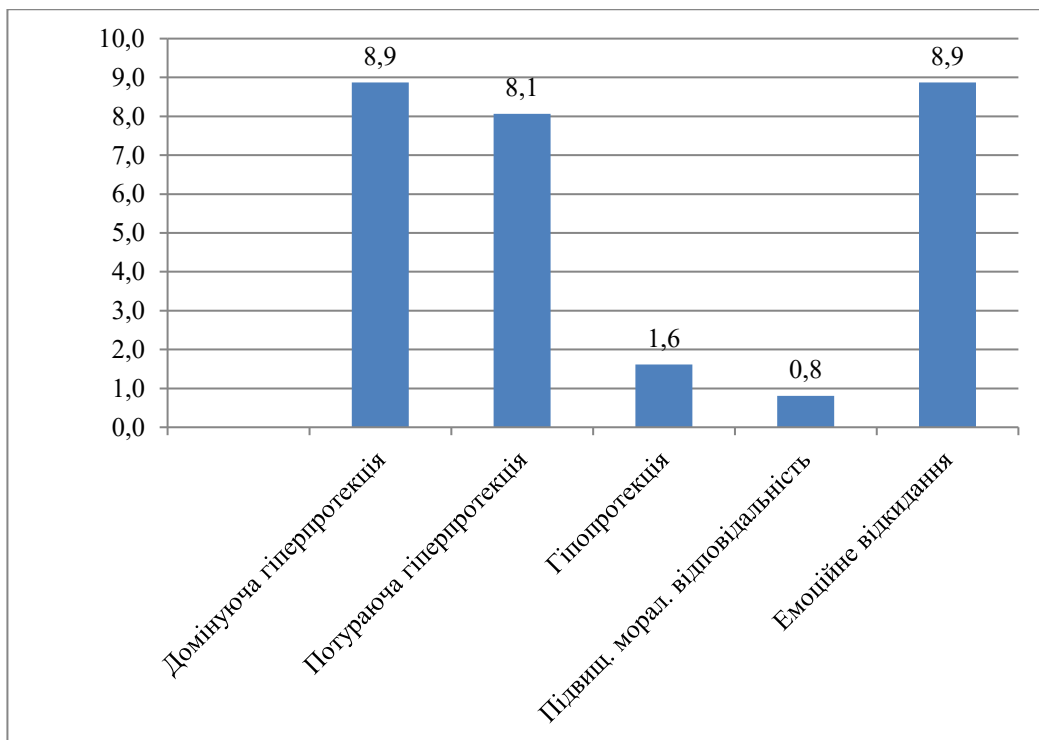

Рис.2.11 – Дисгармонійні стилі сімейного виховання, %

Джерело: складено автором за матеріалами дослідження

Як видно з рис.2.11, найбільший відсоток складають вчителі, у сім'ях яких переважає домінуюча гіперпротекція (8,9%) та емоційне відкидання (8,9%). При домінуючій гіперпротекції дитина знаходиться в центрі уваги батьків, які віддають їй багато сил і часу, але в той же час позбавляють її самостійності, ставлячи численні обмеження і заборони. При емоційному

відкиданні відбувається поєднання зниженої протекції й ігнорування потреб дитини та нерідко виявляється в жорсткому поводженні з нею.

Дисгармонійні стилі сімейного виховання в розрізі стажу сімейного життя можна побачити на рис.2.12-2.13 та додатку Ш.

Як видно з рис 2.12-2.13, відсутні дисгармонійні стилі виховання на стадії зовсім молоді сім'ї, що пов'язано із позитивною оцінкою партнера та наявністю одно- та дворічних дітей (опитувальник застосовується для батьків з дітьми від 3 до 21 року). Найбільший відсоток сімей з дисгармонійними стилями виховання знаходиться на стадії середнього шлюбу (13,7%), що пов'язано із низьким показником задоволеності шлюбом на даному етапі.

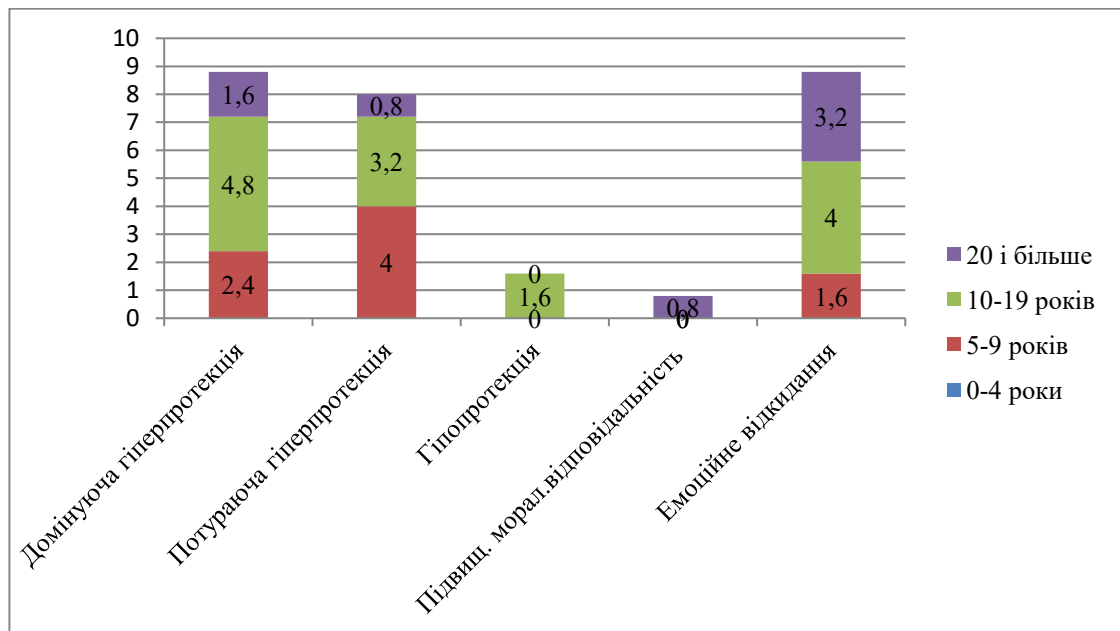

Рис.2.12 – Дисгармонійні стилі сімейного виховання в розрізі стажу сімейного життя, %

Джерело: складено автором за матеріалами дослідження

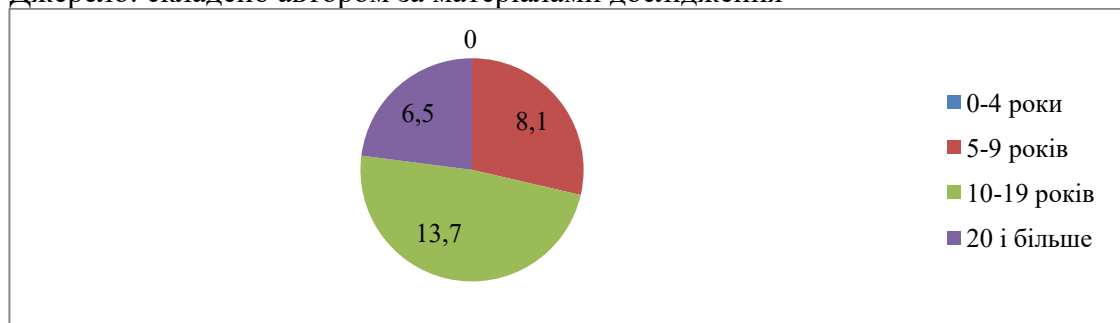

Рис 2.13 – Загальний показник дисгармонійних стилей виховання в розрізі стажу сімейного життя, %

Джерело: складено автором за матеріалами дослідження

Варто зауважити, що наявність повторюваних та інтенсивних подружніх конфліктів, які не вирішуються за допомогою позитивних практик, стає фактором ризику для дітей [208; 239]. Щодо психологічної адаптації, це може призвести до проблем екстерналізації, таких як насильство, антигромадянська поведінка чи погана успішність у школі. З іншого боку, це також може відобразитися в інтерналізації з високим рівнем психологічного дистресу, низькою самооцінкою або депресивною симптоматикою. Навіть якщо у пари є конфлікти, то виховання вимагає, щоб батьки координували свої цілі, стилі та стратегії по відношенню до своїх дітей, а саме: продуктивне спілкування, співпраця та управління конфліктами. Існування високого рівня батьківського союзу, де подружжя цінують і поважають думку один одного, пов'язане із наявністю підтримки. Так само низька задоволеність шлюбом пов'язана з неадекватною поведінкою, низькою чутливістю, а також з ненадійною та неорганізованою прихильністю до дитини. Таким чином, ми можемо розглядати рівень задоволеності шлюбом, як показник рівня батьківських взаємин: партнери з більш високим рівнем задоволеності шлюбом, як правило, мають вищу батьківську компетентність, вищу задоволеність та більш дієві батьківські практики, порівняно з парами, які мають нижчий рівень задоволеності своїми взаєминами. Важливо, чим вищий рівень задоволеності шлюбом, тим нижчий рівень батьківського стресу.

Далі нами був використаний тест-опитувальник батьківського ставлення (А.Я. Варга, В.В. Столін). Отже, аналізуючи отримані результати варто відмітити, що за шкалою «Прийняття-знехтування» у батьків виявлено переважання показників високого рівня (81,82 %). Це свідчить про прояв поваги батьків до дитини, визнання її індивідуальності, врахування психологічних особливостей та інтересів у спільній діяльності, прагнення проводити разом з дитиною багато часу (табл. 2.21).

Таблиця 2.21 – Типи батьківського ставлення, %

Тип батьківського ставлення	Рівні прояву					
	Високий		Середній		Низький	
	Осіб	%	Осіб	%	Осіб	%
1	2	3	4	5	6	7
Прийняття/знехтування	96	77,4	18	14,5	10	8,1
Кооперація	63	50,8	52	41,9	9	7,3
Симбіоз	55	44,4	54	43,5	15	12,1
Авторитарна гіперсоціалізація	26	21,0	51	41,1	47	37,9
Маленький невдаха	10	8,1	46	37,1	68	54,8

Джерело: складено автором за матеріалами дослідження

Як видно з табл.2.21, домінування показників високого рівня у респондентів (50,8%) виявлено за шкалою «Кооперація», що свідчить про зацікавленість батьків інтересами дитини, співпереживання, прояв довіри до дитини, високу оцінку здібностей своєї дитини; намагання будувати партнерські стосунки з дитиною і сприяння розвитку її самостійності.

Для 44,4 % респондентів характерне переважання показників високого рівня прояву за шкалою «Симбіоз». Жінки даної підгрупи намагаються повністю задовольнити всі потреби дитини, захищають її від різноманітних небезпек; постійно хвилюються за дитину, яка здається їм беззахисною; занепокоєні, коли дитина намагається проявляти самостійність.

За шкалою «Авторитарна гіперсоціалізація» виявлено переважання середніх показників у 41,1% респондентів. Це проявляється у намаганні батьків повністю контролювати життєдіяльність дитини, використанні системи покарань за порушення дисципліни, нав'язуванні своєї точки зору і часто непідтриманні позиції дитини. Дана підгрупа батьків прагне контролювати досягнення, оцінки, звички, поведінку, прояви емоцій дитини.

Переважання низьких показників виявлено у жінок (54,8 %) за шкалою «Маленький невдаха». Лише 8,1 % жінок мають високі показники за даною шкалою і характеризують свою дитину як несамостійну, неспроможну на вчинки; часто проявляють недовіру до своєї дитини, наголошуючи на її неуспішності; намагаються всіляко захистити дитину від життєвих труднощів.

Аналіз типів батьківського ставлення в розрізі стажу сімейного життя можна побачити в додатку Щ. Як видно з додатку Щ, високий рівень за шкалами «Прийняття», «Кооперація» та «Симбіоз» мають респонденти із зрілих (84,4%, 55,6%, 55,6% відповідно) та молодих сімей (93,5%, 58,1%, 51,6% відповідно). Високі показники за шкалами «Авторитарна гіперсоціалізація» та «Маленький невдаха» мають респонденти на стадії середнього шлюбу (29,3% та 12,2% відповідно).

З отриманих експериментальним шляхом результатів видно, що високі показники за шкалами «Авторитарна гіперсоціалізація» та «Маленький невдаха» спостерігається у респондентів, які у шлюбі 10-19 років, що пов'язано з їхнім низьким рівнем задоволеності шлюбом. За даною вибіркою пріоритетними типами батьківського ставлення є «Прийняття» і «Кооперація». Даний тип батьківського ставлення найбільше простежується на стадії молоді сім'ї та зрілого шлюбу. Загалом у батьків переважають конструктивні типи батьківського ставлення до дітей (77,4% та 50,8%), що позитивно впливає на формування особистісних характеристик дитини та її соціальних навичок.

У результаті проведених досліджень нами встановлено, що у респондентів, які перебувають у шлюбі показники за шкалами САТ ($p=0,01$; «Орієнтація в часі» $t=2,607$, «Підтримка» $t=2,754$, «Гнучкість поведінки» $t=2,676$, «Сензитивність» $t=2,608$, «Самоповага» $t=6,668$, «Самоприйняття» $t=2,655$, «Контактність» $t=2,638$, «Креативність» $t=2,927$) вищі ніж у респондентів, які не перебувають у шлюбі (перевірка достовірності порівняльного аналізу здійснювалася на основі t - критерію Стьюдента). Найбільш проблемними є респонденти, які знаходяться на стадії середнього шлюбу. У них найнижчі показники задоволеності шлюбом, фасилітуючої діалогічної комунікації та найбільша кількість дисгорманійних стилів виховання. Тому далі необхідно визначити вплив показників сімейних взаємин на самоакталізацією вчителів початкової школи.

2.3. Результати емпіричного дослідження психологічних особливостей впливу сімейних взаємин на самоактуалізацію вчителів початкової школи та їх інтерпретація

Згідно з дослідженнями А. Маслоу [201], самоактуалізовані люди мають точніше сприйняття та прийняття себе й інших, високу здатність до емпатії, здатність чесно проявляти свої емоції і більш спонтанні, ніж несамоактуалізовані. Показник задоволеності шлюбом пов'язаний зі знанням важливих потреб свого партнера, прийняттям цих потреб, здатністю точно й невербально повідомляти про потреби, гнучкістю в адаптації до мінливих потреб партнера та чітким розумінням власної концепції. Тобто висока самоактуалізація та висока задоволеність шлюбом мають підмножину подібних ознак, тож можна припустити, що чим більше самоактуалізується людина, тим більше вона буде задоволена шлюбом. Вперше дослідження, яке стосувалося зв'язку між самоактуалізацією та задоволенням шлюбом, проведено у 1978 році. Науковець Muñoz de Fernhndez [207] провів діагностику самоактуалізації у 50 міських Пуерто-риканських пар середнього класу за допомогою методики Особистісної орієнтації Е.Шостром [222]. Вчена виявила, що жінки, які були задоволені шлюбом, мали вищі бали за шкалами «Орієнтація в часі» і «Підтримка», ніж жінки, які не були задоволені своїм шлюбом.

У 1995 році науковці G. Rowan Deborah, William C. Compton, and James O. Rust [217, с.1014] продовжили дослідження Muñoz de Fernhndez, згідно з яким індекс самоактуалізації не був настільки важливим для показників задоволеності шлюбом жінок ($n(r_{30} = .09, p < .05)$).

Для дослідження факторної структури та впорядкування взаємозв'язків між змінними (показниками), виділення ключових, пріоритетних та найбільш вагомих чинників впливу на самоактуалізацію, доцільно використати саме розвідувальний факторний аналіз та визначити факторну структуру змінних.

Факторний аналіз забезпечує об'єднання змінних, які найбільше корелюють між собою, що забезпечує розподіл дисперсії між компонентами та дає змогу наочно відобразити структуру факторів. У науковій літературі виділяють два види факторного аналізу: дослідницький (розвідувальний), який забезпечує спрощене впорядкування взаємозв'язків між змінними та використовується для дослідження факторної структури набору змінних без заздалегідь визначеної структури результату, без припущення про число факторів та їх навантаження; підтверджуючий (конфірматорний), що використовується для перевірки визначеної структури факторів набору спостережуваних змінних, перевірки гіпотез про число та навантаження факторів [227].

Мета факторного аналізу – сконцентрувати вихідну інформацію, представлену у вигляді масиву даних і виразити якомога більшу кількість ознак самоактуалізації через якомога меншу кількість характеристик. Вважається, що наймісткіші характеристики і будуть найсуттєвішими. Саме ці узагальнені місткі характеристики і називаються факторами [60].

Основними умовами факторного аналізу є наступні кількісні ознаки [60]:

- число ознак вдвічі перевищує число змінних;
- масив повинен бути представлений у вигляді двовимірної матриці;
- у колонках матриці повинні бути занесені аналізовані змінні (закодовані змінні), а в рядках – значення цих змінних (опитані особи);
- у матриці не повинно бути пропусків;
- кількість рядків була більшою за кількість колонок;
- кількість змінних (колонок) повинна бути достатньо великою (більше 10);
- однорідність вибірки (перевіряється через коефіцієнт варіації, що має становити менше 33%);

– симетричний розподіл вихідних змінних, змінні повинні корелювати між собою.

Інтерпретація результатів факторного аналізу. Основні результати факторного аналізу виражаються у факторних навантаженнях, власних значеннях факторів.

Факторні навантаження (factor loadings) – це коефіцієнти кореляції кожної із аналізованих змінних із кожним з виділених факторів. Більш тісний зв'язок змінної із фактором свідчить про її більше факторне навантаження, або вагомість, у факторній структурі в цілому. Позитивний знак факторного навантаження вказує на прямий зв'язок змінної з фактором, негативний – на обернений.

З допомогою факторного аналізу можна встановити, який із факторів найбільш значимий. Для цього використовується аналіз власних значень факторів (eigenvalues) – це дисперсії, які пояснюються факторами.

Факторний аналіз може дати відповідь на запитання, як сприймаються опитуваними фактори впливу на самоактуалізацію особистості, оскільки це і є задача на з'ясування структури зв'язків між змінними.

Для перевірки основних вихідних умов проведення факторного аналізу за допомогою Excel розраховано ключові описові статистичні оцінки з рівнем надійності 95%: середнє, стандартна помилка, медіана, мода, стандартне відхилення, дисперсія вибірки, ексцес, асиметрія, інтервал, мінімум, максимум. Для оцінки рівня однорідності даних розрахована варіація (критичне значення не більше 33%) з використанням наступної формули (Додаток Ю):

$$\text{Коефіцієнт варіації } V = \frac{s_x^2}{\bar{x}} \quad (2.3)$$

На початку факторного аналізу було відібрано необхідні для аналізу змінні, побудовано графік кам'янистого опису для визначення кількості

факторів та побудовано кореляційну матрицю для 44 змінних (Додаток Я: Крок 1,2). Змінні для проведення факторного аналізу відібрані на основі побудови кореляційної матриці з рівнем значущості $p=0,01$ та розрахунковим значенням кореляції, що перевищує критичний рівень $r>0,22$ (Додаток А'). До переліку змінних віднесено (умовні позначення): ФДК, ЗШ, СА_1, СА_2, СА_3, СЗ_1, СЗ_2, СЗ_4, ТипС, ДШПО_1, ДШПО_2, ДШПО_3, ДШПО_4, ДШПО_5, ДШПО_6, ПС, ДСРЖ_1, ДСРЖ_2, ДСРЖ_3, ДСРЖ_4, ДСРЧ_2, ДСРЧ_3, ДСРЧ_4, УПР_1, УПР_2, УПР_3, БС_1, БС_2, БС_3, БС_4, БС_5, АСВ_1, АСВ_2, АСВ_3, АСВ_4, АСВ_5, АСВ_6, АСВ_7, АСВ_8, АСВ_10, АСВ_15, АСВ_16, АСВ_21, РЕ.

Кореляційна матриця для відібраних змінних побудована на основі 44 змінних, тож первинно максимальна кількість факторів становитиме половину: 22 (Додаток Я: Крок 3. Побудова кореляційної матриці для відібраних змінних впливу на САТ).

Наступний крок – вибір методу вилучення факторів: головних компонент та кількості факторів. У цілях розуміння чіткої структури зв'язків між змінними було задано початкову кількість факторів – 10 та мінімальне значення власних значень факторів – більше 1,00 (критерій Кайзера) (Додаток Я: Крок 4). Для перевірки правильності заданої кількості факторів побудовано графік кам'янистого опису (Додаток Я: Крок 5. Побудова графіку кам'янистого осипу), по горизонталі якого – кількість власних значень, по вертикалі – їх оцінки (рис. 2.14).

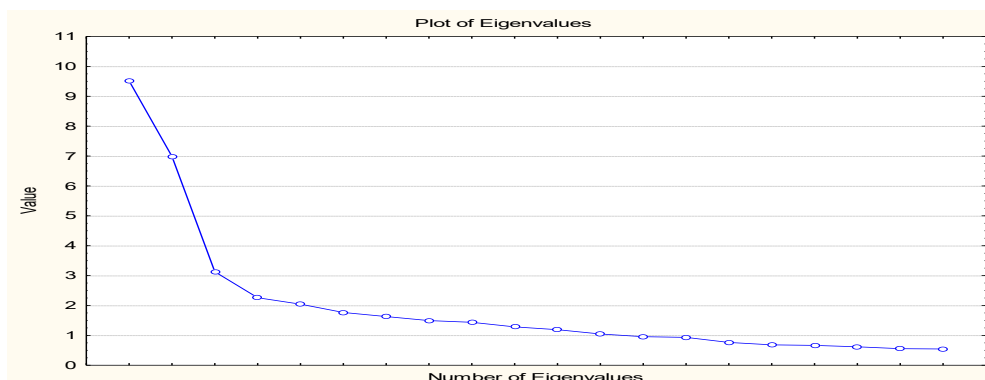

Рис.2.14 - Графік кам'янистого осипу

Джерело: побудовано автором за матеріалами дослідження

Для відбору правильної кількості факторів використано метод Кайзера для відсікання зовсім незначимих факторів, тоді як графік кам'янистого осипу дав змогу відібрати найбільш вагомні фактори. Критерій Кайзера, розроблений Х.Ф. Кайзером (1960), найширше використовується і полягає у тому, що відбираються лише фактори, власні значення яких більші 1. Цей критерій автоматично включається в модулі факторного аналізу програми STATISTICA. Побудований графік кам'янистого осипу свідчить про те, що на 3-му, 5-му, 10-му факторах спостерігаються переломи у власних значеннях, що свідчить про те, що саме ці групи змінних є найбільш вагомими у всій вибірці змінних.

Доцільно також обґрунтувати вибір методу вилучення факторів: головних компонент (Додаток Ю). У разі нормального закону розподілу даних метод максимальної правдоподібності є найбільш ефективним для вилучення факторів, оскільки дозволяє обчислити широкий діапазон показників відповідності моделі та дозволяє перевірити статистичну значущість факторних навантажень та кореляції між факторами та обчислити довірчі інтервали [211]. Якщо припущення про нормальний закон розподілу показників не дотримується, в науковій літературі рекомендується використовувати метод «коефіцієнтів головної осі» або головних компонент, що доцільно в випадку вивчення самоактуалізації, зважаючи на неоднорідність деяких змінних (див. детальніше коефіцієнти варіації більші 33%, наприклад, тип сімейства, подружня сумісність) [180].

Крім того, для відбору факторів (груп змінних) враховано: 1) частку дисперсії факторів, які пояснюють зміну результуючого показника (в нашому випадку результуючими є саме змінні, які описують самоактуалізацію), якщо вона враховує заздалегідь визначену величину дисперсії (наприклад, 2%, 3%, 5%); 2) критерії інтерпретації: чи є мінімум 3 фактори зі значними навантаженнями (коефіцієнти кореляції $> 0,50$) (у нашому випадку, так, хоча деякі фактори вилучено, адже в них коефіцієнти кореляції були значно нижчими); 3) чи мають змінні, які впливають на структуру результуючої

величини (показники самоактуалізації), концептуальне значення (відтак, за цим критерієм не враховувалися змінні, які не мають зв'язків з показниками самоактуалізації); 4) чи пояснюють змінні різні конструкції (структуру) результуючої величини (самоактуалізації); 5) чи відображає модель групування ключових факторів просту структуру зв'язку (в нашому випадку виключено змінні, які належать до двох факторів); 6) чи є відносно високими навантаження (коефіцієнти кореляції) змінних у межах одного фактора порівняно з навантаженнями змінних (коефіцієнтами кореляції) в межах інших факторів [227].

Наступний крок – розрахунок власних значень факторів та проведення їх аналізу (Eigenvalue factor analysis) – це статистичний метод, який використовується для аналізу взаємозв'язків між великим набором змінних і зведення їх до меншого набору факторів. Ці фактори легше інтерпретувати, що полегшує розуміння основної структури даних (Додаток Я: Крок 6. Розрахунок власних значень факторів).

У колонці Eigenvalue наведено дисперсії кожного фактора, а в колонці (% total Variance) – відсоток від загальної дисперсії для кожного фактора. У нашому випадку перший фактор пояснює приблизно 19,07% дисперсії, а другий фактор – 11,54% дисперсії. Колонка (Cumul.Eigenval) містить накопичену або кумулятивну дисперсію виділених факторів, а колонка (Cumul%) – накопичений відсоток від загальної дисперсії.

Для аналізу важливими є такі показники:

- накопичений відсоток дисперсії факторів. Для 10 факторів накопичений відсоток дисперсії склав 71,703%, який визначає, наскільки повно вдалося описати нашу сукупність даних з допомогою виділених факторів. Чим вищий цей показник, тим більшу частину масиву даних вдалося факторизувати. Таким чином, за допомогою факторного аналізу вдалося факторизувати 71,703% змінних, які пояснюють самоактуалізацію;
- відсоток загальної дисперсії для кожного фактора, який вказує на значимість цього фактора. Чим більший відсоток дисперсії пояснює фактор,

тим він значиміший і тим більше змінних він у себе включає. Як свідчать дані табл.2.22, значення загальної дисперсії для 1-го фактора становить 21,625%, а отже саме ця структура змінних найбільш вагома; значення загальної дисперсії для 2-го фактора становить 15,882%, для 3-го фактора – 7,112%, для 4-го фактора – 5,137%, для 5-го – 4,644 тощо.

Таблиця 2.22 - Власні значення факторів та частка сукупної дисперсії, яка пояснюється відібраними факторами

Eigenvalues (Spreadsheet1_(Recovered).sta) Extraction: Principal components				
	Eigenvalue	% Total	Cumulative	Cumulative
1	9,515184	21,62542	9,51518	21,62542
2	6,988298	15,88250	16,50348	37,50792
3	3,129674	7,11290	19,63316	44,62081
4	2,260364	5,13719	21,89352	49,75800
5	2,043342	4,64396	23,93686	54,40196
6	1,766340	4,01441	25,70320	58,41637
7	1,629341	3,70305	27,33254	62,11942
8	1,494806	3,39729	28,82735	65,51670
9	1,437294	3,26658	30,26464	68,78328
10	1,284741	2,91987	31,54938	71,70315

Джерело: розраховано автором за матеріалами дослідження

Таким чином, дані табл.22 характеризують власні значення факторів та частку сукупної (накопиченої, кумулятивної) дисперсії, яка пояснюється відібраними факторами в кожній структурній групі. Відтак, саме перші п'ять наборів змінних найкраще описують загальну дисперсію та сукупну (кумулятивну) дисперсію (54,4%).

Для розрахунку факторних навантажень обрано метод варімакс (нормалізований), що є наступним кроком у факторному аналізі (Додаток Я: Крок 7), – це метод ротації, мета якого спростити і прояснити структуру даних, зокрема зрозуміти який показник самоактуалізації варто віднести до певного фактора за коефіцієнтом кореляції. Обертання «варімакс» (Varimax), «квартімакс» і «еквамакс» – найпоширеніші загальнодоступні ортогональні методи, що формують незалежні між собою групи факторів (некорельовані).

Відібрано ті розрахункові значення факторних навантажень, де кореляція є вищою 0,5.

У табл. 2.23 представлено розрахункові значення факторних навантажень (кореляції більше +/-0,5 виділені).

Таблиця 2.23 - Розрахункові значення факторних навантажень (кореляції більше +/-0,5 виділені)

Factor Loadings (Varimax normalized) (Spreadsheet1_(Recovered).sta) Extraction: Principal components (Marked loadings are >,500000)										
	Factor 1	Factor 2	Factor 3	Factor 4	Factor 5	Factor 6	Factor 7	Factor 8	Factor 9	Factor 10
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
ФДК	0,577	0,038	-0,339	0,042	0,114	0,019	0,314	0,217	0,223	-0,037
ЗШ	0,697	-0,020	-0,334	0,020	0,112	-0,065	0,350	0,208	0,157	-0,065
СА_1	0,294	-0,011	-0,152	-0,708	-0,030	0,011	0,189	0,153	0,005	-0,089
СА_2	0,143	0,016	-0,044	0,815	0,118	0,007	0,207	-0,097	0,051	0,031
СА_3	-0,427	0,064	0,208	-0,161	-0,097	-0,096	-0,411	-0,119	-0,143	0,046
СЗ_1	0,251	-0,058	-0,133	0,712	-0,115	-0,087	-0,103	0,304	0,062	-0,004
СЗ_2	0,211	0,043	0,071	-0,343	0,055	0,040	0,808	-0,138	-0,054	0,027
СЗ_4	-0,559	-0,059	0,112	-0,200	0,152	0,074	-0,446	-0,045	-0,048	0,109
ТmC	0,432	-0,027	-0,094	0,417	-0,006	0,040	0,658	0,035	0,182	0,011
ДШПО_1	0,529	0,003	0,248	-0,076	0,119	0,282	-0,014	-0,182	0,235	0,310
ДШПО_2	0,853	-0,190	-0,112	0,008	-0,115	-0,093	-0,071	-0,119	-0,053	-0,016
ДШПО_3	-0,245	0,043	0,827	0,048	0,010	-0,040	-0,048	0,010	-0,143	-0,258
ДШПО_4	0,204	0,277	0,101	-0,102	0,241	-0,025	-0,113	0,705	0,164	0,081
ДШПО_5	0,128	0,148	0,582	-0,204	0,128	0,155	0,004	0,177	0,070	0,291
ДШПО_6	0,839	0,010	-0,198	-0,023	0,033	0,095	0,220	0,033	0,059	-0,040
ПС	0,842	0,010	0,422	-0,123	0,111	0,084	0,010	0,121	0,125	0,065
ДСРЖ_1	0,856	-0,186	-0,106	0,009	-0,116	-0,114	-0,072	-0,118	-0,056	-0,009
ДСРЖ_2	-0,252	0,037	0,830	0,047	0,030	-0,058	-0,053	0,014	-0,140	-0,259
ДСРЖ_3	0,847	0,005	-0,197	-0,019	0,024	0,125	0,190	0,012	0,032	-0,020
ДСРЖ_4	0,918	-0,066	0,178	0,012	-0,023	0,014	0,084	-0,040	-0,065	-0,136
ДСРЧ_2	-0,057	-0,147	0,020	-0,047	-0,106	0,818	0,065	-0,032	0,028	-0,087
ДСРЧ_3	0,116	0,130	0,300	0,011	-0,004	-0,019	0,082	-0,011	-0,053	-0,697
ДСРЧ_4	0,054	-0,007	0,077	-0,039	-0,109	0,471	0,035	-0,008	0,023	-0,732
УПР_1	-0,200	0,006	0,362	0,073	0,046	-0,418	0,012	0,529	0,074	0,033
УПР_2	-0,181	0,256	0,054	0,146	0,038	0,061	0,108	0,082	-0,130	0,468
УПР_3	-0,529	-0,064	0,056	-0,075	0,115	-0,337	0,164	0,008	0,097	0,064
БС_1	0,425	0,129	-0,312	0,021	0,572	0,231	0,114	0,425	0,022	0,010

Продовження табл. 2.23

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
BC_2	0,402	0,216	-0,313	0,016	0,554	0,262	0,128	0,395	0,002	0,069
BC_3	0,401	0,191	-0,347	0,076	0,587	0,230	0,051	0,318	0,031	0,085
BC_4	-0,300	0,540	0,100	0,016	0,185	-0,117	0,092	0,410	-0,215	0,043
BC_5	-0,013	0,601	0,250	-0,014	0,210	-0,101	0,163	0,182	-0,204	0,127
ACB_1	-0,092	0,416	0,156	0,033	0,723	-0,058	0,159	0,056	-0,095	0,069
ACB_2	-0,104	0,853	0,003	-0,057	0,043	-0,026	0,037	0,130	0,188	-0,006
ACB_3	-0,221	0,265	0,168	0,055	0,793	-0,252	0,052	-0,036	-0,117	0,062
ACB_4	0,180	0,783	-0,034	-0,115	0,121	0,024	-0,054	0,023	0,115	0,025
ACB_5	-0,129	0,167	-0,005	-0,103	0,764	-0,124	-0,123	0,049	0,197	0,003
ACB_6	0,029	0,615	-0,062	0,095	0,327	-0,030	-0,212	0,076	-0,293	0,032
ACB_7	-0,224	0,724	0,107	0,045	0,222	-0,126	0,002	-0,079	0,019	-0,043
ACB_8	-0,086	0,475	-0,096	0,040	0,197	0,242	0,054	0,385	-0,410	-0,040
ACB_10	0,070	0,060	0,213	-0,011	0,741	-0,084	-0,026	0,092	-0,332	-0,025
ACB_15	-0,054	0,306	-0,207	0,171	0,507	0,190	0,027	-0,002	0,318	0,109
ACB_16	0,088	0,525	-0,068	0,092	0,251	0,078	-0,018	-0,110	0,477	-0,115
ACB_21	-0,088	0,003	0,144	-0,082	0,117	0,008	-0,107	-0,171	-0,745	0,017
PE	0,632	0,042	-0,097	0,095	0,017	-0,205	0,198	0,217	0,104	-0,141
Expl.Var	8,172	4,168	3,257	2,251	4,146	1,825	2,150	2,067	1,792	1,719
Prp.Totl	0,186	0,095	0,074	0,051	0,094	0,041	0,049	0,047	0,041	0,039

Джерело: розраховано автором за матеріалами дослідження

Наступним кроком є розрахунок факторних ваг для кожного опитуваного (Додаток Я: Крок 8). Факторні ваги (factor scores) – кількісні значення зв'язку виділених факторів з об'єктами (опитуваними). Об'єкту (опитуваному) з більшою факторною вагою властивий вищий рівень прояву властивостей виділеного фактора (більший рівень зв'язку з фактором). Позитивні факторні ваги відповідають об'єктам (опитуваним), що мають рівень прояву властивостей фактора вищий середнього, а негативні – нижчий середнього. Таблиця факторних ваг складається з кількості рядків, рівної кількості об'єктів (опитуваних), та кількості колонок (факторів) [60]. Нижче наведена таблиця факторних ваг отримана в результаті дослідження зв'язку самоактуалізації та сімейних взаємин (додаток А').

Доцільно схематично побудувати результати факторного аналізу та змінні, які належать до кожного фактора (рис. 2.15).

Фактор 1. ФДК(фасилітуюча діалогічна комунікація)

ЗШ. Задоволеність шлюбом.

СЗ_4 (роз'єднаний тип сімейної згуртованості); ДШПО_1, ДШПО_2, ДШПО_6 (інтимно-сексуальний та інтелектуально-світоглядний, морально-психологічний шлюбний потенціал); ПС (подружня сумісність); ДСРЖ_1, ДСРЖ_3, ДСРЖ_4 (інтелектуально-світоглядна, морально-психологічна та інтимно-сексуальна, загальна роль жінки); УПР_3 (морально-психологічна та інтимно-сексуальна узгодженість сімейних ролей); РЕ (рівень емпатії).

Пояснення дисперсії 8,171%.

Фактор 2. БС_4, БС_5 (батьківське ставлення: контроль, ставлення до невдач дитини); АСВ_2, АСВ_4, АСВ_6, АСВ_7, АСВ_16 (сімейні взаємини: гіперпротекція (Г-), ігнорування потреб, недостатність обов'язків, надмірність вимог-заборон (домінування), нерозвиненість батьківських почуттів (НБП).

Пояснення дисперсії 4,168%.

Фактор 3. ДШПО_3, ДШПО_5 (матеріально-фінансовий та господарський шлюбний потенціал, стійкість до фізіологічної та психічної залежності); ДСРЖ_2 (матеріально-фінансова та господарська роль жінки).

Пояснення дисперсії 3,257%.

Фактор 4. СА_1, СА_2 (структурний та гнучкий тип сімейної адаптації); СЗ_1 (зв'язний тип сімейної згуртованості).

Пояснення дисперсії 2,250%.

Фактор 5. БС_1, БС_2, БС_3 (батьківське ставлення: прийняття/відкидання дитини, кооперація, симбіоз); АСВ_1, АСВ_3, АСВ_5, АСВ_10, АСВ_15: сімейні взаємини: гіперпротекція (+), потурання (У+), надмірність вимог (обов'язків) (В+), мінімальність санкцій (С-), фобія втрати дитини (ФУ).

Пояснення дисперсії 4,146%.

Фактор 6. ДСРЧ_2 (матеріально-фінансова та господарська роль чоловіка).

Пояснення дисперсії 1,825%.

Фактор 7. СЗ_2 (зчеплений тип сімейної згуртованості); тип сімейства.

Пояснення дисперсії 2,150%.

Фактор 8. ДШПО_4: шлюбний потенціал: стійкість до комплексів; УПР_1 (матеріально-фінансова та господарська узгодженість сімейних ролей).

Пояснення дисперсії 2,067%.

Фактор 9. АСВ_21 – потураюча гіперпротекція.

Пояснення дисперсії 1,792%.

Фактор 10. ДСРЧ_3, ДСРЧ_4: морально-психологічна, нтимно-сексуальна та загальна роль чоловіка.

Пояснення дисперсії 1,718%.

Рис.2.15 - Структурна факторна модель взаємозв'язків між змінними впливу на самоактуалізацією

Джерело: побудовано автором за матеріалами дослідження

У межах першого фактора найбільший рівень зв'язку мають такі змінні: ФДК (фасилітуюча діалогічна комунікація), ЗШ (задоволеність шлюбом), СЗ_4 (роз'єднаний тип сімейної згуртованості); ДШПО_1, ДШПО_2, ДШПО_6 (інтимно-сексуальний та інтелектуально-світоглядний,

морально-психологічний шлюбний потенціал); ПС (подружня сумісність); ДСРЖ_1, ДСРЖ_3, ДСРЖ_4 (інтелектуально-світоглядна, морально-психологічна та інтимно-сексуальна, загальна роль жінки); УПР_3 (морально-психологічна та інтимно-сексуальна узгодженість сімейних ролей); РЕ (рівень емпатії).

У межах другого фактора найбільший рівень зв'язку мають такі змінні: БС_4, БС_5 (батьківське ставлення: контроль, ставлення до невдач дитини); АСВ_2, АСВ_4, АСВ_6, АСВ_7, АСВ_16 (сімейні взаємини: гіперпротекція (Г-), ігнорування потреб, недостатність обов'язків, надмірність вимог-заборон (домінування), нерозвиненість батьківських почуттів (НБП).

У межах третього фактора найбільший рівень зв'язку мають такі змінні: ДШПО_3, ДШПО_5 (матеріально-фінансовий та господарський шлюбний потенціал, стійкість до фізіологічної та психічної залежності); ДСРЖ_2 (матеріально-фінансова та господарська роль жінки).

У межах четвертого фактора найбільший рівень зв'язку мають такі змінні: СА_1, СА_2 (структурний та гнучкий тип сімейної адаптації); СЗ_1 (зв'язний тип сімейної згуртованості).

У межах п'ятого фактора найбільший рівень зв'язку мають такі змінні: БС_1, БС_2, БС_3 (батьківське ставлення: прийняття/відкидання дитини, кооперація, симбіоз); АСВ_1, АСВ_3, АСВ_5, АСВ_10, АСВ_15: сімейні взаємини: гіперпротекція (+), потурання (У +), надмірність вимог (обов'язків) (В +), мінімальність санкцій (С-), фобія втрати дитини (ФУ).

У межах шостого фактора виявлено важливість у сімейних взаєминах змінної ДСРЧ_2 (матеріально-фінансова та господарська роль чоловіка).

У межах сьомого фактора найбільший рівень зв'язку мають такі змінні: СЗ_2 (зчеплений тип сімейної згуртованості); тип сімейства.

У восьмому факторі найбільший рівень зв'язку мають такі змінні: ДШПО_4: шлюбний потенціал: стійкість до комплексів; УПР_1 (матеріально-фінансова та господарська узгодженість сімейних ролей).

У межах дев'ятого фактора виявлено важливість у самоактуалізації такої змінної сімейних взаємин, як АСВ_21 – потураюча гіперпротекція.

У межах десятого фактора найбільший рівень зв'язку мають такі змінні: ДСРЧ_3, ДСРЧ_4: морально-психологічна, інтимно-сексуальна та загальна роль чоловіка.

Для нашого дослідження важливими є перші п'ять факторів, які найкраще описують загальну дисперсію та сукупну (кумулятивну) дисперсію (54,4%). Кореляцію кожного фактора із показниками самоактуалізації зображено у табл.2.24 та додатку Я: Крок 9.

Таблиця 2.24 - Кореляція факторів сімейних взаємин із показниками самоактуалізації

	<i>Factor 1</i>	<i>Factor 2</i>	<i>Factor 3</i>	<i>Factor 4</i>	<i>Factor 5</i>
CAT 1	-0,338	-0,008	-0,038	0,100	0,146
CAT 2	0,457	-0,026	-0,025	0,220	-0,017
CAT 3	0,334	0,061	-0,280	-0,078	0,152
CAT 4	0,318	-0,034	-0,330	-0,075	0,110
CAT 5	0,666	-0,109	-0,055	0,026	0,047
CAT 6	0,285	-0,018	-0,173	-0,164	0,291
CAT 7	0,165	0,029	-0,117	-0,036	0,257
CAT 8	0,325	0,058	-0,219	-0,207	0,066
CAT 9	0,085	0,081	-0,024	-0,179	0,045
CAT 10	0,472	0,066	-0,298	-0,115	0,070
CAT 11	0,294	-0,112	-0,113	-0,131	-0,021
CAT 12	0,429	-0,034	-0,323	0,002	0,024
CAT 13	0,438	-0,234	-0,202	0,107	0,127
CAT 14	0,093	0,177	0,280	0,070	-0,078

Джерело: побудовано автором за матеріалами дослідження

Відповідно доцільно схематично побудувати емпіричну модель впливу показників сімейних взаємин на самоактуалізацію вчителів початкової школи (Додаток Б') та емпіричну модель взаємозв'язку самоактуалізації та факторів впливу на них (додаток В').

Як видно з табл.2.24 та додатку В', до фактора 1 віднесено задоволеність шлюбом, фасилітуючу діалогічну комунікацію, подружню сумісність та рольові очікування. Розроблена нами емпірична модель

підтверджує висновки Muiioz de Fernhndez [207] про те, що між шкалою самоактуалізації «Підтримка» та задоволеністю шлюбом жінок існує позитивна кореляція. Таким чином, можна зробити висновок, що між рівнем задоволеності шлюбом і шкалами самоактуалізації дійсно існує зв'язок: чим вищі показники самоактуалізації (САТ), тим вищий рівень задоволеності шлюбом, і навпаки, чим вищий рівень задоволеності шлюбом, тим вищий показник самоактуалізації. Це говорить про те, що атмосфера в сім'ї може впливати на можливості та бажання людини до розвитку, розкриття своїх талантів, можливостей, актуалізації себе як особистості. Самоактуалізуюча особистість може також позитивно впливати на психологічний клімат у сім'ї, у такої особи менше претензій до своєї другої половини, її влаштовує сімейний побут.

Вчений J.W. Alexander у дисертаційному дослідженні «Кореляція між самоактуалізацією та комунікативною поведінкою» у 1971р. [240] довів, що студенти, які брали участь у чотиритижневому курсі вивчення міжособистісної комунікації, демонстрували покращення за шкалами самоактуалізації, але незначні. При рівні значущості 0,05 відхилення були за двома шкалами «Спонтанність» та «Екзистенціальність», при 0,01 – значна різниця за шкалами «Внутрішня опора», «Ціннісні орієнтації», «Екзистенціальність», «Реактивність», «Спонтанність», «Самоповага», «Самоприйняття», «Прийняття агресії», «Здатність до контакту».

У 1981 році W.C Lumpkin у дисертаційному дослідженні «The relationships of marital communication and marital adjustment with self-esteem and self-actualization» встановив взаємозв'язок між показниками подружнього спілкування та адаптацією з показниками самооцінки та самоактуалізації. Вибірку склали 98 пар [197].

Зарубіжні вчені XXI ст. Thomas J. Macklin & Charles M. Rossiter у дослідженні «Міжособистісне спілкування та самоактуалізація» дійшли до висновку, що оцінки міжособистісного спілкування за трьома факторами експресивності, саморозкриття та розуміння позитивно та суттєво

корелювали з оцінками за опитувальником «Особистісна орієнтація» – показник самоактуалізації. Тому зазначене дослідження надає корисну оцінку трьом важливим змінним міжособистісного спілкування та конкретні дані щодо їх зв'язку із самоактуалізацією [233].

Наші дослідження підтверджують дані науковців ХХ та ХХІ ст., а саме: наявність зв'язку між самоактуалізацією та міжособистісним спілкуванням. Так, при $p=0,01$ встановлений зв'язок між фасилітуючою діалогічною комунікацією (ФДК) та шкалою самоактуалізації «Підтримка».

Розвідки в контексті впливу подружньої сумісності та рольових очікувань на самоактуалізацію нами здійснені вперше. Встановлено, що шкали «Інтимно-сексуальна сумісність», «Інтелектуально-світоглядна сумісність», «Морально-психологічна сумісність», «Подружня сумісність», «Інтелектуально-світоглядна сімейна роль», «Інтимно-сексуальна та морально-психологічна сімейна роль», «Узгодження подружніх ролей» корелюють із показниками САТ «Підтримка», «Орієнтація в часі», «Контактність», «Самоприйняття», «Прийняття агресії», «Потреба в пізнанні», «Синергія», «Ціннісні орієнтації», «Гнучкість поведінки», «Сезетивність», «Спонтанність».

Також спостерігається кореляція між узгодженістю подружніх ролей (морально-психологічна привабливість) та шкалою «Сензитивність». Це означає, що із підвищенням значущості для партнерів взаємної моральної та психологічної підтримки, знижується показник підтримки, тобто і чоловік, і дружина піддаються зовнішньому впливу, залежні у своїх вчинках від думки один одного.

У «неузгодженій» групі вчителі демонструють відмову від досягнень у соціумі, пасивність, толерантність. Рольова неузгодженість обумовлена знеціненням власної подружньої ролі та значущості подружніх взаємин загалом. Для подружжя на усіх етапах шлюбу особливо значущою є сфера морально-психологічних взаємин. Стресогенними сферами подружжя для «неузгоджених» жінок є матеріально-фінансова та господарська, для

«неузгоджених» чоловіків – стійкість до фізіологічної та психічної залежності. З наростанням неузгодженості рольових установок у шлюбі як у чоловіків, так і у жінок спостерігається усунення виразності особистісних особливостей від агресивно-індивідуалістичних до емпатійно-колективістських та посилення напруженості у сімейному житті. Тому, з нашої точки зору, узгодженість сімейних ролей є причиною гармонійного розвитку подружжя.

У 1997 році вчені М.М. Dominguez, J.S. Cartone у статті «Взаємозв'язок між стилем виховання та самоактуалізацією» було досліджено взаємозв'язок між стилем виховання та самоактуалізацією студентів. Враховуючи теорію мотивації А.Маслоу (1954, 1970) та наукові розвідки D.Baumrind's (1971, 1973) щодо стилів батьківства, прогнозувалося, що високі показники самоактуалізації будуть позитивно корелювати з авторитетним батьківством та негативно з авторитарним. Кореляційні зв'язки підтвердили гіпотезу, що авторитетний стиль батьківства сприяє самоактуалізації [177].

Вітчизняні вчені Н. Берегова та П.Федорчук у статті «Вплив сімейного виховання на формування особистості дитини» доводять, що неправильний вибір батьками стилю сімейного виховання може призвести до формування різних відхилень у фізичному, психічному розвитку, в емоційній і поведінковій сферах. Це не тільки завдає непоправної шкоди здоров'ю дитини, травмує її психіку, гальмує розвиток її особистості, формує різні порушення поведінки, а й спричиняє інші важкі соціальні наслідки, такі як соціальна дезадаптивність та інфантильність. Демократичний стиль батьківського ставлення до дитини є оптимальним стилем сімейного виховання та визнається продуктивною тактикою формування позитивного Я-образу й прагнення до самоактуалізації особистості [19].

Наші дослідження висувають гіпотезу про те, що батьківське ставлення та стилі виховання впливають не лише на особистість дитини, а й самоактуалізацію батьків – вчителів початкової школи. Аналіз даних дає

підстави стверджувати, що при рівні значущості 0,01 шкали батьківського ставлення «Контроль», «Ставлення до невдач дитини» та шкали сімейного виховання «Гіперпротекція», «Ігнорування потреб», «Недостатність обов'язків», «Надмірність вимог-заборон (домінування)», «Нерозвиненість батьківських почуттів (НБП)» мають кореляцію із шкалою САТ «Потреба в пізнанні» (-0,234). Шкали батьківського ставлення «Прийняття/відкидання дитини», «Кооперація», «Симбіоз» та шкали сімейного виховання «Гіперпротекція», «Потурання», «Надмірність вимог (обов'язків)», «Мінімальність санкцій», «Фобія втрати дитини» мають кореляцію із шкалами САТ «Самоповага», «Спонтанність» (0,257) й (0,291) відповідно. Зазначені зв'язки ми об'єднали у чинник гармонізації сімейних взаємин – батьківська компетентність.

Отже, за результатами проведеного нами кореляційного аналізу можна стверджувати, що чим вищий рівень батьківської обізнаності (компетентності), тим більш позитивним є ставлення дитини до життєвої ситуації, тим вищий рівень її спокою і нижчий рівень тривоги; тим нижчі директивність батька та ворожість матері у сприйнятті дитини; тим вищий рівень прийняття з боку батька та націленість на кооперацію; тим нижча вираженість тенденцій до авторитарної гіперсоціалізації, ігнорування потреб дитини, надмірності вимог, контролю та нестійкого стилю виховання. Іншими словами, чим вищий рівень педагогічної спроможності та особистісних якостей батьків, необхідних для виконання батьківської ролі, тим більш гармонійним, приймаючим і стійким є стиль виховання, тим більше подружжя готове до співпраці з дитиною та врахування її потреб, і тим більш благополучним є емоційний стан дитини й психологічний клімат у сім'ї, що сприяє особистісному зростанню вчителя початкової школи.

Науковець О.В. Маматов доводить, що усім членам сім'ї необхідно будувати такі взаємини, при яких сімейна атмосфера набуде позитивного ракурсу для особистісного зростання кожного, як дитини, так і батьків. Необхідно створювати умови для гармонійного розвитку та психологічного

здоров'я, утворюючи позитивний психологічний простір сім'ї (гнучкість та зв'язаність сімейної системи) [88].

Нами встановлено, що шкала гнучкий та структурний тип сімейної системи корелює із шкалою САТ «Підтримка» ($r= 0,220$) відповідно й згідно з методикою «FACES-III» віднесено до показника сімейна адаптація (наскільки гнучка або, навпаки, ригідна сімейна система, наскільки готова пристосовуватися, змінюватися при дії стресорів). Шкала зв'язаний тип сімейної згуртованості корелює із шкалою САТ «Підтримка». За результатами дослідження, у сім'ях вчителів початкової школи з гармонійним психологічним кліматом (гнучкість та зв'язаність сімейної системи) кожен член ставиться один до одного з любов'ю, повагою та довірою. Багато часу проводять у колі своєї сім'ї, разом відпочивають та виконують різну домашню роботу. Намагаються сприяти гармонізації життя, зниженню гостроти конфліктів, що з'являються, зняттю стресових станів, підвищенню оцінки власної соціальної значимості. Такі вчителі більш самостійні, незалежні від думки оточуючих, керуються власними цілями, спрямовані на реалізацію особистісного потенціалу кожного члена сім'ї.

Неблагополучний психологічний клімат у сім'ї (ригідність та роздільність сімейної системи) призводить до порушень емоційної сфери дитини і до незворотних наслідків. У дитини виникають різного роду фобії, спостерігається порушення сну, проблеми з їжею. Здебільшого ці зміни мають тимчасовий характер, проте в деяких дітей вони виявляються часто і призводять до психічних розладів. Батьки таких дітей залежні від інших у своїх діях, орієнтуються на установки та принципи оточуючих.

У цілому, вплив показників сімейних взаємин на самоктуалізацію за першим фактором нами згруповано у сімейну самосвідомість. У роботі з вивчення самосвідомості особистості О.О.Продан звертається до досліджень К.В. Адушкіної, яка вперше розкриває сімейну самосвідомість як індивідуальну психологічну реальність, що є частиною самосвідомості особистості, спрямованої на усвідомлення себе членом сім'ї, суб'єктом різних

сімейних взаємин, що складається з трьох взаємопов'язаних компонентів (когнітивного, емоційного, поведінкового), які мають специфічну змістову наповненість [111, с. 56].

Так, зміст когнітивного компонента визначається через систему уявлень про себе як члена сім'ї; емоційний компонент включає ставлення до себе як до члена сім'ї та самооцінку; зміст поведінкового компонента представлено особливостями взаємодії з різними членами сім'ї та сімейними ролями, які вони виконують.

У свою чергу, самосвідомість особистості сприймається як складна інтегральна структура, представлена сукупністю когнітивного, емоційного та поведінкового компонентів, за допомогою яких індивід усвідомлює себе, свої взаємини з навколишнім світом та іншими людьми, свої думки, вчинки, все різноманіття якостей особистості. Дослідження функціонування самосвідомості особистості в умовах різних соціальних груп дозволяє стверджувати, що вона може розглядатися як на груповому рівні (здатність певної спільноти до самовідображення), так і на індивідуальному (здатність окремої людини представляти себе як суб'єкт міжособистісних взаємин).

У нашій роботі спиратимемося на варіант поняття сімейної самосвідомості запропонований К.В. Адушкіною і будемо розглядати його як індивідуальну психологічну реальність, тобто частина самосвідомості особистості, спрямовану на усвідомлення себе членом сім'ї, суб'єктом сімейних взаємин, носієм якого є не сім'я як певна єдність, а конкретна людина. Оскільки для поняття сімейної самосвідомості родовим є поняття самосвідомості особистості, то можна говорити про збіг загальних принципів розвитку, структури, властивостей і показників цих категорій. У структурі сімейної самосвідомості будемо виділяти три взаємопов'язані компоненти: когнітивний, емоційний та поведінковий, зміст яких опосередкований функціонально-рольовою системою суб'єкта сімейних взаємин. Тому з метою підвищення показників за шкалами САТ необхідно працювати над гармонізацією сімейних взаємин, а саме сімейною самосвідомістю –

допомога в усвідомленні гендерних стереотипів та зміни сприйняття сімейних ролей у подружніх взаєминах; навчання конструктивних способів виходу із конфлікту на когнітивному (неадекватний образ Я як члена сім'ї, негативне сприйняття власного образу та партнера, незадоволеність розподілом сімейних ролей) – *ДШПО_1, ДШПО_2, ДШПО_6, ДСРЖ_1, ДСРЖ_3, УПР_3*; емоційному (низький рівень задоволеності шлюбом – *ЗШ_*, завищена чи занижена самооцінка з низьким рівнем емпатії, аутосимпатії та самоприйняття – *РЕ_*); поведінковому (відсутність взаєморозуміння та довірливості спілкування з чоловіком – *ФДК*) рівнях. Таким чином, гармонізація в союзі буде досягнута забезпеченням один одному теплого спілкування, прийняття, взаєморозуміння, надійності, опори, емоційної підтримки.

Фактор 3 віднесено до «Комунікативної компетентності у близьких взаєминах» (шкали «Ціннісні орієнтації», «Гнучкість поведінки», «Синергія», «Самоприйняття», «Контактність», «Креативність» та подружня сумісність (*ДШПО_3, ДШПО_5*), розподіл сімейних ролей (*ДСРЖ_2*). Високий ступінь рольової узгодженості у шлюбі у вчителів посилює відповідальність їх чоловіків у більшості сфер сімейної взаємодії, що зміщує розподіл ролей у сім'ї від традиційного укладу до егалітарного. Узгодженість сімейних ролей є значним фактором розвитку продуктивних сімейних взаємин, критерієм самоактуалізації сімейної людини у зрілому віці. Досягти узгодженості можливо лише за умови ведення з партнером конструктивного діалогу на основі прийняття та підтримки. В результаті діалог є засобом досягнення взаєморозуміння. Ефективність комунікативного процесу зумовлюють індивідуальні психологічні особливості учасників взаємодії [130]. Таким чином, одним із способів гармонізації подружніх взаємин є узгодженість у розподілі та виконанні ролей у сім'ї, що за нашою теорією можливо за умови сформованості комунікативної компетентності у близьких взаєминах.

Фактор 4 віднесено до «Соціальної компетентності» (шкали «Підтримка» та зв'язаний тип сімейної згуртованості). У таких системах

члени сім'ї емоційно пов'язані, демонструють узгоджену поведінку, вміння працювати злагоджено та у команді. Вони часто проводять свій час разом, мають спільні інтереси та спільних друзів. Їм легко надавати підтримку один одному та спільно вирішувати життєві проблеми. Зауважимо, що сім'я є соціальним інститутом. Соціальна група – важлива форма об'єднання людей у процесі діяльності та спілкування. Тому з метою гармонізації сімейних взаємин необхідно навчитися працювати в групі, вирішувати проблеми спільно, знаходити оптимальні варіанти. Для цього й потрібно оволодіти соціальною компетентністю. Вчені Г.С. Хан та К.М. Кемпл визначають, що соціальна компетентність складається з шести категорій: прийняття соціальних цінностей, розвиток ідентичності особистості, набуття навичок міжособистісної взаємодії, вміння регулювати особисту поведінку, прийняття рішень, розвиток культурної компетентності [184]. Гінг Кунг Ма визначає соціальну компетентність як здатність до побудови позитивних міжособистісних відносин та вирішення міжособистісних конфліктів, а також як розвиток самоідентичності та спрямованість на відповідальність громадянина у суспільстві [198]. Отже, сформованість соціальної компетентності в сім'ї дозволяє встановлювати певну соціальну взаємодію з урахуванням позицій інших членів, що спрямована на співпрацю, роботу в команді, прояв комунікативних навичок, вміння приймати рішення, усвідомлювати власні потреби і цілі, визначати особистісні ролі в суспільстві. В результаті рівень сформованості соціальної компетентності визначає успішність діяльності окремої людини і соціуму в цілому.

Також фактор 4 віднесено нами до «Емоційної саморегуляції» (шкала «Підтримка» та структурний і гнучкий тип сімейної адаптації). Такі сім'ї спроможні адаптуватися до нових умов, йти на компроміс або змінювати свою систему поглядів та переконань. Члени сім'ї із вказаним типом адаптації мають критичне мислення, що опосередковується стійкістю до стресів і комунікабельністю. Тому з метою гармонізації сімейних взаємин

важливо навчитись управляти власними емоціями у процесі діяльності чи спілкування з іншими людьми; швидко відновлювати фізичні та душевні сили; адаптуватися до умов поточної життєвої ситуації, що можливо за допомогою емоційної саморегуляції.

Виходячи з наукової позиції О.М. Паламарчук (цит. К. Ізарда) про взаємодію трьох компонентів емоцій (моторного, когнітивного та, власне, емоційного), ефективну емоційну саморегуляцію можна розглядати як систему впливів на кожну з трьох вказаних сфер особистості [104]. До моторної сфери відносяться психофізіологічні прояви виникнення та відреагування емоцій, тобто використання дихальних технік і технік рухової терапії, йоги, релаксаційних методів. До когнітивної сфери належать техніки усвідомлення й аналізу емоційних переживань. До емоційної сфери відносяться прийоми відреагування емоцій, зокрема арт-терапія, символдрама, метафоричні асоціативні карти тощо.

Фактор 2 та Фактор 5 шкали батьківського ставлення «Контроль», «Ставлення до невдач дитини», «Прийняття/відкидання дитини», «Кооперація», «Симбіоз» та шкали сімейного виховання «Гіперпротекція», «Ігнорування потреб», «Недостатність обов'язків», «Надмірність вимог-заборон (домінування)», «Нерозвиненість батьківських почуттів (НБП)», «Гіперпротекція», «Потурання», «Надмірність вимог (обов'язків)», «Мінімальність санкцій», «Фобія втрати дитини» та шкали САТ «Потреба в пізнанні», «Самоповага», «Спонтанність» віднесено до фактора батьківська компетентність.

Варто відзначити, що існують різні точки зору щодо тлумачення понять «компетентність», «батьківська компетентність», її структурних складових. У вузькому значенні під компетентністю розуміють наявність знань та здібностей, які допомагають людині ефективно діяти у певній галузі [128, с. 32]; у широкому – як досвід, накопичений впродовж життя і діяльності, який базується на знаннях, інтелектуальному та особистісному потенціалі [151, с. 67]. А.В. Хуторський описує такі складові

компетентності: систему компетентнісних знань (теоретико-інформаційний компонент), систему умінь та навичок (діяльно-практичний компонент) та досвід (компонент, що пов'язує перші два) [153, с. 60].

Що ж до батьківської компетентності, то вона переважно розглядається як здатність батька вирішувати складні ситуації у взаємодії та спілкуванні з дитиною на основі наявних знань, умінь та досвіду з особливим емоційним станом та настроєм. На думку О.Л. Нагули, батьківська компетентність визначається особистісними характеристиками батька, що дозволяють йому адекватно розуміти і приймати дитину як цінність, допомагати їй у процесі соціалізації, і навіть ефективно виконувати функції виховання. Такі батьки відкриті досвіду оволодіння новими психолого-педагогічними знаннями та вміннями, що робить їх успішними, здатними виростити психологічно здорову дитину [97, с.8].

На думку Л.В. Помиткіної, В.В. Злагодуха, Н.С. Хімченка та Н.І. Погорільської, психологічно компетентні батьки здатні правильно зорієнтуватися у ситуації виховання та можуть достатньо адекватно вибрати методи батьківського впливу [107]. З погляду наявності певних якостей особистості батька розглядається даний феномен і у роботах Л.В. Кондрацької. Автор визначає низку складових, які дозволяють батькам якісно реалізовувати виховні впливи (когнітивний, ціннісно-мотиваційний, емоційний та поведінковий) [70, с. 9]. Цей підхід розглядається нами як найбільш змістовний.

Аналіз різних теоретико-методологічних підходів до проблеми, структури та складових батьківської компетентності дозволяє трактувати її як багатокомпонентне явище, що включає мотиваційно-ціннісний, особистісний, когнітивний, гностичний, комунікативний, креативно-рефлексивний компоненти. При цьому у більшості досліджень когнітивний компонент представлений сукупністю знань про вікові та індивідуальні особливості дитини, про себе як про батька та про батьківські функції. У структуру емоційного компонента включені суб'єктивне ставлення до себе

як до батька, певний погляд на свою роль. Показниками поведінкового компонента батьківської компетентності є вміння застосувати знання під час вирішення життєвих завдань, поведінкові прояви [72; 96; 149].

Але виховання у сім'ях вчителів початкової школи охоплює усі основні види діяльності: від навчання до відпочинку. І кожен знає, що будь-який процес виховання вимагає керівництва. Вдома такими керівниками є батько та мати. Часто влада в домі здійснюється на основі встановлених правил. Вони можуть бути розумні, і тоді будуть сприйматися всіма членами родини як належне і їм беззаперечно будуть підкорятися. Але порядок і дисципліна повинні бути для всіх однакові. Коли немає подвійних стандартів (тобі можна, а мені ні), то ці правила є гарантією успіху та злагоди в сім'ї. Батьки повинні дійти згоди в тому, що має бути законом правління в домі. Не та сім'я може бути міцною, в якій немає проблем і конфліктів, а та, яка долає усі перешкоди. Лише у злагоді та любові може існувати порядність, щирість, працелюбність. Означені цінності були, є і залишаться назавжди характерними ознаками демократичних сімейних взаємин. А якщо в сім'ї панує негативне ставлення одне до одного, то це породжує конфлікти, недовіру, а то й ненависть [161, с. 72].

У результаті ми припускаємо, що ефективним методом гармонізації подружніх та дитячо-батьківських взаємин буде запровадження програми розвитку самоактуалізації через гармонізацію сімейних взаємин (розвиток сімейної самосвідомості, підвищення батьківської, комунікативної, соціальної компетентностей та емоційної саморегуляції).

Висновки до другого розділу

У цьому розділі нами було визначено зміст та організацію емпіричного дослідження, обрано методи та методики дослідження. Виходячи з виділених

нами на основі теоретичного аналізу сімейних умов самоактуалізації особистості вчителів початкової школи, були зроблені:

- порівняльний аналіз самоактуалізації особистості вчителів, які перебувають і не перебувають у шлюбі;
- порівняльний аналіз критеріїв оцінки сімейних взаємин за стажем подружнього життя.

Вибір методик для дослідження особливостей подружніх взаємин у сім'ях вчителів початкової школи зумовлений тим, що виконання сімейних ролей, задоволеність шлюбом, наявність емпатії є реалізацією особистості жінки, і тому має очевидний взаємозв'язок з її самоактуалізацією. Вибір методик для дослідження особливостей дитячо-батьківських взаємин зумовлений тим, що стиль виховання та батьківське ставлення до дитини є також реалізацією особистості жінки і пов'язаний з її професійно-особистісними якостями. Думка жінки про домінуючий стиль дитячо-батьківських взаємин у сім'ї, у свою чергу, розкриває її ставлення і до сімейного виховання, і до особистості матері.

У ході емпіричного дослідження було встановлено значні кореляційні зв'язки між показниками самоактуалізації особистості та рівнем задоволеності шлюбом, показниками фасилітуючої діалогічної комунікації. Це дозволило на основі виявлених значних відмінностей із сім'ями, які не перебувають у шлюбі, описати особливості самоактуалізації особистості об'єкта нашого дослідження.

У вчителі, які знаходяться у шлюбі, лише на рівні інтраперсональних показників самоактуалізації особистості мають найбільш виражений гуманістичний світогляд; більшою мірою здатні цінувати свої переваги; вміють поважати себе; автентичні; спрямовані на цілісне сприйняття світу; демонструють високі показники свідомості; прагнуть до самопізнання та саморозвитку. На рівні інтерперсональних характеристик їх відрізняє: прийняття інших, прагнення до демократичних взаємин, автономність,

емпатія, конгруентність, гнучкість у спілкуванні, виражена соціально-психологічна адаптивність.

Проведений якісний та кількісний аналіз результатів дослідження дозволив нам зробити висновок про те, що рівень самоактуалізації особистості за досліджуваними характеристиками у вчителів, які перебувають у шлюбі, достовірно вищий, ніж у вчителів, які не перебувають у шлюбі.

Для вчителів початкової школи із наявною ознакою САТ дуже значущі найвищі духовні цінності, вони приймають партнерів такими, які вони є, мають високу гнучкість і контактність у міжособистісних взаєминах, тобто є гармонійними особами із високим прагненням до постійного саморозвитку.

За показником подружньої сумісності фіксується високий рівень взаємної психологічної близькості, тобто у сімейних взаєминах вчителів початкової школи є позитивне ставлення один до одного, до дітей, до соціуму; високо виражена орієнтація на спільну діяльність подружжя в усіх сферах сімейного життя; є психологічний комфорт, надійність та захищеність у взаєминах; негативне ставлення до позасімейного спілкування (зради) та розлучення.

За показником задоволеності шлюбом домінує позитивне і зацікавлене ставлення до партнера, а саме: подружжя належить до благополучних або абсолютно благополучних сімей; визнає спільність діяльності партнерів; визнає можливість вирішення особистісних потреб; задоволене в духовній, матеріальній, емоційній, інтимній сферах.

За показником фасилітуюча діалогічна комунікація партнери розуміють один одного, вміють «перебирати роль іншого» та уявляти, як це сприймає партнер по спілкуванню.

За показником рольові очікування у сімейних взаєминах вчителів початкової школи є узгодженість сімейних цінностей, за якою:

- розподіл ролей між подружжям відбувається не за соціальними стандартами або матеріальною вигодою, а за згодою обох сторін і необхідністю, яка виникає в процесі життєдіяльності сім'ї;
- відбувається справедливий розподіл видів сімейної діяльності;
- рішення подружжя приймає колегіально або доручає найбільш компетентному в даній проблемі.

За показником емпатичної наповненості у сім'ях вчителів початкової школи спостерігається здатність партнерів до співпереживання та співчуття, враховувати бажання один одного; наявна сімейна субкультура; емоційне навантаження долається у сімейному колі в процесі спільного відпочинку.

За показником психологічного клімату наявні умови, які сприяють самоактуалізації особистості кожного члена сім'ї:

- члени сім'ї піклуються один про одного, допомагають один одному; виражене почуття приналежності до сім'ї;
- прагнення до самоствердження;
- високий рівень активності членів сім'ї в соціальній, інтелектуальній, культурній та політичній сферах діяльності;
- орієнтація на активний відпочинок;
- чіткість і визначеність сімейних правил і обов'язків.

За показником сімейне виховання між батьками та дітьми присутній оптимальний емоційний контакт.

За показником роль дитини в сім'ї подружжя:

- приймає дитину такою, якою вона є, поважає і визнає її індивідуальність, схвалює її інтереси, підтримує плани, проводить з нею досить багато часу і не шкодує про це;
- високо оцінює здібності дитини, заохочує самостійність і ініціативу дитини, намагається бути з нею на рівних;
- намагається завжди бути ближчою до неї, задовольняти її основні потреби, захищати від неприємностей;
- невдачі дитини вважає випадковими і вірить у неї.

У вчителів з ознакою психічна та статистична норма (SAT немає) свідчить про те, що шлюбні партнери в цілому готові до неперервного життєвого та професійного розвитку, будують адекватні плани на майбутнє, паралельно реалізуючи цілі сьогодні.

За показником подружньої сумісності простежується взаємна психологічна близькість, наявність спільних поглядів на життя, призначення сім'ї та сімейні ролі, позитивне ставлення до дітей, але формується лояльне ставлення до позасімейного спілкування (зради) та розлучення.

За показником задоволеності шлюбом домінує позитивне ставлення до партнера, а саме: подружжя належить до благополучних сімей; швидко і адекватно реагують на мінливу ситуацію; партнери задоволені у матеріальній, емоційній та інтимній сферах.

За показником діалогічної комунікації у подружжя:

- наявне вміння слухати один одного;
- спілкування відбувається легко, але не має довірливого характеру;
- простежуються розбіжності у деяких сферах життя.

За показником роліві очікування у сімейних взаєминах вчителів початкової школи: немає роліві узгодженості; партнери недооцінюють сексуальні стосунки у шлюбі; господарсько-побутові вміння і навички партнера не мають великого значення; дружина і чоловік надають особливого значення ролі батьків, але не вважають батьківство основною цінністю; наявна орієнтація на те, що шлюбний партнер повинен мати професійні інтереси, займати активну громадську позицію.

За критерієм емпатичної наповненості у сім'ях вчителів початкової школи спостерігається сімейна згуртованість. Між членами сім'ї є емоційний зв'язок; члени сім'ї не бояться вести себе природно і розкуто, демонструвати оточуючим свої емоції.

За показником психологічного клімату у сім'ях вчителів початкової школи є умови, які сприяють самоактуалізації особистості кожного члена сім'ї: наявна вираженість почуття приналежності до сім'ї; частково

простежується конфліктність у взаєминах; є заохочення до самоствердження кожного члена сім'ї; наявна сімейна повага до етичних і моральних цінностей.

За показником сімейне виховання наявне взаєморозуміння між батьками й дитиною, батьки знають, чим дитина зайнята, довіряють їй, але іноді непередбачено карають, маніпулюють нею.

За показником роль дитини в сім'ї: дорослий встановлює психологічну дистанцію між собою і дитиною; наявний помірний контроль за діями дитини з боку батьків. Батьки поважають інтереси, захоплення, думки і почуття дитини, але у сім'ях частково простежується конфліктність, перенесення сімейного конфлікту на професійні взаємини.

Вчителі початкової школи із ознаками порушення (невроз, депресія, адикція) живуть вчорашнім днем, відвернуті від соціуму, їх поведінка не відповідає адекватним суспільним цінностям, вони не приймають власну особистість, тобто потребують психологічної корекції, оскільки такі прояви швидше за все призведуть до подальшої особистісної та професійної стагнації.

За показником подружньої сумісності фіксується низький рівень взаємної психологічної близькості, немає психологічного комфорту, формується лояльне ставлення до позасімейного спілкування (зради) та розлучення.

За показником задоволеності шлюбом домінує негативне і незацікавлене ставлення до партнера, а саме: подружжя належить до неблагополучних сімей; не визнає спільності у діяльності партнерів; не задоволене в духовній, матеріальній, емоційній, інтимній сферах.

За показником діалогічної комунікації простежується відсутність «сімейної» мови. У подружжя: спілкування відбувається важко та не має довірливого характеру; немає взаєморозуміння; різні погляди на всі сфери життя.

За показником ролі очікування у сімейних взаєминах вчителів початкової школи немає узгодженості сімейних цінностей, за якою: партнери недооцінюють сексуальні стосунки у шлюбі; установка партнерів на особисту автономію; дружина пред'являє більше вимог до участі чоловіка в організації побуту, тобто господарсько-побутові вміння і навички партнера мають велике значення; дружина і чоловік не надають великого значення ролі батьків, не вважають батьківство основною цінністю; у подружжя немає орієнтації на те, що шлюбний партнер повинен мати серйозні професійні інтереси, займати активну громадську позицію; для партнерів незначуща взаємна моральна та емоційна підтримки членів сім'ї, шлюб не розглядається як середовище, що сприяє психологічній розрядці і стабілізації; подружжя не орієнтується на сучасні зразки зовнішнього вигляду.

За показником емпатичної наповненості у сім'ях вчителів початкової школи спостерігається відсутність сімейної згуртованості. Між членами сім'ї немає емоційного зв'язку; сім'я не готова пристосовуватися, змінюватися при дії стресорів.

За показником психологічного клімату у сім'ях вчителів початкової школи немає умов, які сприяють самоактуалізації особистості кожного члена сім'ї:

- членам сім'ї не дозволяється відкрито діяти і виражати свої почуття;
- низька вираженість почуття приналежності до сім'ї;
- простежується конфліктність у взаєминах;
- немає заохочення до самоствердження кожного члена сім'ї;
- низький рівень сімейної поваги до етичних і моральних цінностей.

За показником сімейне виховання дитина знаходиться в центрі уваги батьків, які віддають їй багато сил і часу, але в той же час позбавляють її самостійності, ставлячи численні обмеження і заборони. У гіпертимних

підлітків таке виховання підсилює реакцію емансипації. При тривожно-недовірливих (психостенічних), сенситивних, астеноневротичних акцентуаціях характеру домінуюча гіперпротекція посилює астенічні риси. Також простежується такий тип виховання як підвищена моральна відповідальність, за яким утворюється поєднання високих вимог до дитини і одночасно з цим зниження уваги до неї з боку батьків, менша турбота про неї. Цей тип виховання стимулює розвиток рис тривожно-недовірливої (психаостенічної) акцентуації характеру.

За показником роль дитини в сім'ї: батьки поводять себе занадто авторитарно по відношенню до дитини, вимагаючи від неї беззастережної слухняності, задаючи їй суворі дисциплінарні рамки. Інтереси, захоплення, думки і почуття дитини здаються батькам несерйозними, і вони ігнорують їх. Вони не вірять в її майбутнє, низько оцінюють її здібності і нерідко критикують дитину. У сім'ях простежується конфліктність, перенесення сімейного конфлікту на професійні взаємини.

Цей висновок дає нам підставу стверджувати, що до зазначених у першому розділі психологічних умов, які сприяють самоактуалізації особистості, можна зарахувати сімейні взаємини. Тому розроблена нами модель самоактуалізації вчителя початкової школи може стати основою для розробки та реалізації програми експериментального дослідження. А також показники самоактуалізації вчителів, які знаходяться в межах психічної та статистичної норми та свідчать про наявність порушень, потребують корекції з точки зору факторів сімейних взаємин, що на них впливають.

РОЗДІЛ 3. ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПРОГРАМИ РОЗВИТКУ САМОАКТУАЛІЗАЦІЇ ВЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ЧЕРЕЗ ГАРМОНІЗАЦІЮ СІМЕЙНИХ ВЗАЄМИН ЗАСОБАМИ ПОЛІМОДАЛЬНОЇ АРТ-ТЕРАПІЇ

3.1. Огляд соціально-психологічних програм розвитку самоактуалізації вчителів у сучасній психологічній літературі

Розроблення соціально-психологічних програм розвитку самоактуалізації набуло стрімкого поширення в другій половині двадцятого століття. Однак теоретичне підґрунтя для їх розроблення було започатковано С. Rogers [214], після чого теорія була доповнена та удосконалена такими дослідниками, як М.А. Wahba, L.G. Bridwell [236]. Праці цих дослідників пізніше були доповнені L. Tay, E. Diener [230] та ін. Розглянемо ключові теоретичні концепції, що знаходяться в основі формування та розвитку соціально-психологічних програм розвитку самоактуалізації (табл. 3.1).

Таблиця 3.1 – Основні теоретичні концепції, які є підґрунтям у розробленні соціально-психологічних програм розвитку самоактуалізації

Автор	Суть теорії
1	2
Maslow A. (1943)	Ієрархія потреб має п'ять основних рівнів, які розташовані від найнижчого до найвищого, з самоактуалізацією на найвищому рівні. Маслоу зазначав, що нижчі потреби повинні бути задоволені до того, як людина зможе перейти до потреб вищого рівня. Порядок терапії включає: задоволення фізіологічних потреб, потреб безпеки, потреби в любові, потреби успішності та потреби самоактуалізації.
Rogers C. (1951, 1963).	Розробив теорію Я-концепції та самоактуалізації. У своїй теорії автор робить акцент на важливості та впливі цілісного оточення людини для того, щоб вона відчувала себе повноцінною та причетною до життя. Розкриття самоактуалізації відбувається через: відкритість до нового, екзистенціальне життя, довіри до почуттів, творчість, задоволеність життям.
Wahba M. A., Bridwell L. G. (1976)	Дослідники виявили непослідовну підтримку як теорії самоактуалізації Роджерса, так і процесу просування за ієрархією, продиктованого А. Маслоу. Твердження А. Маслоу про те, що багато людей не зможуть досягти самоактуалізації повною мірою, а якщо зможуть, то через труднощі із задоволенням нижчих чотирьох потреб, не знайшло підтримки. Тому в основі терапії є одночасна робота над усіма потребами людини.

Продовження табл.3.1

1	2
Tay L., Diener E. (2011)	З використанням емпіричного дослідження дійшли висновку, що хоча потреби дійсно є досить універсальними, задоволення однієї потреби для досягнення іншої не обов'язкове. Задоволення усіх потреб Маслоу чи Роджерса не є обов'язковим для самоактуалізації. Однак люди, які задовольняють свої базові потреби, мають більше шансів на успіх у досягненні самоактуалізації, що доведено емпірично.

Джерело: складено автором на основі [214; 236; 230]

Робоча концепція самоактуалізації розглядається сучасними авторами [34; 63] в розумінні гуманістичної психології, згідно з якою умовою особистісного розвитку людини є наявність у неї провідного мотиву (бажання психіки задовольнити особистісні потреби можливими способами), що визначається як самоактуалізація.

Вищезазначена концепція є ключовою для розроблення програм розвитку самоактуалізації вчителя. Вона повинна враховувати можливість самоактуалізації за рахунок фінансового забезпечення, забезпечення безпечних умов праці, формування повноцінного особистісного життя, потреби у можливості реалізації творчого потенціалу.

Програма розвитку самоактуалізації вчителів відбувається в два етапи: збір інформації та безпосередня терапія. На першому етапі реалізації соціально-психологічної програми здійснюється оцінка поточного стану самоактуалізації вчителя (або вчителів). Такий опитувальник вимірює поведінку та особисті цінності, пов'язані з психічним здоров'ям та благополуччям. Вчений А.Маслоу (1971) свого часу зазначив, що самоактуалізація – це тестування особистісної орієнтації. Зазвичай, набір стандартних запитань використовується для того, щоб визначити, яка сфера життя людини знаходиться нижче бажаного рівня – вона в подальшому формуватиме поле для роботи психолога (або спеціаліста, що веде програму) (табл. 3.2).

Таблиця 3.2 – Оцінювання поточного стану самоактуалізації вчителя методом тестування

Назва опитувальника, автор	Суть	Технологічні особливості	Недоліки
1	2	3	4
Опитувальник особистісних орієнтацій (POI), Shostrom E. L. (1964).	Інструмент для вимірювання установок і цінностей дорослих. Розроблений спеціально для вимірювання індивідуального ставлення до самоактуалізації і використовується в програмах індивідуального особистісного розвитку.	POI складається з 150 тверджень, на які учасники відповідають за шкалою Лайкерта. Результати POI не розглядаються як фіксовані або остаточні.	Тестування займає до 45 хв. Не може використовуватися для повного оцінювання, однак при побудові індивідуальної програми використовується для підбору тем для подальших комунікацій.
Короткий індекс самоактуалізації або Шкала самоактуалізації (SAS) Jones A., Crandall R. (1986).	SAS розроблений як короткий спосіб вимірювання самоактуалізації.	Подібно до POI, SAS має на меті заохотити виміряти свої поточні думки щодо своїх цінностей та установок, щоб створити базовий рівень і порівнювати відносно нього результати програми.	SAS складається лише з 15 тверджень і просить учасників відповісти на них за чотирибальною шкалою Лайкерта, де 1 означає "не згоден", а 4 - "згоден".
Короткий індекс самоактуалізації Sumerlin J.R., Bundrick C.M. (1996).	Опитувальник середньої тривалості, який вимірює особистісні цінності для розуміння процесу самоактуалізації людини. Створений у відповідь на потребу в опитувальнику, який не був би ні занадто довгим, ні занадто коротким.	Розроблений на основі оригінальних праць Маслоу та моделі самоактуалізації Роджерса. Короткий опитувальник складається з 40 тверджень, призначених для того, щоб зафіксувати основні установки особистості.	Не відображає повною мірою альтернативні теорії, таким чином може використовуватися виключно для оцінювання людей, що мають задоволені базові потреби, тобто населення розвинених країн.

Продовження табл.3.1

1	2	3	4
Характеристика шкали самоактуалізації, Kaufman B. (1983, 2004)	Тест повністю узгоджується з оригінальними основними установками Маслоу щодо самоактуалізації.	Відповіді оцінюються за п'ятибальною шкалою Лайкерта від "повністю не згоден" до "повністю згоден". На заповнення анкети має піти близько 20-30 хвилин.	Орієнтований на оцінювання молоді, тому може бути недоцільним при оцінюванні дорослої людини, в т.ч. вчителя.
Шкала оптимізму і активності Schuller S., Comunian A. (1997)	З використанням шкали оцінювання дозволяє визначити місце людини у соціумі: інтуїст, негативіст, ледар, жертва.	Включає 15 запитань, на які потрібно дати відповідь за шкалою від 1 до 4 – від повністю згодний до зовсім не згодний.	Більшою мірою дозволяє визначити рівень стресостійкості, однак меншою мірою відображає інші важливі якості для самоактуалізації.

Джерело: складено автором на основі [190; 193; 222; 228]

Як видно з табл.3.2, РОІ дозволяє виявити наскільки вчитель емоційно-зрілий і має мотиви або чинники особистісного зростання протягом усього життя. SAS дозволяє виявити базовий рівень самоактуалізації вчителя і опиратися на нього при розробці програми. Короткий індекс самоактуалізації дозволяє здійснювати експрес-оцінювання для короткострокових програм, які реалізуються в межах тренінгів. Шкала Кауфмана використовується як альтернативна РОІ для педагогів, які остаточно не визначилися у власній самоактуалізації.

Науковець Юнг (1951) вважав, що психологічні травми, так само як і фізичні недуги, включаючи істерію і депресію, є результатом невербалізованих емоцій. У міру того, як людина розвиває свою внутрішню реальність, розвиваються способи реагування на взаємини між людьми. Саме тому, окрім методів тестування, необхідно використовувати і вербальні методи, які дозволять краще розкрити суть проблеми та знайти напрями щодо їх вирішення. Основним методом соціально-психологічної програми, який використовується для наближення до самоактуалізації, є комунікативна

терапія. Вона реалізується із використанням трьох технік, що зазначені у табл. 3.3.

Таблиця 3.3 – Види технік методу комунікативної терапії, які використовуються у соціально-психологічних програмах розвитку самоактуалізації вчителя

Вид	Особливість
Особистісно-орієнтована техніка	Розроблена К. Роджерсом, особистісно-орієнтована концепція ставить учителя в центр дослідження. Ця методика вважає, що педагог вже має відповіді, необхідні для досягнення свого повного потенціалу, а тому лектор або терапевт заохочує його вести дискусії та речі, про які він вирішив поговорити
Трансперсональна техніка	Під сильним впливом А. Маслоу, трансперсональна терапія прагне узгодити духовні аспекти самодослідження поряд з більш традиційними уявленнями про себе. Це все ще вважається комунікативною терапією, але з урахуванням того, що духовне «Я» потребує уваги так само, як і емоційне та фізичне «Я».
Екзистенціальна техніка	Екзистенціальна техніка враховує вчення психології та біологічної науки, але також звертається до філософії, щоб допомогти знайти відповіді на запитання щодо досягнення почуття самоактуалізації. Для цього екзистенціальна техніка намагається дослідити, як ми можемо осмислити загальний стан учителя та визначити поточне його місце в цьому стані

Джерело: складено автором на основі [214; 215; 217]

З метою підбору найбільш дієвих практик на основі індивідуального підходу використовуються різні методи у соціально-психологічних програмах розвитку самоактуалізації педагогів. Насамперед варто зазначити, що кожна програма повинна бути індивідуалізована для того, щоб вирішити проблеми, характерні для конкретної людини, зокрема вчителя (табл. 3.4).

Таблиця 3.4 – Оцінювання поточного стану самоактуалізації вчителя вербальними методами

Метод	Особливість
Емпатія	Емпатія є поширеним методом комунікативної терапії, який допомагає створити безпечне і неупереджене середовище, в якому люди можуть досліджувати свої ідеї, думки і почуття. Seligman L. (2006) стверджує, що емпатія відрізняється від симпатії і є більш важливою, ніж симпатія, оскільки вона демонструє розуміння того, де знаходиться людина, а не допомагає визначити її «кращі сторони».
Недирективність	Недирективність заохочує індивіда думати про те, що він хоче дослідити і про що говорити. При цьому терапевт, який веде програму з використанням структурованих заходів направляє індивіда на роздуми в необхідній сфері.
Відкриті запитання	Відкриті запитання є надзвичайно корисною і важливою технікою в комунікативній терапії, особливо при фокусуванні на самоактуалізації. Це ще один спосіб заохотити клієнта до більш глибокого усвідомлення своїх ідей, думок та емоцій.
Деконструкція	<p>Деконструкція - це потужний метод, оскільки він відповідає унікальному способу зберігання спогадів і дозволяє з високою точністю відібрати ті з них, які негативно впливають на індивіда в даний момент. Допомога людям у розблокуванні їхнього неспокійного розуму полягає в тому, що вони ставлять відкриті запитання, щоб розплутати емоційний, екологічний і контекстуальний зміст, а також когнітивний конструкт. Кожен індивід знає, що йому болить, у якому напрямку рухатися, які проблеми є вирішальними, які переживання були глибоко заховані (Rosenberg, 1965)</p> <p>Уявлення про те, що ранні емоційні взаємодії закладають основи нашого емоційного навчання та реагування, є загальновизнаним фактом у психоаналізі та підтверджується дослідженнями Le Doux (1986). Якщо події дитинства травматичні, то вплив на дитину сильніший, оскільки емоційне наповнення більш потужне. Якщо поточні емоційні спогади спрацьовують як попередження про те, що теперішня ситуація містить якийсь елемент, який спричинив нам нещастя в минулому, то, хоча це і викликає неприємні відчуття, вони можуть дати відповіді на розплутування наших теперішніх труднощів, якщо їх вдасться успішно деконструювати.</p>

Джерело: складено автором на основі [195; 216; 220]

Для реалізації соціально-психологічних програм учителів можуть використовуватися не тільки індивідуальні, але й групові методи. Важливо, щоб попередньо група була оцінена методами тестування або вербальними методами, що дозволить розподілити її за ключовими інтересами та виявити напрями подальшої взаємодії. Для того, щоб людина змогла зрозуміти

напрями самоактуалізації, необхідно визначити, яким чином вона буде боротися із попередньо виявленими бар'єрами. Методи зменшення або ліквідації перешкод на шляху самоактуалізації є розробленими різними психологами (табл. 3.5).

Таблиця 3.5 – Методи боротьби з перешкодами самоактуалізації

Метод	Особливість
Фрейд З.	Більшість психодинамічних теорій виходять з того, що основним завданням у межах групової програми є збереження балансу між силами соціуму, і несвідомими психологічними чинниками людини, яка себе захищає за допомогою ідентифікованих Фрейдом методів: раціоналізації, ізоляції, витіснення тощо.
Маслоу А.	Егозахист стоїть у центрі розвитку особистості. Щоб вирішити проблему, необхідно зрозуміти суть впливаючих чинників і спробувати зменшити їх до мінімуму.
Перлз Ф.	Побудова захисту будується на основі прийомів інтроекції, проекції, злиття та ретрофлексії.
Скіннер Б.	Боротьба з захистами відбувається на основі ідентифікації чинників впливу і зміні поведінки, яка викликана невідомим. Знання і усвідомлення таких чинників є ключем до вирішення проблеми.
Юнг К.	Труднощі в актуалізації чинників впливу криються в бажанні бути надто досконалим, ідеалізації себе, що не дозволяє прийняти проблеми.
Джеймс У.	Ототожнює перешкоди як невідреаговані емоції. Їхнє блокування чи накопичення веде до емоційного захворювання. Та це не означає, що їх завжди треба проявляти, оскільки це може бути шкідливим. Сильні почуття краще реалізувати в дії.
Яценко Т.	Самоактуалізація особистості є результатом гармонізації свідомого і несвідомого у поведінці суб'єкта, опанування логіки власного несвідомого і зняття суперечностей зі свідомістю.
Плутчик Р.	Побудова захисту будується на основі прийомів реактивних утворень, регресії, проекції, заміщення, компенсації.

Джерело: складено автором на основі [168; 201]

Необхідно відзначити, що зазначені вище методи стоять в основі розроблених авторських програм. Вони є теоретичною базою, на яку опираються психологи при розробці актуальних для сучасних вчителів курсів з розвитку самоактуалізації.

Аналіз літератури останніх років дозволив знайти низку праць, що присвячені формуванню програм розвитку самоактуалізації вчителів. Більшість із них використовує зазначені вище методи тестування,

комунікативної терапії, деякі адаптовані під конкретне середовище (табл. 3.6).

Таблиця 3.6 – Вітчизняні та зарубіжні авторські програми розвитку самоактуалізації вчителів

Автор	Підходи	Опис програми
1	2	3
Shoemaker W. F. (1971)	Групове консультування (групова дискусія)	<p>Метод групового консультування розглядається як навчальна допомога, за допомогою якої вчитель-стажист або досвідчений вчитель без відриву від роботи може відчутти власний ріст і розвиток у напрямку до самоактуалізації. Групова дискусія у психологічній програмі – це спільне обговорення будь-якого питання, що дозволяє прояснити (можливо, змінити) думки, позиції та установки учасників групи в процесі безпосереднього спілкування. Автор застосовує групову дискусію з метою надання можливості учасникам побачити проблему з різних сторін (це уточнює взаємні позиції, що зменшує опір у сприйнятті нової інформації від психолога та інших членів групи), а також як спосіб групової рефлексії через аналіз індивідуальних переживань (це посилює згуртованість групи і водночас полегшує саморозкриття та особистісне зростання учасників).</p>
Pertzborn A.M. (1979)	Гештальт-терапія	<p>Гештальт-терапія — це відносно недавній підхід (Peris, Хефферлайн, Гудмен, 1951) до індивідуальної та групової психотерапії. Це інноваційна терапія, що дбає про здорову функцію людини з використанням психічної енергії, щоб закрити гештальт.</p> <p>Дослідник передбачає зростання, яке спостерігається після гештальт-терапії, що проявляє себе кількома способами, один із яких - самоактуалізація. Цей прояв визначається як процес зростання до творчого вираження, міжособистісної ефективності та повного наповнення життям і вимірюється особистісною орієнтацією, розробленою Е. Шостром (1966). Тобто головне завдання програми, розроблене на основі гештальт-терапії, не навчання, а розширення сфери прояву людини, усвідомлення нею самоїдентичності та власної досконалості, прийняття відповідальності за все, що з нею відбувається. На відміну від традиційних методів у груповій роботі, що апелюють до людської свідомості, такі програми проголошують принцип «забудь про свій розум і довіряй почуттям тут і зараз».</p> <p>Загалом гештальт-терапія у групах сприяє самоактуалізації, веде до розширення усвідомлення самих себе, посилює емпатію, збільшує глибину переживань, розвиває здатність до контакту, почуття розуміння себе іншими, автономність, зменшує відчуженість між членами груп, а також допомагає особистості перейти від залежності до самостійності та впевненості у собі.</p>

Продовження табл.3.6

1	2	3
Maturana H.R. (2006)	Моделювання (рольові ігри)	Авторська методологія, що ґрунтується на співвідношенні понять самореалізації, творчості та професійної самоорганізації. При цьому творчий потенціал розкривається в моделюванні комунікативних ситуацій, що поєднують когнітивні, культурні, професійні, комунікативні та особистісні цінності сучасного освітнього середовища. На першій стадії групової роботи ігри використовувалися як спосіб подолання напруженості учасників, як умова безболісного зняття психологічного захисту. Рольові ігри є інструментом діагностики та самодіагностики, що дозволили ненав'язливо, м'яко, легко виявити наявність труднощів у спілкуванні та серйозні психологічні проблеми. Завдяки грі інтенсифікується процес навчання, закріплюються нові поведінкові навички, вербальні та невербальні комунікативні вміння, виявляються способи оптимальної взаємодії з іншими людьми.
Кобильнік Л.М. (2007)	Тренінг	Програма стимулювання самоактуалізації особистості майбутніх психологів і педагогів. Дозволила вивчити взаємозв'язок процесу самоактуалізації особистості майбутніх фахівців з ціннісними орієнтаціями, рівнем домагань та самооцінкою. Встановлено, що для майбутніх психологів і педагогів найбільшими цінностями є сім'я, кохання, здоров'я, друзі. Менш значущими для респондентів обох груп є свобода, впевненість у собі, матеріально забезпечене життя та пізнання. Останні рангові місця займають такі цінності, як цікава робота, активне діяльне життя, творчість, краса природи та мистецтва. У студентів-психологів більшою мірою представлені якості самоактуалізуючої особистості, ніж у студентів-педагогів. Майбутні педагоги мають вищий рівень домагань, ніж майбутні психологи.
Zimmerman K., Scruggs M. (2009)	Тестування	Використовує власну методику, що базується на тестуванні ROI, тест «Учнівська оцінка турботи про вчителя» (SETC), і реалізує курс взаєморозуміння між учителем та учнями.
Frana John F. (2013)	Когнітивно-поведінковий	Заснована на теоретичній концепції самоактуалізації, когнітивно-поведінкова програма застосовує гуманістичні психологічні принципи, що сприяє розвитку зрілих навичок подолання труднощів при реструктуризації когнітивного процесу. Мета: враховувати вплив поведінки особи на інших та брати на себе відповідальність за їхні наміри та наступні дії.
Sathiyagirirajan S. (2015)	Тестування	Авторський курс, орієнтований на підвищення професійності викладача, налагодження кращої взаємодії із учнем, включає метод тестування та практичні рішення.

Продовження табл.3.6

1	2	3
Михайленко Л.М. Гріпель Д.І. (2017)	Групове косультування	Програма стимулювання самоактуалізації особистості майбутніх фахівців у процесі професійної підготовки (психологи та педагоги). Використовують курс лекцій, який дозволяє сформувати мотивовану групу учасників, вміти розкривати потенціал, сформувати вміння викликати довіру до себе, навчати сприймати рішення як початок нового ланцюга дій, навчити вмінню довіряти собі, вмінню бути різним, розуміти цінності, вмінню коригувати свою суть, здійснювати свідомий пошук рішень, проводити діагностику та самодіагностику

Джерело: складено автором на основі [63; 91; 181; 202; 210; 218; 221]

Варто зазначити, що в останні роки креативні підходи використовуються не тільки в педагогіці, але й у психології, вони орієнтовані на самоактуалізацію вчителя. В рамках нашого дослідження, з урахуванням вікових особливостей, досвіду практичної діяльності, ми вважаємо, що найбільш ефективним засобом розвитку самоактуалізації через гармонізацію сімейних взаємин є полімодальна арт-терапія, яка почала достатньо широко використовуватися як метод індивідуальної та групової терапії [27].

У практиці використовуються різні види арт-терапії: драматургія і, зокрема, її фольклорний різновид, казкотерапія, ізотерапія, перформанс, лялькотерапія, глиняна терапія, пісочна терапія та інші. Такі методи дозволяють розширити методологію формування соціально-психологічних програм з використанням практичного адаптивного методу, практичної психодіагностики та психокорекції. Як результат, це дозволяє виявити та вирішити значно більший спектр проблем, ніж у рамках оцінювання та індивідуальних комунікацій. Застосування такого методу дозволяє пізнати людину глибше і зрозуміти причини її реакції на зовнішні виклики або змоделювати майбутню поведінку в такій ситуації. При цьому в арт-терапії використовується декілька методів, які є повноцінними психодіагностичними та психокоректуючими інструментами.

Таким чином, сучасна практика використовує різні програми розвитку самоактуалізації педагога, при цьому в залежності від особливостей терапії

використовуються і підбираються найбільш релевантні з них, що здатні вирішити проблеми професійного розвитку. Основна концепція програм побудована на класичних теоріях А. Маслоу та К. Роджерса, які в основі самоактуалізації бачать задоволення базових потреб та загальну задоволеність життям, що сприяє розвитку творчого потенціалу і, як наслідок, самоактуалізації у сфері педагогіки. При цьому в умовах України не доцільно використовувати класичні методи, оскільки вони більшою мірою орієнтуються на вирішення проблем економічно забезпеченого населення. В умовах, коли заробітна плата викладача не дозволяє почуватися йому соціально захищеним, розвивати самоактуалізацію стає вкрай складно. Така терапія повинна використовувати комбіновані прийоми і бути індивідуально налаштованою під потреби педагога.

Основна терапія будується на вирішенні проблеми взаємодії із зовнішнім середовищем, тобто колегами, учнями та студентами. Такі програми будуть більш ефективними в межах індивідуальної терапії, оскільки дозволять педагогові повністю розкрити свої проблеми, не боючись осуду зі сторони інших учасників програми. При цьому доречними будуть методи відкритих запитань та деконструкції. Якщо ж будувати колективні програми, то вони повинні опиратися на методи емпатії та недирективності.

Водночас програми розвитку самоактуалізації вчителів початкової школи відсутні. Тому ми пропонуємо альтернативний підхід у соціально-психологічному розвитку учителя – полімодальна арт-терапія (включає візуальну модальність, аудіальну і тактильну), яка побудована на методах ізотерапії, пісочної терапії, ігротерапії, казкової терапії та може бути реалізованою як в індивідуальних, так і групових програмах. При цьому вона дозволяє не тільки ідентифікувати ключові проблеми, але і змодельовати подальший психологічний розвиток вчителя початкової школи.

3.2. Розробка соціально-психологічної програми розвитку самоактуалізації через гармонізацію сімейних взаємин засобами полімодальної арт-терапії

Проведене нами емпіричне дослідження дало змогу виділити серед умов, що сприяють самоактуалізації особистості вчителя початкової школи додаткову умову – гармонійні сімейні взаємини. Для перевірки гіпотези про те, що ця умова дійсно має виражений особистісно-розвиваючий потенціал, нами була розроблена програма, в якій реалізовані характерні для сімей вчителів початкової школи специфічні умови:

- спільне проведення дозвілля;
- досвід спільних переживань;
- досвід подолання конфліктних ситуацій;
- групова динаміка взаємовідносин.

Формувальний етап експерименту було спрямовано на перевірку гіпотези про те, що гармонізація сімейних взаємин за допомогою полімодальної арт-терапії, яка включає візуальну модальність, аудіальну і тактильну, вплине на розвиток самоактуалізації. Тому одним з елементів психолого-педагогічного супроводу вчителів початкової школи можна вважати розроблену нами експериментальну програму розвитку самоактуалізації через гармонізацію сімейних взаємин, реалізація якої здійснюється психологами.

Необхідно відмітити, що на сьогоднішній день, питання, пов'язане з актуальністю вирішення проблем сімейних взаємин, що впливають на психологічне та фізичне благополуччя батьків та дітей, є одним із важливих у рамках державної політики збереження здоров'я нації в Україні.

Проблемою сімейних взаємин займаються вчені та практики соціологічного, психологічного та психотерапевтичного спрямування А.Я. Бондарчук [21], О.М. Васильченко [25], О.А. Корман [72], Н.О. Лященко

[81] та ін. Вивчаються їх різні сфери: особливості особистості батьків, особливості виховання дитини та ставлення до неї батьків, характерні особливості особистості дитини як результат сімейних впливів тощо.

Однією з ефективних форм психолого-корекційної роботи з сім'єю є організація міжсімейних профілактичних груп, що належать до сімейної психотерапії та які прийнято називати подружніми й дитячо-батьківськими. Робота в таких групах будується на принципах терапії творчістю, що включає полімодальну арт-терапію: візуальну модальність (ізотерапія, пісочна терапія, кольорова терапія), аудіальну (казкотерапія), тактильну (ігрова).

Теоретико-методологічною основою для розробки та реалізації програми стали концепції гуманістичної психології Л. Брайдвел [212], А. Маслоу [201], К. Роджерса [215], М. Уаба [236], програми та посібники Т.М. Голованова [34], Л.М. Кобильнік [63], Х.Р. Матурана [202], Л.М. Михайленко [91], С. Сатіягіріраджан [218], Н.В. Старинської [132]. Ця програма включає групові дискусії, дидактичні та сюжетно-рольові ігри з елементами психологічного тренінгу, створені з метою зміни емоційного стану дорослих і дітей.

Наша програма спрямована на роботу із вчителями початкової школи з низькими показниками за шкалами самоактуалізації та знаходяться у категоріях, які офіційно не подають на розлучення, проживають спільно, але відчують незадоволеність подружніми взаєминами, обумовлену внутрішніми конфліктами та протиріччями, що, у свою чергу, пов'язано з соціальними змінами образу сім'ї та образу кожного члена окремо.

Основною метою цієї програми є створення умов для прояву властивостей особистості, які сприяють ефективному розкриттю її потенційних можливостей, подальшому особистісному зростанню через гармонізацію сімейних взаємин засобами полімодальної арт-терапії.

У ході реалізації програми необхідно вирішити низку наступних завдань:

- розширити можливості самоактуалізації;
- підвищити рівень особистісної зрілості;
- формувати мотивацію до збереження та розвитку сім'ї;
- допомогти в усвідомленні гендерних стереотипів та зміни сприйняття сімейних ролей у подружніх взаєминах;
- сприяти формуванню сімейних правил та норм для ефективної сімейної взаємодії;
- ознайомити з ефективними стилями та методами виховання, психологічними віковими особливостями дітей та підлітків;
- покращити розуміння батьками власної дитини, особливостей та закономірностей її розвитку;
- вдосконалити вміння дорослих та дітей розуміти й передавати емоційні стани свої та оточуючих людей;
- надати емоційну підтримку батькам, які мають проблеми у вихованні дітей;
- навчити нових способів взаємодії у сім'ї;
- сприяти в розвитку комунікативної компетентності;
- підвищити соціальну адаптацію учасників.

Основні етапи програми формувального експерименту з передбачуваними результатами наведені у табл.3.7.

Таблиця 3.7 – Програма формувального експерименту

Етапи експерименту	Зміст експериментальної роботи	Результат
1	2	3
Організаційний	Контент-аналіз науково-методичної літератури. Розробка програми, підготовка необхідних умов її реалізації. Підбір методів та методик для відстеження динаміки самоактуалізації та сімейних взаємин особистості.	Затвердження програми, визначення місця та графіку роботи з вчителями початкової школи, батареї методик дослідження самоактуалізації та сімейних взаємин особистості.

Продовження табл.3.7

1	2	3	4
Основний	Діагностичний	Первинна діагностика самоактуалізації та сімейних взаємин особистості в експериментальній та контрольній групах, спостереження сімей.	Експериментальні дані психологічного обстеження. Кількісний та якісний аналіз показників самоактуалізації та сімейних взаємин вчителів початкової школи.
	Корекційний	Реалізація соціально-психологічної програми: групова робота з вчителями початкової школи та їх дітьми.	Суб'єктивний досвід подолання конфліктних ситуацій, переживань, групової динаміки взаємин, особистісне зростання.
	Повторної діагностики	Вторинна діагностика самоактуалізації та сімейних взаємин особистості в контрольній та експериментальній групах.	Експериментальні дані повторного психологічного обстеження.
Завершальний	Обробка даних, зіставлення відповідності результатів експерименту із завданнями, аналіз досягнутого. Отримання зворотного зв'язку, спостереження сімей.	Аналіз динаміки самоактуалізації та сімейних взаємин особистості в експериментальній та контрольній групах. Коригування змісту програми.	

Джерело: авторська розробка

В основу програми закладено психологічні принципи:

- особистісна орієнтованість – спрямованість пропонованого матеріалу на особистісні особливості батьків та їх дітей;
- проблемність запропонованих завдань – постановка задач проблемного характеру, орієнтованих на актуалізацію знань та досвіду учасників;
- рефлексивна спрямованість завдань – усвідомлення, аналіз учасниками свого досвіду, переживань;
- системність – формування та включення нових умінь та навичок у практичну діяльність батьків та їх дітей;
- діяльнісний принцип – організація активної діяльності батьків та їх дітей, під час якої складаються умови для формування позитивних емоційних станів та міжособистісного спілкування;

- комплексність – включення до програми різноманітних прийомів та методів формування конструктивної поведінки батьків та дітей. По-перше, гармонізація здійснювалася як у батьківській групі, так і шляхом проведення спільної сімейної терапії (батьки – діти); по-друге, комплексне використання візуальної, аудіальної, тактильної модальності в арт-терапевтичному процесі дозволяє одночасно впливати на всі структурні компоненти подружніх (когнітивний, емоційний та поведінковий) й дитячо-батьківських взаємин: когнітивний, емоційний, ціннісно-смысловий та поведінковий.

Побудова соціально-психологічної програми відповідно до зазначених принципів забезпечує соціальну спрямованість впливу та соціалізацію учасників.

Кожне заняття складається з 3 частин: вступна, що містить ритуали привітання та вправи, спрямовані на зняття емоційної напруги у групі, сприяє створенню атмосфери групової довіри та прийняття; основна частина, спрямована на реалізацію основної мети заняття; заключна частина, яка передбачає підбиття підсумків, рефлексію заняття.

У роботі з батьками заняття включало ще одну частину – обговорення домашнього завдання, яке виконувало найважливішу функцію – було сполучною ланкою між заняттями.

Логіка побудови заняття полягала у наступному: кожне заняття включало спеціально підібраний комплекс, що складався з ізотерапії/пісочної терапії, казкотерапії та ігротерапії, за допомогою яких здійснювався вплив на усі компоненти подружніх та дитячо-батьківських взаємин: когнітивний, емоційний, поведінковий. При цьому було важливо, щоб гра, казка та арт-терапевтичний продукт (малюнок на папері або картина на піску) на кожному занятті були об'єднані єдиним сюжетом, плавно перетікаючи один в одного, тим самим посилюючи один одного, що сприяло позитивній зміні основних сфер особистості всіх учасників психокорекції.

Для порівняння можливості підвищити показники за шкалами самоактуалізації вчителів початкової школи у формувальній частині дослідження взяли участь 60 респондентів, яких було поділено на дві експериментальні групи (30 осіб) (ЕГ1 – респонденти з показниками психічна та статистична норма; ЕГ2 – з порушеннями) та дві контрольні (30 осіб) (КГ1 – респонденти з показниками психічна та статистична норма; КГ2 – з порушеннями). У кожній експериментальній групі реалізовувалася програма розвитку самоактуалізації вчителів початкової школи через гармонізацію сімейних взаємин засобами полімодальної арт-терапії.

У травні-червні 2022 року на базі Вінницького ліцею №11 відбувалася реалізація соціально-психологічної програми розвитку самоактуалізації через гармонізацію сімейних взаємин. Програма тренінгу розрахована на 32 години, розподілених на 16 зустрічей, які організовувалися впродовж 2 місяців по два рази на тиждень. Час проведення занять з вчителями та їх чоловіками – 2 години; спільні заняття «батьки – діти» – 2 години; групові заняття лише з вчителями – 2 години.

Основні методи роботи, що використовуються у програмі:

- групові дискусії;
- ігрові міні-тренінги;
- сюжетно-рольові та дидактичні ігри;
- візуалізація;
- шерінг;
- ізотерапія;
- вправи, спрямовані на усунення тривожності у дітей через спільну діяльність із батьками;
- кольоротерапія;
- маскотерапія;
- пісочна терапія.

Полімодальна арт-терапія використовується нами як головний методичний прийом розвитку рефлексії, а значить і зміни ціннісних орієнтацій учасників; шерінг (від англ share ділитися) – допоміжний, у кінці кожного заняття вчителі діляться почуттями, думками, відчуттями.

Заняття структуровані таким чином:

1. Вітання, налаштування на групову форму роботи, подолання зайвої емоційної напруги та створення довірливих взаємин у групі (10-15 хв).

2. Міні-дискусія до теми (15-20 хв).

3. Корекційно-розвивальний блок: техніки та вправи з використанням полімодальної арт-терапії (45-55 хв).

5. Рефлексія учасників у кінці заняття (10-15 хв).

6. Підбиття підсумків заняття (5-10 хв).

7. Подяка та ритуал прощання (3-5 хв).

Можливості впливу сімейних взаємин на самоактуалізацію вчителя початкової школи визначаються наявністю фасилітуючих психолого-педагогічних умов виховання, що включають гуманістично-орієнтований світогляд батьків; їх спрямованість на власну самоактуалізацію та прагнення до створення сприятливого психологічного клімату в сім'ї, заснованого на конгруентності, діалогічній комунікації, допомозі у вільному виборі шляху розвитку.

Структура програми: логіка побудови соціально-психологічної програми передбачала виділення у ній трьох блоків. Основна мета першого блоку: гармонізація подружніх взаємин – визнання неповторності та унікальності особистості кожного члена сім'ї; визнання внутрішньосімейного клімату сім'ї умовою становлення самоактуалізуючої особистості; визнання діалогічної комунікації найпродуктивнішим способом спілкування. Тобто під гармонізацією сімейних взаємин розуміємо приведення в стан взаємної узгодженості, рівноваги, взаємної відповідності, задоволення потреб та особистісної взаємодії чоловіка та дружини. Основними умовами

гармонізації є: прийняття цінності шлюбу як форми сім'ї; усвідомлення себе чоловіком та дружиною; усвідомлення цінності та вибору чоловіка/дружини (вірність, дбайливе ставлення); сексуальна сумісність; усвідомлення власних потреб; сумісність характерів, темпераментів; вміння подружжя підтримати стан любові один до одного (емпатії, поваги); тепле емоційне спілкування, прийняття, порозуміння, емоційна підтримка, вміння вислухати та донести у розмові свої індивідуальні потреби, що залежить, у тому числі, від самоствалення; розподіл та виконання ролей, прояв у них ініціативи щодо ведення загального побуту, матеріального забезпечення сім'ї, вміння доповнювати та замінити один одного; наявність спільних цінностей та поглядів на життя. Можна узагальнити, що основними чинниками гармонізації подружніх взаємин будуть чинники, що включають емоційний компонент, когнітивний, поведінковий, аналогічно до компонентів сімейної самосвідомості. Ці аспекти припускають узгодження подружжя та їх індивідуальний гармонійний стан у таких сферах, як психоемоційно-біологічна сумісність (темперамент, сексуальність, індивідуальність та сумісність характерів), вміння надати емоційну підтримку, вміння підтримувати позитивний настрій, стан кохання у себе та партнера; ролі та рольові очікування від партнера (розуміння свого місця в сім'ї, усвідомлення своїх потреб та прийняття потреб іншого, розподіл обов'язків, уміння домовитися, взаємозамінність та взаємодоповнюваність партнерів), а також єдність цінностей, повага та визнання цінностей та особливостей особистості чоловіка (дружини).

На підставі того, що чинники гармонізації взаємин, за винятком біологічної складової, є відображенням компонентів сімейної самосвідомості і можуть усвідомлюватися як індивідуальна психологічна реальність кожним із подружжя, сімейна самосвідомість є фактором гармонізації сімейних взаємин.

Блок 1. Моя сім'я. За результатами кореляційного аналізу було встановлено, що найбільший зв'язок із самоактуалізацією мають такі показники сімейних взаємин, як: задоволеність шлюбом; рольові очікування та домагання в шлюбі, фасилітуюча діалогічна комунікація, що у сукупності становлять сімейну самосвідомість. Тому робота із сімейною самосвідомістю – гармонізація внутрішньосімейних взаємин: допомога в усвідомленні гендерних стереотипів та зміни сприйняття сімейних ролей у подружніх взаєминах; навчання конструктивних способів виходу із конфлікту:

- на когнітивному рівні: неадекватний образ Я як члена сім'ї, негативне сприйняття власного образу, незадоволеність розподілом сімейних ролей (30%);

- на емоційному рівні: зниження рівня задоволеності шлюбом (70%), завищена чи занижена самооцінка з низьким рівнем аутосимпатії та самоприйняття;

- на поведінковому рівні: відсутність взаєморозуміння та довірливості спілкування з чоловіком (80%).

Роботу з уявленнями про себе як про члена сім'ї, диференціація образу Я, формування позитивного образу Я як члена сім'ї, розтотожнення сімейної самосвідомості зі стереотипами суспільства дозволили досягти вправи «Асоціації», «Живий дім».

Також робота велася у напрямі усвідомлення сімейних цінностей і перспектив розвитку взаємин, з цією метою у програмі знайшли своє місце вправи «Дерево сімейних цінностей», «Сімейні правила».

Міні-дискусії є невід'ємною частиною роботи в групі, вони дозволяють кожному учаснику відчувати важливість та цінність власної думки з питань сім'ї, що сприяє формуванню аутосимпатії та самоповаги. У програму включені такі міні-дискусії, як «Я та мій партнер», «Етапи діалогічної взаємодії у вирішенні конфліктних ситуацій», «Цінності – об'єднують чи роз'єднують подружжя?».

Основним завданням психокорекції в батьківській групі було створення умов для усвідомлення батьками особливостей свого емоційного ставлення до партнера; переусвідомлення життєвого досвіду, усвідомлення його цінності; стабілізації психоемоційної сфери (послаблення тривожних, депресивних проявів); подолання почуття самотності.

Так, ізотехніка «Гомункулус» (зафарбовування фігури людини) у багатьох викликала здивування, що від такого «дитячого» заняття можна отримати задоволення. Техніка портрета, коли кожен зображував свого сусіда у символічному, образному вигляді, використовуючи ті кольори, які найбільше підходять йому, вийшла швидше компліментарною. При цьому варто зазначити, що ця техніка дозволила їм передати один одному інформацію, яка відноситься не до поверхневого, а до особистісного, глибшого рівня.

На одному із занять пропонувалося зазирнути всередину себе та відповісти на запитання: «Хто Я?», «Яка Я?», «Яке моє майбутнє?».

Казкотерапія допомогла учасникам групи дати оцінку своєї ролі в сім'ї та житті, усвідомити взаємини з партнером та вийти на новий рівень взаємовідносин.

Блок 2. Я і моя дитина (підвищення батьківської компетентності) – корекція взаємин батьків та дітей: покращення розуміння батьками власної дитини, прийняття особливостей та закономірностей її розвитку, зміцнення впевненості батьків у своїх виховних можливостях.

За результатами кореляційного аналізу було встановлено наступні зв'язки дитячо-батьківських взаємин з емоційним станом дитини: чим вищий рівень батьківської обізнаності (компетентності), тим більш позитивним є ставлення дитини до життєвої ситуації, тим вищий рівень її спокою і нижчий рівень тривоги; тим нижча директивність батька та ворожість матері у сприйнятті дитини; тим вищий рівень прийняття з боку батька та націленість на кооперацію; тим нижча вираженість тенденцій до авторитарної

гіперсоціалізації, ігнорування потреб дитини та нестійкого стилю виховання. Іншими словами, чим вищий рівень педагогічної спроможності та особистісних якостей батька, необхідних для виконання батьківської ролі, тим більш гармонійним, приймаючим і стійким є стиль виховання, тим більше батько готовий до співпраці з дитиною та врахування її потреб і тим більш благополучним є емоційний стан дитини.

У зв'язку з цим виникає необхідність поетапної роботи з формування кожного компонента, що входить до структури батьківської компетентності.

Формування когнітивного компонента батьківської компетентності передбачає структурування системи переконань, уявлень та знань батьків про психологію дітей різного віку, основи психології сім'ї та сімейного виховання, про батьківство як феномен, ефективні стратегії взаємодії з дітьми. На наш погляд, психологічними механізмами формування даного компонента можуть виступати усвідомлення власної батьківської позиції, батьківських очікувань; розуміння специфіки вікових та індивідуальних особливостей дитини, що впливають на її поведінку та діяльність; рефлексія – механізм усвідомлення та аналізу себе як батька, своїх виховних функцій, своєї поведінки у взаємодії із дітьми. Ми припускаємо, що включення цих механізмів у роботу з батьками дозволить скоригувати образ батьківства та вибудувати певну модель оптимального виховного потенціалу сім'ї, що базується на педагогічних та психологічних знаннях та уявленнях батьків.

Емоційний компонент, що включає оціночне ставлення до себе, як до батька, батьківських функцій, своєї поведінки та взаємин у сім'ї, загальне емоційне тло у взаємодії з дитиною, найбільш повно представлений у єдності механізмів підтримки мотивації та інтересу до процесу батьківства, до освоєння та застосування на практиці психологічних знань та умінь. Ключове завдання – сформувати потребу в придбанні та розвитку батьківської компетентності, а також інтерес до психологічних аспектів сімейного виховання. На наш погляд, позитивні емоції, пов'язані з батьківством,

бажання батьків стати ефективнішими допоможе уникнути низки конфліктних ситуацій у взаєминах з дітьми, забезпечить більш грамотне реагування на складні ситуації сімейної взаємодії, посилить їхню віру у власні потенційні можливості та успіхи.

Реалізація процесу формування поведінкового компонента передбачає відпрацювання умінь та навичок на основі механізму навчання, як прийняття та тренування в ході занять способів та прийомів ефективної взаємодії й підтримки зв'язку з дитиною, використання ефективних виховних стратегій, реалізації здобутих психологічних знань у поведінці. Таким чином, нами емпірично було встановлено, що батьківська компетентність дійсно взаємопов'язана з емоційною саморегуляцією та дитячо-батьківськими взаєминами.

Забезпечення батьків інформацією про психологію дітей різного віку, основи психології сім'ї та сімейного виховання, батьківство як феномен, ефективні стратегії взаємодії з дітьми сприяло проведення міні-тренінгу «Вікові особливості психічного розвитку дитини». Роботу з емоційним компонентом щодо усвідомлення своєї поведінки та аналіз взаємин у сім'ї, загального емоційного середовища у взаємодії з дитиною найбільш повно розкривають такі техніки та вправи, як «Сім'я на піску», «Колаж», казка «Фіолетове кошения». На поведінковому рівні психологічна робота побудована з використанням таких вправ, як «Герб сім'ї», «Ми – разом».

Також кореляційний аналіз дає підстави стверджувати, що на розвиток самоактуалізації впливає емпатична наповненість.

Блок 3. Я сама (розвиток емоційної саморегуляції, підвищення комунікативної компетентності, розвиток навичок соціальної поведінки) – корекція ставлення до «Я» (до себе): формування адекватної самооцінки, придбання впевненості у собі, прийняття внутрішнього «Я», навчання прийомів саморегуляції свого емоційного стану, усвідомлення важливості спілкування для створення сприятливої сімейної атмосфери, розширення

діапазону комунікативних можливостей, розвиток мовної креативності, посилення здатності до ведення діалогу.

Зміст соціально-психологічної програми розвитку самоактуалізації через гармонізацію сімейних взаємин засобами полімодальної арт-терапії відображено у додатку Г'.

На підставі аналізу наукових публікацій, проведеного кореляційного та факторного аналізу ми припустили, що робота із сімейною самосвідомістю; підвищенням батьківської, комунікативної, соціальної компетентностей; розвитком емоційної саморегуляції за допомогою програми групового психологічного консультування на основі полімодальної арт-терапії сприятиме гармонізації подружніх та дитячо-батьківських взаємин, що у свою чергу зумовить розвиток самоактуалізації вчителів початкової школи.

3.3. Результати впровадження соціально-психологічної програми розвитку самоактуалізації через гармонізацію сімейних взаємин засобами полімодальної арт-терапії

Контрольний етап експерименту було спрямовано на виявлення ефективності реалізованої програми розвитку самоактуалізації через гармонізацію сімейних взаємин. До експериментальної та контрольної групи увійшли сім'ї вчителів початкової школи, які брали участь у констатувальному експерименті.

Звернемося до аналізу результатів, отриманих після корекційних заходів із використанням полімодальної арт-терапії. При поданні емпіричних даних та їх аналізі ми дотримувалися тієї ж логіки, яка була при описі результатів констатуючого етапу експерименту, з додаванням порівняльного аналізу між групами до і після експерименту.

Для перевірки ефективності програми підвищення самоактуалізації вчителів початкової школи через гармонізацію сімейних взаємин була

проведена друга психодіагностика із застосуванням того ж комплексу методик. Потім отримані результати були зіставлені з результатами першого вимірювання. Застосовувався критерій U-Мана-Уїтні для двох залежних (пов'язаних) вибірок. Згідно з отриманими даними, після реалізації програми у вибірці спостерігаються такі позитивні зміни (рівень значущості відмінностей $p=0,01$):

- з боку батьків: покращення емоційного стану та бажання залишатися членом сім'ї; позитивне ставлення до статусу чоловіка та дружини; розширення усвідомлення як члена сім'ї; підвищення рівня аутосимпатії, прийняття дитини, формування прагнення до кооперації з нею, зниження рівня симбіозу та авторитарної гіперсоціалізації, формування оптимального ставлення до невдач дитини, зниження виразності таких порушень у виховному стилі, як гіперпротекція, гіпопротекція, ігнорування потреб, надмірність вимог (обов'язків), надмірність санкцій, нестійкість стилю виховання, виховна невпевненість батьків. Крім того, знизиться виразність переваги чоловічих якостей (особливо у батьків дівчаток) та жіночих якостей (особливо у батьків хлопчиків). Стратегія сімейного виховання загалом має наблизитися до демократичного типу;

- з боку дітей: підвищення оцінок батьківської компетентності, зниження сприйняття директивності та ворожості батька, ворожості та автономності матері, покращення ставлення дитини до життєвої ситуації, підвищення рівня тону, розкутості, спокою, стійкості емоційного тону; зниження тривоги.

Оцінку достовірності результатів дослідно-експериментальної роботи ми провели за допомогою методів статистичного аналізу даних. Як приклад, наведемо перевірку достовірності результатів вхідного і підсумкового контролю вчителів початкової школи експериментальної та контрольної груп.

Статистична обробка результатів експерименту проводилась нами в середовищі мови програмування R. Для перевірки застосування параметричного однофакторного дисперсійного аналізу ми здійснили перевірку даних на нормальність і однорідність.

Перевірку на належність отриманих вибірок (результати експериментальних і контрольних груп) нормальному розподілу ми провели на основі візуального аналізу і формальних тестів. Візуальну оцінку ми зробили за допомогою вивчення емпіричного розподілу експериментальних груп на початок експерименту.

Для формальної перевірки підпорядкованості даних нормальному закону розподілу ми провели статистичні тести: Андерсона-Дарлінга, Крамерафон Мізеса, Колмогорова-Смирнова і Шапіро-Франсія. Даними критеріями ми перевіряли гіпотезу H_0 : «Дані підпорядковані нормальному розподілу» проти альтернативи H_1 - « H_0 неправильна». Результати тестів на перевірку нормальності даних в експериментальній групі на початок експерименту представлені в табл. 3.8.

Таблиця 3.8 – Перевірка нормальності даних в ЕГ1 і ЕГ2 на початок експерименту

Тест	Статистика тесту	p-value	Рівень значущості α	Висновок
Тест Андерсона - Дарлінга	$A = 0.66085$	0.8259	0.01	приймаємо гіпотезу H_0 про нормальність розподілу
Тест Крамера - фон Мізеса	$W = 0.09589$	0.1266	0.01	приймаємо гіпотезу H_0 про нормальність розподілу
Тест Колмогорова - Смирнова	$D = 0.06812$	0.162	0.01	приймаємо гіпотезу H_0 про нормальність розподілу
Тест Шапіро -Франсія	$W = 0.98075$	1.0656	0.01	приймаємо гіпотезу H_0 про нормальність розподілу

Джерело: складено автором за матеріалами дослідження

Аналізуючи результати тестів, можна відзначити, що отримане значення p -value для кожного тесту вище фіксованого рівня значущості, отже, на рівні значущості 0.01 немає підстави відхиляти гіпотезу H_0 про нормальність розподілу даних в експериментальних групах на початок експерименту.

Аналогічну роботу ми провели для даних контрольних груп на початку експерименту (табл. 3.9).

Таблиця 3.9 - Перевірка нормальності даних у КГ1 і КГ2 на початок експерименту

Тест	Статистика тесту	p-value	Рівень значущості α	Висновок
Тест Андерсона - Дарлінга	$A = 0.69777$	1.06686	0.01	приймаємо гіпотезу H_0 про нормальність розподілу
Тест Крамера - фон Мізеса	$W = 0.10571$	0.19267	0.01	приймаємо гіпотезу H_0 про нормальність розподілу
Тест Колмогорова - Смирнова	$D = 0.075773$	0.07699	0.01	приймаємо гіпотезу H_0 про нормальність розподілу
Тест Шапіро -Франсія	$W = 0.9823$	0.99236	0.01	приймаємо гіпотезу H_0 про нормальність розподілу

Джерело: складено автором за матеріалами дослідження

Візуальний аналіз і результати формальних тестів даних контрольних груп на початок експерименту також підтверджують відповідність даних у контрольних групах на початок експерименту нормальному розподілу.

Потім ми перевірили умову застосування класичного дисперсійного аналізу щодо однорідності вибірових даних. Для перевірки однорідності ми застосували статистичні тести, результати яких представлені в табл. 3.10. Дані тести перевіряють гіпотезу $H_0: \sigma_1^2 = \sigma_2^2$, тобто вибірки однорідні, при альтернативній гіпотезі $H_1: \sigma_1^2 \neq \sigma_2^2$.

Таблиця 3.10 – Перевірка однорідності даних на початок експерименту

Тест	Статистика тесту	p-value	Рівень значущості α	Висновок
Тест Бартлетта	0.1224	0.7264	0.01	приймаємо гіпотезу H_0
Тест Левена	0.0874	0.7677	0.01	приймаємо гіпотезу H_0
Тест Флігнера-Кіліна	0.1635	0.686	0.01	приймаємо гіпотезу H_0
Тест Фішера	0.9391	0.9412	0.01	приймаємо гіпотезу H_0

Джерело: складено автором за матеріалами дослідження

У всіх тестах p-value значно перевищує фіксований рівень значущості, тому ми можемо зробити висновок, що дані КГ1 і КГ2 та ЕГ1, ЕГ2 на початок експерименту розподілені однорідно.

Оскільки за результатами застосування класичного дисперсійного аналізу ми отримали виконання умов нормальності і однорідності, то можна використовувати для оцінки результативності психологічного дослідження критерії параметричного дисперсійного аналізу, наприклад, U-критерій Манна-Уїтні для порівняння незалежних вибірок експериментальних і контрольних груп на початок та кінець експерименту. Нульова гіпотеза H_0 , яка перевірялася за допомогою U-критерія Манна-Уїтні, полягала в тому, що немає статистично достовірних відмінностей у значеннях результатів вчителів початкової школи експериментальних і контрольних груп, при альтернативі H_1 : «існують статистично достовірні відмінності в значеннях результатів вчителів у контрольних й експериментальних групах».

Відповідно до аналізу змін в когнітивному компоненті сімейної самосвідомості, зокрема узгодженості сімейних ролей, виявлено наступне (табл.3.11).

Таблиця 3.11 – Показники вираження когнітивного компонента сімейної самосвідомості в учасників експериментальних (ЕГ1, ЕГ2) та контрольних (КГ1, КГ2) групах після проведення експерименту

	ЕГ1	КГ1	ЕГ2	КГ2
Узгодженість сімейних ролей	$n_1=15$ $n_2=15$ T_1 (сума рангів ЕГ1)=322 T_1 (сума рангів КГ1)=143 $U_{\text{факт}} = (n_1 \cdot n_2 + n_1 \cdot (n_1 + 1) / 2 - T)$ (з найбільшим значенням) $U_{\text{факт}}=23$ $U_{\text{кр}}=56$ $U_{\text{факт}} < U_{\text{кр}}$		$n_1=15$ $n_2=15$ T_1 (сума рангів ЕГ1)=309 T_1 (сума рангів КГ1)=156 $U_{\text{факт}} = (n_1 \cdot n_2 + n_1 \cdot (n_1 + 1) / 2 - T)$ (з найбільшим значенням) $U_{\text{факт}}=36$ $U_{\text{кр}}=56$ $U_{\text{факт}} < U_{\text{кр}}$	

Джерело: складено автором за матеріалами дослідження

Після проходження психологічної роботи із сімейною самосвідомістю всі учасники групи відзначили покращення емоційного стану та бажання залишатися членом сім'ї ($U_{\text{факт}} < U_{\text{кр}}$). З'явилося позитивне ставлення до статусу чоловіка та дружини. Також відзначили розширення усвідомлення себе як члена сім'ї.

Відповідно до аналізу змін в емоційному компоненті сімейної самосвідомості, зокрема рівня задоволеності шлюбом, виявлено наступне (табл. 3.12).

Таблиця 3.12 – Показники вираження емоційного компонента сімейної самосвідомості в учасників експериментальних (ЕГ1, ЕГ2) та контрольних (КГ1, КГ2) груп після проведення експерименту

	ЕГ1	КГ1	ЕГ2	КГ2
Задоволеність шлюбом	$n_1=15$ $n_2=15$ T_1 (сума рангів ЕГ1)=320,5 T_1 (сума рангів КГ1)=144,5 $U_{\text{факт}} = (n_1 \cdot n_2 + n_1 \cdot (n_1 + 1) / 2 - T)$ (з найбільшим значенням) $U_{\text{факт}}=24,5$ $U_{\text{кр}}=56$ $U_{\text{факт}} < U_{\text{кр}}$		$n_1=15$ $n_2=15$ T_1 (сума рангів ЕГ1)=319 T_1 (сума рангів КГ1)=146 $U_{\text{факт}} = (n_1 \cdot n_2 + n_1 \cdot (n_1 + 1) / 2 - T)$ (з найбільшим значенням) $U_{\text{факт}}=26$ $U_{\text{кр}}=56$ $U_{\text{факт}} < U_{\text{кр}}$	

Джерело: складено автором за матеріалами дослідження

Із 30 осіб, які пройшли програму, рівень задоволеності шлюбом змінився у 100%. Відповідно до обчислень U-критерія Манна-Уїтні значні зміни за шкалою «задоволеність шлюбом» відбулися, оскільки ($p = 0,01$; $U = 24,5$ – для ЕГ1, КГ1; $p = 0,01$; $U = 26$ – для ЕГ2, КГ2).

Це говорить про статистично достовірні відмінності у значеннях результатів вчителів у контрольних й експериментальних груп після проведення експерименту, тобто рівень суб'єктивного відчуття благополуччя, гармонійності подружніх взаємин підвищився і виник внаслідок психологічної роботи з сімейною самосвідомістю.

Відповідно до аналізу змін у поведінковому компоненті сімейної самосвідомості, зокрема рівня фасилітуючої діалогічної комунікації, виявлено наступне (табл. 3.13).

Таблиця 3.13 – Показники вираження поведінкового компонента сімейної самосвідомості в учасників експериментальних (ЕГ1, ЕГ2) та контрольних (КГ1, КГ2) груп після проведення експерименту

	ЕГ1	КГ1	ЕГ2	КГ2
Фасилітуюча діалогічна комунікація	$n_1=15$ $n_2=15$ T_1 (сума рангів ЕГ1)=342 T_1 (сума рангів КГ1)=123 $U_{\text{факт}} = (n_1 \cdot n_2 + n_1 \cdot (n_1 + 1)) / 2 - T$ (з найбільшим значенням) $U_{\text{факт}}=3$ $U_{\text{кр}}=56$ $U_{\text{факт}} < U_{\text{кр}}$		$n_1=15$ $n_2=15$ T_1 (сума рангів ЕГ1)=334 T_1 (сума рангів КГ1)=131 $U_{\text{факт}} = (n_1 \cdot n_2 + n_1 \cdot (n_1 + 1)) / 2 - T$ (з найбільшим значенням) $U_{\text{факт}}=11$ $U_{\text{кр}}=56$ $U_{\text{факт}} < U_{\text{кр}}$	

Джерело: складено автором за матеріалами дослідження

З боку чоловіків з'явилася легкість спілкування та підвищилася довірливість спілкування. Жінки відзначають покращення взаєморозуміння та відкритості з боку чоловіка, «з'явилися теми для спілкування, загальні плани», «вийшло домовитися», «почала просити допомоги у чоловіка». Жінки відзначають підвищення рівня саморозуміння, самоповаги, розкриття

творчих здібностей «хочеться співати, малювати, танцювати» ($p = 0,01$; $U = 3$ – для ЕГ1, КГ1; $p = 0,01$; $U = 11$ – для ЕГ2, КГ2).

Також у процесі інтенсивної групової роботи батькам було надано інформацію про закономірності психологічного розвитку дітей, ефективні методи сімейного виховання, поширені батьківські помилки та їх наслідки, а також відбувалася реалізація отриманих знань практично, під час різноманітних арт-терапевтичних вправ.

Крім того, ми досягнули такого важливого результату, як рефреймінг образу дитини у сприйнятті батьків. Батьки, які брали участь у заходах програми, стали сприймати своїх дітей більш позитивно, навчилися бачити їхні переваги та потреби, розуміти причини, що стоять за епізодами небажаної поведінки. Перераховані зміни позначилися на шкалах самоактуалізації, показники за якими стали значно вищими.

Так, спостереження за батьками дозволило виявити зміни у когнітивному компоненті батьківської компетентності, в контексті оціночного ставлення до дитини (табл.3.14-3.15).

Таблиця 3.14 – Типи батьківського ставлення в експериментальній та контрольній групах до формульованого етапу експерименту

Тип ставлення до дитини	Середнє значення		Розрахунок U-критерія Манна-Уїтні			Середнє значення		Розрахунок U-критерія Манна-Уїтні		
	До		До			До		До		
	КГ1	ЕГ1	T1 (сума рангів ЕГ1)	T2 (сума рангів КГ1)	$U_{\text{факт}}$ ($n_1 \cdot n_2 + n_1 \cdot (n_1 + 1) / 2 - T$ (з найбільшим значенням))	КГ2	ЕГ2	T1 (сума рангів ЕГ2)	T2 (сума рангів КГ2)	$U_{\text{факт}}$ ($n_1 \cdot n_2 + n_1 \cdot (n_1 + 1) / 2 - T$ (з найбільшим значенням))
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Прийняття	14,6	16,4	209	256	89	18,2	19,3	251,5	213,5	93,5
Знехтування	5,3	5,5	247,5	217,5	97,5	3,3	3,4	245,5	219,5	99,5
Кооперація (низькі бали)	2,4	2,5	246,5	218,5	98,5	9,1	8,7	213,5	251,5	93,5
Симбіоз (низькі бали)	1,5	1,6	236	229	109	1,2	1,3	215,5	249,5	95,5
Авторитарна гіперсоціалізація (високі бали)	6,9	7,0	230	235	110	6,7	6,6	221	244	101

Продовження табл. 3.14

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Маленький невдаха (високі бали)	6,6	6,7	232	233	112	7,0	6,9	229	236	109
n_1	15	-	-	-	-	15	-	-	-	-
n_2	-	15	-	-	-	-	15	-	-	-
$U_{кр}$			56					56		

Джерело: складено автором за матеріалами дослідження

Таблиця 3.15 – Типи батьківського ставлення в експериментальній та контрольній групах після формувального етапу експерименту

Тип ставлення до дитини	Середнє значення		Розрахунок U-критерія Манна-Уїтні			Середнє значення		Розрахунок U-критерія Манна-Уїтні		
	До					До				
	КГ1	ЕГ1	T1 (сума рангів ЕГ1)	T2 (сума рангів КГ1)	$U_{факт}$ ($n_1 \cdot n_2 + n_1 \cdot (n_1 + 1) / 2 - T$ (з найбільшим значенням))	КГ2	ЕГ2	T1 (сума рангів ЕГ2)	T2 (сума рангів КГ2)	$U_{факт}$ ($n_1 \cdot n_2 + n_1 \cdot (n_1 + 1) / 2 - T$ (з найбільшим значенням))
Прийняття	15,1	28,6	336,5	128,5	8,5	10,4	24,6	335,5	129,5	9,5
Знехтування	7,3	17,4	330,5	134,5	14,5	5,2	16,4	336	129	9
Кооперація (низькі бали)	2,2	6,5	315	150	30	1,3	6,8	340,5	124,5	4,5
Симбіоз (низькі бали)	1,6	6,4	338	127	7	1,2	6,2	343,5	121,5	1,5
Авторитарна гіперсоціалізація (високі бали)	7,0	1,1	126	339	6	7,0	1,2	125,5	339,5	5,5
Маленький невдаха (високі бали)	6,8	1,0	120,5	344,5	0,5	7,0	1,1	134,5	330,5	14,5
n_1	15	-	-	-	-	15	-	-	-	-
n_2	-	15	-	-	-	-	15	-	-	-
$U_{кр}$			56					56		

Джерело: складено автором за матеріалами дослідження

З табл.3.14 видно, що до формувального етапу експерименту у батьків переважав контроль поведінки дитини (7,0 балів), мотивації вимог не було, а самі вимоги носили авторитарний характер. Також немає статистично достовірних відмінностей у значеннях результатів вчителів в контрольних й експериментальних груп до проведення експерименту ($U_{факт} > U_{кр}$).

Після застосування корекційних засобів стало переважати прийняття дитини (28,6 та 24,6 бали) ($U_{\text{факт}} < U_{\text{кр}}$) (табл.3.15). Дорослі частіше стали використовувати стимулюючу оцінку – похвалу, стали об'єктивно оцінювати досягнення та поведінку дитини, радіти разом з нею, пишатися її успіхами, що говорить про повагу особистості дитини. У разі негативного вчинку дитини дорослі висловлювали своє ставлення до дії, висловлювали невдоволення та жаль щодо поведінки свого сина чи доньки. Однак батьки не лише оцінювали поведінку дитини, але й мотивували свою оцінку, використовуючи її не прямо, а побічно, спонукаючи дитину до самооцінки.

Оскільки з табл. 3.15 видно статистично достовірні відмінності в значеннях результатів вчителів у контрольних й експериментальних груп після проведення експерименту, то можна констатувати, що в ЕГ1 і ЕГ2 відбулися суттєві зміни у когнітивному компоненті батьківської компетентності ($U_{\text{факт}} < U_{\text{кр}}$).

Далі розглянемо зміни у поведінковому компоненті батьківської компетентності (табл. 3.16).

Таблиця 3.16 – Показники вираження поведінкового компонента батьківської компетентності в учасників експериментальних (ЕГ1, ЕГ2) та контрольних (КГ1, КГ2) груп після проведення експерименту

Деструктивні характеристики поведінкового компонента	Середнє значення		Розрахунок U-критерія Манна-Уїтні			Середнє значення		Розрахунок U-критерія Манна-Уїтні		
	До		До			До		До		
	ЕГ1	КГ1	T1 (сума рангів ЕГ1)	T2 (сума рангів КГ1)	$U_{\text{факт}}$ ($n_1 \cdot n_2 + n_1 \cdot (n_1 + 1) / 2 - T$ (з найбільшим значенням))	ЕГ2	КГ2	T1 (сума рангів ЕГ2)	T2 (сума рангів КГ2)	$U_{\text{факт}}$ ($n_1 \cdot n_2 + n_1 \cdot (n_1 + 1) / 2 - T$ (з найбільшим значенням))
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Гіперпротекція (Г+)	2,9	6,4	338	127	7	2,7	6,9	342,5	122,5	2,5
Гіпопротекція (Г-)	1,2	5,2	127,5	337,5	7,5	1,3	5,8	126	339	6
Потурання (У+)	3,3	7,7	335,5	129,5	9,5	2,2	7,2	141	324	21

Продовження табл. 3.16

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Ігнорування потреб дитини (У-)	3,1	1,5	310,5	154,5	34,5	3,1	1,4	317	148	28
Надмірне пред'явлення вимог (Т+)	0,3	2,3	132	333	12	0,3	2,5	130	335	10
Недостатнє пред'явлення вимог (Т-)	0,2	2,4	121,5	343,5	1,5	0,3	2,9	134,5	330,5	14,5
Надмірність заборон (З+)	1,1	3,9	130	335	10	1,0	3,7	131	334	11
Недостатня кількість заборон (З-)	0,2	2,8	237	228	108	0,1	2,9	220,5	244,5	100,5
Надмірна суворість санкцій (С+)	0,4	3,8	121,5	343,4	1,5	2,4	4,0	142,5	322,5	22,5
Недостатність санкцій (С-)	1,2	4,5	129	336	9	1,3	4,6	128	337	8
n_1	15	-	-	-	-	15	-	-	-	-
n_2	-	15	-	-	-	-	15	-	-	-
$U_{кр}$			56					56		

Джерело: складено автором за матеріалами дослідження

Як видно з табл.3.16, в учасників експериментальних груп у поведінковому компоненті батьківської компетентності відбулися зміни на високому рівні статистичної значущості ($U_{факт} < U_{кр.}$) за такими характеристиками, як «гіперпротекція» ($U=7$; $U=2,5$; $p=0,01$); «потурання» ($U=9,5$; $U=21$; $p=0,01$); «надмірність заборон» ($U=10$; $U=11$; $p=0,01$); «надмірне пред'явлення вимог» ($U=12$; $U=10$; $p=0,01$). Динаміка спостерігається і за такими характеристиками, як гіпопротекція ($U=7,5$; $U=6$; $p=0,01$); «ігнорування потреб дитини» ($U=34,5$; $U=28$; $p=0,01$); «недостатнє пред'явлення вимог» ($U=1,5$; $U=14,5$; $p=0,01$); «надмірна суворість санкцій» ($U=1,5$; $U=22,5$; $p=0,01$); «недостатність санкцій» ($U=9$; $U=8$; $p=0,01$).

Позитивні зміни у поведінковому компоненті батьківської компетентності відбулися завдяки усуненню причини деструктивності.

Зазначено «розширення сфери батьківських почуттів»; «фобії втрати дитини»; «нерозвиненості батьківських почуттів»; «проекції на дитину власних небажаних якостей». У контрольних групах суттєвих змін не відбулося.

Зміни взаємодії дітей та батьків можна побачити у їх спільній діяльності. Якщо на констатуючому етапі було виявлено високий рівень вираження таких типів взаємодії, як «надмірна тривожна активність батька», «відкидання», «суперництво», «зайва опіка дитини», «уникнення відповідальності», «емоційна ізоляція», то на контрольному етапі формуючого експерименту вищезазначені типи взаємин мали низький рівень вираження. Рефлексуючи, батьки відзначали помилки у своїй поведінці, пояснюючи це стереотипом колишнього ставлення до дитини.

У спільній діяльності спостерігалось співробітництво дітей та батьків, в обох партнерів по взаємодії було бажання підтримувати контакт, зокрема й тілесний. Батьки використовували при взаємодії займенник «ми» та зверталися до дітей по імені. Як з боку дітей, так і з боку батьків спостерігався прояв емоційного прийняття та симпатії. Батьки були орієнтовані на допомогу дітям у важких ситуаціях, але не прагнули виконати завдання за них. Дорослі не звинувачували своїх дітей у невдачах, а намагалися конструктивно вирішити проблеми, демонструючи ціннісне ставлення до них.

Отже, зміни когнітивного та поведінкового компонентів батьківської компетентності в учасників експериментальної групи після формувального етапу експерименту доводять ефективність застосування полімодальної арт-терапії.

Після завершення реалізації програми розвитку самоактуалізації через гармонізацію сімейних взаємин було проведено контрольне дослідження рівня самоактуалізації опитуваних в експериментальних (ЕГ1, ЕГ2) та контрольних (КГ1, КГ2) груп з метою виявлення динаміки розвитку

самоактуалізації вчителів початкової школи. Аналіз результатів контрольного зрізу рівня самоактуалізації вчителів початкової школи зображено у табл. 3.17 та додатках Д'-Ж'.

Таблиця 3.17 – Аналіз результатів контрольного зрізу рівня самоактуалізації вчителів початкової школи, бали

№ п/п	Назва шкал опитувальника САТ	Вчителі початкової школи							
		Після		Після		До		До	
		КГ1	ЕГ1	КГ2	ЕГ2	КГ1	ЕГ1	КГ2	ЕГ2
1	Орієнтація в часі	47,2	59,2	34,6	53,2	48,5	50,6	39,3	40,2
2	Підтримка	51,2	60,2	41,5	52,6	51,1	49,7	41,4	41,3
3	Ціннісні орієнтації	47,6	61,3	50,3	65,5	48,3	49,1	50,5	44,1
4	Гнучкість поведінки	43,4	58,2	45,6	58,1	46,3	45,3	44,9	40,5
5	Сензитивність	46,9	58,9	43,8	54,0	46,4	46,5	43,7	42,1
6	Спонтанність	48,4	59,5	46,1	57,2	47,6	47,2	46,0	43,5
7	Самоповага	50,6	63,9	40,3	53,9	51,4	52,1	40,1	41,3
8	Самоприйняття	48,7	60,4	41,7	52,0	49,6	49,8	42,0	42,7
9	Уявлення про природу людини	51,6	56,8	49,3	52,1	51,1	53,0	50,1	48,9
10	Синергія	47,7	59,4	45,6	57,9	45,5	44,7	45,7	50,3
11	Прийняття агресії	48,9	61,8	41,1	52,8	51,0	50,9	41,3	44,6
12	Контактність	45,3	59,7	39,5	51,5	43,5	43,6	38,7	38,9
13	Потреба в пізнанні	48,9	59,1	40,2	51,7	50,9	49,9	40,7	40,1
14	Креативність	45,5	57,8	39,1	50,6	42,4	44,6	39,0	39,6
	Середнє значення	50,2	59,7	38,1	52,9	49,8	50,2	40,3	40,8

Джерело: складено автором за матеріалами дослідження

У результаті гармонізації сімейних взаємин в експериментальній групі 1 вчителів початкової школи найбільші зміни відбулися за дванадцятьма шкалами опитувальника САТ на рівні $p=0,01$: «орієнтація в часі» ($U=8$), «підтримка» ($U=12$), «ціннісні орієнтації» ($U=42,5$), «гнучкість поведінки» ($U=18$), «сензитивність» ($U=15$), «самоприйняття» ($U=35,5$), «спонтанність» ($U=33,5$), «самоповага» ($U=47$), «синергія» ($U=46,5$), «потреба в пізнанні» ($U=34$), «контактність» ($U=39$), «креативність» ($U=12$). Загалом показник

за шкалою САТ до та після експерименту збільшився з 49,2 бала до 59,7 бала (або на 21,3%). Це свідчить про перехід респондентів з групи психічної та статистичної норми (САТ немає) у САТ (тобто САТ є). В експериментальній групі 2 вчителів початкової школи найбільші зміни відбулися за дванадцятьма шкалами опитувальника САТ на рівні $p=0,01$: «орієнтація в часі» ($U=1$), «підтримка» ($U=32,5$), «ціннісні орієнтації» ($U=50$), «сензитивність» ($U=31,5$), «самоприйняття» ($U=34,5$), «спонтанність» ($U=30$), «самоповага» ($U=14$), «синергія» ($U=22$), «прийняття агресії» ($U=45$), «потреба в пізнанні» ($U=51$), «контактність» ($U=30,5$), «креативність» ($U=21$). Загалом показник за шкалою САТ до та після експерименту підвищився з 40,8 бала до 52,9 бала (або на 29,7%). Це свідчить про перехід респондентів з групи з порушеннями (САТ немає) у групу психічна та статистична норма (тобто САТ теж немає, але показники в межах норми). Проведена нами роботи спричинила ряд особистісних змін, що ведуть до самовдосконалення, особистісного розвитку досліджуваних, але тимчасово порушують цілісність їх особистості. Цей факт вплинув на незначну зміну показників вчителів за шкалами «гнучкість поведінки», «прийняття агресії» та не вплинув на показники шкали «ціннісні орієнтації».

Також аналіз показав відсутність статистично значущих відмінностей на початок експерименту між вчителями початкової школи КГ1 і ЕГ1 й КГ2 і ЕГ2 (додатки Г' та Е'). Оскільки статистика U-тест вище за критичне значення ($U=56$) і знаходиться в зоні незначущості, то ми приймаємо нульову гіпотезу і відхиляємо альтернативну гіпотезу про існування статистично значущих відмінностей між контрольними та експериментальними групами на початок експерименту.

Перевіряючи гіпотези H_0 і H_1 для ЕГ1, ЕК2 і КГ1, КГ2 на кінець психологічного експерименту (додатки Д' та Ж'), виявлено, що статистика U-тест нижча за критичне значення ($U=56$) і знаходиться в зоні значущості, що дозволяє нам відхилити нульову гіпотезу і прийняти альтернативну

гіпотезу про існування статистично значущих відмінностей між контрольними та експериментальними групами на кінець експерименту.

Таким чином, апробація результатів дослідження показала наявність достовірних відмінностей у контрольних та експериментальних групах, що дозволяє констатувати результативність впровадження соціально-психологічної програми. Проведений психологічний експеримент підтвердив, що гармонізація сімейних взаємин засобами полімодальної арт-терапії впливає на розвиток самоактуалізації вчителів початкової школи.

Отримані в результаті експерименту дані дозволяють зробити висновок про те, що запропонована модель формування самоактуалізації вчителя початкової школи в умовах сімейних взаємин може бути визнана досить ефективною.

Таким чином, нам вдалося досягти поставленої мети, а саме: розробити соціально-психологічну програму корекційної роботи з вчителями початкової школи, яка підвищила емоційну самосвідомість, батьківську, соціальну та комунікативну компетентності, емоційну саморегуляцію, що зумовило розвиток самоактуалізації особистості. Результати формувального експерименту підтвердили нашу загальну гіпотезу про те, що реалізація спеціальної програми, яка включає засоби полімодальної арт-терапії, сприяє гармонізації сімейних взаємин та розвитку процесу самоактуалізації вчителя початкової школи. Припускаємо, що цьому сприяло розмаїття форм роботи із зворотним зв'язком (обговорення, обмін досвідом, розбори життєвих ситуацій та ін.), а також наявність полімодальних арт-терапевтичних вправ на практичне відпрацювання отриманих знань (ізотерапія, комунікативні ігри та ін.).

Соціально-психологічна програма розвитку самоактуалізації через гармонізацію сімейних взаємин засобами полімодальної арт-терапії успішно впроваджена та активно використовується у Вінницьких ліцеях № 11,15, 21 та 29. Бачимо перспективи для застосування цієї програми в інших

державних і приватних установах, які працюють із сім'ями. Її використання дозволить освітянам та психологам ефективно стимулювати розвиток самоактуалізації серед зацікавлених вчителів початкової школи.

Також рекомендуємо запропоновану соціально-психологічну програму розвитку самоактуалізації через гармонізацію сімейних взаємин засобами полімодальної арт-терапії використовувати для роботи із вчителями початкової школи, які не перебувають у шлюбі. Реалізація програми забезпечить розвиток у вчителів комунікативних умінь, допоможе сформувати навички позитивного самосприйняття та усвідомити здорові методи й стилі виховання дітей молодшого шкільного віку, розширить діапазон засобів ефективної емоційної саморегуляції. В результаті зазначені заходи будуть стимулювати вчителів до особистісного та професійного зростання.

Висновки до третього розділу

1. Альтернативним підходом у соціально-психологічному розвитку вчителів початкової школи є полімодальна арт-терапія (включає візуальну модальність, аудіальну і тактильну), яка побудована на методах ізотерапії, пісочної терапії, ігротерапії, казкової терапії та може бути реалізованою як в індивідуальних, так і групових програмах. При цьому вона дозволяє не тільки ідентифікувати ключові проблеми, але і змодельовати подальший психологічний розвиток.

2. На підставі аналізу наукових публікацій, проведеного кореляційного та факторного аналізу, формувального експерименту доведено, що робота із сімейною самосвідомістю; підвищенням батьківської, комунікативної, соціальної компетентностей; розвитком емоційної саморегуляції за допомогою програми групового психологічного консультування на основі полімодальної арт-терапії сприяє гармонізації подружніх та дитячо-

батьківських взаємин, що у свою чергу зумовлює розвиток самоактуалізації вчителів початкової школи.

3. На формувальному етапі експерименту було перевірено гіпотезу про те, що гармонізація сімейних взаємин за допомогою полімодальної арт-терапії, яка включає візуальну модальність, аудіальну і тактильну, вплине на розвиток самоактуалізації. Аналіз показав відсутність статистично значущих відмінностей на початок експерименту між вчителями початкової школи КГ1 і ЕГ1 й КГ2 і ЕГ2. Оскільки статистика U-тест вища за критичне значення і знаходиться в зоні незначущості, то ми прийняли нульову гіпотезу і відхилили альтернативну гіпотезу про існування статистично значущих відмінностей між контрольними та експериментальними групами на початок експерименту. Перевіряючи гіпотези H_0 і H_1 для ЕГ1, ЕК2 і КГ1, КГ2 на кінець психологічного експерименту, виявлено, що статистика U-тест нижча за критичне значення і знаходиться в зоні значущості, що дозволяє нам відхилити нульову гіпотезу і прийняти альтернативну гіпотезу про існування статистично значущих відмінностей між контрольними та експериментальними групами на кінець експерименту.

4. Апробація результатів дослідження показала наявність достовірних відмінностей у контрольних та експериментальних групах, що дозволяє констатувати результативність впровадження соціально-психологічної програми.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення та нове вирішення проблеми впливу сімейних взаємин на самоактуалізацію вчителів початкової школи, що виявляється в застосуванні соціально-психологічної програми, яка передбачає врахування психологічних особливостей особистісного зростання вчителя, а саме: підвищення рівня сімейної самосвідомості, батьківської компетентності, комунікативної компетентності, соціальної компетентності та емоційної саморегуляції.

Аналіз і узагальнення теоретико-методологічних засад та експериментальних результатів дослідження зазначеної проблеми дають підстави для наступних висновків:

1. Самоактуалізація – процес використання людиною свого прихованого потенціалу для відкриття сенсу життя. Цей процес передбачає пошук нових стимулів і шляхів для особистісного зростання. У контексті проблеми дослідження, за результатами теоретичного аналізу уточнено сутність поняття «самоактуалізація вчителів початкової школи» – постійний процес самовдосконалення, безперервний рух до досконалості та ідеального злиття їхньої професійної та особистісної ідентичності, що забезпечує створення сприятливого середовища для зростання творчих здібностей та навичок учнів молодшого шкільного віку. Процес самоактуалізації є поступовим, у якому вони розкривають і використовують свій особистісний потенціал у професійній сфері, і цей шлях значною мірою визначається взаємодією зовнішніх (середовище) і внутрішніх (поставлені цілі і дії, за допомогою яких людина їх досягає) чинників. Взаємодія між цими зовнішніми та внутрішніми факторами суттєво впливає на психологічний стан вчителів, або спонукаючи їх до самоактуалізації, або перешкоджаючи їхній здатності знайти своє справжнє покликання та досягти успіху в обраній професії. Особливий акцент в освітній діяльності варто робити на створенні можливостей для саморозвитку вчителя початкової школи, що сприятиме

задоволенню його інтересів та потреб, впевненому просуванню індивідуальною траєкторією розвитку.

2. Дослідження самоактуалізації вчителів початкової школи відбувалося крізь призму сімейних взаємин, оскільки вони пропонують методологічне підґрунтя та відповідний дослідницький інструментарій для цієї складної теми. Сімейні взаємини є суб'єкт-суб'єктними відносинами, в яких беруть участь усі члени сім'ї. З цієї точки зору, сімейні взаємини вчителів початкової школи розглядаємо як феномен, у якому індивіди поєднують свою ідентичність зі своїми близькими родичами за принципом фасилітації (взаємоприйняття, взаємоповага, співпереживання, надання допомоги, сприяння, емпатія та толерантність), що призводить до особистісного зростання та розвитку. Це відбувається через гармонійну, міцну і раціональну єдність з членами сім'ї, підкреслюючи мистецтво співіснування між усіма членами сім'ї, а не просто як результат життєвих обставин. Систему сімейних взаємин вчителів початкової школи розширено, включивши до неї подружні взаємини, де критерієм є не лише роль кожного з подружжя, а також дитячо-батьківські взаємини. В основі теоретичної моделі причинно-наслідкових зв'язків, через які сімейні взаємини впливають на самоактуалізацію, запропоновано розглядати екзистенційно-гуманістичний підхід. Самоактуалізація вчителя в контексті сімейної взаємодії відбувається тоді, коли подружжя утримується від нав'язування один одному заздалегідь визначеного стандарту або зовнішнього наділення один одного «необхідними» атрибутами. Натомість вони підтримують один одного на шляху саморозвитку. Також відповідно до моделі, власне прагнення батьків до самоактуалізації сприяє розвитку їхніх дітей та учнів. Тобто сімейні взаємини відіграють допоміжну роль у формуванні особистості.

3. За результатами емпіричного дослідження виявлено, що значення показників самоактуалізації вчителів початкової школи, які перебувають у шлюбі, значно вище за показники вчителів, які не перебувають у шлюбі.

Найвищі значення притаманні показникам підтримки (63,9%) і самоповаги (62,5%), найнижчий – показнику прийняття агресії (48,3%). Внутрішній зв'язок більшості показників у досліджуваній вибірці засвідчив їх недостатню диференційованість. У результаті процедури факторизації даних було виділено п'ять факторів сімейних взаємин, які впливають на самоактуалізацію: «Сімейна самосвідомість», «Батьківська компетентність», «Комунікативна компетентність», «Соціальна компетентність» та «Емоційна саморегуляція». Проведений аналіз показав, що частка сукупної дисперсії, яка пояснюється відібраними факторами становить: найвищий (21,6%) фактор 1, фактор 2 має показник 15,9%, фактор 3 – 7,1%, фактор 4 – 5,1%, фактор 5 – 4,6%.

4. Розроблено та апробовано соціально-психологічну програму, засвоєння якої сприяло формуванню й ускладненню структури міжособистісної взаємодії у сім'ях вчителів початкової школи через гармонізацію. Основними програмними заходами визначено розвиток у вчителів комунікативної, соціальної та батьківської компетентностей щодо формування подружніх та дитячо-батьківських взаємин; проведення міні-лекцій для вчителів початкової школи та їх чоловіків. Повторна діагностика педагогів за вимірюваними в констатувальній частині показниками показала значимі зміни за наступними показниками: для ЕГ1 «орієнтація в часі» (U=8), «підтримка» (U=12), «ціннісні орієнтації» (U=42,5), «гнучкість поведінки» (U=18), «сензитивність» (U=15), «самоприйняття» (U =35,5), «спонтанність» (U =33,5), «самоповага» (U =47), «синергія» (U =46,5), «потреба в пізнанні» (U =34), «контактність» (U =39), «креативність» (U =12); для ЕГ2 «орієнтація в часі» (U=1), «підтримка» (U=32,5), «ціннісні орієнтації» (U=50), «сензитивність» (U =31,5), «самоприйняття» (U =34,5), «спонтанність» (U =30), «самоповага» (U =14), «синергія» (U =22), «прийняття агресії» (U =45), «потреба в пізнанні» (U =51), «контактність» (U =30,5), «креативність» (U =21). Зафіксовані зміни відображають позитивну тенденцію впливу

розроблених і впроваджених програмних заходів розвитку самоактуалізації через гармонізацію сімейних взаємин.

Рекомендовано використовувати програму для роботи із вчителями початкової школи, які не перебувають у шлюбі, з метою розвитку комунікативних умінь, формування навичок позитивного самосприйняття та усвідомлення здорових методів й стилей виховання дітей молодшого шкільного віку, розширення діапазону засобів ефективної емоційної саморегуляції. В результаті зазначені заходи будуть стимулювати вчителів до особистісного та професійного зростання, тобто буде сприяти розвитку самоактуалізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України : офіц. текст. Київ : КМ, 2013. 96 с.
2. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 р. № 2145- VIII. Голос України. 2017. 27 верес. (№ 178-179). С. 10–22.
3. Про повну загальну середню освіту : Закон України від 16. 01.2020 р. № 463-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text> (дата звернення: 20.08.2019).
4. Про деякі організаційні питання щодо підготовки педагогічних працівників для роботи в умовах Нової української школи : Наказ Міністерства освіти і науки України від 15.01.2018р. №34. URL: <https://imzo.gov.ua> (дата звернення: 20.08.2019).
5. Про затвердження Концепції розвитку педагогічної освіти : Наказ Міністерства освіти і науки України від 16.07.2018р. №776. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-koncepciyi-rozvitku-edagogichnoyi-osviti> (дата звернення: 20.08.2019).
6. Про затвердження професійного стандарту за професіями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти», «Вчитель з початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста)» : Наказ Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v2736915-20#Text> (дата звернення: 20.08.2019).
7. Про затвердження плану заходів на 2017-2029 роки із запровадження Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 13.12.2017 р. № 903-р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/903-2017p> (дата звернення: 07.08.2019).

8. Про Декларацію про загальні засади державної політики України стосовно сім'ї та жінок : Постанова Верховної Ради України від 05.03.99 р. №475-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475-14#Text> (дата звернення: 20.08.2019).
9. Про Концепцію державної сімейної політики : Постанова Верховної Ради України від 17.09.99 р. №1063-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1063-14#Text> (дата звернення: 20.08.2019).
10. Про Довгострокову програму поліпшення становища жінок, сім'ї, охорони материнства і дитинства : Постанова Кабінету Міністрів України від 28.07.98 р. №431. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/431-92-%D0%BF#Text> (дата звернення: 20.08.2019).
11. Концепція «Нова українська школа» : Міністерство освіти і науки України від 27.10.2016 р. URL: <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/ua-sch-2016/konczepczyia.html> (дата звернення: 20.09.2019).
12. Алексєєнко Т.Ф. Молода сім'я: умови виховання дитини : наук.-метод. посіб.; АПН України, Ін-т проблем виховання. Київ : ЕКСИМСЕРВИС, 2004. 96 с.
13. Анопрієнко О.В. Стиль батьківської поведінки як чинник виникнення і подолання хронічного стресу в підлітковому віці: автореф. дис.. канд.психол.наук : 19.00.07. Київ, 2017. 23 с.
14. Апальков В.В. Психологічні механізми регуляції поведінки військовополонених засобами символічної мімікрії : дис... канд. психол. наук. Київ, 2023. 333 с.
15. Асєєва Ю.О. Негармонійні стилі сімейного виховання кіберадиктів (очима батьків). *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського*. 2020. Том 31 (70). № 3. С.1–6.

16. Бандура О.О. Самоактуалізація як механізм формування інтегрованого стилю життя особистості. *Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство: наук.-метод. зб.* / Ред. кол. Н. Софій (голова), І. Єрмаков (керівник авторського колективу і науковий редактор), та ін. Київ: Контекст, 2000. 336 с.

17. Бартків О. С., Смалько О. В. Формування основ педагогічної майстерності майбутніх учителів. *Науковий вісник ужгородського університету*. 2021. Випуск 1 (48). С.24–28.

18. Барчій М.С. Психолого–педагогічні підходи до формування професійно–особистісних якостей педагога. *Проблеми сучасної психології*. 2011. Випуск 12. С.73–82.

19. Берегова Н.П. та Федорчук П.І. Вплив сімейного виховання на формування особистості дитини. *Вісник Львівського університету*. 2020. Випуск 6. С.10–15.

20. Білай Д.В. Формування особистісних засад самоактуалізації майбутнього фахівця сфери послуг у контексті розвитку його професійного потенціалу. *Вісник науки та освіти*. 2023. № 2(8). С.24–256.

21. Бондарчук А.Я. Гармонійні та дезгармонійні сімейні взаємини: проблема підготовки студентської молоді до створення сім'ї. *Теоретико-методологічні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: збірник наукових праць*. 2009. Випуск 13. С.142–150.

22. Бондарчук О.І. Експериментальна психологія : Курс лекцій. Київ : МАУП, 2003. 120 с.

23. Братаніч Б.В., Ільченко І.Г. Самоактуалізація особистості та освіта. *ФПО*. 2011. № 2. С. 13–20.

24. Васильченко О.М. Діагностика та корекція репродуктивної поведінки особистості: навчально-методичне видання. Київ : 2012. 96 с.

25. Васильченко О.М. Сучасні підходи до дослідження сім'ї у психології. *Правничий вісник Університету «КРОК»*. 2016. Вип. 24. С. 221–228.
26. Вахняк Н.В. Формування культури батьківства у взаємодії дошкільного закладу з молодими сім'ями : дис.... канд.психол.наук: 13.00.08. Київ, 2021. 290 с.
27. Вознесенська О.Л., Мова Л.В. Арт-терапія в роботі практичного психолога: використання арт-технологій в освіті. Упорядник Т. Гончаренко. Київ: «Шкільний світ», 2007. С. 25–27.
28. Гаркуша І.В., Крижановський А.Є. Самоактуалізація, самовизначення та самореалізація як рушійна сила кар'єрної спрямованості. *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля*. 2020. № 2. С. 17–24.
29. Гасюк М.Б. Вплив фактору сімейного стану на суб'єктно-ціннісні особливості самоактуалізації жіноцтва. *Психологія особистості*. 2012. №1. С.13–21.
30. Гасюк М.Б. Психологічні особливості самоактуалізації сучасної жінки: автореф. дис. канд. психол. наук : 19.00.07. Івано-Франківськ. 2002. 16 с.
31. Гасюк М.Б. Сім'я як фактор самоактуалізації сучасної жінки. *Філософія, соціологія, психологія: зб. наук. праць*. Івано-Франківськ : вид-во «Плай» Прикарпатського університету, 2000. Вип.5., Ч.1. С. 130–137.
32. Говорун Т.В. Гендерні аспекти економічної соціалізації. *Українознавчий альманах*. Випуск 4 (спецвипуск): Гендерна освіта в Україні : досвід, проблеми, перспективи (на виконання Наказу МОН № 839 «Про впровадження принципів гендерної рівності в освіту»). Київ: Мелітополь, 2010. С. 60–67.
33. Говорун Т.В., Кікінежді О.М. Стать та сексуальність: психологічний ракурс : навч.посіб. Тернопіль: Навчальна книга — Богдан, 1999. 367 с.

34. Голованова Т.М. Вплив інтернет залежності на самоактуалізацію осіб юнацького віку: дис... к.психол.наук : 19.00.07. Київ, 2020. 235 с.
35. Гомонюк В.О. Самоактуалізація та самореалізація особистості: сучасні наукові уявлення. *Europejska nauka XXI powieka – 2013* : Materiały IX Międzynarodowej naukowo-praktycznej konferencji, Przemiśl : Nauka i studia, 2013. S. 21-26.
36. Горбань Г.О. Особливості психологічного супроводу учителя Нової української школи: зб. матеріалів доп. учасн. Всеукраїнської наук.-практ. конф. Тернопіль : СМП “Тайп”, 2017. 318 с.
37. Горват А.К., Тягур Л.М. Професійний розвиток як чинник самоактуалізації вчителів початкової школи. *Актуальні проблеми навчання і виховання в умовах інтеграційних процесів в освітньому та науковому просторах* : зб. тез доповідей II Всеукраїнської наук.-практ. Інтернет-конференції (07 листопада 2019 р., Мукачево). Мукачево : МДУ, 2019. С.267-271.
38. Грабіщук С.В. Аналіз моделей самоактуалізації майбутніх фахівців у сучасній психологічній літературі. *Науковий вісник МНУ імені В.О. Сухомлинського. Психологічні науки*. 2017. №2 (18). С.33-38.
39. Грабіщук С.В. Новітні дослідження проблеми самоактуалізації в зарубіжній психологічній науці. *Теорія і практика сучасної психології*. 2018. №2. С.119-123.
40. Грабіщук С.В., Безверхий О.С. Моделі самоактуалізації в сучасній психології. *Науковий вісник МНУ імені В. О. Сухомлинського*. 2017. №1 (17). С.56-60.
41. Грабіщук С.В., Безверхий О.С. Розвиток самоактуалізації жінки в професійній діяльності. *Вісник ОНУ ім. І. І. Мечникова. Психологія*. 2016. Випуск 3 (41). С.28-38.

42. Гупаловська В.А. Професійна самореалізація як чинник становлення особистості жінки: автореф. дис... канд.психол. наук : 19.00.0 . Львів, 2005. 26 с.
43. Данилюк І.В., Буркало Н.І. Психологічні особливості самоактуалізації особистості. *Psychological journal*. 2020. №2. С.183-192.
44. Дворніченко Л.Л. Філософсько-психологічні аспекти професійної орієнтації та самореалізації особистості в сучасному світі праці. *Психологія і особистість. Науковий журнал*. 2015. Ч. 1., № 2 (8). С. 272– 283.
45. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 10.03.2019).
46. Деркач О.О. Використання методу спрямованої візуалізації як засобу самопізнання. *Простір арт-терапії: зб. наук. праць*. Київ. 2008. С. 71.
47. Долінська Ю.Г. Самоактуалізація особистості майбутнього психолога у процесі професійної підготовки: дис. ... канд.психол.наук : 19.00.07. Київ, 2000. 200 с.
48. Дуткевич Т.В. Загальна психологія. Теоретичний курс: навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2016. 388 с.
49. Емішянц О.Б. Психологічні особливості самоактуалізації особистості в залежності від типу сім'ї : повної/неповної. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки* : зб. наук. праць. Вип.18. Київ : Логос, 2013. С.131-138.
50. Єзерницький Л.Й., Ренке С.О. Характеристика взаємовідносин між батьками та дітьми. *Проблеми сучасної психології*. 2010. Випуск 9. С. 74-86.
51. Завадська Т.В. Нейродинамічний компонент психофізіологічного стану вчителів. *Вісник Харківського ун-ту*. 2002. № 550. С. 78–81.
52. Зеленін В.В. Психологічний аналіз зв'язків професійної самоактуалізації та професійно-значущих якостей музикантів-виконавців на різних етапах фахового становлення. *Актуальні проблеми психології* : зб.

наук. праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. 2014. Т. 11, № 9. С. 367–383.

53. Зливков В.Л. Ідентифікація та самоідентифікація як первинні та вторинні чинники саморозвитку особистості педагога. *Вісник Національного технічного університету України «КПІ»*. 2007. Вип. № 1 (19). С. 77-82.

54. Зязюн І.А., Ничкало Н.Г. Педагогічна арт-терапія як естетична фасцинація. *Педагогічна освіта і освіта дорослих: європейський вимір: зб. наук. праць*. Київ : Хмельницький, 2008. С. 25, 95.

55. Калька Н.М, Ковальчук З.Я. Практикум з арт-терапії: навч.-метод. посібник. Ч. 1. Львів : ЛьвДУВС, 2020. 232 с.

56. Карамушка Л.М. Психологія управління: навч. посібн. Київ : Міленіум, 2003. 344с.

57. Карамушка Л.М., Ткалич М.Г. Самоактуалізація менеджерів у професійно-управлінській діяльності (на матеріалі діяльності комерційних організацій): монографія. Запоріжжя.: «Просвіта», 2009. 262с.

58. Карпенко Є.В. Суб'єктно-ціннісні особливості процесу самоактуалізації особистості. *Психологія особистості*. 2012. №1. С. 59–68.

59. Кічук Н.В. Творча особистість вчителя: педагогічні засади формування : навч.посіб. Одеса, 1999. 88 с.

60. Климчук В.О. Факторний аналіз: використання у психологічних дослідженнях. *Практична психологія та соціальна робота*. 2006. Вип. 8. С. 43-46.

61. Кобильнік Л.М. Психологічні особливості самоактуалізації особистості майбутніх психологів і педагогів: дис...канд.психол.наук : 19.00.07. Київ, 2007. 252 с.

62. Кобильнік Л.М., Каткова Т.А. Психологічний супровід процесу самоактуалізації особистості майбутніх фахівці. *Проблеми сучасної психології*. 2015. Випуск 30. С.268-278.

63. Кобильнік Л.М. Психологічні особливості самоактуалізації особистості майбутніх психологів і педагогів: автореф.дис.. канд. психол.наук : 19.00.07. Київ, 2007. 22 с.
64. Коваленко В.В., Фоменко Ю.С. Психологічні особливості прагнення до самоактуалізації чоловіка та дружини. *Вісник Дніпропетровського університету*. Випуск 20. 2014. С.59-66.
65. Ковальова Т.Є. Теоретико-методологічне обґрунтування інтегральної концепції самоактуалізації в сучасній психології. *Психологія і суспільство*. 2010. № 2. С. 140–163.
66. Козляковський П.А. Загальна психологія: навч. посібник: В 2 т. 2-ге вид., доп. і переробл. Т. II. Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2004. 240 с.
67. Кокурн О.М. Психологія професійного становлення сучасного фахівця: монографія. Київ : ДП «Інформ.-аналіт. агенство», 2012. 200 с.
68. Колісник О.П. Духовний саморозвиток особистості. *Соціальна психологія*. 2006. № 1. С. 62–77.
69. Коломінський Н. Л. Соціально-психологічні проблеми застосування арт-терапії. *Простір арт-терапії: матеріали II міжнар. наук.-практ. конференції*. Київ. 2006. С.47.
70. Кондрацька Л.В. Сімейні конфлікти як фактор емоційного вигорання у підлітків: дис...канд. психол. наук : 19.00.07. Київ, 2009. 26 с.
71. Коновальчук І.М. Сімейні взаємовідносини й особливості соціалізації дитини : зб. наук. праць Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України /за ред. С.Д.Максименка. Т.VIII, вип..1. Київ, 2006. С.171-176.
72. Корман О.А. Сімейні відносини та батьківство: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / за ред. Н. М. Чернухи. Київ : ДП «Вид. дім «Персонал», 2014. 184 с.
73. Коськіна Д.О. Рольові очікування подружжя з різним типом статево-рольової взаємодії. *Молодий вчений*. 2015. № 2 (17). С.407-410.

74. Кошлань І.Г. Психологічні особливості емоційності підлітків та стилі сімейного виховання: дис... канд. психол. наук: 19.00.07. Одеса, 2005. 20 с.
75. Кравченко І.М., Ткачук Т.Л. Особливості впливу сім'ї на становлення особистості підлітків. URL : http://medpsychology.pp.ua/osoblyvosti_vplyvu_simyi (дата звернення: 10.09.2023).
76. Кравченко К.В. Дослідження ставлення батьків до дитини у сучасних українських сім'ях. *Актуальні питання соціальної та практичної психології у координатах сучасних парадигм* : зб. матеріалів доп. учасн. III Міжнар. наук.-практ. конф. Сєверодонецьк : Вид-во Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, 2015. С. 88–90.
77. Кривопишина О.А. Психологічні особливості професійної самоактуалізації та самореалізації особистості. *Психологічні науки: проблеми і здобутки*. 2018. Вип. 1. С. 91–106.
78. Кротенко В.І., Заставна І.С. Вплив стилю сімейного виховання на формування акцентуацій характеру у підлітків. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова*. 2014. Вип. 28. С. 290–293.
79. Лаврова Л., Савченко В., Гірліна Н. Самоактуалізація та самореалізація як освітні пріоритети Нової української школи. *Вісник Дніпровської академії неперервної освіти*. 2022. № 2 (3). С. 62-67.
80. Лисенко Л.М. Психологічні чинники задоволеності стосунками в подружніх парах. *Теорія і практика сучасної психології*. 2018. № 5. С. 73–77.
81. Лященко Н.О. Подружні ролі в молодіжній сім'ї. *Український соціум*. 2007. №1. С.16-23.
82. Мазурик І.О. Гендерні особливості рольових очікувань молоді стосовно майбутнього партнера у шлюбі молоді. *Особистість в єдиному*

освітньому просторі: зб. тез IV Міжнар. освітнього форуму. Запоріжжя, 2013. С. 45-48.

83. Максименко С.Д. Загальна психологія: навч. посіб. Київ : Центр навч. літератури, 2004. 272 с.

84. Максименко С.Д., Клименко В.В., Цехмістер Я.В. Диференційна психологія : підруч. для студентів ВНЗ. Київ : Слово, 2013. 598 с.

85. Максименко С.Д. Генеза здійснення особистості. Київ : Видавництво ТОВ «КММ», 2006. 240 с.

86. Максименко С.Д. Поняття особистості в психології. *Практична психологія та соціальна робота*. 2006. № 7. С. 1-6.

87. Максименко С.Д., Соловієнко В.О. Загальна психологія : навч. посібник. Київ : МАУП, 2000. 256 с.

88. Маматов О.В. Сім'я як найважливіший інститут соціалізації. *Молодий вчений*. 2014. № 6. С. 865-867.

89. Методичні вказівки до виконання практичних робіт з дисципліни «Біометрія» для студентів галузі знань 15 Автоматизація та приладобудування спеціальності 152 «Метрологія та інформаційновимірвальна техніка» всіх форм навчання / Уклад. : С.П. Вислоух, К.С. Барандич, О.В. Волошко. Київ, 2017. 62 с.

90. Миронець М.Г. Психологічні особливості переживання самотності в підлітковому віці. *Наука і освіта*. 2013. № 1/2. С. 66–68.

91. Михайленко Л.М., Гніпель Д.І. Програма психологічного стимулювання самоактуалізації особистості майбутніх фахівців. *Психологічний часопис*. 2017. №3(7). С.102-116.

92. Мірошниченко О.М. Особливості самоактуалізації жінки у професійній діяльності: автореф. дис... канд.. психол.наук : 19.00.01. Київ, 2007. 20 с.

93. Моляко В.О. Психологічна готовність до творчої праці. Київ : Т-во «Знання» УРСР, 1989. 48 с.

94. Моргун В.Ф. Превентивно-профілактичний психологічний супровід професійної орієнтації на основі багатовимірної теорії особистості. *Психологічні перспективи*. 2010. Вип. 16. С. 205–216.
95. Московець Л.П. Самоактуалізація та самореалізація особистості: філософсько-психологічне розуміння. *Імідж сучасного педагога*. 2019. № 5. С. 51–56.
96. Мушкевич М.І. Психологічні особливості впливу батьківської сім'ї на молоде подружжя : автореф. дис... канд. психол. наук : 19.00.07. Рівне, 2002. 20 с.
97. Нагула О.Л. Психологічні умови формування батьківської компетентності у молодого подружжя: автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.07. Київ, 2013. 22 с.
98. Нова українська школа: poradnik dla vchytelja / Під заг. ред. Бібік Н. М. Київ : ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2017. 206 с.
99. Овчаренко Н.В. Самоактуалізація та самореалізація особистості у практичному освітньому процесі постсучасного зразка. *Директор школи, ліцею, гімназії*. 2015. № 1–3. С. 90–96.
100. Особистісно-професійний розвиток майбутніх фахівців соціономічних професій в умовах трансформації суспільства: монографія / В.І.Шахов, О.М.Паламарчук, В.М.Галузьяк. Вінниця: ТОВ «Нілан ЛТД», 2018. 336 с.
101. Павлик Н.В. Гармонізація психологічного здоров'я педагога Нової української школи : монографія. Київ, 2022. 165 с.
102. Павлик Н.В. Сутність і методи духовно-моральної самоактуалізації майбутнього педагога: метод. рек. Київ: Логос, 2013. 48 с.
103. Павлик Н.В. Форми й напрями духовно-моральної самоактуалізації як чинники гармонізації характеру особистості в юнацькому віці. *Практична психологія і соціальна робота*. 2014. № 6. С. 1–4.

104. Паламарчук О.М., Короцінська Ю.А. Технології розвитку емоційної саморегуляції в осіб юнацького віку. *Scientific Bulletin of Mukachevo State University*. 2020. Vol. 6, No. 1. С.175-181.
105. Петренко Н.В. Самоактуалізація та самореалізація особистості у філософсько-освітньому дискурсі. *Філософія*. 2016. №7 (145). С.52-57.
106. Пінчук Я.Ю., Видра О.Г. Проблема формування потреби у професійній самореалізації у майбутніх учителів технологій. *Підготовка фахівців у системі професійної освіти*. 2015. № 124. С. 200–202.
107. Помиткіна Л.В., Злагодух В.В., Хімченко Н.С., Погорільська Н.І. Психологія сім'ї: навч. посіб. для студентів вищих навчальних закладів. Київ : Вид-во Нац. авіац. ун-ту «НАУ-друк», 2010. 270 с.
108. Потапчук Є.М. Психологічна діагностика шлюбного потенціалу та міжособистісної сумісності з партнером : довідник сімейного психолога. Хмельницький : Видавництво «PolyLux design & print», 2020. 36 с.
109. Потапчук Є.М, Карпова Д.Є. Психологічна діагностика сімейних ролей як моделей поведінки подружжя : довідник сімейного психолога. Хмельницький: «Polylux design & print», 2021. 52 с.
110. Приходько Ю.О., Юрченко В.І. Психологічний словник-довідник: навч. посіб., 4 те вид., випр. і доп. К. Каравела, 2020. 419 с.
111. Продан О.О. Психологічні особливості самоусвідомлення особистості: дис... канд.психол.наук: 19.00.01. Київ, 2016. 247 с.
112. Радчук Г.К. Особливості самоактуалізації особистості студентів в освітньому середовищі вищої школи. *Психологія і особистість*. 2015. Ч.2, №2. С. 85–97.
113. Рибалка В.В. Психологія розвитку творчої особистості: навч.посіб. для студ. вищ. навч. закладів. Київ: ІЗМН, 1996. 236 с.
114. Рішко Л.І. Вплив рольових очікувань на характер сімейного спілкування подружжя. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2011. Випуск 23. С.147-149.

115. Родченкова І. В., Вишневіська О. П., Завацький Ю.А., Жигаренко І. Є. Сми́сложиттєві орієнтація та самоактуалізація особистості: огляд наукових парадигм. *Теоретичні і прикладні проблеми психології та соціальної роботи*. 2023. № 1. С. 98–110.
116. Русова В.В. Самоактуалізація особистості як інноваційна складова профільного навчання старшокласників. *Пора́дник практичним психологам і соціальним педагогам: наук.-метод. щорічник*. Київ, 2006. С. 113-120.
117. Рутіна Ю.В. Професійна самоактуалізація особистості. *Актуальні проблеми психології*. Том 1. Випуск 45. С. 66-71.
118. Сагач О.М. Фасилітативний підхід у процесі неперервного професійного зростання вчителів. *Вісник Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка*. 2021. № 16 (172). С. 202–206.
119. Сидоркіна М.Ю. Творча взаємодія як засіб гармонізації сімейних стосунків : метод. рекомендації. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2013. 86 с.
120. Симиченко В.А. Проблематика особистісного розвитку в контексті неперервної професійної освіти. *Педагогіка і психологія*. 2010. №2. С.46 – 57.
121. Симиченко В.А., Заслу́женюк В.С. Психологія та педагогіка сімейного спілкування : навч. посіб. Київ : Веселка, 2008. 214с.
122. Сисоєва С.О. Проблема формування особистості, здатної до творчої самореалізації. *Наукові праці*. Том VII. 2012. С. 13–19.
123. Сисоєва С.О. Підготовка вчителя до формування творчої особистості учня. Київ : Поліграфкнига, 1996. 406 с.
124. Скнар О.М, Ребкова К.В. Діагностичні можливості арт-техніки колаж. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*. 2008. Вип. 20(23). С. 69–77.
125. Словник української мови: в 11 томах. Том 9, 1978.

126. Солодка А.К. Фасилітація кроскультурної взаємодії : навч.-метод. посіб. для студентів вищих навчальних закладів. Миколаїв : Іліон, 2014. 228 с.
127. Солодухова О.Г. Психологія становлення особистості молодого вчителя в процесі професійної адаптації: дис. ... д-ра психол. наук 10.00.07 : Київ, 1998. 384 с.
128. Солодухова О.Г. Становлення особистості вчителя у процесі професійної адаптації : монографія. Донецьк : Лебідь, 1996. 175 с.
129. Сохань Л.В. Індивідуально-особистісна цінність життя: подійна картина життя та життєтворчість. *Крок за кроком до життєвої компетентності та успіху*: матер. Всеукр. наук.- практ. конф. Київ : Латі К, 2003. С. 8–10.
130. Соціальна психологія : навч. посіб. для здобувачів ступеня бакалавра / Н.Ю. Волянчук, Г.В. Ложкін, О.В. Винославська, І.О. Блохіна, М. О. Кононець, О.В. Москаленко, О.І. Боковець, Б.В. Андрійцев ; КПІ ім. Ігоря Сікорського. Київ : КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2019. 254 с.
131. Старинська Н.В. Адаптаційний потенціал як чинник професійної самореалізації особистості. *Вісник ХНПУ імені Г.С. Сковороди*. Вип. 38. 2011. С. 196–202.
132. Старинська Н.В. Особливості самоактуалізації майбутніх психологів у процесі професійної підготовки. Київ : «Інтерсервіс», 2015. 178 с.
133. Статистичний щорічник України / за ред. І. Є. Вернера; Державна служба статистики України. Київ, 2020. 465 с.
134. Стельмахович М.Г. Українська родинна педагогіка : навч. посіб. Київ : ІСДО, 1996. 288 с.
135. Столярчук О.А. Психологія сучасної сім'ї : навч.посіб. Кременчук: ПП Щербатих О. В., 2015. 136 с.

136. Стрілецька І.І. Самоактуалізація як інтегративна риса особистості. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2013. № 2. С.32–34.
137. Султанова Е.В. Педагогічні умови самоактуалізації майбутнього вчителя музики в процесі професійної підготовки: дис. ... канд.пед. наук : 13.00.04 Вінниця, 2011. 281 с.
138. Сухомлинський В.О. Батьківська педагогіка. Київ : Рад.школа, 1978. 267 с.
139. Теличко Н.В. Теорія і методика формування основ педагогічної майстерності майбутнього учителя початкових класів: монографія. Київ : Кондор, 2014. 522 с.
140. Титаренко Т.М. Сучасна психологія особистості : навч. посіб. Київ : Каравела, 2013. 372 с.
141. Ткалич М.Г. Аналіз основних теоретико-методологічних підходів до вивчення самоактуалізації особистості. *Актуальні проблеми психології. Том I.: Соціальна психологія. Психологія управління. Організаційна психологія: зб. наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України* / За ред. Максименка С.Д., Карамушки Л.М. Київ : Міленіум, 2003. Ч.9. С. 85-90.
142. Ткалич М.Г. Психолого-організаційні детермінанти самоактуалізації менеджерів комерційних організацій: автореф. дис... канд. психол. наук : 19.00.10. Київ, 2006. 20 с.
143. Ткалич М.Г., Шутько Д.О. Основні підходи до вивчення феномену самоактуалізації особистості в зарубіжній психології. *Проблеми сучасної психології*. 2013. № 1. С. 65-71.
144. Турбан В.В. Сімейний конфлікт як предмет дослідження у практичній психології . *Актуальні проблеми психології*. 2016. Т. 10, Вип. 28. С. 444–453.

145. Туриніна О.Л., Лук`янова К.О. Діагностика та психологічні шляхи розв`язання конфліктів у молодих подружніх парах. *Психологія*. URL : http://medpsychology.pp.ua/rozvyazannya_konfliktiv (дата звернення: 24.06.2021).
146. Український центр оцінювання якості освіти. Сертифікація вчителів початкової школи. URL: <https://testportal.gov.ua/tag/sertyfikatsiya-vchyteliv-pochatkovoyi-shkoly/> (дата звернення : 25.10.2020).
147. Федоренко Р.П. Психологія сім'ї: навч. посіб. Луцьк : Вежа-Друк, 2022. 504 с.
148. Федоренко Р.П. Психологія молодого сім'ї та сімейна криза : монографія Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. 168 с.
149. Федоренко Р.П. Психологічні особливості сімейної кризи у молодих подружжя: дис ... канд. псих. наук: 19.00.07. Луцьк. 2019. 156 с.
150. Фурман А.В., Ковальова Т.М. Методологічні орієнтири створення категорійної матриці взаємозв'язку образів суб'єктивної реальності і психологічних чинників самоактуалізації дорослого. *Вітакультурний млин*. 2011. Модуль 13. С. 27–32.
151. Хатунцева С.М. Теоретичні і методичні засади формування у майбутніх учителів готовності до самовдосконалення у процесі індивідуалізації професійної підготовки: дис... д.пед.наук : 13.00.04. Бердянськ, 2018. 561 с.
152. Хлопоніна Н.Є. Вплив рольових очікувань подружжя на характер сімейного спілкування: автореф. дис... канд. психол. наук : 19.00.05. Київ, 2007. 18 с.
153. Хуторський А.В. Ключові компетенції як компонент особистісноорієнтованої парадигми освіти. *Народна освіта*. 2000. № 2. С. 58–64.

154. Цибух Л.М., Мельничук І.В., Лазоренко Т.М. Вплив стилю сімейного виховання на розвиток особистісних якостей підлітків. *Габітус*. 2020. Випуск 15. С. 202-207.
155. Цимбалюк І.М. Психологія спілкування: навч. посіб. Київ : Професіонал, 2004. 303 с.
156. Чанцева-Коваленко О.М. Гармонійні стосунки батьків як чинник особистісного розвитку дитини: автореф.дис.... канд..психол.наук : 19.00.01. Київ, 2016. 22 с.
157. Чаус А.Д. Самоактуалізація особистості в культурі постмодерну: автореф. дис.... канд.філософ.наук: 09.00.04. Київ, 2008. 19 с.
158. Чепелева Н.В. Психологічна культура майбутнього вчителя, Київ : Знання, 1989. 40 с.
159. Шахов В.І., Паламарчук О.М., Галузяк В.М. Особистісно-професійний розвиток майбутніх фахівців соціономічних професій в умовах трансформації суспільства: монографія. Вінниця: ТОВ «Нілан ЛТД», 2018. 336 с.
160. Шевців З. М. Професійна підготовка майбутніх учителів початкової школи до роботи в інклюзивному середовищі загальноосвітнього навчального закладу : монографія. Київ : «Центр учбової літератури», 2017. 384 с
161. Шиделко А.В. Етика і психологія сімейного життя: навч.-метод.посіб. (для ПТНЗ). Львів, 2009. 132 с.
162. Штепа О.С. Феномен особистісної зрілості. *Соціальна психологія*. 2005. № 1 (9). С.62-77.
163. Штифурак В.С. Психологія сім'ї : навч. посіб. Вінниця: ТОВ «Фірма «Планер», 2011. 320 с.
164. Шутько Д.О. Теоретичні підходи до вивчення проблеми професійної самоактуалізації особистості. Збірник наукових праць КПНУ

імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. 2014. Випуск 24. С. 752–762.

165. Яблонська Т.М. Розвиток здатності до рефлексії в професійному становленні особистості вчителя початкових класів: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. Київ, 2000. 199 с.

166. Яблонська Т.М. Розвиток ідентичності дитини в системі сімейних взаємин: монографія. Суми: Вид-во СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2013. 444 с.

167. Яренчук Л.Г. Збагачення творчого потенціалу майбутнього вчителя технологій – актуальна проблема професійної освіти. *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К.Д.Ушинського* : зб. наук. праць : спецвипуск. Одеса. 2010. С.379-384.

168. Яценко Т. С. Психологічні основи групової психокорекції. Київ : Либідь, 1996. 262 с.

169. Adler A. The individual psychology of Alfred Adler: A stematic presentation in selections from his writings / H.L. Ansbacher & R.R. Ansbacher, Eds. N.Y.: Harper & Row, 1956.

170. Allport G.W. The person in psychology: Selected essays. Boston: Beacon Press, 1968.

171. Baumrind D. The influence of parenting style on adolescent competence and substance use. *Journal of Early Adolescence*. 1991. № 11.

172. Becker G. S. Treatise on the Family. London : Harvard University Press, 1993. P. 24-33.

173. Blumer H. Symbolic interactionism: Perspective and method. Englewood Cliffs. NJ: Prentice Hall, 1969. P. 1-61.

174. Chaplin J.D. Dictionary of pshyhology. N.Y, 1976. p.537.

175. Cooper M. The Fully Functioning Society: A Humanistic-Existential Vision of an Actualizing, Socially Just Future. *Journal of Humanistic Psychology*. 2016. №6(56). P. 581–594.

176. Dolto F. *La cause des enfants* [The cause of children]. Paris: Editions Robert Laffont, 1985.
177. Dominguez M., Carton J. The relationship between selfactualization and parenting style. *Journal of Social Behavior and Personality*. 1997. №24. P. 1093–1100.
178. Dreikurs R. *Psychology in the classroom: A manual for teachers* (2nd ed.). New York: Harper and Row, 1968.
179. Erikson E. Life cycle. In *International Encyclopedia of Social Sciences* New York: Crowell Collier, Macmillan. 1968. VoL 9. pp. 286–292.
180. Fabrigar L. R., Wegener D. T., MacCallum R. C., Strahan E. J. Evaluating the use of exploratory factor analysis in psychological research. *Psychological methods*. 1999. №4(3). P.272
181. Frana John F. Humanistic correctional programming: A test of self-actualization in a correctional cognitive behavioral program in the United States. *International Journal of Criminal Justice Sciences*. 2013. № 8.1. PP. 63-72.
182. Garifullina A., Zakirova V., Bashinova S., Pomortseva N. Self-Actualization of a Young Teacher's Personality in Multicultural Educational Environment. *Proceedings IFTE-2019*. 2019. PP.191-201.
183. Gold J.M. Spirituality and self-actualization: Considerations for 21st-century counselors. *Journal of Humanistic Counseling*. 2013. Vol. 52(1). P. 223–234.
184. Han H.S., Kemple K.M. Components of social competence and strategies of support: considering what to teach and how. *Early Childhood Education Journal*. 2006. Vol. 34, № 3. P. 241–246.
185. Hargie O. *Skilled interpersonal communication: Research, theory and practice*. London, 2016. 658 p.
186. Homans G. *Social Behaviour: Its Elementary Forms*. London: Routledge and Kegan Paul., 1961.

187. Hongjian C., Fang Zh.X., Fine M. Marital Well-Being and Depression in Chinese Marriage: Going beyond Satisfaction and Ruling out Critical Confounders. *Journal of Family Psychology* . 2017. №31. P.775–784.
188. Ivtzan I. Self actualisation: For individualistic cultures only? *International Journal on Humanistic Ideology*. 2008. № 1(2). P. 113–139.
189. Ivtzan I., Conneely R. Androgyny in the mirror of self-actualisation and spiritual health. *The Open Psychology Journal*. 2010. Vol. 2. P. 58–70.
190. Jones A., Crandall R. Validation of a short index of self-actualization. *Personality and Social Psychology Bulletin*. 1986. №12(1). P. 63–73.
191. Jung C. G. *Collected Works*. Princeton USA: Princeton University Press, 1953.
192. Kaplan L., Owings W. Teacher quality and student achievement: Recommendations for principals. *NASSP Bulletin*. 2001. P. 4-12.
193. Kaufman B. (n.d.). Characteristics of self-actualization. ScottBarryKaufman.com. Retrieved from <https://scottbarrykaufman.com/characteristics-of-self-actualization-scale/>
194. Koltko-Rivera M. Rediscovering the Later Version of Maslow’s Hierarchy of Needs: SelfTranscendence and Opportunities for Theory, Research, and Unification. *Review of General Psychology*. 2006. Vol. 10(4). P. 302–317.
195. LeDoux J. Sensory systems and emotions. *Integrative Psychiatry*. 1986. № 4.
196. Liu H., Waite L. Bad marriage, broken heart? Age and gender differences in the link between marital quality and cardiovascular risks among older adults. *Journal of Health and Social Behavior*. 2014. №55. C.403–423
197. Lumpkin W.C. The relationships of marital communication and marital adjustment with self-esteem and self-actualization. Degree: Ph.D. University of New Orleans, 1981.
198. Ma H.K. Social competence as a positive youth development construct: a conceptual review. *The Scientific World Journal*. 2012. Vol. 2012.

Article ID 287472. 7 p. URL: <https://www.hindawi.com/journals/tswj/2012/287472/>.

199. Maccoby E. E. Gender and relationships: a developmental account. *American psychologist*. 1990. Vol. 45. № 4.
200. Marina B. Professional Self-Actualization as the Basis of Employee Loyalty. *Journal of Siberian Federal University. Humanities & Social Sciences*. 2012. №3. p.423-429.
201. Maslow A. The farther reaches of human nature. *Journal of Transpersonal Psychology*. 1969. № 1(1). P. 1–9.
202. Maturana H.R. Self-consciousness: How? When? Where? *Constructivist Foundations*. 2006. №1(3). P. 34-36.
203. Mead G.H. Mind, self, and society. Chicago: University of Chicago Press, 1934; repr. 1997. 273 p.
204. Mehrabian A. Manual for the Balanced Emotional Empathy Scale (BEES). (Available from Albert Mehrabian), 1130 Alta Mesa Road, Monterey. CA. 1996.
205. Montgomery M. Our tune : a study of a discourse genre. Broadcast talk. London: Sage Publications, 1991. P. 138-177.
206. Mousavi R. Relationship between Big Five Personality Factors Neuroticism, Extraversion, Agreeableness, Openness, Loyalty and Marital Adjustment. *NeuroQuantology*. 2017. №5. C.172-180.
207. Murjoz de Fernandez M. D. C. (1978) Satisfaccion e insatisfaccion matrimonial: influencia de 10s factores de balance marital de auto-realizscion [Marital satisfaction and dissatisfaction: the influence of marital baince and self-realization]. *Revisla Lotirtoamericana de Psychologia*. 1978. № 10. PP. 337-350.
208. Olalla C., Maneiro L., Sobral J., Gómez-Fraguela José A. Longitudinal Effects of Parenting Mediated by Deviant Peers on Violent and Non-Violent Antisocial Behaviour and Substance Use in Adolescence. *European Journal of Psychology Applied to Legal Context*. 2019. №11. P. 23–33.

209. Pérez I., Sinuhé E. Intimidación y comunicación en cuatro etapas de la vida de pareja: Su relación con la satisfacción marital. *Archivos Hispanoamericanos de Sexología*. 2006. №12. PP. 133–63.
210. Pertzborn A. The effect of gestalt therapy on self-actualization, anxiety and muscle tension in female college students: diss for the degree doctor of philosophy in psychology. The fielding institute, 1979.
211. Pison G., Rousseeuw P. J., Filzmoser P., Croux C. Robust factor analysis. *Journal of Multivariate Analysis*. 2003. № 84(1). PP. 145–172.
212. Raquel G., Novo M., Fariña F., Arce R. 2019. Child-to-Parent Violence and Parent-to-Child Violence: A Meta-Analytic Review. *European Journal of Psychology Applied to Legal Context*. 2019. № 11. PP. 51–59.
213. Rice J.K. From highly qualified to high quality: An imperative for policy and research to recast the teacher mold. *Education Finance and Policy*. 2008. №3(2). 151-165.
214. Rogers C. Client-centered therapy: Its current practice, implications and theory. Constable. 1951.
215. Rogers C. The concept of the fully functioning person. *Psychotherapy: Theory, Research & Practice*. 1963. № 1(1). p. 17–26.
216. Rosenberg M. Society and the Adolescent Self-Image (p. 18) New Jersey: Princeton University Press. 1965.
217. Rowan Deborah G., Compton William C., Rust James O. Self-actualization and empathy as predictors of marital satisfaction. *Psychological Reports*. 1995. P. 1011-1016.
218. Sathiyagirirajan S. Towards more effective teacher performance in higher education. URL: <https://mkuniversity.ac.in/new/centre/cer/docs/TOWARDS%20MORE%20EFFECTIVE%20TEACHER%20PERFORMANCE%20IN%20HIGHER%20EDUCATION.pdf>

219. Satir V. Concepts of Communication: Ways of Perceiving the World: Définition of a Relationship. *J. of Couples Therapy*. 1998. V. 7. № 2-3. P. 1 – 9.
220. Seligman L. Theories of counseling and psychotherapy: Systems, strategies, and skills (2nd ed.). Pearson Education. 2006.
221. Shoemaker W. F. Changes in measured self-actualization as influenced by a group counseling procedure: diss ... for the degree doctor of education. 1971.
222. Shostrom E. Personal Orientation Inventory manzral. (2nd ed.) San Diego, CA: Educational and Industrial Testing Service, 1966.
223. Shostrom E. An inventory for the measurement of self-actualization. *Educational and psychological measurement*. 1964. V. 24. № 2. P. 207-218.
224. Shostrom E. Man, the manipulator: The inner Journey from Manipulation to Actualization. Nashville, Tenn.: Abingdon Press, 1967. 256 p.
225. Skinner B. F. Verbal Behavior. New York: Appleton-Century-Crofts, 1957. 478 p.
226. Stephen C., S. John Michael Raj. U-shaped curve of marital satisfaction: An Indian scenario. *Research Horizons*. 2014. № 4. PP. 176–183.
227. Suhr D. D. Exploratory or confirmatory factor analysis? *Statistics and Data Analysis*. 2006. №31.
228. Sumerlin J. R., Bundrick C. MBrief Index of Self-Actualization [Database record]. APA PsycTests. 1996. PP. 1-17.
229. Tavakol Zeinab, Alireza Nikbakht Nasrabadi, Zahra Behboodi Moghadam, Hamid Salehiniya, Elham Rezaei. A Review of the Factors Associated with Marital Satisfaction. *Galen Medical Journal*. 2017. №6. P. 197–207.
230. Tay L., Diener E. Needs and subjective well-being around the world. *Journal of Personality and Social Psychology*. 2011. № 101(2). P.354–365.
231. The encyclopaedia of psychology. Oxford: Hare Rogers, 1983. 715. p.

232. The Oxford Russian Dictionary. Madrid: Oxford University Press, 1997. 1340 p.
233. Thomas J. Macklin, Charles M. Rossiter. Interpersonal communication and self-actualization. *Communication Quarterly*. 2009. Volume 24, Issue 4. P. 45-55.
234. Umberson D., Williams K., Thomeer M. B. Family status and mental health: Recent advances and future directions. In C. S. Aneshensel & J. C. Phelan (Eds.). *Handbook of the sociology of mental health*. 2013. pp. 405–431.
235. Vest Bonnie M., Heavey Sarah Cercone, Homish D. Lynn, Homish Gregory G. Marital Satisfaction, Family Support, and Pre-Deployment Resiliency Factors Related to Mental Health Outcomes for Reserve and National Guard Soldiers. *Military Behavioral Health*. 2017. №5. P. 313–23.
236. Wahba M. A., Bridwell L. G. Maslow reconsidered: A review of research on the need hierarchy theory. *Organizational Behavior and Human Performance*. 1976. № 15(2). P. 212–240.
237. Watson J.B. Psychology from the Standpoint of a Behaviorist. Philadelphia: Lippincott, 1919. 429 p.
238. Whisman Mark A., Gilmour Anna L., Salinger Julia M. Marital Satisfaction and Mortality in the United States Adult Population. *Health Psychology*. 2018. №37. P. 1041–1044.
239. Whisman Mark A., Sbarra David A., Beach Steven R. H. Intimate Relationships and Depression: Searching for Causation in the Sea of Association. *Annual Review of Clinical Psychology*. 2021. №17. P. 233–258.
240. Whitney A.J. A correlation between self-actualization and communications behavior. University of the Pacific. 1971. 143 p.

ДОДАТКИ

Стилі сімейного виховання

Стиль	Характеристика	Модель батьківської поведінки	Результат батьківсько-дитячих взаємин
1	2	3	4
Авторитарний	Характерний для традиційного типу сім'ї, де виховується повага до авторитету старших, а виховний вплив здійснюється часто в безапеляційній або маніпулятивній формах, по вертикалі – зверху-вниз, тобто від батьків до дітей, на основі високого рівня централізації батьківської влади. Головною вимогою такого виховного процесу є підкорення менших старшим, обмеження ініціативності дитини. Домінуючі методи виховання: вимоги, накази, прохання, вправляння, примушування, контроль.	<p>1. Командувача.</p> <p>Дистанція між батьками і дітьми виявляється у незаперечному батьківському “Я-старший” та ставленні до дитини як до власності, якою можна розпоряджатися на будь-який розсуд;</p> <p>2. Контролера.</p> <p>Батьками здійснюється надмірний контроль за поведінкою, видами зайнятості, дозвіллям, якістю виконання дитиною різних завдань і доручень. Обмежуються ініціативи дитини у житті сім'ї, її участь у прийнятті відповідальних рішень щодо власного життя.</p>	<p>Здатність дитини з легкістю виконувати накази, різні вимоги і доручення не тільки батьків, а й взагалі у системі суспільних відносин на основі сформованих уявлень про “необхідність” і “треба”. Практика доводить, що діти, виховані на основі авторитарного стилю батьківського виховання, і в дорослому житті дотримуються родинних традицій та стереотипних поглядів на виховання, упроваджують їх у практику виховання вже своїх дітей. Вони традиційно вшановують своїх батьків і доглядають за ними в старості</p>

Продовження додатку А

1	2	3	4
Демократичний	<p>Спостерігається у відповідальних батьків з сімей демократичного та егалітарного типу, де батьківсько-дитячі взаємини будуються на основі сприйняття кожного такими, якими вони є. Виховна взаємодія відбувається в горизонтальній площині, з урахуванням взаємних інтересів, думки кожного, не залежно від віку і сімейного статусу. Батьки, як правило, залучають дітей до обговорення різних сімейних ситуацій, дозволяють вільно висловлюватися та прислухаються до їхньої думки, дають можливість робити власний вибір (але при цьому пояснюють можливі варіанти наслідків). Домінуючі методи виховання: прохання, поради, рекомендації, пояснення, заохочення позитивної поведінки та певних успіхів (у вербалізованих та невербалізованих формах).</p>	<p>1. Співробітництва. Зміст таких взаємин найбільшою мірою розкривається у різних видах домашньої праці, творчих занять, під час дозвілля з метою розширення компетентності, можливостей позитивної взаємодії і збагачення життєвого позитивного досвіду.</p> <p>2. Визнання. Реалізується у відносинах, що вибудовуються на взаємному визнанні достоїнств і досягнень та заохоченні в особистісному зростанні через вияв довіри, толерантності, ненав'язливі поради, надання самостійності. Батьківська діяльність і поведінка мають чітку орієнтацію на особистісне зростання дитини, її соціальний розвиток і розширення можливостей для набуття нею власного життєвого досвіду. Поведінка дітей відображає їхню повагу до професійних успіхів батьків (інколи – хвалькуватість ними), розуміння щодо потреби батьків мати спокій чи інші умови для самореалізації у сфері їхніх інтересів.</p> <p>3. Діалогічності. Спілкування батьків і дітей відбувається у діалогічній взаємодії, яка передбачає можливість для кожного з них: вільного висловлювання власної думки чи позиції з приводу різних фактів і подій сімейного та поза сімейного життя; бути почутим; врахування у прийнятті власного рішення думки іншого; відмову від моралізування на користь пояснення доцільності вимоги чи побажання, а також роз'яснення причинно-наслідкових зв'язків у різних видах людської поведінки та діяльності; усвідомлення ризиків і перспектив прийняття того чи іншого рішення; підвищення рівня відповідальності за прийняті рішення та вчинки.</p>	<p>Засвоєння дитиною демократичних цінностей, уявлень про свободу і відповідальність, права і обов'язки. Дитина зростає активною і самостійною, налаштованою на співробітництво з іншими, комунікабельною, впевненою в собі, незалежною, неготовою до "сліпої" підкори, здатною до протистояння різним маніпуляціям, з відчуттям власної гідності. Виховний ефект для сім'ї полягає у гармонізації сімейних відносин.</p>

Продовження додатку А

1	2	3	4
Ліберальний	<p>Спостерігається в сім'ях демократичного типу з характерною відсутністю активної участі батьків у процесі виховання дитини. І батьки, і діти мають достатню свободу в облаштуванні сімейного побуту чи особистісного простору у сімейному середовищі, виборі певного способу життя та самовираження. Здебільшого кожен член сім'ї має свої захоплення та інтереси, які поважаються іншими: спорт, туризм, читання, перегляд фільмів, колекціонування, малювання, музиціювання тощо.</p> <p>Як правило, побутова невлаштованість не створює проблем чи напруги внутрішньосімейної взаємодії: члени сім'ї мало звертають на неї увагу. Діти поблажливо ставляться до певних слабкостей батьків. У таких сім'ях недопустимі примушування і фізичні покарання.</p>	<p>1. Природної любові – у сприйнятті інших та виникаючих сімейних і виховних ситуацій такими, як вони є.</p> <p>2. Недостатньої уваги дитині – у гіпоопіці, недостатньому контролі за навчальною успішністю та дозвіллевою діяльністю.</p> <p>3. Байдужого ставлення – в індіферентності, емоційному відчуженні</p>	<p>Стиль батьківської поведінки досить часто вербалізується у батьківській тезі: “Якось буде”. Нею прикривають небажання напружуватися, загострювати сімейні стосунки, псувати собі настрій, брати відповідальність. Це створює сприятливі умови для розвитку девіантної та делінквентної поведінки дитини. В цілому виховна діяльність батьків і рівень батьківської відповідальності за даного стилю сімейного виховання є досить низькими. Активізація батьківського втручання у процес виховання спостерігається здебільшого тоді, коли вже назрілими є певні виховні ситуації. Контролювання дитини та її поведінки відбувається ситуативно, здебільшого під впливом (натиском) школи чи громадськості</p>

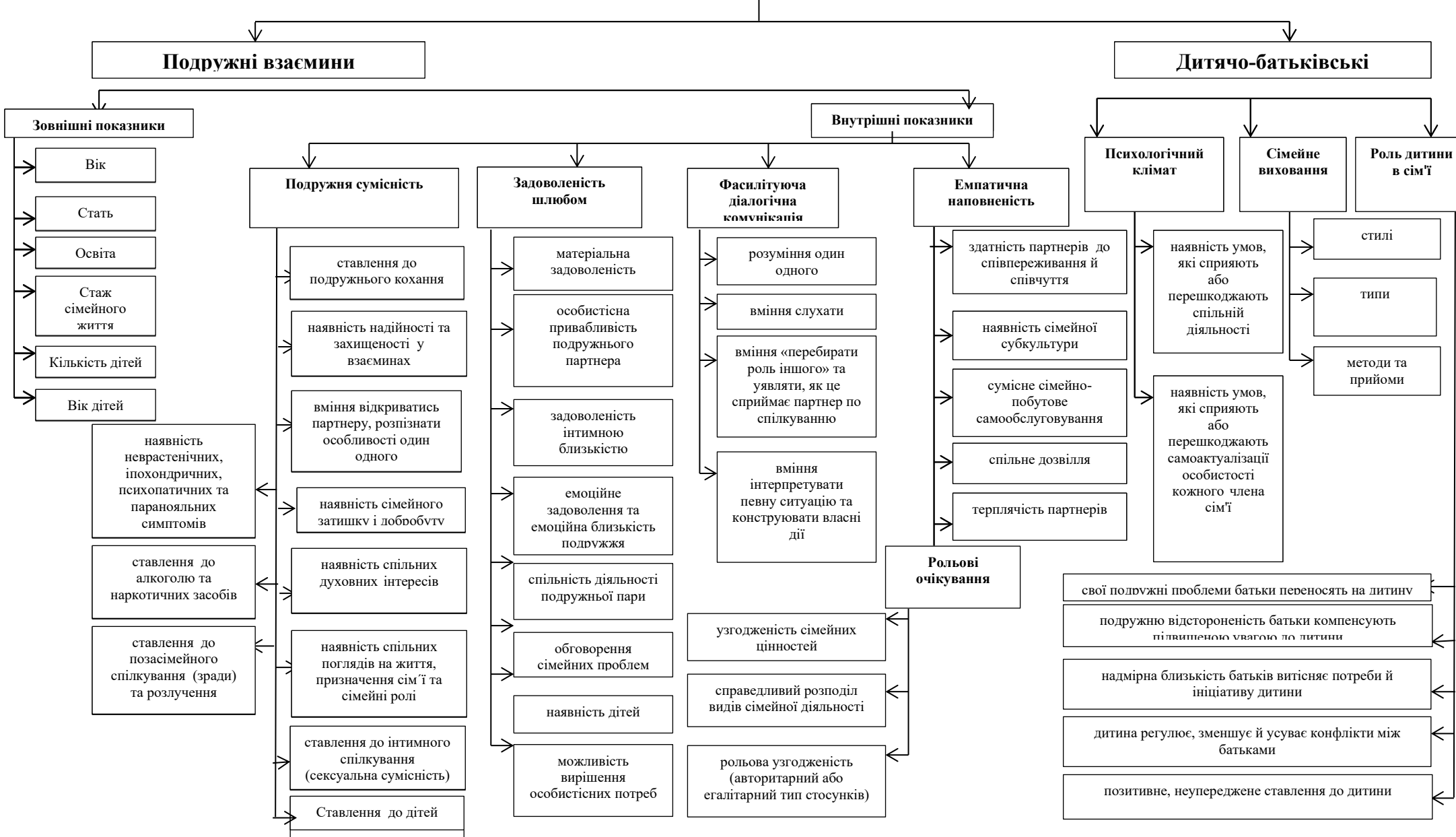
Продовження додатку А

1	2	3	4
Потурання	<p>Характерний для дитячоцентричного типу сім'ї, в якій виховний вплив у системі батьки – діти також здійснюється по вертикалі, але задається, здебільшого, знизу, від дитини. Виявляється у надмірній тривозі за дитину, її здоров'я і майбутнє, у бажанні вберегти її від життєвих негараздів та забезпечити їй “щасливе дитинство” за батьківським уявленням. Проблема сімейного виховання полягає в тому, що у своїй виховній діяльності батьки орієнтовані не на особистісний розвиток дитини, а на задоволення її потреб. До таких сучасні діти відносять, насамперед, розрекламовані дорогі іграшки, модний одяг, захоплення комп'ютерними технологіями, приналежність до певної малої групи ровесників чи молодіжної субкультури, в тому числі гедоністичного спрямування тощо.</p>	<p>1) Гіперопіки. 2) Самоусування батьків від впливу на процес виховання. В їх основі різні причини: міра любові до дитини; стан здоров'я дитини; стан здоров'я батьків; ступінь спорідненості з дитиною (рідна чи прийомна) тощо.</p>	<p>У сімейній практиці, як правило, батьки, дотримуючись даного стилю виховання, не прогнозують його можливих негативних наслідків, не задумуються над тим, чим потурання забаганкам дитини може обернутися для неї, коли вона підросте. Численні факти переконують, що виховані за такого стилю діти зростають егоїстами, байдужими до потреб своїх батьків, навіть тоді, коли вони стають немічними, а також конфліктними та егоїстичними у власному шлюбному житті.</p>

Джерело: складено автором на основі [50; 76; 96]

Система показників оцінки сімейних взаємин вчителів початкової школи

Сімейні взаємини вчителів початкової школи

АНКЕТА**для вчителів початкової школи**

Шановні респонденти! Анкетування проводиться з метою виявлення впливу сімейних взаємин на самоактуалізацію особистості. Біля обраної відповіді поставте «+».

Дата _____

Вік _____

Місце народження _____

Освіта _____

Місце роботи _____

1. Вкажіть Ваш сімейний стан:

- а) заміжня;
- б) заміжня;
- в) розлучена.

2. Вкажіть стаж сімейного життя:

- а) До 1 року;
- б) 1-3 років;
- в) 4-7 років;
- г) 8-14 років;
- д) 15-20 років;
- е) Більше 20 років.

3. Вкажіть кількість дітей:

- а) Немає;
- б) Одна дитина;
- в) Дві дитини;
- г) Три дитини;
- д) Більше трьох.

4. Ви проживаєте:

- а) У власній квартирі;
- б) У власному приватному будинку;
- в) Разом з батьками чоловіка;
- г) Разом з батьками дружини;
- г) винаймаємо житло.

5. Вкажіть стаж роботи у закладі:

- а) До 1 року;
- б) 1-5 років;
- в) 6-10 років;

- г)10-15 років;
- д)Більше 15 років.

6. Вкажіть кваліфікаційну категорію:

- а)спеціаліст;
- б)спеціаліст другої категорії;
- в)спеціаліст першої категорії;
- г)спеціаліст вищої категорії.

7. Чи швидко ви адаптувалися до умов Нової української школи?

- а)Так;
- б)Ні;
- в)Не можу адаптуватись і до сьогодні.

8. Чи вважаєте ви роботу вчителя початкової школи емоційно виснажливою?

- а)Так;
- б)Ні;
- в)Не знаю.

9.Яка із вказаних позицій найбільше впливає на вашу втомлюваність на роботі?

- а)Психологічне та емоційне напруження;
- б)Діти;
- в)Заповнення документації;
- г)Перевірка виконаних завдань;
- д)Участь у семінарах, тренінгах.

10. Після важкого робочого дня вам найбільше подобається відпочивати:

- а)у колі друзів;
- б)у сімейному колі;
- в)в усамітненому місці;
- г)власна відповідь _____

11. Чи підтримує вас чоловік у виборі професії?

- а)Так;
- б)Ні, постійно наголошує, що мені потрібно її змінити;
- в)Не знаю.

12. Хто частіше бере на себе ініціативу у вирішенні ваших сімейних питань?

- а)Я;
- б)Чоловік;
- в)Мої батьки;

г) Батьки чоловіка.

13 Чи погоджуєтесь ви із твердженням, що за допомогою внутрішньо-сімейного спілкування та обговорення будь-яких життєвих ситуацій можна уникнути конфліктів?

- а) Так;
- б) Ні;
- в) Не знаю.

14. Чи вважаєте ви, що моральне й психічне здоров'я подружжя, їх емоційна культура, суб'єктивна задоволеність шлюбом залежить від діалогічної комунікації?

- а) Так;
- б) Ні;
- в) Не знаю.

15. Виберіть 10 показників, за якими, на вашу думку, можна оцінити подружню сумісність вчителя початкової школи (подружнє кохання (1); психологічний комфорт (2); надійність у стосунках (3); почуття захищеності (4); відкритість партнеру (5); задоволеність від спілкування з партнером (6); сімейний затишок і добробут (7); наявність спільних духовних інтересів (8); наявність спільних поглядів на життя, призначення сім'ї та сімейні ролі (10); потреба в інтимному спілкуванні (сексуальна сумісність) (11); можливість розпізнати особливості один одного (12); вплив партнерів на емоційний настрій один одного (взаємодія характерів, темпераментів, особистісно-вольових якостей подружжя) (13), любов до дітей (14).

1. _____
2. _____
3. _____
4. _____
5. _____
6. _____
7. _____
8. _____
9. _____
10. _____

16. Високий рівень подружньої сумісності збільшує вірогідність подружньої гармонії?

- а) Так;
- б) Ні;
- в) Не знаю.

17. Чи приділяє вам чоловік достатньо уваги?

- а) Так;
- б) Ні.

18. Вкажіть важливість перерахованих показників оцінки задоволеністю шлюбом вчителя початкової школи від 1 (найвищий рівень) до 9 (найнижчий):

- 1.емпатична наповненість стосунків (___);
- 2.матеріальна задоволеність (___);
- 3.особистісна привабливість подружнього партнера (___);
- 4.задоволеність інтимною близькістю (___);
- 5.емоційне задоволення та емоційна близькість (___);
- 6.спільність діяльності подружньої пари (___);
- 7.обговорення сімейних проблем (___);
- 8.наявність дітей (___);
- 9.можливість вирішення особистісних потреб (___).

19. Для підтримки нормальних функціональних подружніх стосунків партнер має виконувати роль:

- а)сексуального партнера;
- б)друга;
- в)опікуна (виховання дітей);
- г)покровителя (господарчо-побутова роль);
- д) потрібна присутність всіх чотирьох ролей (хоча якась з них може переважати).

20.На вашу думку, який тип стосунків панує у вашій сім'ї?

- а)Егалітарний (у родині не виділяється чітко вираженого голови, обов'язки розподіляють ситуативно, а рішення приймають колегіально або доручаються найбільш компетентному в даній проблемі);
- б)Авторитарний (керівництво та організація всіх її функцій зосереджені в руках одного члена сім'ї);
- в) Спостерігається невизначеність, що викликає у шлюбних партнерів психологічний дискомфорт.

21.Чи допомагає вам чоловік у виконанні домашніх обов'язків?

- а)Так, ми завжди все робимо разом;
- б)Так, інколи;
- в)Ні, але я б дуже хотіла;
- г)Ні, я завжди все роблю сама.

22. Чи вважаєте ви, що негативні емоційні переживання, викликані конфліктами між батьками, «осідають» у самосвідомості дитини у вигляді стійкого закріплення емоційно-особистісного неблагополуччя, відчуття самотності, невпевненості в собі, замкнутості, гальмування духовного розвитку дитини?

- а)Так;
- б)Ні.

23.Яким чином ви приділяєте увагу власній дитині?

- а)Разом миємо посуд, прибираємо, готуємо їжу;
- б)Дивимось телевізор;
- в)Вдома або на прогулянці спілкуємось, обговорюємо настрої, друзів, проблеми;
- г)Граємо у те, що хоче дитина (якщо дитина дошкільного віку).

24. Яка роль дитина у вашій сім'ї?

- а)свої подружні проблеми батьки переносять на дитину;

- б) подружню відстороненість батьки компенсують підвищеною увагою до дитини;
- в) надмірна близькість батьків витісняє потреби й ініціативу дитини;
- г) дитина регулює, зменшує й усуває конфлікти між батьками;
- д) позитивне, неупереджене (справедливе) ставлення до дитини.

25. Чи впливають сімейні взаємини на ваш настрій протягом робочого дня?

- а) Так;
- б) Іноді;
- в) Ні.

26. Чи вважаєте ви, що постійні сімейні конфлікти вчителя початкової школи можуть негативно позначатись на успішності учнів?

- а) Так;
- б) Ні.

27. На вашу думку, чи залежить якість професійної діяльності вчителя початкової школи від психологічного клімату у сім'ї?

- а) Так;
- б) Ні.

28. Чи являються для вас гармонійні сімейні взаємини поштовхом до професійної самоактуалізації?

- а) Так;
- б) Ні.

29. Чи бажаєте ви змінити професію?

- а) Так;
- б) Іноколи таке бажання виникає;
- в) Ні.

Дякуємо за відповіді!

Додаток Г

**Самоактуалізаційний тест (САТ) Е. Шострома (адаптований
Ю.Є. Альошиною, Л.Я. Гозманом, М.В. Загікою, М.В. Кроз).**

У 1963 році в Інституті терапевтичної психології (Санта-Анна, Каліфорнія) Евереттом Шострома був створений опитувальник особистісних орієнтації (Personal Orientation Inventory - POI), що вимірює самоактуалізацію як багатовимірну величину.

Дана методика тесту адаптована на кафедрі соціальної психології МДУ імені М.В. Ломоносова в 1987 році (автори: Ю.Є. Альошина, Л.Я. Гозман, М.В. Загіка, М.В. Кроз). Методика Е. Шострома зазнала суттєвих змін, фактично, авторами був створений оригінальний психодіагностичний інструмент, який отримав назву «Самоактуалізаційний тест» (САТ). У тесті 126 питань і 14 шкал.

Методика призначена для обстеження дорослих (старше 15-17 років), психічно здорових людей (мається на увазі відсутність вираженої психопатології). Інструкція до методики не обмежує часу відповідей, хоча практика показує, що в нормі він зазвичай не перевищує 30-35 хвилин.

Інструкція. У кожному пункті тесту містяться два висловлювання (а і б). Уважно прочитайте кожне з двох висловлювань і відзначте з них те, яке більшою мірою відповідає вашій точці зору.

Текст опитувальника:

1. а) Я вірю в себе тільки тоді, коли відчуваю, що можу впоратися з усіма завданнями, які стоять переді мною.
б) Я вірю в себе і тоді, коли відчуваю, що не можу впоратися з усіма завданнями, які стоять переді мною.
2. а) Я часто внутрішньо ніяковію, коли мені говорять компліменти
б) Я рідко ніяковію, коли мені говорять компліменти.
3. а) Мені здається, що людина може прожити своє життя так, як їй хочеться
б) Мені здається, що людина має мало шансів прожити своє життя так, як їй хочеться.
4. а) Я завжди відчуваю в собі сили для подолання життєвих негараздів
б) Я далеко не завжди відчуваю в собі сили для подолання життєвих негараздів.
5. а) Я відчуваю докори сумління, коли серджуся на тих, кого люблю.
б) Я не відчуваю докорів сумління, коли серджуся на тих, кого люблю.
6. а) В складних ситуаціях треба діяти вже випробуваними способами, так як це гарантує успіх
б) У складних ситуаціях завжди треба шукати принципово нові рішення.

7. а) Для мене важливо, чи поділяють інші люди мою точку зору,
б) Для мене не дуже важливо, чи поділяють інші люди мою точку зору,
8. а) Мені здається, що людина повинна спокійно ставитися до того неприємного, що він може почути про себе від інших,
б) Мені зрозуміло, коли люди ображаються, почувши щось неприємне про себе.
9. а) Я можу без жодних докорів сумління відкласти на завтра те, що повинен зробити сьогодні.
б) Мене мучать докори сумління, якщо я відкладаю на завтра те, що повинен зробити сьогодні.
10. а) Я іноді буваю такий злий, що мені хочеться кидатися на людей.
б) Я ніколи не буваю настільки злим, щоб мені хотілося кидатися на людей.
11. а) Мені здається, що в майбутньому мене чекає багато хорошого,
б) Мені здається, що моє майбутнє обіцяє мені мало хорошого.
12. а) Людина повинна залишатися чесною у всьому і завжди.
б) Бувають ситуації, коли людина має право бути нечесною.
13. а) Дорослі ніколи не повинні стримувати допитливість дитини, навіть якщо її задоволення може спричинити негативні наслідки.
б) Не варто заохочувати зайву цікавість дитини, якщо вона може привести до небажаних наслідків.
14. а) У мене часто виникає потреба знайти обґрунтування тим своїм діям, які я здійснюю тільки тому, що мені цього хочеться.
б) У мене ніколи не виникає потреби в обґрунтуванні тих своїх дій, які я здійснюю просто тому, що мені цього хочеться.
15. а) Я всіляко намагаюся уникати прикростей.
б) Я не вважаю для себе за потрібне уникати прикростей.
16. а) Я часто відчуваю почуття занепокоєння, думаючи про майбутнє,
б) Я рідко відчуваю почуття занепокоєння, думаючи про майбутнє.
17. а) Я не хотів би відступати від своїх принципів навіть заради того, щоб зробити щось корисне, за що люди були б вдячні мені.
б) Я хотів би зробити щось корисне, за що люди були б вдячні мені, навіть якщо заради цього потрібно було б відійти від своїх принципів.

18. а) Мені здається, що більшу частину часу я не живу, а як би готуюся до того, щоб почати жити в майбутньому.

б) Мені здається, що більшу частину часу я живу по-справжньому вже зараз, а не готуюся до майбутнього справжнього життя.

19. а) Зазвичай я висловлюю і роблю те, що вважаю за потрібне, навіть якщо це загрожує ускладненнями у відносинах з близькими.

б) Я намагаюся не говорити і не робити того, що може загрозувати ускладненнями у відносинах з близькими.

20. а) Люди, які проявляють інтерес до всього на світі, іноді мене дратують.

б) Люди, які проявляють інтерес до всього на світі, завжди викликають у мене симпатію.

21. а) Мені не подобається, коли люди проводять багато часу в безплідних мріях.

б) Мені здається, що немає нічого поганого в тому, що люди витрачають багато часу на безплідні мрії.

22. а) Я часто замислююся про те, чи правильно я поведився в тих чи інших випадках.

б) Я рідко замислююся про те, чи правильно я поведився в тій чи іншій ситуації.

23. а) Мені здається, що будь-яка людина за своєю природою здатна долати ті труднощі, які ставить перед нею життя.

б) Я не думаю, що будь-яка людина за своєю природою здатна долати ті труднощі, які ставить перед нею життя.

24. а) Головне в нашому житті - творити, створювати щось нове

б) Головне в нашому житті - приносити користь.

25. а) Мені здається, що було б краще, якби у більшості чоловіків переважали традиційно чоловічі риси характеру, а у жінок - традиційно жіночі.

б) Мені здається, що було б краще, якби і чоловіки, і жінки поєднували в собі і традиційно чоловічі, і традиційно жіночі риси характеру.

26. а) Двоє людей краще ладнають між собою, коли кожен з них намагається перш за все зробити приємно іншому на противагу вільному вираженню своїх почуттів

б) Двоє людей найкраще ладнають між собою, якщо кожен з них намагається перш за все висловити свої почуття на противагу прагненню зробити приємність іншому.

27. а. Жорстокі і егоїстичні вчинки, які здійснюють люди, є природними проявами їх людської природи.

б. Жорстокі і егоїстичні вчинки, які здійснюють люди, не є проявами їх людської природи.

28. а. Здійснення моїх планів в майбутньому багато в чому залежить від того, чи будуть у мене друзі.

б. Здійснення моїх планів в майбутньому лише в незначній мірі залежить від того, чи будуть у мене друзі.

29. а. Я впевнений в собі.

б. Я не впевнений в собі.

30. а. Мені здається, що найбільш цінним для людини є улюблена робота.

б. Мені здається, що найбільш цінним для людини є щасливе сімейне життя.

31. а. Я ніколи не пліткують.

б. Іноді мені подобається пліткувати.

32. а. Я мирюся з протиріччями в самому собі.

б. Я не можу змиритися з протиріччями в самому собі.

33. а. Якщо незнайома людина зробить мені послугу, то я відчуваю себе зобов'язаним їй.

б. Якщо незнайома людина зробить мені послугу, то я не відчуваю себе зобов'язаним їй

34. а. Іноді мені важко бути щирим навіть тоді, коли мені цього хочеться.

б. Мені завжди вдається бути щирим, коли мені цього хочеться.

35. а. Мене рідко турбує почуття провини.

б. Мене часто турбує почуття провини.

36. а. Я постійно відчуваю себе зобов'язаним робити все від мене залежне, щоб у тих, з ким я спілкуюся, був гарний настрій.

б. Я не відчуваю себе зобов'язаним робити все від мене залежне, щоб у тих, з ким я спілкуюся, був гарний настрій.

37. а. Мені здається, що кожна людина повинна мати уявлення про основні закони фізики.

б. Мені здається, що багато людей можуть обійтися без знання законів фізики.

38. а. Я вважаю за необхідне дотримуватися правила «не витрачай часу дарма».
б. Я не вважаю за необхідне дотримуватися правила «не витрачай часу дарма».
39. а. Критичні зауваження на мою адресу знижують мою самооцінку.
б. Критичні зауваження на мою адресу не знижують мою самооцінку.
40. а. Я часто переживаю через те, що в даний момент не роблю нічого значного.
б. Я рідко переживаю через те, що в даний момент не роблю нічого значного.
41. а. Я вважаю за краще залишати приємне "на потім".
б. Я не залишаю приємне "на потім".
42. а. Я часто приймаю спонтанні рішення.
б. Я рідко приймаю спонтанні рішення.
43. а. Я прагну відкрито висловлювати свої почуття, навіть якщо це може призвести до будь-яких неприємностей.
б. Я намагаюся не висловлювати відкрито своїх почуттів в тих випадках, коли це може призвести до будь-яких неприємностей.
44. а. Я не можу сказати, що я собі подобаюся.
б. Я можу сказати, що я собі подобаюся.
45. а. Я часто згадую про неприємні для мене речі.
б. Я рідко згадую про неприємні для мене речі.
46. а. Мені здається, що люди повинні відкрито виявляти в спілкуванні з іншими своє невдоволення ними.
б. Мені здається, що в спілкуванні з іншими люди повинні приховувати своє невдоволення ними.
47. а. Мені здається, що я можу судити про те, як повинні поводитися інші люди.
б. Мені здається, що я не можу судити про те, як повинні поводитися інші люди.
48. а. Мені здається, що поглиблення у вузьку спеціалізацію є необхідним для справжнього вченого.
б. Мені здається, що поглиблення у вузьку спеціалізацію робить людину обмеженою.

49 а. При визначенні того, що добре, а що погано, для мене важлива думка інших людей.

б. Я намагаюся сам визначити, що добре, а що погано.

50. а. Мені буває важко відрізнити любов від простого сексуального потягу.

б. Я легко відрізняю любов від простого сексуального потягу.

51. а. Мене постійно хвилює проблема самовдосконалення.

б. Мене мало хвилює проблема самовдосконалення.

52. а. Досягнення щастя не може бути метою людських відносин.

б. Досягнення щастя - це головна мета людських відносин.

53. а. Мені здається, я можу цілком довіряти своїм власним оцінками.

б. Мені здається, я не можу довіряти в повній мірі своїм власними оцінками.

54. а. При необхідності людина може досить легко позбутися від своїх звичок.

б. Людині вкрай важко позбутися своїх звичок.

55. а. Мої почуття іноді дивують мене самого.

б. Мої почуття ніколи не дивують мене самого.

56. а. У деяких випадках я вважаю за необхідним дати людині зрозуміти, що вона мені здається дурною і нецікавою.

б. Я ніколи не вважаю за необхідним дати людині зрозуміти, що вона мені здається дурною і нецікавою.

57. а. Можна судити з боку, наскільки щасливо складаються стосунки між людьми.

б. Спостерігаючи з боку, не можна сказати, наскільки вдало складаються стосунки між людьми.

58. а. Я часто перечитую книги, які мені сподобалися, по кілька разів.

б. Я думаю, що краще прочитати іншу нову книгу, ніж повертатися до вже прочитаного.

59. а. Я дуже захоплений своєю роботою.

б. Я не можу сказати, що захоплений своєю роботою.

60. а. Я незадоволений своїм минулим.

б. Я задоволений своїм минулим.

61. а. Я відчуваю себе зобов'язаним завжди говорити правду.

б. Я не відчуваю себе зобов'язаним завжди говорити правду.

62. а. Існує дуже мало ситуацій, коли я можу дозволити собі дуріти

б. Існує безліч ситуацій, коли я можу дозволити собі дуріти.

63. а. Прагнучи розібратися в характері і почуттях оточуючих, люди часто бувають надмірно нетактовні.

б. Прагнення розібратися в характері і почуттях оточуючих природно для людини і тому може виправдати нетактовність.

64. а. Зазвичай я впадаю у розпач через втрату або поломку речей, які мені подобаються.

б. Зазвичай я не засмучуюсь через втрату або поломку речей, які мені подобаються.

65. а. Я відчуваю себе зобов'язаним чинити так, як від мене чекають оточуючі.

б. Я не відчуваю себе зобов'язаним чинити так, як від мене чекають оточуючі.

66. а. Інтерес до самого себе завжди необхідний для людини.

б. Зайве самокопання іноді має погані наслідки.

67. а. Іноді я боюся бути самим собою.

б. Я ніколи не боюся бути самим собою.

68. а. Велика частина того, що мені доводиться робити, приносить мені задоволення.

б. Лише небагато з того, що я роблю, приносить мені задоволення.

69. а. Лише пихаті люди думають про свої переваги і не думають про недоліки.

б. Не тільки пихаті люди думають про свої переваги.

70. а. Я можу робити що-небудь для інших, не вимагаючи, щоб вони це оцінили.

б. Я вправі очікувати від інших, щоб вони оцінили те, що я роблю для них.

71. а. Людина повинна каятися у своїх вчинках.

б. Людина зовсім не обов'язково повинна каятися у своїх вчинках.

72. а. Мені потрібні обґрунтування для прийняття моїх почуттів.

б. Зазвичай мені не потрібні ніякі обґрунтування для прийняття моїх почуттів.

73. а. У більшості ситуацій я перш за все хочу зрозуміти, чого хочу я сам.

б. У більшості ситуацій я перш за все намагаюся зрозуміти, чого хочуть оточуючі.

74. а. Я намагаюся ніколи не бути "білою вороною".

б. Я дозволяю собі бути "білою вороною".

75. а. Коли я подобаюся сам собі, мені здається, що я подобаюся всім оточуючим.

б. Навіть коли я подобаюся сам собі, я розумію, що є люди, яким я неприємний.

76. а. Моє минуле в значній мірі визначає моє майбутнє.

б. Моє минуле дуже слабо визначає моє майбутнє.

77. а. Часто буває так, що висловити свої почуття важливіше, ніж обдумувати ситуацію.

б. Досить рідко буває так, що висловити свої почуття важливіше, ніж обдумувати ситуацію.

78. а. Ті зусилля і витрати, яких вимагає пізнання істини, виправдані, так як вони приносять користь людям.

б. Ті зусилля і витрати, яких вимагає пізнання істини, виправдані хоча б тим, що вони приносять людині емоційне задоволення.

79. а. Мені завжди необхідно, щоб інші схвалювали те, що я роблю.

б. Мені не завжди необхідно, щоб інші схвалювали те, що я роблю.

80. а. Я довіряю тим рішенням, які я приймаю спонтанно.

б. Я не довіряю тим рішенням, які я приймаю спонтанно.

81. а. Мабуть, я можу сказати, що я живу з відчуттям щастя.

б. Мабуть, я не можу сказати, що я живу з відчуттям щастя.

82. а. Досить часто мені буває нудно.

б. Мені ніколи не буває нудно.

83. а. Я часто проявляю свою прихильність до людини, незалежно від того, чи це взаємно.

б. Я рідко проявляю свою прихильність до людини, не будучи впевненим, що це взаємно.

84. а. Я легко приймаю ризиковані рішення.

б. Зазвичай мені буває важко приймати ризиковані рішення.

85. а. Я намагаюся в усьому і завжди поступати чесно.
б. Іноді я вважаю можливим шахраювати.
86. а. Я готовий примиритися зі своїми помилками.
б. Мені важко примиритися зі своїми помилками.
87. а. Зазвичай я відчуваю себе виним, коли поступаю егоїстично.
б. Зазвичай я не відчуваю себе винним, коли поступаю егоїстично.
88. а. Діти повинні розуміти, що у них немає тих прав і привілеїв, що у дорослих.
б. Дітям не обов'язково усвідомлювати, що у них немає тих прав і привілеїв, що у дорослих.
89. а. Я добре знаю, які почуття я здатен відчувати, а які ні.
б. Я ще не зрозумів до кінця, які почуття я здатен відчувати, а які ні.
90. а. Я думаю, що більшості людям можна довіряти
б. Я думаю, що без необхідності людям довіряти не варто.
91. а. Минуле, сьогодні і майбутнє я уявляю як єдине ціле.
б. Моє сьогодні я уявляю слабо пов'язаним з минулим і майбутнім.
92. а. Я вважаю за краще проводити відпустку подорожуючи, навіть якщо це пов'язано з великими незручностями.
б. Я вважаю за краще проводити відпустку спокійно, в комфортних умовах.
93. а. Буває, що мені подобаються люди, чию поведінку я не схвалюю.
б. Мені майже ніколи не подобаються люди, чию поведінку я не схвалюю.
94. а. Людям від природи властиво розуміти один одного.
б. За своєю природою людині властиво дбати про свої власні інтереси.
95. а. Мені ніколи не подобаються сальні жарти.
б. Мені іноді подобаються сальні жарти.
96. а. Мене люблять тому, що я сам здатний любити.
б. Мене люблять тому, що я намагаюся заслужити любов оточуючих.
97. а. Мені здається, що емоційне і раціональне в людині не суперечать один одному.
б. Мені здається, що емоційне і раціональне в людині суперечать один одному.
98. а. Я відчуваю себе впевненим у відносинах з іншими людьми.

б. Я відчуваю себе невпевненим у відносинах з іншими людьми.

99. а. Захищаючи власні інтереси, люди часто ігнорують інтереси оточуючих.

б. Захищаючи власні інтереси, люди зазвичай не ігнорують інтереси оточуючих.

100. а. Я завжди можу покластися на свій творчий хист орієнтуватися в ситуації.

б. Я далеко не завжди можу покластися на свій творчий хист орієнтуватися в ситуації.

101. а. Я вважаю, що здатність до творчості - природна властивість людини.

б. Я вважаю, що далеко не всі люди обдаровані природою здатністю до творчості.

102. а. Зазвичай я не засмучуюсь, якщо мені не вдається домогтися досконалості в чому-небудь.

б. Я часто засмучуюсь, якщо мені не вдається домогтися досконалості в чому-небудь.

103. а. Іноді я боюся виявитись занадто ніжним.

б. Я ніколи не боюся виявитись занадто ніжним.

104. а. Мені легко змиритися зі своїми слабкостями.

б. Мені важко змиритися зі своїми слабкостями.

105. а. Мені здається, що я повинен домагатися досконалості в усьому, що я роблю.

б. Мені не здається, що я повинен домагатися досконалості в усьому, що я роблю.

106. а. Мені часто доводиться виправдовуватися перед самим собою за свої вчинки.

б. Мені рідко доводиться виправдовуватися перед самим собою за свої вчинки.

107. а. Вибираючи для себе будь-яке заняття, людина повинна зважати на те, наскільки це необхідно.

б. Людина повинна завжди займатися тільки тим, що їй цікаво.

108. а. Я можу сказати, що мені подобається більшість людей, яких я знаю.

б. Я не можу сказати, що мені подобається більшість людей, яких я знаю.

109. а. Іноді я не проти того, щоб мною командували.

б. Мені ніколи не подобається, коли мною командують.

110. а. Я не соромлюся виявляти свої слабкості перед друзями.

б. Мені не легко виявляти свої слабкості навіть перед друзями.

111. а. Я часто боюся зробити яку-небудь помилку.

б. Я не боюся зробити яку-небудь помилку.

112. а. Найбільше задоволення людина отримує, досягнувши бажаного результату в роботі.

б. Найбільше задоволення людина отримує в самому процесі роботи.

113. а. Про людину ніколи з впевненістю не можна сказати, добра вона чи зла.

б. Зазвичай про людину можна сказати, добра вона чи зла.

114. а. Я майже завжди відчуваю в собі сили чинити так, як я вважаю за потрібне, незважаючи на наслідки.

б. Я далеко не завжди відчуваю в собі сили чинити так, як я вважаю за потрібне, незважаючи на наслідки.

115. а. Люди часто дратують мене.

б. Люди рідко дратують мене.

116. а. Моє почуття самоповаги багато в чому залежить від того, чого я досяг.

б. Моє почуття самоповаги в невеликій мірі залежить від того, чого я досяг.

117. а. Зрілий чоловік завжди повинен усвідомлювати причини кожного свого вчинку.

б. Зрілий чоловік зовсім не обов'язково повинен усвідомлювати причини кожного свого вчинку.

118. а. Я сприймаю себе таким, яким бачать мене оточують.

б. Я бачу себе не зовсім таким, яким бачать мене оточують.

119. а. Буває, що я соромлюся своїх почуттів.

б. Я ніколи не соромлюся своїх почуттів.

120. а. Мені подобається брати участь в палких суперечках.

б. Мені не подобається брати участь в палких суперечках.

121. а. У мене не вистачає часу на те, щоб стежити за новинками в світі мистецтва та літератури.

б. Я постійно стежу за новинками в світі мистецтва та літератури.

122. а. Мені завжди вдається керуватися в житті своїми власними почуттями і бажаннями.

б. Мені не часто вдається керуватися в житті своїми власними почуттями і бажаннями.

123. а. Я часто керуюся загальноприйнятими уявленнями в рішенні моїх особистих проблем.

б. Я рідко керуюся в рішенні моїх особистих проблем загальноприйнятими уявленнями.

124. а. Мені здається, що для того, щоб займатися творчою діяльністю, людина повинна володіти певними знаннями в цій сфері.

б. Мені здається, що для того, щоб займатися творчою діяльністю, людині не обов'язково володіти певними знаннями в цій сфері.

125. а. Я боюся невдач.

б. Я не боюся невдач.

126. а. Мене часто турбує питання про те, що станеться в майбутньому.

б. Мене рідко турбує питання про те, що станеться в майбутньому.

Обробка результатів. При обробці результатів тестування підрахунок «сирих» балів, отриманих респондентом, здійснюється за допомогою ключів до методики. Кожна відповідь респондента, що співпадає з варіантом, вказаним в ключах, оцінюється в 1 бал.

Ключі		
Шкала	а	б
Орієнтації у часі	11,21	16, 18, 28, 38, 40, 41, 45, 60, 64, 71, 76, 82, 91, 106, 126
Підтримка	4, 8, 9, 10, 17, 19, 23, 29, 32, 34, 42, 43, 46, 52, 53, 55, 56, 59, 66, 68, 70, 73, 77, 80, 81, 83, 86, 90, 93, 94, 96, 97, 98, 100, 102, 104, 109, 110, 113, 114, 115, 118, 120, 122	1, 2, 3, 5, 7, 12, 14, 15, 22, 25, 26, 27, 31, 33, 35, 36, 39, 44, 47, 49, 50, 51, 57, 61, 62, 65, 67, 69, 72, 74, 75, 79, 85, 87, 88, 89, 95, 99, 103, 105, 108, 111, 116, 117, 119, 123, 125

Ціннісна орієнтація	17, 29, 42, 53, 56, 59, 68, 80, 81, 90, 93, 97, 113, 114, 122	49, 50, 67, 69, 99
Гнучкість поведінки	3, 9, 68, 70, 97, 102	12, 33, 36, 40, 47, 50, 51, 61, 62, 65, 74, 82, 85, 95, 99, 105, 123
Сензитивність	10, 43, 46, 55, 73, 77, 83, 122	2, 5, 89, 103, 119
Спонтанність	42, 77, 80, 81, 83, 114	5, 14, 15, 26, 62, 67, 74, 95
Самоповага	3, 23, 29, 53, 66, 98, 100, 102, 114, 122	2, 7, 44, 69, 106
Самоприйняття	8, 32, 34, 53, 86, 104, 110	1, 14, 22, 31, 39, 61, 71, 75, 87, 105, 106, 111, 116, 125
Уявлення про природу людини	23, 66, 90, 94, 97, 113	25, 27, 50, 99
Синергія	68, 93, 97, 113	50, 91, 99
Прийняття агресії	8, 10, 19, 29, 43, 46, 56, 93, 94, 115	5, 15, 39, 57, 67, 85
Контактність	17, 46, 70, 73, 96, 109, 120	5, 7, 26, 33, 65, 74, 75, 79, 99, 103, 108, 123
Потреба у пізнанні	13, 37, 48, 66, 92	20, 63, 78, 82, 107, 121
Креативність	24, 30, 42, 54, 58, 59, 68, 84, 101.	6, 105, 112, 123, 124

Ваш результат:

Шкала	Кількість балів:
Орієнтації у часі	
Підтримка	
Ціннісна орієнтація	
Гнучкість поведінки	
Сензитивність	
Спонтанність	
Самоповага	
Самоприйняття	
Уявлення про природу людини	
Синергія	
Прийняття агресії	
Контактність	
Потреба у пізнанні	
Креативність	

Базові шкали.

Шкала Орієнтація в часі (Tc), складається із 17 пунктів. Високий бал за цією шкалою свідчить про здатність суб'єкта жити сьогоднішнім, тобто переживати сьогоднішній момент свого життя у всій його повноті, а не як фатальний наслідок минулого або підготовку до майбутнього «справжнього життя»; відчувати нерозривність минулого, сьогоднішнього і майбутнього, бачити своє життя цілісним. Таке світовідчуття, психологічне сприйняття часу суб'єктом свідчить про високий рівень самоактуалізації особистості.

Низький бал за шкалою означає орієнтацію людини лише на один з відрізків часової шкали (минуле, сьогоднішнього або майбутнє) і дискретне сприйняття свого життєвого шляху. Ряд емпіричних досліджень також свідчить про безпосередній зв'язок орієнтації в часі з рівнем особистісного розвитку.

Шкала підтримки (I), (91 пункт). Вимірює ступінь незалежності цінностей і поведінки суб'єкта від впливу зовнішнього середовища.

Людина, яка має високий бал за цією шкалою, відносно незалежна у своїх вчинках, прагне керуватися в житті власними цілями, переконаннями, установками і принципами, що, однак, не означає ворожості до оточуючих і конфронтації з груповими нормами. Він вільний у виборі, не схильний до зовнішнього впливу.

Низький бал свідчить про високий ступінь залежності, конформності, несамостійності суб'єкта.

Додаткові шкали.

На відміну від базових, які вимірюють глобальні характеристики самоактуалізації, додаткові шкали орієнтовані на реєстрацію окремих її аспектів.

1. Шкала ціннісної орієнтації (SAV), (20 пунктів) визначає, наскільки особистість поділяє цінності зрілої особистості: істину, добро, самодостатність (тут і далі високий бал за шкалою характеризує високий рівень самоактуалізації).

2. Шкала гнучкості поведінки (Ex), (24 пункти) виявляє ступінь гнучкості суб'єкта в реалізації своїх цінностей в поведінці, взаємодії з оточуючими людьми, здатність швидко і адекватно реагувати на мінливу ситуацію.

Шкали ціннісна орієнтація і гнучкість поведінки, доповнюючи один одного, утворюють **блок цінностей**. Перша шкала характеризує самі цінності, друга - особливості їх реалізації в поведінці.

3. Шкала сензитивності до себе (Fr), (13 пунктів) визначає, в якій мірі людина віддає собі звіт у своїх потребах і почуттях, наскільки добре відчуває і рефлексує їх.

4. Шкала спонтанності (S), (14 пунктів) вимірює здатність індивіда спонтанно і безпосередньо виражати свої почуття. Високий бал за цією шкалою не означає відсутності здатності до продуманих, цілеспрямованих дій, він лише свідчить про можливість і іншого, не розрахованого заздалегідь способу

поведінки, про те, що суб'єкт не боїться вести себе природно і розкуто, демонструвати оточуючим свої емоції.

Шкали 3 і 4 становлять **блок почуттів**. Перша визначає те, наскільки людина усвідомлює власні почуття, друга - в якій мірі вони проявляються в поведінці.

5. Шкала самоповаги (Sr), (15 пунктів) вимірює здатність суб'єкта цінувати свої переваги, позитивні властивості характеру, поважати себе за них.

6. Шкала самоприйняття (Sa), (21 пункт) реєструє ступінь прийняття людиною себе такою, яка вона є, незалежно від оцінки своїх переваг і недоліків, можливо, всупереч останнім.

Шкали 5 і 6 складають **блок самосприйняття**.

7. Шкала уявлень про природу людини (Nc) (10 пунктів). Високий бал за шкалою свідчить про схильність суб'єкта сприймати природу людини в цілому як позитивну ("люди в масі своїй швидше добрі") і не брати до уваги дихотомії мужності - жіночності, раціональності - емоційності і т.д. антагоністичними і непереможними.

8. Шкала синергії (Sy) (7 пунктів) визначає здатність людини до цілісного сприйняття світу і людей, до розуміння пов'язаності протилежностей, таких як гра і робота, тілесне і духовне і ін.

Шкали 7 і 8 дуже близькі за змістом, їх краще аналізувати спільно. Вони складають **блок концепції людини**.

9. Шкала прийняття агресії (A) (16 пунктів). Високий бал за шкалою свідчить про здатність індивіда приймати своє роздратування, гнів і агресивність як звичайний прояв людської природи. Звичайно ж, мова не йде про виправдання своєї антисоціальної поведінки.

10. Шкала контактності (C) (20 пунктів) характеризує здатність людини до швидкого встановлення глибоких і тісних емоційно-насичених контактів з людьми.

Шкали прийняття агресії і контактності складають **блок міжособистісної чуттєвості**.

11. Шкала потреби у пізнанні (Cog) (11 пунктів) визначає ступінь вираженості у суб'єкта прагнення до придбання знань про навколишній світ.

12. Шкала креативності (Cr) (14 пунктів) характеризує вираженість творчої спрямованості особистості.

Шкали потреба у пізнанні і креативності складають **блок ставлення до пізнання**. Вони не мають аналогів в РОІ і були включені в САТ за результатами експертного опитування при створенні методики, а також у зв'язку з деякими загальнотеоретичними міркуваннями.

Крок 1. Показники самоактуалізації вчителів початкової школи, які перебувають у шлюбі (Група 2)

№ респондента	Шкали САТ													
	Орієнтації у часі	Підтримка	Цінносні орієнтації	Гнучкість поведінки	Сензативність	Спонтанність	Самоповага	Самоприйняття	Уявлення про природу людини	Синергія	Прийняття агресії	Контактність	Потреба в пізнанні	Креативність
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
1.	48	54	27	54	48	35	72	54	54	33	26	39	58	43
2.	32	91	15	43	75	32	75	29	28	58	34	32	69	43
3.	38	73	58	54	62	62	72	62	84	73	34	72	23	72
4.	32	91	22	43	75	32	49	32	63	33	59	43	45	75
5.	48	46	29	54	43	42	72	58	49	49	34	32	62	75
6.	38	91	72	43	75	75	75	81	84	65	45	79	69	80
7.	65	73	68	43	62	71	75	75	84	65	65	76	18	59
8.	67	39	32	43	35	35	55	49	44	33	55	43	35	55
9.	42	38	35	54	35	46	42	62	72	73	51	54	62	48
10.	62	55	58	54	48	51	75	62	44	58	34	72	23	55
11.	62	57	22	42	48	46	45	41	63	33	34	51	35	59

Продовження додатку Д

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
12.	71	67	32	43	53	42	65	44	54	58	51	69	18	48
13.	80	87	27	42	66	42	75	39	44	58	26	62	58	72
14.	52	54	61	41	71	38	65	72	81	73	34	48	62	72
15.	52	49	32	53	48	42	39	44	54	33	42	37	58	59
16.	52	49	51	42	66	51	75	52	81	65	45	72	62	59
17.	67	73	72	43	62	65	59	62	28	58	55	65	51	59
18.	65	82	76	52	62	55	72	62	39	65	42	62	62	55
19.	65	43	32	43	43	42	75	44	54	58	42	65	69	59
20.	42	36	32	43	35	46	42	44	68	49	75	32	35	72
21.	71	56	54	43	48	75	59	44	79	41	55	43	51	59
22.	48	45	39	54	35	55	69	44	63	33	75	37	58	48
23.	65	91	76	54	66	65	75	62	72	73	51	76	69	59
24.	67	91	76	41	75	79	75	81	84	73	42	82	69	59
25.	74	91	76	52	75	71	72	49	39	41	38	79	58	55
26.	71	58	32	54	48	59	55	35	44	33	34	32	45	48
27.	48	59	51	79	48	59	55	72	49	73	34	82	23	55
28.	74	63	22	54	53	38	72	35	39	73	59	62	62	59
29.	48	53	54	52	66	42	59	49	54	49	59	79	58	75
30.	32	73	64	54	62	59	55	54	54	58	65	79	62	72

Продовження додатку Д

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
31.	26	91	72	79	79	75	75	79	72	73	65	82	69	59
32.	46	45	32	53	48	51	69	52	54	65	38	29	35	72
33.	32	91	72	52	75	71	72	50	68	58	59	62	58	72
34.	54	54	19	41	48	35	59	32	34	41	42	51	45	75
35.	35	86	32	79	66	42	65	44	49	58	59	72	58	72
36.	54	45	35	43	43	46	42	50	44	33	29	51	18	80
37.	32	91	76	52	79	75	62	79	28	58	38	62	58	55
38.	67	36	45	43	35	65	59	52	68	33	34	29	18	72
39.	52	46	48	43	43	51	42	58	63	33	42	22	23	59
40.	52	53	45	43	48	55	49	65	44	49	45	19	45	59
41.	29	91	61	79	75	65	42	68	68	65	75	58	62	75
42.	52	53	27	42	62	42	75	39	44	58	51	62	58	72
43.	53	46	54	43	43	42	42	58	63	26	34	25	23	55
44.	71	36	29	41	62	46	59	50	49	65	51	39	45	52
45.	45	49	54	41	62	59	59	79	68	58	59	62	51	75
46.	71	33	39	54	26	46	45	50	72	33	34	25	18	48
47.	45	51	54	41	58	62	65	58	54	58	55	43	51	75
48.	32	91	61	52	79	71	69	65	34	58	65	62	51	72
49.	48	53	58	79	66	59	62	68	34	65	34	82	58	59

Продовження додатку Д

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
50.	42	91	72	79	75	75	75	79	72	58	59	82	51	55
51.	54	77	22	54	62	38	75	35	39	65	42	79	62	72
52.	59	91	45	43	79	46	72	50	54	58	65	62	51	75
53.	59	62	27	42	71	51	49	49	54	49	38	48	39	55
54.	32	79	72	79	62	55	52	75	68	58	45	82	58	72
55.	45	51	19	43	71	35	80	35	34	73	29	37	62	39
56.	48	54	19	43	48	35	75	32	34	58	34	25	58	55
57.	52	47	35	41	43	75	72	49	63	49	51	29	45	43
58.	54	49	35	43	43	65	65	44	63	41	45	22	62	72
59.	54	54	39	42	48	42	45	49	54	41	34	25	23	59
60.	65	88	79	79	66	79	75	84	79	58	59	82	45	59
61.	48	51	51	54	75	55	75	54	63	58	51	69	62	55
62.	54	53	68	79	62	75	72	72	28	73	45	82	51	43
63.	48	45	19	54	35	35	31	44	34	58	42	51	23	72
64.	71	36	32	42	35	38	45	39	79	33	34	48	18	72
65.	52	49	64	79	66	71	72	65	68	49	45	76	69	75
66.	44	53	29	53	53	42	75	50	63	58	34	43	51	48
67.	45	54	45	43	66	46	72	50	54	58	65	65	62	72
68.	46	53	72	79	71	71	49	52	63	73	51	79	58	43

Продовження додатку Д

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
69.	59	59	29	52	48	51	72	50	44	41	34	22	23	48
70.	54	54	27	42	62	42	75	39	44	65	59	79	62	75
71.	52	49	35	54	48	55	75	50	49	33	42	25	62	80
72.	65	56	15	41	48	32	55	29	28	41	42	48	51	48
73.	71	85	48	43	62	55	42	68	34	49	45	82	51	72
74.	52	54	39	42	48	51	75	52	63	33	45	29	23	43
75.	32	91	68	79	66	65	45	72	34	58	51	69	62	59
76.	46	54	76	80	71	75	65	79	68	65	65	69	69	55
77.	45	53	53	53	53	62	75	62	68	58	59	76	62	43
78.	46	54	51	43	53	55	65	54	63	58	59	79	62	48
79.	46	61	35	54	48	51	39	52	68	33	34	25	51	36
80.	54	53	39	54	48	51	75	58	54	41	34	85	69	43
81.	44	36	39	43	43	42	59	54	68	58	45	48	51	43
82.	62	91	58	80	75	79	72	75	84	58	55	62	69	43
83.	48	53	61	79	62	71	75	65	79	49	45	51	62	48
84.	29	91	76	79	75	55	42	68	72	73	51	79	58	68
85.	29	91	72	79	75	75	59	79	72	73	75	79	69	59
86.	35	86	51	43	66	46	69	62	54	65	51	82	62	43
87.	65	55	32	54	48	62	75	52	34	58	42	22	51	72
88.	52	46	29	41	43	51	75	44	39	49	42	54	23	75

Продовження додатку Д

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
89.	45	54	22	54	66	38	72	35	39	65	45	76	58	72
90.	48	53	76	74	66	71	55	58	34	65	51	72	62	59
91.	35	79	76	79	62	59	55	65	54	65	51	79	58	59
92.	46	54	29	41	35	46	72	41	79	33	34	19	18	75
93.	38	69	45	41	53	59	59	50	44	41	45	72	51	80
94.	42	89	76	43	71	62	55	75	84	58	42	76	62	75
95.	54	45	32	41	35	42	75	41	72	26	34	22	23	59
96.	35	86	61	79	66	65	69	68	72	65	65	69	69	55
97.	54	49	32	43	35	35	72	44	44	33	55	43	35	55
98.	32	73	64	52	62	59	59	54	54	58	65	79	62	72
99.	52	48	61	53	71	38	65	72	79	73	34	48	62	72
100.	35	89	27	54	84	38	42	35	63	49	51	48	51	68
101.	38	73	58	54	62	62	62	62	84	73	34	72	23	72
102.	65	73	68	79	62	71	59	75	84	65	65	76	18	59
103.	65	82	76	79	62	55	42	62	39	65	42	62	62	55
104.	52	49	51	43	66	51	49	52	81	65	45	72	62	59
105.	65	91	76	79	66	65	42	62	72	73	51	76	69	59
106.	46	51	51	52	62	71	75	58	84	81	26	65	39	59
107.	62	91	58	53	75	79	42	75	84	58	55	62	69	43
108.	74	63	22	54	53	38	59	35	39	73	59	62	62	59

Продовження додатку Д

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
109.	26	91	72	79	79	75	59	79	72	73	65	82	69	59
110.	48	53	51	79	48	59	45	72	49	73	34	82	23	55
111.	35	86	32	79	66	42	65	44	49	58	59	72	58	72
112.	74	91	76	79	75	71	69	49	39	41	38	79	58	55
113.	29	91	61	52	75	65	62	68	68	65	75	58	62	75
114.	52	45	72	79	75	75	75	79	72	58	59	82	51	55
115.	48	53	54	52	66	42	75	49	54	49	59	79	58	75
116.	48	54	51	43	62	55	72	54	63	58	55	82	51	48
117.	32	89	45	43	66	46	49	50	54	58	65	65	62	72
118.	44	36	39	43	43	42	52	54	68	58	45	48	51	43
119.	52	46	58	79	53	62	80	62	68	58	59	76	62	43
120.	38	87	58	43	66	62	75	54	34	58	45	51	58	59
121.	46	54	54	43	62	59	72	79	68	58	59	62	51	75
122.	29	91	72	79	75	75	65	79	72	73	75	79	69	59
123.	54	54	68	79	62	75	45	72	28	73	45	82	51	43
124.	48	53	54	54	53	51	75	68	63	58	45	43	51	72
125.	45	54	76	79	71	75	75	79	68	65	65	69	69	55
126.	46	51	32	43	62	45	72	35	33	49	59	43	62	
127.	32	90	15	42	75	32	31	29	28	58	38	32	68	47

Продовження додатку Д

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
128.	39	90	72	43	75	72	45	79	84	65	45	79	68	80
129.	68	84	61	52	58	35	72	68	81	58	51	54	62	
130.	66	67	48	42	49	53	75	50	49	49	62	69	39	55
131.	42	35	35	42	39	48	72	62	71	74	51	51	62	
132.	54	53	32	43	52	42	49	52	82	42	45	54	57	43
133.	62	55	58	46	49	48	72	62	44	58	34	72	23	55
134.	45	48	61	42	75	58	75	54	84	42	45	51	23	68
135.	49	45	35	43	39	38	75	50	65	74	26	43	29	48
136.	36	80	33	42	62	32	55	50	65	65	34	29	51	35
137.	68	72	72	43	62	65	42	62	28	58	55	65	51	59
138.	59	69	35	41	75	38	75	72	84	42	59	32	39	55
139.	54	45	39	54	58	58	45	41	84	58	62	43	23	53
140.	71	56	54	43	49	72	65	44	79	42	55	43	51	59
141.	66	90	76	46	67	65	75	62	71	74	51	75	68	59
142.	68	90	76	41	75	81	65	81	84	74	42	82	68	59
143.	75	90	76	52	75	71	39	49	39	42	38	79	57	55
144.	51	48	48	42	58	71	75	39	78	65	42	54	57	55
145.	39	42	39	42	67	42	59	62	82	65	62	65	51	55
Середнє значення	50,710	63,910	49,228	53,703	59,241	54,938	62,517	56,366	58,848	56,014	48,269	58,621	50,986	59,986
Стандартна помилка	1,067	1,541	1,533	1,185	1,079	1,145	1,050	1,162	1,432	1,092	1,000	1,609	1,307	0,945

Продовження додатку Д

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
Медіана	49	54	51	52	62	55	65	54	63	58	45	62	58	59
Мода	48	91	76	43	62	42	75	62	54	58	34	79	62	59
Стандартне відхилення	12,845	18,558	18,455	14,269	12,992	13,791	12,639	13,991	17,242	13,152	12,041	19,378	15,733	11,375
Дисперсія вибірки	164,985	344,416	340,594	203,599	168,782	190,184	159,738	195,747	297,282	172,972	144,990	375,515	247,514	129,389
Ексцес	-0,769	-1,365	-1,248	-0,588	-0,818	-1,196	-0,896	-0,858	-1,139	-0,681	-0,686	-1,026	-0,392	-1,021
Мінімум	26	33	15	41	26	32	31	29	28	26	26	19	18	35
Максимум	80	91	79	80	84	81	80	84	84	81	75	85	69	80
Сума	7353	9267	7138	7787	8590	7966	9065	8173	8533	8122	6999	8500	7393	8698
Кількість спостережень	145	145	145	145	145	145	145	145	145	145	145	145	145	145
Варіація	12,845	18,558	18,455	14,269	12,992	13,791	12,639	13,991	17,242	13,152	12,041	19,378	15,733	11,375

Крок 2. Показники самоактуалізації вчителів початкової школи, які не перебувають у шлюбі (Група 1)

№ респондента	Шкали САТ													
	Орієнтація у часі	Підтримка	Цінносні орієнтації	Гнучкість поведінки	Сензитивність	Спонтанність	Самоповага	Самоприйняття	Уявлення про природу людини	Синергія	Прийняття агресії	Контактність	Потреба в пізнанні	Креативність
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
1.	34	51	32	43	32	32	36	50	68	65	24	15	75	36
2.	35	48	35	43	30	32	36	46	68	49	46	25	57	32
3.	35	54	68	55	45	65	42	51	49	65	47	55	74	55
4.	31	56	51	58	56	71	36	46	54	49	47	55	77	55
5.	61	58	39	38	45	65	49	36	63	65	46	55	79	62
6.	40	55	45	41	45	55	36	55	54	49	45	56	79	59
7.	56	55	64	43	65	65	36	56	84	81	46	60	23	55
8.	55	54	58	55	65	80	44	55	68	58	45	58	39	59
9.	32	53	54	43	56	65	47	53	49	65	45	55	78	55
10.	59	60	51	49	58	71	45	55	49	58	59	57	78	62
11.	55	49	29	38	45	42	46	32	68	58	45	56	23	52
12.	37	48	35	43	58	32	45	52	68	49	46	24	76	32

Продовження додатку Д

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
13.	34	51	32	43	45	32	45	50	68	65	24	22	53	36
14.	33	48	35	43	58	32	45	46	68	49	46	25	53	32
15.	35	54	68	55	45	65	42	47	49	65	55	55	53	55
16.	41	56	51	58	57	71	45	45	54	49	56	55	53	68
17.	55	58	39	38	56	65	49	35	63	65	46	55	79	72
18.	41	55	45	41	56	55	45	55	54	49	45	56	79	59
19.	55	55	64	43	57	65	45	56	84	81	62	56	23	55
20.	43	54	58	55	58	80	44	60	68	58	59	57	39	59
21.	32	53	54	43	56	65	47	45	49	65	55	56	53	55
22.	59	60	51	49	58	71	45	56	49	58	59	57	53	72
23.	49	49	29	38	45	42	46	35	68	58	45	56	23	52
24.	37	48	35	43	58	32	45	49	68	49	46	23	51	32
25.	35	51	35	44	30	65	42	46	49	49	47	15	57	32
26.	34	48	32	43	32	32	36	50	68	65	46	25	75	36
27.	35	54	68	43	45	32	36	51	68	65	24	55	74	55
28.	31	56	51	58	45	71	36	46	54	65	47	55	77	55
29.	61	55	39	38	56	65	49	55	63	49	46	55	79	59
30.	40	58	45	43	45	55	36	36	84	81	45	56	23	62
31.	56	55	58	41	65	65	44	56	54	49	45	60	79	55
32.	55	54	64	55	65	65	36	55	68	58	46	58	39	59

Продовження додатку Д

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
33.	32	53	54	43	56	80	47	53	49	65	45	55	78	62
34.	59	60	51	49	58	71	45	55	68	58	59	57	78	55
35.	55	49	35	38	45	42	45	32	49	58	45	56	76	52
36.	37	48	29	43	58	32	46	50	68	65	24	24	23	32
37.	34	51	32	43	45	65	45	52	68	49	46	22	53	36
38.	33	54	35	55	58	32	45	46	49	49	46	25	53	32
39.	35	48	68	43	45	32	45	47	68	65	56	55	53	68
40.	41	56	51	58	56	71	42	45	54	65	55	55	79	55
41.	55	58	39	38	57	65	49	55	63	49	46	55	53	72
42.	41	55	45	41	56	65	45	35	84	49	45	56	79	59
43.	55	55	64	43	57	55	44	56	54	58	59	56	23	59
44.	43	54	58	55	58	80	45	60	68	81	62	57	53	55
45.	32	53	51	43	56	65	47	45	49	65	55	56	39	55
46.	59	60	54	49	58	71	45	56	68	58	59	57	53	72
47.	49	49	29	43	45	42	46	35	49	58	46	56	23	52
48.	37	48	35	38	32	32	45	50	68	49	45	23	75	32
49.	34	51	32	43	58	32	36	49	68	65	24	15	51	36
50.	35	48	35	43	30	65	36	46	49	49	46	25	57	55
51.	35	54	68	55	45	32	42	51	68	65	47	55	74	32

Продовження додатку Д

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
52.	31	56	39	58	56	71	36	36	54	65	46	55	77	55
53.	61	58	51	38	45	65	49	46	63	49	47	55	79	62
54.	40	55	45	41	45	55	36	55	54	49	45	56	79	59
55.	56	55	64	43	65	65	44	56	84	81	46	60	23	55
56.	55	54	58	55	56	80	36	55	49	58	45	58	39	59
57.	32	53	54	49	65	65	47	53	68	65	45	55	78	55
58.	59	49	51	43	58	71	45	55	49	58	59	57	23	52
59.	55	60	29	38	45	42	46	52	68	58	46	56	78	62
60.	37	48	35	43	58	32	45	32	68	65	45	24	76	32
61.	35	51	32	43	45	32	42	50	68	49	24	22	53	36
62.	34	48	35	43	45	65	45	46	49	49	46	25	53	55
63.	33	56	39	55	58	32	45	47	68	65	55	55	53	32
64.	41	54	68	38	57	71	45	45	54	49	56	55	53	68
65.	55	58	51	58	56	65	45	35	63	49	45	55	79	72
66.	41	55	45	41	57	65	49	56	84	65	46	56	23	59
67.	43	55	64	43	56	55	45	55	54	81	59	56	79	55
68.	55	54	58	55	58	65	44	60	68	58	62	57	39	55
69.	32	53	54	43	56	80	47	45	49	65	55	56	53	59
70.	59	60	35	43	58	32	45	56	68	49	45	57	53	72

Продовження додатку Д

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
71.	37	48	51	38	58	42	45	49	68	58	59	23	51	32
72.	49	49	29	49	45	71	46	35	49	58	46	56	23	52
Середнє значення	43,500	53,417	46,750	45,597	52,042	56,250	43,375	48,583	61,833	59,250	47,458	47,667	57,083	52,542
Стандартна помилка	9,375	3,014	10,917	5,507	7,615	14,708	3,302	6,069	9,028	7,458	6,066	12,667	16,931	9,694
Медіана	40,500	54,000	48,000	43,000	56,000	65,000	45,000	50,000	65,500	58,000	46,000	55,000	53,000	55,000
Мода	55,000	48,000	35,000	43,000	45,000	65,000	45,000	55,000	68,000	65,000	46,000	55,000	53,000	55,000
Стандартне відхилення	10,360	3,688	12,457	6,489	8,986	16,634	4,130	7,558	10,480	9,331	9,077	14,873	20,136	12,368
Дисперсія вибірки	107,324	13,599	155,176	42,103	80,745	276,697	17,055	57,120	109,831	87,063	82,393	221,211	405,458	152,956
Екссес	-1,487	-0,887	-1,221	-0,772	0,261	-1,311	-0,395	-0,275	-0,558	0,173	1,716	-0,415	-1,064	-0,716
Мінімум	31,000	48,000	29,000	38,000	30,000	32,000	36,000	32,000	49,000	49,000	24,000	15,000	23,000	32,000
Максимум	61,000	60,000	68,000	58,000	65,000	80,000	49,000	60,000	84,000	81,000	62,000	60,000	79,000	72,000
Сума	3132,000	3846,000	3366,000	3283,000	3747,000	4050,000	3123,000	3498,000	4452,000	4266,000	3417,000	3432,000	4110,000	3783,000
Кількість спостережень	72	72	72	72	72	72	72	72	72	72	72	72	72	72
Варіація	10,360	3,688	12,457	6,489	8,986	16,634	4,130	7,558	10,480	9,331	9,077	14,873	20,136	12,368

Крок 3. Перевірка достовірності порівняльного аналізу показників самоактуалізації вчителів початкової школи у групах 1 та 2 (t-критерій Стьюдента)

№п/п	Шкали САТ	Група 1*		Група 2**		Кількість ступенів свободи (n ₁ +n ₂ -2)	Дисперсія (σ) $\sqrt{\frac{\sum(x' - \bar{x}')^2 + \sum(x'' - \bar{x}'')^2}{n_1 + n_2 - 2} * \frac{n_1 + n_2}{n_1 * n_2}}$	t-Стьюдента (p=0,01) t _{кр} =2,601 $\frac{ \bar{x}' - \bar{x}'' }{\sigma}$
		\bar{x}'_{ap}	$\sum(x' - \bar{x}'_{ap})^2$	\bar{x}''_{ap}	$\sum(x'' - \bar{x}''_{ap})^2$			
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1	Орієнтації у часі	43,5	7620,00	50,7	23757,83	215	2,662	2,708
2	Підтримка	53,4	965,5	63,9	49595,83	215	3,379	3,105
3	Ціннісні орієнтації	46,8	11017,50	49,2	49045,49	215	3,683	0,673
4	Гнучкість поведінки	45,7	2991,0	53,7	29318,25	215	2,701	2,943
5	Сензетивність	52,0	5732,88	59,2	24304,55	215	2,605	2,764
6	Спонтанність	56,3	19645,50	54,9	27386,44	215	3,259	0,403
7	Самоповага	43,3	1210,88	62,5	23002,21	215	2,339	8,185

Продовження додатку Д

1	2	3	4	5	6	7	8	9
8	Самоприйняття	48,6	4055,50	56,4	28187,63	215	2,699	2,884
9	Уявлення про природу людини	61,8	7798,00	58,8	42808,66	215	3,381	0,883
10	Синергія	59,3	6181,50	56,0	24907,97	215	2,650	1,221
11	Прийняття агресії	47,5	5849,88	48,3	20878,51	215	2,457	0,330
12	Контактність	47,7	15706,00	58,6	54074,14	215	3,970	2,759
13	Потреба в пізнанні	57,1	28787,50	50,9	35641,97	215	3,815	1,598
14	Креативність	52,5	10859,88	59,9	18631,97	215	2,581	2,884
Всього:		46,5	128421,50	56,0	451541,46	215	3,406	2,789

* вчителі початкової школи, які не перебувають у шлюбі;

** вчителі початкової школи, які перебувають у шлюбі

ПСИХОЛОГІЧНА МЕТОДИКА «ДІАГНОСТИКА ШЛЮБНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ОСОБИСТОСТІ» (ДШПО) (автор Потапчук Є. М.)

Метою методики є з'ясування сукупності наявних можливостей, ознак людини, що можуть суттєво впливати на гармонію шлюбного партнерства та якість сімейного життя. Діагностика шлюбного потенціалу особистості дозволяє: – усвідомити позитивні чи негативні риси та особливості, що здатні впливати шлюбне життя та, при необхідності, здійснити їхню психокорекцію; – виявити відповідність взаємних очікувань шлюбних партнерів їх реальним моделям поведінки; – з'ясувати рівень міжособистісної сумісності потенційних чи реальних шлюбних партнерів та майбутні перспективи їхнього подружнього союзу. Зміст методики складається з семи блоків по двадцять п'ять тверджень.

Методика відображає 175 найбільш розповсюджених ознак та особливостей шлюбних партнерів. Кожне твердження оцінюється від 1 до 5 балів. Розробка може застосовуватися для: – самооцінки учасником психологічного опитування (респондентом) особистісного шлюбного потенціалу; – взаємної оцінки потенційною парою шлюбного потенціалу кожного партнера (визначення рівня міжособистісної сумісності партнерів та з'ясування майбутніх перспектив їхнього шлюбного союзу); – взаємної оцінки подружньою парою шлюбного потенціалу одне одного (визначення проблемних ознак міжособистісної сумісності партнерів та можливостей психологічної корекції їхнього шлюбного потенціалу). Дозволяє з'ясувати узгодженість очікувань шлюбних партнерів стосовно один одного, відповідність оцінок та самооцінок рис і особливостей один одного.

Інструкція до методики: оцініть свої ознаки, чи ознаки свого потенційного (реального) шлюбного партнера, що можуть сприяти гармонійному шлюбному союзу, за допомогою п'ятибальної шкали: «5» – повністю подобається; «4» – у більшості випадків подобається; «3» – у деяких випадках подобається; «2» – у більшості випадків не подобається; «1» – повністю не подобається.

Ключ до опитувальника: Вирахувати загальну суму за усіма компонентами шлюбного потенціалу (сума може бути від 175 до 875 балів), де:

- 875-735 балів – дуже високий рівень шлюбного потенціалу (у пари дуже високий рівень міжособистісної сумісності та відмінні перспективи для гармонійного сімейного життя);
- 734-595 балів – високий рівень шлюбного потенціалу (у пари високий рівень міжособистісної сумісності та добрі перспективи для гармонійного сімейного життя);
- 594-455 балів – середній рівень шлюбного потенціалу (у пари середній рівень міжособистісної сумісності та позитивні перспективи для сімейного життя), рекомендується звернутись за психологічною допомогою з приводу відкорегування окремих проблемних питань;
- 454-315 балів – низький рівень шлюбного потенціалу (у пари низький рівень міжособистісної сумісності), рекомендується звернутись за психологічною допомогою для корегування;
- 314-175 – дуже низький рівень шлюбного потенціалу (у пари дуже низький рівень міжособистісної сумісності), не має перспектив для сімейного життя, рекомендується звернутись до психолога з приводу розлучення і завершення стосунків.

4.1 Діагностика ознак фізичної привабливості людини (зовнішні форми, пропорції, запах тіла):

1. Привабливість ваги (нормальна, надмірна)
2. Привабливість запаху (приємний, неприємний)
3. Привабливість зросту (високий, середній, низький)
4. Привабливість постави (нормальна, сколіоз, сутулість)

5. Привабливість форми голови (мала, нормальна, велика)
6. Привабливість волосся (зачіски)
7. Привабливість вух (великі, середні, малі, відстовбурчені)
8. Привабливість очей (форма, колір, виразність)
9. Привабливість погляду (добрий, твердий, чаруючий, косоокість)
10. Привабливість носа (малий середній, великий, довгий, короткий)
11. Привабливість губ (тонкі, повні, пухлі, маленькі, нерівні)
12. Привабливість зубів (криві, рівні, гарні, запущені)
13. Привабливість мовлення (грамотність, відсутність дефектів, міміка)
14. Привабливість тембру голосу (приємний, неприємний)
15. Привабливість підборіддя (широке, середнє, вузьке)
16. Привабливість шиї (тонка, товста, коротка, довга)
17. Привабливість плечей (вузькі, широкі)
18. Привабливість грудей (впалі, випуклі, маленькі, великі)
19. Привабливість живота (нормальний, великий)
20. Привабливість рук (короткі, довгі)
21. Привабливість ніг (довжина, кривизна)
22. Привабливість шкіри (нормальна, проблемна)
23. Привабливість фігури
24. Стан фізичного здоров'я (відсутність хронічних захворювань)
25. Стильність (уміння правильно підбирати одяг)

Підрахунок результатів за ознаками фізичної привабливості проводиться за п'ятибальною шкалою, де: 125-105 – дуже високий рівень; 104-85 – високий рівень; 84-65 – середній рівень; 64-45 – низький рівень; 44-25 – дуже низький рівень.

При виявленні в респондента «низького» та «дуже низького» рівнів самооцінки фізичної привабливості – рекомендується звернутись за психологічною допомогою до фахівця (існує потреба у психологічному корегуванні самооцінки фізичної привабливості). При виявленні «низького» та «дуже низького» рівнів оцінки респондентами фізичної привабливості свого потенційного шлюбного партнера (дошлюбний етап) – рекомендується звернутись за психологічною допомогою щодо з'ясування майбутніх перспектив їхнього шлюбного союзу. При виявленні «низького» та «дуже низького» рівнів оцінки фізичної привабливості реального шлюбного партнера – подружня пара потребує психологічної допомоги (психологічне корегування взаємних очікувань чи моделей поведінки за ознаками фізичної привабливості). При виявленні «середнього» рівня оцінки фізичної привабливості – рекомендується звернути увагу на ознаки, які могли отримали оцінку «2» і з'ясувати, чому респонденту вони «у більшості випадків не подобаються».

4.2 Діагностика ознак інтелектуально-світоглядної привабливості (вияви інтелектуальних здібностей, життєвих позицій та прагнень):

1. Здатність бути гарним вихователем дітей
2. Здатність бути джерелом раціональних ідей
3. Здатність бути цікавим співрозмовником
4. Здатність делікатно критикувати думки чи поведінку партнера
5. Здатність до активної професійної реалізації
6. Здатність до інтелектуального самовдосконалення
7. Здатність займатись корисним хобі на дозвіллі
8. Здатність мудро вирішувати проблемні життєві ситуації
9. Здатність надихати, бути мотиватором сімейних досягнень
10. Здатність надавати мудрі поради

11. Здатність передбачати та прогнозувати
12. Здатність підтримувати гарні взаємини з батьками (зі своїми, партнера)
13. Здатність підтримувати гарні взаємини з друзями
14. Здатність планувати цікавий та корисний сімейний відпочинок
15. Здатність правильно розуміти свою поведінку і поведінку інших людей
16. Здатність приваблювати до себе, викликати бажання бути разом
17. Здатність приваблювати своїми інтелектуальними здібностями
18. Здатність раціонально планувати та втілювати плани
19. Здатність розуміти важливість сімейних прогулянок
20. Здатність розуміти думки та бажання партнера
21. Здатність розуміти свої обов'язки в сім'ї
22. Здатність толерантно висловлювати думку з питань політики
23. Здатність толерантно висловлювати думку з питань релігії
24. Здатність узгоджувати плани
25. Здатність швидко приймати нестандартні рішення

Підрахунок результатів за ознаками інтелектуально-світоглядної привабливості проводиться за п'ятибальною шкалою, де: 125-105 – дуже високий рівень; 104-85 – високий рівень; 84-65 – середній рівень; 64-45 – низький рівень; 44-25 – дуже низький рівень.

При виявленні в респондента «низького» та «дуже низького» рівнів самооцінки інтелектуально-світоглядної привабливості – рекомендується звернутись за психологічною допомогою до фахівця (існує потреба у психологічному корегуванні самооцінки інтелектуально-світоглядної привабливості). При виявленні «низького» та «дуже низького» рівнів оцінки респондентами інтелектуально-світоглядної привабливості свого потенційного партнера (дошлюбний етап) – рекомендується звернутись за психологічною допомогою щодо з'ясування майбутніх перспектив їхнього шлюбного союзу. При виявленні «низького» та «дуже низького» рівнів оцінки інтелектуально-світоглядної привабливості реального шлюбного партнера – подружжя пара потребує психологічної допомоги психологічне корегування взаємних очікувань чи моделей поведінки за ознаками інтелектуально-світоглядної привабливості). При виявленні «середнього» рівня оцінки інтелектуально-світоглядної привабливості – рекомендується звернути увагу на ознаки, які могли отримали оцінку «2» і з'ясувати, чому респонденту вони «у більшості випадків не подобаються».

4.3 Діагностика ознак морально-психологічної привабливості (вияви морально-психологічних властивостей):

1. Авторитетність (здатність бути моральним авторитетом)
2. Адекватність (відповідність поведінкових реакцій очікуванням)
3. Активність (здатність бути енергійним, діяльним)
4. Альтруїзм (відсутність егоїзму, здатність жертвувати своїми інтересами)
5. Відповідальність (здатність відповідати за вчинки, роботу, слова)
6. Доброзичливість (добре ставлення, прихильність)
7. Довірливість (здатність довіряти, не виявляти хворобливі ревності)
8. Дотепність (здатність виявляти гумор)
9. Емпатійність (здатність до співпереживання)
10. Комунікативність (здатність говорити і слухати)
11. Моральність (здатність дотримуватись встановлених правил поведінки)
12. Надійність (завжди можна покластися)

13. Ніжність (здатність виявляти ласку та ніжні почуття)
14. Оптимізм (здатність дарувати позитивні емоції)
15. Поступливість (здатність йти на компроміс, не бути впертим)
16. Романтичність (здатність створювати романтичну атмосферу)
17. Самостійність (незалежність від думки родичів, колег чи друзів)
18. Старанність (здатність дбайливо та ретельно виконувати роботу)
19. Стриманість (урівноваженість, здатність не ображати і не ображатися)
20. Терплячість (здатність виявляти терпіння до слабостей чи недоліків)
21. Турботливість (здатність виявляти турботу, дбайливість)
22. Чесність (правдивість, щирість)
23. Чуйність (здатність втішати та розраджувати)
24. Цілеспрямованість (здатність досягати мети)
25. Щедрість (здатність охоче ділитися власними коштами, майном)

Підрахунок результатів за ознаками морально-психологічної привабливості проводиться за п'ятибальною шкалою, де: 125-105 – дуже високий рівень; 104-85 – високий рівень; 84-65 – середній рівень; 64-45 – низький рівень; 44-25 – дуже низький рівень.

При виявленні в респондента «низького» та «дуже низького» рівнів самооцінки морально-психологічної привабливості – рекомендується звернутись за психологічною допомогою до фахівця (існує потреба у психологічному корегуванні самооцінки морально-психологічної привабливості). При виявленні «низького» та «дуже низького» рівнів оцінки респондентами морально-психологічної привабливості свого потенційного шлюбного партнера – (дошлюбний етап) – рекомендується звернутись за психологічною допомогою щодо з'ясування майбутніх перспектив їхнього шлюбного союзу. При виявленні «низького» та «дуже низького» рівнів оцінки моральнопсихологічної привабливості реального шлюбного партнера – подружня пара потребує психологічної допомоги (психологічне корегування взаємних очікувань чи моделей поведінки за ознаками морально-психологічної привабливості). При виявленні «середнього» рівня оцінки морально-психологічної привабливості – рекомендується звернути увагу на ознаки, які могли отримали оцінку «2» і з'ясувати, чому респонденту вони «у більшості випадків не подобаються».

4.4 Діагностика ознак інтимно-сексуальної привабливості (вияви інтимно-сексуального потенціалу):

1. Відсутність сексуальної байдужості
2. Володіння мистецтвом сексу (прийомами, позами)
3. Володіння прийомами інтимного спілкування (вияви захоплення, компліменти, флірт), пестливо-ласкаві, романтичні звернення
4. Здатність задовольнити сексуальні потреби партнера
5. Здатність отримувати оргазм
6. Здатність реалізовувати сексуальну прелюдію
7. Знання ерогенних зон
8. Знання особливостей стимуляції ерогенних зон
9. Знання ролей партнерів в інтимно-сексуальному спілкуванні
10. Креативність в інтимно-сексуальному спілкуванні
11. Репродуктивне здоров'я (здатність зачати і народити дитину)
12. Сексуальна активність (енергійність чи пасивність під час сексу)
13. Сексуальна делікатність (вияви уважності та тактовності)

14. Сексуальна ідентичність (самовідчуття сексуальної орієнтації)
15. Сексуальні мрії та еротичні фантазії
16. Сексуальна потенція (здатність розпочати і закінчити статевий акт)
17. Сексуальний потяг (вияви сексуальних бажань та прагнень)
18. Сексуальна привабливість (здатність викликати збудження)
19. Сексуальна пристрасть (сильні, бурхливі, нестримні сексуальні реакції)
20. Сексуальна чистоплотність (прагнення дотримуватися чистоти)
21. Статева конституція (здатність до певної кількості завершених статевих актів за певний проміжок часу: сильна, середня, слабка)
22. Стійкість до підвищеної втоми під час сексу
23. Стійкість до підвищеної сором'язливості
24. Стійкість до садомазохізму (прагнення статевого задоволення за допомогою душевного або фізичного страждання: садизм – мазохізм)
25. Стійкість до сексуальних відхилень щодо сексуальних об'єктів

Підрахунок результатів за ознаками інтимно-сексуальної привабливості проводиться за п'ятибальною шкалою, де: 125-105 – дуже високий рівень; 104-85 – високий рівень; 84-65 – середній рівень; 64-45 – низький рівень; 44-25 – дуже низький рівень.

При виявленні в респондента «низького» та «дуже низького» рівнів самооцінки інтимно-сексуальної привабливості – рекомендується звернутись за психологічною допомогою до фахівця (існує потреба у психологічному корегуванні самооцінки інтимно-сексуальної привабливості). При виявленні «низького» та «дуже низького» рівнів оцінки респондентами інтимно-сексуальної привабливості свого потенційного шлюбного партнера (дошлюбний етап) – рекомендується звернутись за психологічною допомогою щодо з'ясування майбутніх перспектив їхнього шлюбного союзу. При виявленні «низького» та «дуже низького» рівнів оцінки інтимносексуальної привабливості реального шлюбного партнера – подружня пара потребує психологічної допомоги психологічне корегування взаємних очікувань чи моделей поведінки за ознаками інтимно-сексуальної привабливості). При виявленні «середнього» рівня оцінки інтимно-сексуальної привабливості – рекомендується звернути увагу на ознаки, які могли отримали оцінку «2» і з'ясувати, чому респонденту вони «у більшості випадків не подобаються».

4.5 Діагностика ознак матеріально-фінансової та господарської привабливості (вияви господарсько-побутових та матеріально-фінансових здібностей):

1. Здатність вести облік доходів і витрат
2. Здатність готувати смачні страви
3. Здатність доглядати за дітьми
4. Здатність до підприємницької діяльності
5. Здатність забезпечити сім'ю житлом
6. Здатність забезпечувати сім'ю необхідним майном
7. Здатність забезпечувати сім'ю якісними харчовими продуктами
8. Здатність здійснювати раціональні покупки
9. Здатність жити без кредитів та фінансових боргів
10. Здатність жити без матеріальної допомоги родичів, колег чи друзів
11. Здатність контролювати запаси продуктів, миючих засобів
12. Здатність наповнювати сімейний бюджет
13. Здатність організувати сімейний побут (повсякденне життя)

14. Здатність організувати та забезпечити сімейні прогулянки
15. Здатність організувати та забезпечити сімейні свята
16. Здатність підтримувати у справному стані домашнє господарство (сантехніку, електрику та ін.)
17. Здатність підтримувати чистоту та порядок
18. Здатність піклуватися про стан здоров'я членів сім'ї (медична діагностика, професійна гігієна зубів, масаж)
19. Здатність планувати щоденні господарсько-побутові справи
20. Здатність правильно розподіляти сімейні обов'язки
21. Здатність раціонально вести домашнє господарство
22. Здатність раціонально планувати (економити) сімейний бюджет
23. Здатність створювати домашній затишок
24. Здатність утримувати сім'ю, бути джерелом засобів до існування
25. Здатність фінансово забезпечити відпочинок сім'ї

Підрахунок результатів за ознаками матеріально-фінансової та господарської привабливості проводиться за п'ятибальною шкалою, де: 125-105 – дуже високий рівень; 104-85 – високий рівень; 84-65 – середній рівень; 64-45 – низький рівень; 44-25 – дуже низький рівень.

При виявленні в респондента «низького» та «дуже низького» рівнів самооцінки матеріально-фінансової та господарської привабливості – рекомендується звернутись за психологічною допомогою до фахівця (існує потреба у психологічному корегуванні самооцінки матеріально-фінансової та господарської привабливості). При виявленні «низького» та «дуже низького» рівнів оцінки респондентами матеріально-фінансової та господарської привабливості потенційного шлюбного партнера (дошлюбний етап) – рекомендується звернутись за психологічною допомогою щодо з'ясування майбутніх перспектив їхнього шлюбного союзу. При виявленні «низького» та «дуже низького» рівнів оцінки матеріально-фінансової та господарської привабливості реального шлюбного партнера – подружня пара потребує психологічної допомоги (психологічне корегування взаємних очікувань чи моделей поведінки за ознаками матеріально-фінансової та господарської привабливості). При виявленні «середнього» рівня оцінки матеріально-фінансової та господарської привабливості – рекомендується звернути увагу на ознаки, які могли отримали оцінку «2» і з'ясувати, чому респонденту вони «у більшості випадків не подобаються».

4.6 Діагностика ознак стійкості до комплексів (здатність не піддаватися викривленим уявленням про свою фізичну та психічну ущербність):

1. Стійкість до комплексу бідняка (хворобливе відчуття убогості, незабезпеченості)
2. Стійкість до комплексу дистрофіка чи пампушки
3. Стійкість до комплексу Дон Жуана чи спокусниці (спокушання жінок чи чоловіків)
4. Стійкість до комплексу жертви (тотальна залежність і намагання отримати любов)
5. Стійкість до комплексу зверхності (переваги над іншими)
6. Стійкість до комплексу Квазімодо (прагнення знаходити в собі недоліки)
7. Стійкість до комплексу Копюшка (покірність, безініціативність жінки) чи Геркулеса (залежність чоловіка від жінки)
8. Стійкість до комплексу кривих ніг
9. Стійкість до комплексу маленького чи великого зросту
10. Стійкість до комплексу маленького статевого органу (маленьких грудей)
11. Стійкість до комплексу Нарциса (самозахоплення, самозакоханість)
12. Стійкість до комплексу недолюбленої дитини (відчуття неприязні батьків)

13. Стійкість до комплексу неповноцінності (відчуття себе як нікчеми)
14. Стійкість до комплексу Отелло-Медеї (хворобливі ревності)
15. Стійкість до комплексу підвищеної сором'язливості (відчуття збентеження, зняковіння)
16. Стійкість до комплексу садиста (вияви погроз, примусу та принижень)
17. Стійкість до комплексу утриманки чи Альфонса (шлюбного афериста)
18. Стійкість до комплексу хворобливої справедливості (прямолінійність)
19. Стійкість до комплексу холостяка чи холостячки (страх перед представниками протилежної статті)
20. Стійкість до комплексу відмінника (прагнення у всьому бути першим)
21. Стійкість до комплексу заздрощів (досада, викликана чієюсь перевагою)
22. Стійкість до комплексу дитинства (неусвідомлене прагнення залишитись в дитинстві, захист від необхідності самостійного існування)
23. Стійкість до комплексу провини (надмірні докори сумління та самобичування)
24. Стійкість до комплексу ворожості (вороже ставлення до людей)
25. Стійкість до любовних розладів (одержимість іншою людиною)

Підрахунок результатів за ознаками стійкості до комплексів проводиться за п'ятибальною шкалою, де: 125-105 – дуже високий рівень; 104-85 – високий рівень; 84-65 – середній рівень; 64-45 – низький рівень; 44-25 – дуже низький рівень.

При виявленні в респондента «низького» та «дуже низького» рівнів самооцінки стійкості до комплексів – рекомендується звернутись за психологічною допомогою до фахівця (існує потреба у психологічному корегуванні самооцінки стійкості до комплексів). При виявленні «низького» та «дуже низького» рівнів оцінки респондентами стійкості до комплексів свого потенційного шлюбного партнера (дошлюбний етап) – рекомендується звернутись за психологічною допомогою щодо з'ясування майбутніх перспектив їхнього шлюбного союзу. При виявленні «низького» та «дуже низького» рівнів оцінки стійкості до комплексів реального шлюбного партнера – подружжя пара потребує психологічної допомоги (психологічне корегування взаємних очікувань чи моделей поведінки за ознаками стійкості до комплексів). При виявленні «середнього» рівня оцінки стійкості до комплексів – рекомендується звернути увагу на ознаки, які могли отримали оцінку «2» і з'ясувати, чому респонденту вони «у більшості випадків не подобаються».

4.7 Діагностика ознак стійкості до фізіологічної та психічної залежності (здатність не піддаватися впливу шкідливих звичок та безрозсудній одержимості):

1. Стійкість до залежності від азартних ігор (ігроманія)
2. Стійкість до залежності від алкоголю
3. Стійкість до залежності від іпохондрії (страх захворіти будь-якою хворобою, пошук їх симптомів)
4. Стійкість до емоційної співзалежності (залежність від партнера)
5. Стійкість до залежності від куріння
6. Стійкість до залежності від ліків
7. Стійкість до залежності від мегаломанії (манії величі)
8. Стійкість до залежності від мобільних пристроїв (мобілеманія)
9. Стійкість до залежності від нав'язливого прагнення схуднути (анорексія)
10. Стійкість до залежності від наркотиків
11. Стійкість до залежності від оніхофагії (гризіння нігтів)
12. Стійкість до залежності від порнографії
13. Стійкість до залежності від надлишкового переїдання (булімія)

14. Стійкість до залежності від прийому антидепресантів
15. Стійкість до залежності від прокрастинації (відкладання справ на потім)
16. Стійкість до залежності від релігійної одержимості (релігійний фанатизм)
17. Стійкість до залежності від сексуальних ресурсів Інтернету
18. Стійкість до залежності від серіаломанії (витрачання часу не на своє життя)
19. Стійкість до залежності від соціальних контактів в чатах і за допомогою електронної пошти
20. Стійкість до залежності від трудоголізму (захоплення роботою та забування про себе)
21. Стійкість до залежності від шопоголізму (здійснення зайвих покупок)
22. Стійкість до інтернет залежності
23. Стійкість до кофеїнової залежності
24. Стійкість до неохайності (тіла, одягу, взуття)
25. Стійкість до сексуальної залежності (сексоголізм)

Підрахунок результатів за ознаками стійкості до фізіологічної та психічної залежності проводиться за п'ятибальною шкалою, де: 125-105 – дуже високий рівень; 104-85 – високий рівень; 84-65 – середній рівень; 64-45 – низький рівень; 44-25 – дуже низький рівень.

При виявленні в респондента «низького» та «дуже низького» рівнів самооцінки стійкості до фізіологічної та психічної залежності – рекомендується звернутись за психологічною допомогою до фахівця (існує потреба у психологічному корегуванні певних ознак фізіологічної та психічної залежності). При виявленні «низького» та «дуже низького» рівнів оцінки респондентами стійкості до фізіологічної та психічної залежності свого потенційного шлюбного партнера – рекомендується звернутись за психологічною допомогою щодо з'ясування майбутніх перспектив їхнього шлюбного союзу.

При виявленні «низького» та «дуже низького» рівнів оцінки стійкості до фізіологічної та психічної залежності реального шлюбного партнера – подружня пара потребує психологічної допомоги (психологічне корегування взаємних очікувань чи певних ознак фізіологічної та психічної залежності). При виявленні «середнього» рівня оцінки стійкості до фізіологічної та психічної залежності – рекомендується звернути увагу на ознаки, які могли отримати оцінку «2» і з'ясувати, чому респонденту вони «у більшості випадків не подобаються».

Результати емпіричного дослідження подружньої (міжособистісної) сумісності вчителів початкової школи за методикою
«Діагностика шлюбного потенціалу особистості» (ДШПО) (автор Є.М. Потапчук)

№ п/п	Шкали подружньої (міжособистісної) сумісності															
	Інтимно-сексуальна привабливість	Рівень*	Інтелектуально-світоглядна привабливість	Рівень*	Матеріально-фінансова та господарська привабливість	Рівень*	Стійкість до комплексів	Рівень*	Стійкість до фізіологічної та психічної залежності	Рівень*	Морально-психологічна привабливість	Рівень*	Фізична привабливість	Рівень*	Подружня сумісність	Рівень**
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
1.	110	ДВ	90	В	84	С	110	ДВ	110	ДВ	64	Н	104	В	672	В
2.	64	Н	64	СС	90	В	110	ДВ	110	ДВ	125	ДВ	125	ДВ	688	В
3.	90	В	104	В	104	В	125	ДВ	104	В	104	В	90	В	721	В
4.	90	В	110	ДВ	110	ДВ	80	С	110	ДВ	125	ДВ	104	В	729	В
5.	104	В	90	В	104	В	110	ДВ	110	ДВ	50	Н	104	В	672	В
6.	84	С	84	С	104	В	125	ДВ	125	ДВ	125	ДВ	90	В	737	ДВ
7.	64	Н	90	В	90	В	104	В	90	В	104	В	84	С	626	В

Продовження додатку Ж

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
8.	84	С	84	С	90	В	80	С	84	С	30	ДН	104	В	556	С
9.	64	Н	84	С	90	В	80	С	64	Н	44	ДН	104	В	530	С
10.	84	С	64	Н	84	С	104	В	84	С	64	Н	90	В	574	С
11.	84	С	104	В	104	В	80	С	90	В	64	Н	64	Н	590	С
12.	64	Н	104	В	84	С	90	В	64	Н	90	В	84	С	580	С
13.	90	В	104	В	90	В	104	В	84	С	110	ДВ	104	В	686	В
14.	90	В	84	С	84	С	104	В	104	В	110	ДВ	90	В	666	В
15.	64	Н	84	С	84	С	90	В	90	В	64	Н	90	В	566	С
16.	104	В	104	В	110	ДВ	110	ДВ	90	В	110	ДВ	104	В	732	В
17.	64	Н	104	В	110	ДВ	110	ДВ	90	В	104	В	110	ДВ	692	В
18.	90	В	84	С	90	В	110	ДВ	84	С	104	В	90	В	652	В
19.	84	С	90	В	84	С	104	В	90	В	50	Н	64	Н	566	С
20.	64	Н	90	В	104	В	80	С	84	С	44	ДН	90		556	С
21.	90	В	84	С	90	В	104	В	90	В	64	Н	90	В	612	В
22.	64	Н	64	Н	84	С	104	В	64	Н	44	ДН	64	Н	488	С
23.	90	В	104	В	90	В	125	ДВ	90	В	110	ДВ	90	В	699	В
24.	104	В	84	С	84	С	110	ДВ	90	В	125	ДВ	90	В	687	В
25.	104	В	90	В	84	С	110	ДВ	84	С	125	ДВ	90	В	687	В
26.	64	Н	104	В	90	В	80	С	64	Н	64	Н	84	С	550	С
27.	84	С	64	Н	90	В	104	В	84	С	84	С	84	С	594	С

Продовження додатку Ж

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
28.	90	В	84	С	104	В	110	ДВ	90	В	90	В	104	В	672	В
29.	104	В	84	С	90	В	104	В	104	В	110	ДВ	90	В	686	В
30.	110	ДВ	90	В	104	В	90	В	84	С	104	В	84	С	666	В
31.	84	С	110	ДВ	64	Н	110	ДВ	64	Н	125	ДВ	110	ДВ	667	В
32.	110	ДВ	110	ДВ	90	В	84	С	125	ДВ	84	С	90	В	693	В
33.	84	С	104	В	84	С	110	ДВ	64	Н	125	ДВ	104	В	675	В
34.	64	Н	84	С	84	С	104	В	90	В	64	Н	90	В	580	С
35.	90	В	125	ДВ	110	ДВ	110	ДВ	110	ДВ	110	ДВ	90	В	745	ДВ
36.	64	Н	110	ДВ	125	ДВ	110	ДВ	104	В	50	Н	64	Н	627	В
37.	64	Н	104	В	64	Н	125	ДВ	90	В	125	ДВ	110	ДВ	682	В
38.	84	С	50	Н	125	ДВ	110	ДВ	110	ДВ	44	ДН	104	В	627	В
39.	84	С	64	Н	110	ДВ	104	В	104	В	50	Н	90	В	606	В
40.	90	В	104	В	110	ДВ	110	ДВ	104	В	84	С	90	В	692	В
41.	104	В	110	ДВ	110	ДВ	110	ДВ	110	ДВ	125	ДВ	110	ДВ	779	ДВ
42.	84	С	104	В	104	В	104	В	110	ДВ	104	В	104	В	714	В
43.	104	В	50	Н	84	С	84	С	90	В	84	С	64	Н	560	С
44.	84	С	90	В	104	В	80	С	90	В	50	Н	110	ДВ	608	В
45.	104	В	110	ДВ	104	В	104	В	90	В	104	В	110	ДВ	726	В
46.	64	Н	44	ДН	64	Н	84	С	64	Н	30	ДН	50	Н	400	Н
47.	104	В	104	В	90	В	110	ДВ	110	ДВ	90	В	104	В	712	В
48.	125	ДВ	125	ДВ	110	ДВ	110	ДВ	125	ДВ	125	ДВ	110	ДВ	830	ДВ
49.	84	С	84	С	50	Н	110	ДВ	125	ДВ	110	ДВ	90	В	653	В
50.	90	В	104	В	64	Н	104	В	110	ДВ	125	ДВ	104	В	701	В
51.	64	Н	84	С	64	Н	110	ДВ	125	ДВ	104	В	110	ДВ	661	В
52.	90	В	90	В	84	С	104	В	104	В	125	ДВ	90	В	687	В

Продовження додатку Ж

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
53.	90	В	110	ДВ	104	В	80	С	84	С	84	С	84	С	636	В
54.	104	В	104	В	64	Н	84	С	110	ДВ	104	В	104	В	674	В
55.	84	С	84	С	110	ДВ	104	В	90	В	110	ДВ	110	ДВ	692	В
56.	84	С	50	Н	110	ДВ	104	В	104	В	64	Н	84	С	600	В
57.	90	В	50	Н	125	ДВ	110	ДВ	125	ДВ	50	Н	84	С	634	В
58.	104	В	64	Н	104	В	110	ДВ	104	В	50	Н	90	В	626	В
59.	90	В	64	Н	104	В	125	ДВ	90	В	64	Н	104	В	641	В
60.	64	Н	110	ДВ	64	Н	104	В	90	В	110	ДВ	90	В	632	В
61.	84	С	104	В	84	С	84	С	104	В	125	ДВ	84	С	669	В
62.	90	В	110	ДВ	50	Н	110	ДВ	110	ДВ	104	В	110	ДВ	684	В
63.	64	Н	50	Н	104	В	104	В	125	ДВ	44	ДН	125	ДВ	616	В
64.	64	Н	44	ДН	110	ДВ	104	В	104	В	44	ДН	104	В	574	С
65.	104	В	104	В	64	Н	125	ДВ	84	С	110	ДВ	110	ДВ	701	В
66.	104	В	104	В	90	В	104	В	104	В	84	С	110	ДВ	700	В
67.	104	В	90	В	50	Н	110	ДВ	90	В	110	ДВ	90	В	644	В
68.	90	В	84	С	64	Н	104	В	64	Н	110	ДВ	64	Н	580	С
69.	84	С	84	С	90	В	104	В	110	ДВ	84	С	84	С	640	В
70.	84	С	90	В	64	Н	110	ДВ	125	ДВ	104	В	90	В	667	В
71.	64	Н	64	Н	104	В	84	С	64	Н	84	С	104	В	568	С
72.	84	С	84	С	90	В	104	В	104	В	64	Н	84	С	614	В
73.	90	В	104	В	104	В	90	В	110	ДВ	104	В	90	В	692	В
74.	104	В	64	Н	125	ДВ	110	ДВ	104	В	64	Н	104	В	675	В
75.	90	В	84	С	84	С	110	ДВ	125	ДВ	110	ДВ	110	ДВ	713	В
76.	110	ДВ	110	ДВ	64	Н	90	В	110	ДВ	110	ДВ	104	В	698	В
77.	90	В	104	В	64	Н	84	С	64	Н	90	В	90	В	586	С
78.	84	С	104	В	50	Н	104	В	84	С	90	В	90	В	606	В

Продовження додатку Ж

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
79.	64	Н	64	Н	104	В	110	ДВ	90	В	84	С	104	В	620	В
80.	90	В	50	Н	110	ДВ	84	С	104	В	64	Н	110	ДВ	612	В
81.	84	С	90	В	104	В	80	С	84	С	64	Н	104	В	610	В
82.	84	С	104	В	84	С	84	С	84	С	125	ДВ	104	В	669	В
83.	104	В	90	В	84	С	110	ДВ	84	С	104	В	90	В	666	В
84.	125	ДВ	84	С	64	Н	84	С	64	Н	125	ДВ	90	В	636	В
85.	110	ДВ	110	ДВ	84	С	90	В	104	В	125	ДВ	84	С	707	В
86.	90	В	64	Н	90	В	84	С	110	ДВ	110	ДВ	90	В	638	В
87.	64	Н	64	Н	110	ДВ	104	В	125	ДВ	64	Н	90	В	621	В
88.	64	Н	84	С	104	В	104	В	110	ДВ	50	Н	64	Н	580	С
89.	84	С	50	Н	64	Н	84	С	104	В	110	ДВ	90	В	586	С
90.	90	В	64	Н	50	Н	90	В	90	В	110	ДВ	64	Н	558	С
91.	84	С	104	В	64	Н	104	В	110	ДВ	104	В	104	В	674	В
92.	64	Н	44	ДН	125	ДВ	110	ДВ	104	В	44	ДН	50	Н	541	С
93.	84	С	84	С	90	В	84	С	64	Н	90	В	110	ДВ	606	В
94.	64	Н	84	С	90	В	110	ДВ	90	В	110	ДВ	90	В	638	В
95.	104	В	50	Н	110	ДВ	110	ДВ	125	ДВ	44	ДН	104	В	647	В
96.	84	С	104	В	64	Н	125	ДВ	110	ДВ	110	ДВ	110	ДВ	707	В
97.	84	С	84	С	90	В	80	С	84	С	44	ДН	104	В	570	С
98.	110	ДВ	90	В	104	В	90	В	84	С	104	В	84	С	666	В
99.	90	В	84	С	84	С	104	В	104	В	110	ДВ	90	В	666	В
100.	104	В	84	С	104	В	64	Н	110	ДВ	110	ДВ	90	В	666	В
101.	90	В	104	В	104	В	125	ДВ	104	В	104	В	90	В	721	В
102.	64	Н	90	В	90	В	104	В	90	В	104	В	84	С	626	В
103.	90	В	84	С	90	В	110	ДВ	84	С	104	В	90	В	652	В
104.	104	В	104	В	110	ДВ	110	ДВ	90	В	110	ДВ	104	В	732	В

Продовження додатку Ж

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
105.	90	В	104	В	90	В	125	ДВ	90	В	110	ДВ	90	В	699	В
106.	104	В	110	ДВ	90	В	110	ДВ	110	ДВ	90	В	104	В	718	В
107.	84	С	104	В	84	С	84	С	84	С	125	ДВ	104	В	669	В
108.	90	В	84	С	104	В	110	ДВ	90	В	90	В	104	В	672	В
109.	84	С	110	ДВ	64	Н	110	ДВ	64	Н	125	ДВ	110	ДВ	667	В
110.	84	С	64	Н	90	В	104	В	84	С	84	С	84	С	594	С
111.	90	В	125	ДВ	110	ДВ	110	ДВ	110	ДВ	110	ДВ	90	В	745	ДВ
112.	104	В	90	В	84	С	110	ДВ	84	С	125	ДВ	90	В	687	В
113.	104	В	110	ДВ	110	ДВ	110	ДВ	110	ДВ	125	ДВ	110	ДВ	779	ДВ
114.	90	В	104	В	64	Н	104	В	110	ДВ	125	ДВ	104	В	701	В
115.	104	В	84	С	90	В	104	В	104	В	110	ДВ	90	В	686	В
116.	104	В	110	ДВ	64	Н	110	ДВ	110	ДВ	104	В	90	В	692	В
117.	104	В	90	В	50	Н	110	ДВ	90	В	110	ДВ	90	В	644	В
118.	84	С	90	В	104	В	80	С	84	С	64	Н	104	В	610	В
119.	90	В	104	В	64	Н	84	С	64	Н	90	В	90	В	586	С
120.	64	Н	104	В	50	Н	104	В	64	Н	110	ДВ	90	В	586	С
121.	104	В	110	ДВ	104	В	104	В	90	В	104	В	110	ДВ	726	В
122.	110	ДВ	110	ДВ	84	С	90	В	104	В	125	ДВ	84	С	707	В
123.	90	В	110	ДВ	50	Н	110	ДВ	110	ДВ	104	В	110	ДВ	684	В
124.	90	В	90	В	84	С	104	В	90	В	90	В	104	В	652	В
125.	110	ДВ	110	ДВ	64	Н	90	В	110	ДВ	110	ДВ	104	В	698	В
126.	90	В	110	ДВ	110	ДВ	80	С	110	ДВ	125	ДВ	104	В	729	В
127.	104	В	110	ДВ	104	В	104	В	90	В	104	В	110	ДВ	726	В
128.	64	Н	44	ДН	125	ДВ	110	ДВ	104	В	44	ДН	50	Н	541	С
129.	64	Н	104	В	84	С	90	В	64	Н	90	В	84	С	580	С

Продовження додатку Ж

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
130.	64	Н	64	Н	104	В	84	С	64	Н	84	С	104	В	568	С
131.	64	Н	90	В	90	В	104	В	90	В	104	В	84	С	626	В
132.	110	ДВ	110	ДВ	90	В	84	С	125	ДВ	84	С	90	В	693	В
133.	110	ДВ	90	В	84	С	110	ДВ	110	ДВ	64	Н	104	В	672	В
134.	84	С	50	Н	125	ДВ	110	ДВ	110	ДВ	44	ДН	104	В	627	В
135.	84	С	84	С	90	В	104	В	110	ДВ	84	С	84	С	640	В
136.	90	В	84	С	64	Н	104	В	64	Н	110	ДВ	64	Н	580	С
137.	84	С	84	С	90	В	80	С	84	С	44	ДН	104	В	570	С
138.	84	С	104	В	84	С	84	С	104	В	125	ДВ	84	С	669	В
139.	90	В	110	ДВ	50	Н	110	ДВ	110	ДВ	104	В	110	ДВ	684	В
140.	64	Н	50	Н	104	В	104	В	125	ДВ	44	ДН	125	ДВ	616	В
141.	64	Н	44	ДН	110	ДВ	104	В	104	В	44	ДН	104	В	574	С
142.	104	В	104	В	64	Н	125	ДВ	84	С	110	ДВ	110	ДВ	701	В
143.	104	В	64	Н	125	ДВ	110	ДВ	104	В	64	Н	104	В	675	В
144.	110	ДВ	110	ДВ	84	С	90	В	104	В	125	ДВ	84	С	707	В
145.	84	С	84	С	90	В	80	С	84	С	44	ДН	104	В	570	С
Середнє	87,75	В	88,78	В	89,53	В	101,2	В	95,94	В	91,11	В	94,54	В	648,86	В

* ДН – дуже низький (25-44 бали); Н – низький (45-64 бали); С – середній (65-84 бали); В – високий (85-104 бали); ДВ – дуже високий (105-125 балів);

** ДН – дуже низький (175-314 балів); Н – низький (315-454 бали); С – середній (455-594 бали); В – високий (595-734 бали); ДВ – дуже високий (735-875 бали)

ПСИХОЛОГІЧНА МЕТОДИКА «ДІАГНОСТИКА СІМЕЙНИХ РОЛЕЙ ПОДРУЖЖЯ

(автори Д.Є. Карпова, Є.М. Потапчук)

Мета психологічної методики – визначення рівня виконання шлюбними партнерами сімейних ролей та з'ясування проблемних сфер їх розподілу. Діагностика розподілу та виконання шлюбними партнерами сімейних ролей дозволяє: усвідомити подружжям моделі поведінки, що здатні впливати на гармонію сімейного життя; виявити рівень виконання шлюбними партнерами сімейних ролей та порушення у їх розподілі; з'ясувати відповідність виконання шлюбною парою сімейних ролей взаємним очікуванням подружжя; визначити проблемні сфери розподілу сімейних ролей та потребу подружжя у психологічній допомозі. Зміст методики складається з трьох блоків по двадцять тверджень. Методика відображає 60 найбільш розповсюджених сімейних ролей шлюбних партнерів. Кожне твердження оцінюється від 1 до 5 балів. Розробка може застосовуватися для:

- для розвитку уявлення особистості про перелік сімейних ролей та розуміння того, які потреби вони задовольняють;
- самооцінки учасником психологічного опитування (респондентом) особистісного рівня виконання сімейних ролей за інтелектуально-світоглядним, морально-психологічним, інтимносексуальним, матеріально-фінансовим та господарським чинниками;
- оцінки учасником психологічного опитування (респондентом) рівня виконання сімейних ролей своїм шлюбним партнером. Також дозволяє з'ясувати відповідність виконання шлюбними партнерами сімейних ролей їх взаємним очікуванням і запобігти виникненню сімейних конфліктів.

Інструкція до психологічної методики Оцініть свій чи свого шлюбного партнера рівень виконання сімейних ролей за допомогою п'ятибальної шкали: «5» – повністю виконується; «4» – у більшості випадків виконується; «3» – у деяких випадках виконується; «2» – у більшості випадків не виконується; «1» – повністю не виконується.

Ключ до психологічної методики :

1. Провести підрахунок результатів оцінки виконання сімейних ролей за окремими функціями за п'ятибальною шкалою, де: 100-84 – дуже високий рівень; 83-68 – високий рівень; 67-52 – середній рівень; 51-36 – низький рівень (небезпека виникнення сімейних конфліктів); 35-20 – дуже низький рівень (підвищена небезпека виникнення сімейних конфліктів).
2. Вирахувати загальну суму за усіма оцінками сімейних ролей (сума може бути від 60 до 300 балів), де:
 - 300-252 балів – дуже високий рівень виконання сімейних ролей;
 - 251-203 балів – високий рівень виконання сімейних ролей;
 - 202-154 балів – середній рівень виконання сімейних ролей;
 - 153-106 балів – низький рівень виконання сімейних ролей, небезпека виникнення сімейних конфліктів (рекомендується звернутись за психологічною допомогою до фахівця);
 - 105-60 балів – дуже низький рівень виконання сімейних ролей, підвищене небезпека виникнення сімейних конфліктів (рекомендується звернутись за психологічною допомогою до фахівця).

3.1. Діагностика сімейних ролей за інтелектуально-світоглядною функцією сім'ї (задоволення інтелектуально-світоглядних потреб подружжя)

№ Сімейна роль шлюбного партнера

1 Винахідник (той, хто створює щось нове для покращення сімейного побуту)

2 Вихователь (той, хто виховує членів сім'ї)

- 3 Гід (той, хто знайомить членів сім'ї з природою та історичними пам'ятками)
- 4 Гуру (той, хто має винятковий авторитет в сім'ї)
- 5 Експерт (той, хто дає оцінку задумам, планам, діям членів сім'ї)
- 6 Естет (той, хто шанує прекрасне і привчає до цього членів сім'ї)
- 7 Інтелектуал (той, хто володіє розвиненим інтелектом)
- 8 Компаньйон (той, хто є співучасником сімейних проєктів, ігор)
- 9 Лідер (той, хто приймає серйозні рішення і вирішує важливі сімейні проблеми)
- 10 Медіатор (той, хто сприяє конструктивному обговоренню сімейних проблем і сприяє порозумінню членів сім'ї)
- 11 Модник (той, хто власним прикладом навчає членів сім'ї мати стильний та красивий вигляд)
- 12 Однодумець (той, хто має однакові погляди з важливих сімейних питань)
- 13 Опонент (той, хто має інші погляди з важливих сімейних питань і часто дискутує при їх обговоренні)
- 14 Порадник (той, хто надає корисні, мудрі поради членам сім'ї)
- 15 Прагматик (той, хто оцінює дії членів сім'ї з точки зору практичності і доцільності)
- 16 Слухач (той, хто вислуховує думки членів сім'ї)
- 17 Соціалізатор (той, хто впливає на думку інших членів сім'ї і сприяє засвоєнню вимог суспільства)
- 18 Співрозмовник (той, хто розмовляє на цікаві теми з членами сім'ї)
- 19 Спортсмен (той, хто власним прикладом залучає членів сім'ї до здорового способу життя)
- 20 Учитель (той, хто навчає членів сім'ї)

3.2. Діагностика сімейних ролей за морально-психологічною та інтимно-сексуальною функціями сім'ї (задоволення інтимно-сексуальних, морально-психологічних та репродуктивних потреб подружжя)

№ Сімейна роль шлюбного партнера

- 1 Активіст (той, хто є енергійним, діяльним)
- 2 Акуратист (той, хто охайно одягається і любить порядок)
- 3 Альтруїст (той, хто жертвує своїми інтересами заради членів сім'ї)
- 4 Батько (мама) (той, хто виконує батьківські обов'язки)
- 5 Берегиня (захисник) (той, хто оберігає сім'ю і дає відчуття безпеки)
- 6 Донька (син)
- 7 Друг (той, хто виявляє прихильність, довір'я)
- 8 Жартівник (той, хто любить вигадувати та жартувати)
- 9 Зять (невістка) (чоловік дочки / дружина сина)
- 10 Ініціатор (той, хто є джерелом різних сімейних справ)
- 11 Контролер (той, хто контролює виконання членами сім'ї суспільних норм)
- 12 Коханець (той, хто задовольняє інтимно-сексуальні потреби шлюбного партнера)
- 13 Креативщик (той, хто робить життя сім'ї цікавішим і яскравішим)
- 14 Миротворець (той, хто йде на примирення, примиряє членів сім'ї)
- 15 Мораліст (той, хто ратує за дотримання членами сім'ї моральних норм)
- 16 Мотиватор (той, хто надихає членів сім'ї)
- 17 Оптиміст (той, хто виявляє бадьорість та життєрадісність)
- 18 Репродуктор (той, хто задовольняє потребу партнера у продовженні роду)
- 19 Розрадник (той, хто втішає, розраджує)
- 20 Романтик (той, хто створює романтичну атмосферу)

3.3. Діагностика сімейних ролей за господарською та матеріально-фінансовою функціями сім'ї (задоволення господарсько-побутових та матеріально-фінансових потреб подружжя)

№ Сімейна роль шлюбного партнера

- 1 Годувальник (той, хто годує і доглядає членів сім'ї)
- 2 Господарник (той, хто веде домашнє господарство)
- 3 Дбайливець (той, хто дбає про потреби членів сім'ї)
- 4 Дизайнер (хто підтримує та удосконалює дизайн житла)
- 5 Дієтолог (той, хто дбає про здорове харчування членів сім'ї)
- 6 Добувач (той, хто добуває засоби для існування сім'ї)
- 7 Економіст (той, хто контролює фінансові витрати членів сім'ї)
- 8 Кухар (той, хто готує їжу для членів сім'ї)
- 9 Масовик (той, хто дбає про відпочинок та розваги членів сім'ї)
- 10 Медик (той, хто дбає про здоров'я членів сім'ї)
- 11 Нянька (той, хто доглядає дитину)
- 12 Організатор (той, хто організовує побут сім'ї)
- 13 Обліковець (той, хто веде облік домашнього майна)
- 14 Підприємець (той, хто організовує прибуткові для сім'ї справи)
- 15 Покупець (той, хто купує товари для своєї сім'ї)
- 16 Прибиральник (той, хто прибирає житло, територію проживання сім'ї)
- 17 Ремонтник (той, хто підтримує та відновлює об'єкти і речі своєї сім'ї)
- 18 Садівник (той, хто доглядає за кімнатними рослинами, клумбами, садом)
- 19 Стилист (той, хто дбає про зовнішній вигляд членів сім'ї)
- 20 Фінансист (той, хто займається грошовими справами сім'ї)

Результати опитування вчителів початкової школи та їх чоловіків щодо розподілу сімейних ролей за методикою «Діагностика сімейних ролей подружжя» (автори Д.Є. Карпова, Є.М. Потапчук)

№ п/п	Жінки								Чоловіки							
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
	Інтелектуально-світоглядна роль								Інтелектуально-світоглядна роль							
	Рівень*								Рівень*							
	Матеріально-фінансова та господарська роль								Матеріально-фінансова та господарська роль							
	Морально-психологічна та інтимно-сексуальна роль								Морально-психологічна та інтимно-сексуальна роль							
	Рівень*								Рівень*							
	Всього								Всього							
	Загальний рівень** виконання чоловіком сімейних ролей								Загальний рівень** виконання жінкою сімейних ролей							
1.	69	В	66	С	51	Н	186	С	82	В	100	ДВ	40	Н	222	В
2.	51	ДН	69	В	100	ДВ	220	В	66	С			40	Н	106	Н
3.	82	В	82	В	82	В	246	В	69	В	62	С	82	В	213	В
4.	86	ДВ	85	ДВ	100	ДВ	271	ДВ	69	В	86	ДВ	86	ДВ	241	В
5.	69	В	82	В	36	Н	187	С	51	Н	51	Н	86	ДВ	188	С

Продовження додатку Л

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
6.	66	С	82	В	100	ДВ	248	В	69	В	70	В	100	ДВ	239	В
7.	69	В	69	В	82	В	220	В	51	Н	86	ДВ	69	В	206	В
8.	66	С	69	В	25	ДН	160	С	69	В	65	С	66	С	200	С
9.	66	С	69	В	20	ДН	155	С	86	ДВ	65	С	51	Н	202	С
10.	51	Н	66	С	51	Н	168	С	86	ДВ	62	С	66	С	214	В
11.	82	В	82	В	51	Н	215	В	86	ДВ	41	Н	69	В	196	С
12.	82	В	66	С	69	В	217	В	86	ДВ	41	Н	51	Н	178	С
13.	82	В	69	В	85	ДВ	236	В	82	В	41	Н	82	В	205	В
14.	66	С	66	С	85	ДВ	217	В	82	В	81	В	82	В	245	В
15.	66	С	66	С	51	Н	183	С	100	ДВ	81	В	69	В	250	В
16.	82	В	85	ДВ	85	ДВ	252	ДВ	100	ДВ	41	Н	69	В	210	В
17.	82	В	85	ДВ	82	В	249	В	100	ДВ	41	Н	69	В	210	В
18.	66	С	69	В	82	В	217	В	86	ДВ	81	В	66	С	233	В
19.	69	В	66	С	36	Н	171	С	30	ДН	86	ДВ	69	В	185	С
20.	69	В	82	В	20	ДН	171	С	35	ДН	86	ДВ	82	В	203	В
21.	66	С	69	В	51	Н	186	С	100	ДВ	81	В	69	В	250	В
22.	51	Н	66	С	20	ДН	137	Н	86	ДВ	62	С	51	Н	199	С
23.	82	В	69	В	85	ДВ	236	В	86	ДВ	41	Н	69	В	196	С
24.	66	С	66	С	100	ДВ	232	В	66	С	81	В	69	В	216	В
25.	69	В	66	С	100	ДВ	235	В	66	С	86	ДВ	66	С	218	В
26.	82	В	69	В	51	Н	202	С	86	ДВ	41	Н	51	Н	178	С
27.	51	Н	69	В	66	С	186	С	100	ДВ	62	С	66	С	228	В
28.	66	С	82	В	69	В	217	В	30	ДН	81	В	69	В	180	С
29.	66	С	69	В	85	ДВ	220	В	40	Н	81	В	86	ДВ	207	В
30.	69	В	82	В	82	В	233	В	51	Н	86	ДВ	82	В	219	В

Продовження додатку Л

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
31.	86	ДВ	51	Н	100	ДВ	237	В	66	С	65	С	69	В	200	С
32.	86	ДВ	69	В	66	С	221	В	35	ДН	65	С	82	В	182	С
33.	82	В	66	С	100	ДВ	248	В	86	ДВ	41	Н	82	В	209	В
34.	66	С	66	С	51	Н	183	С	30	ДН	81	В	86	ДВ	197	С
35.	100	ДВ	85	ДВ	85	ДВ	270	ДВ	35	ДН	70	В	82	В	187	С
36.	86	ДВ	100	ДВ	36	Н	222	В	86	ДВ	65	С	100	ДВ	251	В
37.	82	В	51	Н	100	ДВ	233	В	86	ДВ	41	Н	66	С	193	С
38.	40	Н	100	ДВ	20	ДН	160	С	32	ДН	51	Н	82	В	165	С
39.	51	Н	85	ДВ	36	Н	172	С	32	ДН	62	С	69	В	163	С
40.	82	В	85	ДВ	66	С	233	В	40	Н	41	Н	69	В	150	Н
41.	86	ДВ	85	ДВ	100	ДВ	271	ДВ	51	Н	65	С	86	ДВ	202	С
42.	82	В	82	В	82	В	246	В	86	ДВ	41	Н	82	В	209	В
43.	40	Н	66	С	66	С	172	С	40	Н	51	Н	66	С	157	С
44.	69	В	82	В	36	Н	187	С	86	ДВ	86	ДВ	69	В	241	В
45.	86	ДВ	82	В	82	В	250	В	51	Н	65	С	86	ДВ	202	С
46.	35	ДН	51	Н	25	ДН	111	Н	86	ДВ	40	Н	51	Н	177	С
47.	82	В	69	В	69	В	220	В	51	Н	41	Н	86	ДВ	178	С
48.	100	ДВ	85	ДВ	100	ДВ	285	ДВ	69	В	70	В	82	В	221	В
49.	66	С	40	Н	85	ДВ	191	С	51	Н	81	В	69	В	201	С
50.	82	В	51	Н	100	ДВ	233	В	30	ДН	41	Н	66	С	137	Н
51.	66	С	51	Н	82	В	199	С	51	Н	81	В	82	В	214	В
52.	69	В	66	С	100	ДВ	235	В	86	ДВ	86	ДВ	86	ДВ	258	ДВ
53.	86	ДВ	82	В	66	С	234	В	86	ДВ	65	С	82	В	233	В
54.	82	В	51	Н	82	В	215	В	66	С	41	Н	82	В	189	С
55.	66	С	85	ДВ	85	ДВ	236	В	51	Н	81	В	66	С	198	С

Продовження додатку Л

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
56.	40	Н	85	ДВ	51	Н	176	С	51	Н	51	Н	66	С	168	С
57.	40	Н	100	ДВ	36	Н	176	С	82	В	51	Н	40	Н	173	С
58.	51	Н	82	В	36	Н	169	С	82	В	62	С	82	В	226	В
59.	51	Н	82	В	51	Н	184	С	86	ДВ	62	С	69	В	217	В
60.	86	ДВ	51	Н	85	ДВ	222	В	100	ДВ	65	С	69	В	234	В
61.	82	В	66	С	100	ДВ	248	В	30	ДН	41	Н	66	С	137	Н
62.	86	ДВ	40	Н	82	В	208	В	82	В	65	С	40	Н	187	С
63.	40	Н	82	В	20	ДН	142	С	66	С	51	Н	82	В	199	С
64.	35	ДН	85	ДВ	20	ДН	140	С	66	С	40	Н	82	В	188	С
65.	82	В	51	Н	85	ДВ	218	В	86	ДВ	41	Н	86	ДВ	213	В
66.	82	В	69	В	66	С	217	В	86	ДВ	41	Н	51	Н	178	С
67.	69	В	40	Н	85	ДВ	194	С	86	ДВ	86	ДВ	82	В	254	ДВ
68.	66	С	51	Н	85	ДВ	202	С	40	Н	81	В	40	Н	161	С
69.	66	С	69	В	66	С	201	С	35	ДН	81	В	51	Н	167	С
70.	69	В	51	Н	82	В	202	С	35	ДН	86	ДВ	86	ДВ	207	В
71.	51	Н	82	В	66	С	199	С	34	ДН	62	С	100	ДВ	196	С
72.	66	С	69	В	51	Н	186	С	35	ДН	81	В	51	Н	167	С
73.	82	В	82	В	82	В	246	В	86	ДВ	41	Н	82	В	209	В
74.	51	Н	100	ДВ	51	Н	202	С	66	С	62	С	40	Н	168	С
75.	66	С	66	С	85	ДВ	217	В	100	ДВ	81	В	40	Н	221	В
76.	86	ДВ	51	Н	85	ДВ	222	В	82	В	65	С	69	В	216	В
77.	82	В	51	Н	69	В	202	С	69	В	41	Н	66	С	176	С
78.	82	В	40	Н	69	В	191	С	51	Н	41	Н	40	Н	132	Н
79.	51	Н	82	В	66	С	199	С	35	ДН	62	С	51	Н	148	Н

Продовження додатку Л

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
80.	40	Н	85	ДВ	51	Н	176	С	40	Н	51	Н	66	С	157	С
81.	69	В	82	В	51	Н	202	С	86	ДВ	86	ДВ	66	С	238	В
82.	82	В	66	С	100	ДВ	248	В	86	ДВ	41	Н	86	ДВ	213	В
83.	69	В	66	С	82	В	217	В	51	Н	86	ДВ	40	Н	177	С
84.	66	С	51	Н	100	ДВ	217	В	82	В	81	В	51	Н	214	В
85.	86	ДВ	66	С	100	ДВ	252	ДВ	86	ДВ	65	С	69	В	220	В
86.	51	Н	69	В	85	ДВ	205	В	40	Н	62	С	40	Н	142	Н
87.	51	Н	85	ДВ	51	Н	187	С	82	В	62	С	82	В	226	В
88.	66	С	82	В	36	Н	184	С	82	В	81	В	86	ДВ	249	В
89.	40	Н	51	Н	85	ДВ	176	С	82	В	51	Н	82	В	215	В
90.	51	Н	40	Н	85	ДВ	176	С	100	ДВ	62	С	69	В	231	В
91.	82	В	51	Н	82	В	215	В	86	ДВ	41	Н	66	С	193	С
92.	35	ДН	100	ДВ	20	ДН	155	С	66	С	40	Н	86	ДВ	192	С
93.	66	С	69	В	69	В	204	В	51	Н	81	В	100	ДВ	232	В
94.	66	С	69	В	85	ДВ	220	В	66	С	81	В	82	В	229	В
95.	40	Н	85	ДВ	20	ДН	145	С	69	В	51	Н	69	В	189	С
96.	82	В	51	Н	85	ДВ	218	В	40	Н	41	Н	66	С	147	Н
97.	66	С	69	В	20	ДН	155	С	40	Н	81	В	66	С	187	С
98.	69	В	82	В	82	В	233	В	51	Н	86	ДВ	82	В	219	В
99.	66	С	66	С	85	ДВ	217	В	51	Н	81	В	82	В	214	В
100.	66	С	82	В	85	ДВ	233	В	69	В	81	В	82	В	232	В
101.	82	В	82	В	82	В	246	В	86	ДВ	41	Н	82	В	209	В
102.	69	В	69	В	82	В	220	В	66	С	86	ДВ	69	В	221	В
103.	66	С	69	В	82	В	217	В	40	Н	81	В	66	С	187	С
104.	82	В	85	ДВ	85	ДВ	252	ДВ	69	В	41	Н	69	В	179	С

Продовження додатку Л

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
105.	82	В	69	В	85	ДВ	236	В	51	Н	41	Н	69	В	161	С
106.	86	ДВ	69	В	69	В	224	В	86	ДВ	65	С	69	В	220	В
107.	82	В	66	С	100	ДВ	248	В	86	ДВ	41	Н	86	ДВ	213	В
108.	66	С	82	В	69	В	217	В	66	С	81	В	69	В	216	В
109.	86	ДВ	51	Н	100	ДВ	237	В	86	ДВ	65	С	69	В	220	В
110.	51	Н	69	В	66	С	186	С	86	ДВ	62	С	66	С	214	В
111.	100	ДВ	85	ДВ	85	ДВ	270	ДВ	82	В	70	В	82	В	234	В
112.	69	В	66	С	100	ДВ	235	В	66	С	86	ДВ	66	С	218	В
113.	86	ДВ	85	ДВ	100	ДВ	271	ДВ	66	С	65	С	86	ДВ	217	В
114.	82	В	51	Н	100	ДВ	233	В	40	Н	41	Н	66	С	147	Н
115.	66	С	69	В	85	ДВ	220	В	66	С	81	В	86	ДВ	233	В
116.	86	ДВ	51	Н	82	В	219	В	66	С	65	С	51	Н	182	С
117.	69	В	40	Н	85	ДВ	194	С	66	С	86	ДВ	82	В	234	В
118.	69	В	82	В	51	Н	202	С	82	В	86	ДВ	66	С	234	В
119.	82	В	51	Н	69	В	202	С	86	ДВ	41	Н	66	С	193	С
120.	82	В	40	Н	85	ДВ	207	В	66	С	41	Н	69	В	176	С
121.	86	ДВ	82	В	82	В	250	В	51	Н	65	С	86	ДВ	202	С
122.	86	ДВ	66	С	100	ДВ	252	ДВ	69	В	65	С	69	В	203	В
123.	86	ДВ	40	Н	82	В	208	В	82	В	65	С	40	Н	187	С
124.	69	В	66	С	69	В	204	В	82	В	86	ДВ	82	В	250	В
125.	86	ДВ	51	Н	85	ДВ	222	В	51	Н	65	С	69	В	185	С
126.	86	ДВ	85	ДВ	100	ДВ	271	ДВ	86	ДВ	65	С	86	ДВ	237	В
127.	86	ДВ	82	В	82	В	250	В	69	В	65	С	86	ДВ	220	В
128.	35	ДН	100	ДВ	20	ДН	155	С	66	С	40	Н	86	ДВ	192	С
129.	82	В	66	С	69	В	217	В	66	С	41	Н	51	Н	158	С

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
130.	51	Н	82	В	66	С	199	С	66	С	62	С	100	ДВ	228	В
131.	69	В	69	В	82	В	220	В	66	С	86	ДВ	69	В	221	В
132.	86	ДВ	69	В	66	С	221	В	40	Н	65	С	82	В	187	С
133.	69	В	66	С	51	Н	186	С	40	Н	86	ДВ	40	Н	166	С
134.	40	Н	100	ДВ	20	ДН	160	С	100	ДВ	51	Н	82	В	233	В
135.	66	С	69	В	66	С	201	С	100	ДВ	81	В	51	Н	232	В
136.	66	С	51	Н	85	ДВ	202	С	40	Н	81	В	40	Н	161	С
137.	66	С	69	В	20	ДН	155	С	86	ДВ	81	В	66	С	233	В
138.	82	В	66	С	100	ДВ	248	В	86	ДВ	41	Н	66	С	193	С
139.	86	ДВ	40	Н	82	В	208	В	40	Н	65	С	40	Н	145	Н
140.	40	Н	82	В	20	ДН	142	С	66	С	51	Н	82	В	199	С
141.	35	ДН	85	ДВ	20	ДН	140	С	66	С	40	Н	82	В	188	С
142.	82	В	51	Н	85	ДВ	218	В	40	Н	41	Н	86	ДВ	167	С
143.	51	Н	100	ДВ	51	Н	202	С	40	Н	62	С	40	Н	142	Н
144.	86	ДВ	66	С	100	ДВ	252	ДВ	86	ДВ	65	С	69	В	220	В
145.	66	С	69	В	20	ДН	155	С	66	С	81	В	66	С	213	В

* ДН – дуже низький (20-35 бали); Н – низький (36-51 бали); С – середній (52-67 бали); В – високий (68-83 бали); ДВ – дуже високий (84-100 балів);

** ДН – дуже низький (60-105 балів); Н – низький (106-153 бали); С – середній (154-202 бали); В – високий (203-251 бали); ДВ – дуже високий (252-300 бали)

**Тест-опитувальник задоволеності шлюбом (ОЗШ) (розроблений В.В.Століним,
Т.Л. Романовою, Г.П. Бутенко)**

Опитувальник задоволеності шлюбом, розроблений В.В. Століним, Т.Л. Романовою, Г.П. Бутенко, призначений для експрес-діагностики ступеня задоволеності-незадоволеності шлюбом, а також ступеня узгодженості-неузгодженості задоволеності шлюбом у тієї або іншої соціальної групи. Опитувальник складається із 24 тверджень, які відносяться до різних сфер: сприйняття себе й партнера, думки, оцінки, установки тощо. Кожному твердженню відповідає три варіанти відповіді:

- a - вірно,
- b - важко сказати,
- c - невірно.

Інструкція до тесту. Уважно читайте кожне твердження і вибирайте один із трьох запропонованих варіантів відповідей. Намагайтеся уникати проміжних відповідей типу «важко сказати», «важко відповісти» і т.д.

Тестовий матеріал:

1. Коли люди живуть так близько, як це відбувається в сімейному житті, вони неминуче втрачають взаєморозуміння і гостроту сприйняття іншої людини:
 - a. вірно,
 - b. не впевнений,
 - c. невірно.
2. Ваші подружні відносини приносять Вам:
 - a. скоріше занепокоєння і страждання,
 - b. важко відповісти,
 - c. скоріше радість і задоволення.
3. Родичі і друзі оцінюють Ваш шлюб:
 - a. як вдалий,
 - b. щось середнє,
 - c. як невдалий.
4. Якби Ви могли, то:
 - a. Ви б багато що змінили в характері Вашого чоловіка (Вашої дружини),
 - b. важко сказати,
 - c. Ви б не стали нічого змінювати.
5. Одна з проблем сучасного шлюбу в тому, що все "приїдається", в тому числі і сексуальні відносини:
 - a. вірно,
 - b. важко сказати,
 - c. невірно.
6. Коли Ви порівнюєте Ваше сімейне життя із сімейним життям Ваших друзів і знайомих, Вам здається:
 - a. що Ви нещадніші за інших,
 - b. важко сказати,
 - c. що Ви щасливіший за інших.
7. Життя без сім'ї, без близької людини - надто дорога ціна за повну самостійність:
 - a. вірно,
 - b. важко сказати,
 - c. невірно.
8. Ви вважаєте, що без Вас життя Вашого чоловіка (Вашої дружини) було б неповноцінним:
 - a. так, вважаю,

- b. важко сказати,
c. ні, не вважаю.
9. Більшість людей в якійсь мірі помиляються у своїх очікуваннях щодо шлюбу:
a. вірно,
b. важко сказати,
c. невірно.
10. Тільки безліч різних обставин заважає подумати Вам про розлучення:
a. вірно,
b. не можу сказати,
c. невірно.
11. Якби повернувся час, коли Ви вступали в шлюб, то моїм чоловіком (дружиною) міг би стати:
a. хто завгодно, тільки не теперішній чоловік (дружина),
b. важко сказати,
c. можливо, що саме теперішній чоловік (дружина).
12. Ви пишаєтеся, що така людина, як Ваш чоловік (дружина), поруч з Вами:
a. вірно,
b. важко сказати,
c. невірно.
13. На жаль, недоліки Вашого чоловіка (дружини) часто переважають над його переваги.
a. вірно,
b. важко сказати,
c. невірно.
14. Основні перешкоди для щасливого подружнього життя криються:
a. швидше за все в характері Вашого чоловіка (дружини),
b. важко сказати,
c. швидше, у Вас самих.
15. Почуття, з якими Ви вступали в шлюб:
a. посилилися,
b. важко сказати,
c. ослабли.
16. Шлюб притупляє творчі можливості людини:
a. вірно,
b. важко сказати,
c. невірно.
17. Можна сказати, що Ваш чоловік (дружина) володіє такими перевагами, які компенсують його недоліки:
a. згоден,
b. щось середнє,
c. не згоден.
18. На жаль, у Вашому шлюбі не все гаразд з емоційною підтримкою один одного:
a. вірно,
b. важко сказати,
c. невірно.
19. Вам здається, що Ваш чоловік (дружина) часто робить дурниці, говорить не по суті, недоречно жартує:
a. вірно,
b. важко сказати,
c. невірно.
20. Життя в сім'ї, як Вам здається, не залежить від Вашої волі

- a. вірно,
b. важко сказати,
c. невірно.
21. Ваші сімейні відносини не внесли в життя порядку й організованості, на які ви очікували:
a) вірно;
b) важко сказати;
c) невірно.
22. Помиляються ті, хто вважає, що саме в сім'ї людина найменше може розраховувати на повагу:
a) вірно;
b) важко сказати;
c) невірно.
23. Як правило, товариство вашого чоловіка (дружини) є для вас приємним:
a) вірно;
b) важко сказати;
c) невірно.
24. Щиро кажучи, у вашому подружньому житті немає і не було жодного світлого моменту:
a) вірно;
b) важко сказати;
c) невірно.

Ключ до тесту:

Питання: 1с, 2с, 3а, 4 с, 5 с, 6с, 7а, 8а, 9с, 10с, 11с, 12а, 13с, 14с, 15а, 16с, 17а, 18с, 19с, 20с, 21с, 22а, 23а, 24с.

Інтерпретація результатів тесту. Якщо обраний респондентом варіант відповіді (а чи с) збігається з наведеними у ключі, то нараховується 2 бали; якщо проміжний (b) - то 1 бал; за відповідь, яка не збігається з наведеними - 0 балів.

Ваш результат:

№ питання	Кількість балів
1.	
2.	
3.	
4.	
5.	
6.	
7.	
8.	
9.	
10.	
11.	
12.	
13.	
14.	
15.	
16.	
17.	
18.	
19.	
20.	

21.	
22.	
23.	
24.	
Всього:	

Далі підраховується сумарний бал по всім відповідям. Можливий діапазон тестового бала - від 0 до 48 балів.

Високий бал говорить про задоволеність шлюбом.

0-16 балів - абсолютно неблагополучні сім'ї,

17-22 балів - неблагополучні сім'ї,

23-26 балів - швидше неблагополучні сім'ї,

27-28 балів - перехідні сім'ї,

29-32 балів - швидше благополучні сім'ї,

33-38 балів - благополучні сім'ї,

39-48 балів - абсолютно благополучні сім'ї.

Оцінка статистичної достовірності відмінностей рівня задоволеності шлюбом вчителів початкової школи з різним сімейним стажем

за критерієм Стьюдента

№п/ п		Група 1*		Група 2**		Група 3***		Група 4****		Кількість ступенів свободи (n ₁ +n ₂ -2)	t-Стьюдента (p=0,01) t _{кр} =2,601 $\frac{\sigma}{ \bar{x}' - \bar{x}'' }$
		\bar{x}'_{ap}	$\frac{\sum(x' - \bar{x}'_{ap})^2}{n_1}$	\bar{x}''_{ap}	$\frac{\sum(x'' - \bar{x}''_{ap})^2}{n_2}$	\bar{x}'''_{ap}	$\frac{\sum(x''' - \bar{x}'''_{ap})^2}{n_1}$	\bar{x}''''_{ap}	$\frac{\sum(x'''' - \bar{x}''''_{ap})^2}{n_2}$		
1	Задоволеність шлюбом	30,1	1574,9	32,7	1581,8	25,9	4557,7	38,0	1724	288	
	Дисперсія (σ)	0,541									7,662*
	$\sqrt{\frac{\sum(x' - \bar{x}')^2 + \sum(x'' - \bar{x}'')^2}{n_1 + n_2 - 2}} * \frac{n_1 + n_2}{n_1 * n_2}$										
	Дисперсія (σ)	0,542									12,443**
	$\sqrt{\frac{\sum(x'' - \bar{x}'')^2 + \sum(x''' - \bar{x}''')^2}{n_1 + n_2 - 2}} * \frac{n_1 + n_2}{n_1 * n_2}$										
	Дисперсія (σ)	0,548									22,060****
	$\sqrt{\frac{\sum(x'''' - \bar{x}'''')^2 + \sum(x'' - \bar{x}'')^2}{n_1 + n_2 - 2}} * \frac{n_1 + n_2}{n_1 * n_2}$										

*стаж сімейного життя 0-4 роки;

**стаж сімейного життя 5-9 років;

*** стаж сімейного життя 10-19 років;

****стажі сімейного життя 20 і більше років

АНКЕТА
для вчителів початкової школи
(визначення сформованості фасилітуючої діалогічної комунікації у подружніх
взаєминах)

Електронна пошта _____

Вік, № школи _____

Анкета складається з 18 запитань, де потрібно відповісти «так» або «ні». За кожен відповідь «так» присвоюється 1 бал, відповідь «ні» – 0 балів. Максимальна кількість набраних балів – 18.

1. Чи вмієте Ви слухати і чути співрозмовника?

- а) Так
- б) Ні

2. Чи намагаєтесь Ви аналізувати свою поведінку, якщо у Вас довгий час не виникало проблемних ситуацій?

- а) Так
- б) Ні

3. У проблемних ситуаціях іноді у Вас з'являється відчуття, що Ви у чомусь винні?

- а) Так
- б) Ні

4. Мені приємно допомагати чоловіку/дружині, навіть якщо це приносить мені значні труднощі.

- а) Так
- б) Ні

5. Чи завжди Ви виконуєте свої обіцянки, навіть якщо це Вам не вигідно?

- а) Так
- б) Ні

6. Чи намагаєтесь Ви виявити для себе причини своєї поведінки?

- а) Так
- б) Ні

7. Найщасливішим я відчуваю себе у сімейному колі, де є розуміння та підтримка?

- а) Так
- б) Ні

8. Чи вважаєте Ви, що сімейні конфлікти можна вирішувати не застосовуючи крик?

- а) Так
- б) Ні

9. Чи ділитесь Ви досвідом у речах, в яких компетентні?

- а) Так
- б) Ні

10. Чи намагаєтесь Ви знайти причину у будь-яких нерозв'язаних життєвих протиріч, що відносяться до вас?

- а) Так
- б) Ні

11. Ви робите перший крок до примирення, якщо образили партнера?

- а) Так
- б) Ні

12. Чи буває так, що проаналізувавши свою поведінку Ви змінюєте свій стиль спілкування з партнером?

- а) Так
- б) Ні

13. Чи використовуєте ви конструктивний діалог для вирішення подружніх конфліктів?

- а) Так
- б) Ні

14. У важкій ситуації Ви більше думаєте не стільки про себе, скільки про близьку вам людину?

- а) Так
- б) Ні

15. Чи притаманне вам вміння розуміти партнера на основі співпереживання, підстановки себе на його місце?

- а) Так
- б) Ні

16. Чи використовується у ваших сімейних взаєминах діалогічна форма комунікації на основі істинності і відкритості з метою формування сприятливої психологічної атмосфери?

- а) Так
- б) Ні

17. Чи використовується у ваших сімейних взаєминах діалогічна форма комунікації на основі прийняття і довіри, емпатичного розуміння з метою формування психологічного здоров'я членів сім'ї?

- а) Так

б)Ні

18. Чи використовується у ваших сімейних взаєминах діалогічна форма комунікації на основі підтримки, сприянні, стимулюванні з метою розвитку і самоактуалізації усіх членів сім'ї?

а)Так

б)Ні

Результати анкетування:

0-8 – низький рівень ФДК;

9-15 – середній рівень ФДК;

16-18 – високий рівень ФДК.

Опитувальник методики «Шкала емоційного відгуку» А. Меграбяна і Н. Епштейна

Для дослідження емпатії використовується методика «Шкала емоційного відгуку» (Balanced Emotional Empathy Scale - BEES). Цей опитувальник був розроблений Альбертом Меграбяном (Albert Mehrabian) і модифікований Н. Епштейном. З точки зору А. Меграбяна, емоційна емпатія - це здатність співчувати іншій людині, відчувати те, що відчуває інший, переживати ті ж емоційні стани, ідентифікувати себе з ним. Як показали дослідження, емоційна емпатія пов'язана із загальним станом здоров'я людини, його соціальною адаптованістю і відображає рівень розвитку навичок взаємодії з людьми.

Методика «Шкала емоційного відгуку» дозволяє проаналізувати загальні емпатичні тенденції випробуваного, такі її параметри, як рівень вираженості здатності до емоційного відгуку на переживання іншої і ступінь відповідності/невідповідності знака переживань об'єкта і суб'єкта емпатії. Об'єктами емпатії виступають соціальні ситуації і люди, яким випробуваний міг співпереживати в повсякденному житті.

Опитувальник складається з 25 суджень закритого типу - як прямих, так і зворотних. Випробуваний повинен оцінити ступінь своєї згоди/незгоди з кожним із них. Шкала відповідей (від «повністю згоден» до «повністю не згоден») дає можливість виразити відтінки ставлення до кожної ситуації спілкування. В порівнянні з вихідним варіантом опитувальника кілька змінена шкала відповідей, складені таблиці перерахунку «сирих» балів у стандартні оцінки.

Інструкція. Прочитайте наведені нижче твердження і оцініть ступінь своєї згоди або незгоди з кожним із них (поставте позначку у відповідній графі бланка для відповідей), орієнтуючись на те, як ви зазвичай поведетеся в подібних ситуаціях.

Бланк для відповідей до методики «Шкала емоційного відгуку»

Прізвище, ім'я, по батькові _____

Стать _____

Вік _____

Дата _____

№ п/ п	Твердження	Відповідь			
		Згоден (завжди)	Скоріше згоден (часто)	Скоріше не згоден (рідко)	Не згоден (ніколи)
1	Я засмучуюсь, коли бачу, що незнайома людина почувається серед інших людей самотньо.				
2	Мені неприємно, коли люди не вміють стримуватися і відкрито проявляють свої почуття.				
3	Коли хтось поруч зі мною нервує, я теж починаю нервувати				
4	Я вважаю, що плакати від щастя нерозумно				
5	Я близько до серця приймаю проблеми своїх друзів				

6	Іноді пісні про кохання викликають у мене багато почуттів				
7	Я б сильно хвилювався (хвилювалася), якби мав (мала) повідомити людині неприємне для нього звістка				
8	На мій настрій сильно впливають оточуючі люди.				
9	Мені хотілося б отримати професію, пов'язану з спілкуванням з людьми				
10	Мені дуже подобається спостерігати, як люди приймають подарунки.				
11	Коли я бачу, як плаче людини, то й сам (сама) засмучуюсь.				
12	Слухаючи деякі пісні, я часом відчуваю себе щасливою (щасливим)				
13	Коли я читаю книгу (роман, повість тощо), то так переживаю, ніби все, про що я читаю, відбувається насправді.				
14	Коли я бачу, що з ким-то погано поводяться, то завжди серджуся.				
15	Я можу залишатися спокійним (спокійного), навіть якщо всі навколо хвилюються.				
16	Мені неприємно, коли люди при перегляді кінофільму зітхають і плачуть.				
17	Коли я приймаю рішення, ставлення інших людей до нього, як правило, ролі не грає.				

18	Я втрачаю душевний спокій, коли оточуючі чимось пригнічені				
19	Я переживаю, коли бачу людей, що легко засмучуються через дрібниці.				
20	Я дуже засмучуюсь, коли бачу страждання тварин.				
21	Нерозумно переживати з приводу того, що відбувається в кіно або про що читаєш в книжці				
22	Я дуже засмучуюсь, коли бачу безпорадних старих людей.				
23	Я дуже переживаю, коли дивлюся фільм				
24	Я можу залишитися байдужим (байдужою) до будь-якого хвилювання навколо.				
25	Маленькі діти плачуть без причини.				

Обробка результатів. Для обробки відповідей зручно скористатися Бланком підрахунку результатів. Обробка проводиться у відповідності з ключем. За кожну відповідь нараховується від 1 до 4 балів. Загальна оцінка підраховується шляхом підсумовування балів. Ступінь вираженості здібності особистості до емоційного відгуку на переживання інших людей (емпатії) визначається за таблицею перерахунку «сирих» балів у стандартні оцінки шкали стенив.

Таблиця перерахунку «сирих» балів у стени

Стени	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Стандартний відсоток	2,28	4,40	9,19	14,98	19,15	19,15	14,98	9,19	4,40	2,28
Чоловіки	<=45	46-51	52-56	57-60	61-65	66-69	70-74	75-77	79-83	>=84
Жінки	<=57	58-63	64-67	68-71	72-75	76-79	80-83	84-86	87-90	>=91

Аналіз і інтерпретація результатів

82-90 балів - дуже високий рівень;

63-81 бал - високий рівень;

37-62 балів - нормальний рівень;

36-12 балів - низький рівень;

11 балів і менше - дуже низький рівень.

**Методика «Шкала оцінки сімейної адаптації й згуртованості - FACES-III»
(D.H. Olson, J. Portner, Y. Lavee 1985) в адаптації Н.Ф. Михайлової**

Методика призначена для оцінки двох основних параметрів в «круговій моделі» функціонування сімейної системи - сімейної згуртованості (ступінь емоційного зв'язку між членами сім'ї; при максимальній виразності цього зв'язку вони емоційно взаємозалежні, при мінімальній – автономні і віддалені один від одного) та сімейної адаптації (характеризує наскільки гнучка або, навпаки, ригідна сімейна система, наскільки готова пристосовуватися, змінюватися при дії стресорів). FACES-3 дозволяє швидко, ефективно і достовірно оцінити процеси, що відбуваються в сімейній системі. Окрім цього в рамках «кругової моделі» можна визначити чотири рівні сімейної згуртованості (роз'єднаний, розділений, зв'язаний і зчеплений) та адаптації (ригідний, структурований, гнучкий і хаотичний) в діапазоні від екстремально низького до екстремально високого. До того ж, опитувальник дає змогу виділити помірні (збалансовані) і крайні (екстремальні) рівні сімейної згуртованості та адаптації. Завдяки цьому комбінації з чотирьох рівнів згуртованості та адаптації дозволяють виділити 16 типів сімейних систем. Чотири з них є помірними за обома параметрами і називаються збалансованими; чотири – екстремальними, оскільки мають крайні показники за обома рівнями. Вісім типів відносяться до середніх: один з параметрів екстремальний, а інший – збалансований. Опитувальник спроектований таким чином, що дозволяє встановити, як респонденти сприймають власну сім'ю і якою б хотіли її бачити. Розбіжність між реальністю та ідеалом визначає ступінь задоволеності існуючою сімейною системою, чим розбіжність більше, тим сильніше невдоволення. Методика складається зі списку твердження (N=20). Завдання респондента полягає в тому, щоб оцінити кожне твердження за частотою прояву по п'ятибальній шкалі:

- майже ніколи - 1,
- рідко - 2,
- час від часу - 3,
- часто - 4,
- майже завжди - 5.

У першому випадку завдання респондента оцінити реальне сімейне функціонування, у другому - ідеальне, тобто таке, яким хотілося б його бачити.

Текст матеріалу:

Дата дослідження _____

Стать _____

Вік ____

Інструкція. Варіант А. Опишіть Вашу реальну сім'ю (подружжя і діти). Прочитайте наступні вислови і оцініть їх за допомогою представленої шкали. Варіант Б. Тепер оцініть ці висловлювання з точки зору ідеальної сім'ї, тобто такою, про яку Ви мрієте.

Твердження	Майже ніколи (1 бал)	Рідко (2 бали)	Час від часу (3 бали)	Часто (4 бали)	Майже завжди (5 балів)
1. Члени нашої родини звертаються один до одного за допомогою					
2. При вирішенні проблем враховуються пропозиції дітей					

3. Ми схвально ставимося до друзів інших членів сім'ї					
4. Діти самостійно вибирають форму поведінки					
5. Ми вважаємо за краще спілкуватися тільки у вузькому сімейному колі					
6. Кожен член нашої сім'ї може бути лідером					
7. Члени нашої родини ближчі із сторонніми, ніж один з одним					
8. У нашій сім'ї змінюється спосіб виконання повсякденних справ					
9. Ми любимо проводити вільний час всі разом					
10. Покарання обговорюються батьками і дітьми разом					
11. Члени нашої родини відчують себе дуже близькими один одному					
12. У нашій сім'ї більшість рішень приймається батьками					
13. На сімейних заходах присутні більшість членів сім'ї					
14. Правила в нашій сім'ї змінюються					
15. Нам важко уявити собі, що ми могли б зробити всією сім'єю					
16. Домашні обов'язки можуть переходити від одного члена сім'ї до іншого					
17. Ми радимося один з одним при прийнятті рішень					
18. Важко сказати, хто у нас в сім'ї лідер					
19. Єдність дуже важливо для нашої родини					
20. Важко сказати, які обов'язки у домашньому господарстві виконує кожен член сім'ї					

Варіант Б. Тепер оцініть ці висловлювання з точки зору ідеальної сім'ї, тобто такою, про яку Ви мрієте.

Твердження	Майже ніколи (1 бал)	Рідко (2 бали)	Час від часу (3 бали)	Часто (4 бали)	Майже завжди (5 балів)
1. Члени нашої родини звертаються один до одного за допомогою					
2. При вирішенні проблем враховуються пропозиції дітей					

3. Ми схвально ставимося до друзів інших членів сім'ї					
4. Діти самостійно вибирають форму поведінки					
5. Ми вважаємо за краще спілкуватися тільки у вузькому сімейному колі					
6. Кожен член нашої сім'ї може бути лідером					
7. Члени нашої родини ближчі із сторонніми, ніж один з одним					
8. У нашій сім'ї змінюється спосіб виконання повсякденних справ					
9. Ми любимо проводити вільний час всі разом					
10. Покарання обговорюються батьками і дітьми разом					
11. Члени нашої родини відчують себе дуже близькими один одному					
12. У нашій сім'ї більшість рішень приймається батьками					
13. На сімейних заходах присутні більшість членів сім'ї					
14. Правила в нашій сім'ї змінюються					
15. Нам важко уявити собі, що ми могли б зробити всією сім'єю					
16. Домашні обов'язки можуть переходити від одного члена сім'ї до іншого					
17. Ми радимося один з одним при прийнятті рішень					
18. Важко сказати, хто у нас в сім'ї лідер					
19. Єдність дуже важливо для нашої родини					
20. Важко сказати, які обов'язки у домашньому господарстві виконує кожен член сім'ї					

Рівень сімейної згуртованості	
Кількість балів, що отримана при складанні непарних пунктів (реальні оцінки)	
Кількість балів, що отримана при складанні непарних пунктів (ідеальні оцінки)	
Різниця між ідеальними і реальними оцінками	

Рівень сімейної адаптації	
Кількість балів, що отримана при складанні парних пунктів (реальні оцінки)	
Кількість балів, що отримана при складанні парних пунктів (ідеальні оцінки)	
Різниця між ідеальними і реальними оцінками	

Обробка та інтерпретація результатів. Обробка результатів зводиться до визначення сумарного числового значення з урахуванням наведеного оціночного ключа за отриманою сумою парних і непарних тверджень. Кількість балів, що отримана при складанні непарних пунктів, визначає рівень сімейної згуртованості, а парних - сімейної адаптації. Різниця між ідеальними і реальними оцінками за двома шкалами (згуртованості і адаптації), визначає ступінь задоволеності респондента сімейним життям.

1. Визначення типу структури сім'ї. При обробці підраховується кількість балів, отриманих при підсумовуванні парних і непарних тверджень. Кількість балів, отримана при підсумовуванні непарних пунктів, визначає рівень сімейної згуртованості, парних - рівень сімейної адаптації. Тип сімейної системи визначається двома параметрами - сумарними оцінками за шкалами згуртованості та сімейної адаптації відповідно до норм оцінок, стандартизованих на різних вибірках.

Норми оцінок і середні показники шкали FACES-III

Основні параметри	Групи сімей					
	Зрілі подружні пари		Сім'ї з підлітками		Молоді подружні пари	
	X	SD	X	SD	X	SD
Згуртованість	39,8	5,4	37,1	6,1	41,6	4,7
Адаптація	24,1	4,7	24,3	4,8	26,1	4,2
Згуртованість						
	ранг	%	ранг	%	ранг	%
роз'єднаний	10-34	16,3	10-31	18,6	10-36	14,9
розділений	35-40	33,8	32-37	30,3	37-42	37,2
зв'язаний	41-45	36,3	38-43	36,4	43-46	34,9
зчеплений	46-50	13,6	44-50	14,7	47-50	13,0
Адаптація						
	ранг	%	ранг	%	ранг	%
ригідний	10-19	16,3	10-19	15,9	10-21	13,2
структурований	20-24	38,3	20-24	37,3	22-26	38,8
гнучкий	25-28	29,4	25-29	32,9	27-30	32,0
хаотичний	29-50	16,0	30-50	13,9	31-50	16,0

Примітка. X - середні показники; SD - стандартні відхилення від середніх.

2. Визначення рівня задоволеності сімейним життям. Різниця між ідеальними і реальними оцінками за двома шкалами (згуртованості і адаптації) визначає ступінь задоволеності респондента сімейним життям. В даний час не існує ніяких емпіричних норм для визначення оцінки розбіжності ідеального і реального. Висока оцінка розбіжності вказує на низьку сімейну радість. Розбіжність має бути розрахована для кожного індивідуума за згуртованістю та адаптацією, а загальна оцінка може бути отримана в результаті складання цих двох оцінок. Зворотна залежність отриманих результатів є оцінкою сімейної задоволеності.

До розширених можливостей методики слід віднести дослідження більш приватного рівня, а саме діагностичних параметрів шкал згуртованості та адаптації.

Оцінка параметрів шкали FACES-III

№	Діагностичні параметри	№ твердження	Шкала
1	Емоційний зв'язок	1, 11, 19	Сімейна згуртованість
2	Сімейні межі	5, 7	
3	Прийняття рішень	17	
4	Час	9	
5	Друзі	3	
6	Інтереси та відпочинок	13, 15	Сімейна адаптація
1	Лідерство	6, 18	
2	Контроль	2, 12	
3	Дисципліна	4, 10	
4	Ролі	8, 16, 20	
5	Правила	14	

Аналіз сімейних взаємин (АСВ) Е.Г. Ейдеміллера, В.В. Юстіцкіса

Опитувальник «Аналіз сімейних взаємин» (АСВ) дозволяє визначити, як батьки виховують дитину. Для цього вимірюються показники за 11 шкалами: гіперпротекція, гіпопротекція, потурання, ігнорування потреб дитини, надмірність вимог-обов'язків, недостатність вимог-обов'язків, надмірність вимог-заборон, недостатність вимог-заборон, строгість санкцій (покарань) за порушення вимог дитиною, мінімальність санкцій, нестійкість стилю виховання. Додатково можна одержати відповідь на питання: чому саме діагностується такий стиль виховання. Для цього вимірюються показники 9 шкал, які діагностують проблеми батьків, які вони намагаються вирішувати за рахунок дитини: розширення сфери батьківських почуттів, переважання дитячих якостей, виховна непевність батька, фобія втрати дитини, нерозвиненість батьківських почуттів, проекція на дитину власних небажаних якостей, винесення конфлікту між подружжям у сферу виховання, перевага чоловічих якостей, перевага жіночих якостей. Існує додаткова двадцять перша шкала побудована А.Л. Ліхтарниковим, яка вимірює асоціальність стосунків у сім'ї. Високі значення за шкалою асоціальних стосунків одержують конфліктні сім'ї, де немає взаєморозуміння між батьками або (і) між батьками й дитиною, батьки не знають, чим дитина зайнята й не довіряють їй, іноді непередбачено карають, маніпулюють нею.

Шановні батьки! Пропонований Вам опитувальник містить твердження про виховання дітей. Твердження пронумеровані. Такі ж номери є в "Бланку для відповідей". Читайте по черзі твердження опитувальника. Якщо Ви в загальному згодні з ними, то в "Бланку для відповідей" обведіть кружком номер відповіді. Якщо Ви в загальному не згодні - закресліть той же номер. Якщо дуже важко вибрати, то поставте на номері знак питання. Намагайтеся, щоб таких відповідей було не більше п'яти. В опитувальнику немає "неправильних" або "правильних" тверджень. Відповідайте так, як Ви думаєте.

Текст опитувальника:

(Для батьків дітей у віці 3-10 років)

1. Все, що я роблю, я роблю заради мого сина (дочки).
2. У мене часто не вистачає часу позайматися з сином (дочкою) - поспілкуватися, пограти.
3. Мені доводиться вирішувати моїй дитині такі речі, які не вирішують багато інших батьків.
4. Не люблю, коли син (дочка) приходять до мене з питаннями. Краще, щоб здогадався (здогадалася) сам (а).
5. Наша дитина має більше обов'язків - догляд за собою, підтримання порядку - чим більшість дітей її віку.
6. Мою дитина дуже важко змусити зробити що-небудь, що він не любить.

7. Завжди краще, якщо діти не думають про те, чи правильно чинять їхні батьки.
8. Мій син (дочка) легко порушують заборони.
9. Якщо хочеш, щоб твій (я) син (дочка) став (а) людиною, щоб не залишай безкарним жодний його (її) поганий вчинок.
10. Якщо тільки можливо, я намагаюся не карати сина (доньку).
11. Коли я в хорошому настрої, я нерідко прощаю свого сина (дочки) те, за що в інший час покарав (а) б.
12. Я люблю свого сина (дочку) більше, ніж люблю (любила) чоловіка.
13. Молодші діти мені подобаються більше, ніж старші.
14. Якщо мій син (дочка) довго стоїть на своєму чи гнівається, у мене буває почуття, що я вчинив (а) по відношенню до нього (неї) неправильно.
15. У нас довго не було дитини, хоча ми його дуже чекали.
16. Спілкування з дітьми, взагалі, виснажлива справа.
17. У мого сина (дочки) є деякі якості, які виводять мене із себе.
18. Виховання мого сина (дочки) йшло б набагато краще, якби мій чоловік (моя дружина) не заважав (а) б мені.
19. Більшість чоловіків легковажні, ніж жінки.
20. Більшість жінок легковажні, ніж чоловіки.
21. Мій син (дочка) для мене - найголовніше в житті.
22. Часто буває, що я не знаю, що робить в даний момент моя дитина.
23. Якщо іграшка дитині подобається, я куплю її, скільки б вона не коштувала.
24. Мій син (дочка) нетямущий (а). Легше самому два рази зробити, ніж 1 раз пояснити йому (їй).
25. Моєму синові (дочки) нерідко доводиться (або доводилося раніше) переглядати за молодшим братом (сестрою).
26. Нерідко буває так: я кілька раз нагадую сину (дочці) про необхідність зробити що-небудь, а потім плюну і зроблю сам (а).
27. Батьки ні в якому разі не повинні допускати, щоб діти помічали їхні слабкості і недоліки.
28. Мій син (дочка) сам (а) вирішує, з ким йому (їй) грати.
29. Діти повинні не тільки любити своїх батьків, але і боятися їх.
30. Я дуже рідко лаю сина (доньку).
31. У нашій строгості до сина (дочки) бувають великі коливання. Іноді ми дуже суворі, а іноді все дозволяємо.
32. Ми з дитиною розуміємо один одного краще, ніж ми з чоловіком.
33. Мене засмучує те, що мій син (дочка) швидко стає дорослим (ою).
34. Якщо дитина стоїть на своєму, тому що погано себе почуває, то краще все зробити так, як вона хоче.
35. Моя дитина росте слабкою і хворобливою.
36. Якби у мене не було дітей, я б домігся (добилася) в житті набагато більшого.

37. У мого сина (дочки) є слабкості, які не виправляються, хоча наполегливо з ними борюся.

38. Нерідко буває, що, коли я караю мого сина (доньку), мій чоловік (дружина) тут же починає дорікати мене в надмірній суворості і втішати його (її).

39. Чоловіки більш схильні до подружньої зради, ніж жінки.

40. Жінки більш схильні до подружньої зради, ніж чоловіки.

41. Турботи про сина (дочки) займають більшу частину мого часу.

42. Мені багато разів довелося пропускати батьківські збори.

43. Я прагну до того, щоб моя дитина була забезпечена краще, ніж інші діти.

44. Якщо побути в товаристві мого сина (дочки), можна сильно втомитися.

5. Мені часто доводилося давати синові (дочки) важкі для його (її) віку доручення.

46. Моя дитина ніколи не прибирає за собою іграшки.

47. Головне, чому батьки повинні навчити своїх дітей, - це слухатися.

48. Моя дитина сама вирішує, скільки, чого і коли йому їсти.

49. Чим суворіше батьки до дитини, тим краще для нього.

50. За характером я - м'яка людина.

51. Якщо моєму синові (дочки) щось від мене потрібно, він (вона) намагається вибрати момент, коли я в хорошому настрої.

52. Коли я думаю про те, що коли-небудь мій син (дочка) виросте і я буду йому (їй) не потрібна, у мене псується настрій.

53. Чим старше діти, тим важче мати з ними справу.

54. Найчастіше впертість дитини буває викликана тим, що батьки не вміють до неї підійти.

55. Я постійно переживаю за здоров'я сина (дочки).

56. Якби у мене не було дітей, моє здоров'я було б набагато краще.

57. Деякі дуже важливі недоліки мого сина (дочки) наполегливо не зникають, незважаючи на всі заходи.

58. Мій син (дочка) недолюблює мого чоловіка (дружину).

59. Чоловік гірше розуміє почуття іншої людини, ніж жінка.

60. Жінка гірше розуміє почуття іншої людини, ніж чоловік.

61. Заради мого сина (дочки) мені від багато чого в житті довелося і доводиться відмовлятися.

62. Батьки, які занадто багато метушаться навколо своїх дітей, викликають у мене роздратування.

63. Я витрачаю на мого сина (дочку) значно більше грошей, ніж на себе.

64. Не люблю, коли син (дочка) щось просить. Я сам (а) краще знаю, чого йому (їй) треба.

65. У мого сина (дочки) дитинство важче, ніж у більшості його (її) товаришів.
66. Вдома мій син (дочка) робить тільки те, що йому (їй) хочеться, а не те, що треба.
67. Діти повинні поважати батьків більше, ніж всіх інших людей.
68. Якщо моя дитина не спить, коли їй належить, я не наполягаю.
69. Я суворіше ставлюся до свого сина (дочки), ніж інші батьки до своїх дітей.
70. Від покарань мало доброго.
71. Члени нашої родини неоднаково строгі з сином (дочкою). Одні балують, інші, навпаки, - дуже суворі.
72. Мені б хотілося, щоб мій син (дочка) не любив (а) нікого, крім мене.
73. Мені подобаються маленькі діти, тому я не хотів (ла) би, щоб мій син (моя дочка) дуже швидко дорослішав (а).
74. Часто я не знаю, як правильно вчинити з моїм сином (дочкою).
75. У зв'язку з поганим здоров'ям сина (дочки) нам доводиться йому (їй) багато дозволяти.
76. Виховання дітей – важка і невдячна праця. Їм віддаєш все, а натомість і не отримуєш нічого.
77. З моїм сином (дочкою) мало допомагає добре слово. Єдине, що на нього (неї) діє, - це постійні суворі покарання.
78. Мій чоловік (дружина) намагається налаштувати сина (доньку) проти мене.
79. Чоловіки частіше, ніж жінки, діють нерозважливо, не обміркувавши наслідків.
80. Жінки частіше, ніж чоловіки, діють нерозважливо, не обміркувавши наслідків.
81. Я весь час думаю про мого сина (дочки), про його (її) справи, здоров'я і т. д.
82. Так повелося, що про дитину я згадую, якщо вона що-небудь накоїла або з нею щось сталося.
83. Мій син (дочка) вміє домогтися від мене того, чого хоче.
84. Мені більше подобаються тихі та спокійні діти.
85. Намагаюся якомога раніше привчити дитину допомагати по дому.
86. У мого сина (дочки) мало обов'язків по дому.
87. Навіть якщо діти впевнені, що батьки не праві, вони повинні робити так, як кажуть батьки.
88. У нашій родині так прийнято, що дитина робить що хоче.
89. Бувають випадки, коли краще покарання - ремінь.
90. Багато недоліків у поведінці моєї дитини пройдуть самі собою з віком.

91. Коли наш син (дочка) щось накоїть, ми беремося за нього (неї). Якщо все тихо, знову залишаємо його (її) в спокої.
92. Якби мій син не був моїм сином, а я б була молодша, то напевно закохалася б у нього.
93. Мені цікавіше говорити з маленькими дітьми, ніж з великими.
94. У недоліках мого сина (дочки) винуватий (а) я сам (а), тому що не вмів (а) його (її) виховувати.
95. Тільки завдяки нашим величезним зусиллям син (дочка) залишився (лась) жити.
96. Нерідко заздрю тим, хто живе без дітей.
97. Якщо надати моєму синові (дочки) свободу, він (вона) негайно використовує її на шкоду собі або іншим.
98. Нерідко буває, що якщо я кажу своєму синові (дочки) одне, то мій чоловік (дружина) спеціально говорить навпаки.
99. Чоловіки частіше, ніж жінки, думають тільки про себе.
100. Жінки частіше, ніж чоловіки, думають тільки про себе.
101. Я витрачаю на сина (дочку) більше сил і часу, ніж на себе.
102. Я досить мало знаю про справи сина (дочки).
103. Бажання мого сина (дочки) для мене - закон.
104. Мій син дуже любить спати зі мною.
105. У мого сина (дочки) поганий шлунок.
106. Батьки потрібні дитині, лише поки вона не виростає. Потім вона все рідше згадує про них.
107. Заради мого сина (дочки) я пішов би (пішла б) на будь-яку жертву.
108. Моєму синові (дочки) потрібно приділяти значно більше часу, ніж я можу.
109. Мій син (дочка) вміє бути таким милим, що я йому все вибачаю.
110. Мені б хотілося, щоб син одружився пізніше, після 30 років.
111. Руки і ноги мого сина (дочки) часто бувають дуже холодними.
112. Більшість дітей - маленькі егоїсти. Вони зовсім не думають про здоров'я і почуттях своїх батьків.
113. Якщо не віддавати моєму синові (дочки) весь час і сили, то все може погано скінчитися.
114. Коли все благополучно, я менше цікавлюся справами сина (дочки).
115. Мені дуже важко сказати своїй дитині: "Ні".
116. Мене засмучує, що мій син (дочка) все менше потребує мене.
117. Здоров'я мого сина (дочки) гірше, ніж здоров'я більшості інших дітей.
118. Багато дітей відчують надто мало подяки по відношенню до батьків.
119. Мій син (дочка) не може обходитися без моєї постійної допомоги.
120. Більшу частину свого вільного часу син (дочка) проводить поза домом - у яслах, в дитячому саду, у родичів.

121. У мого сина (дочки) цілком вистачає часу на ігри та розваги.
122. Крім мого сина, мені більше ніхто на світі не потрібний.
123. У мого сина (дочки) переривчастий і неспокійний сон.
124. Нерідко я думаю, що занадто рано одружився (вийшла заміж).
125. Всьому, що мій син (дочка) вміє до теперішнього часу, він (а) навчився (лась) тільки завдяки моїй постійній допомозі.
126. Справами сина (дочки) в основному займається мій чоловік (дружина).
127. Я не можу пригадати, коли в останній раз відмовив (ла) своїй дитині в покупці якої-небудь речі (морозиво, цукерки, пепсі-кола і т. д.).
128. Мій син говорив мені: "Виросту, одружуся з тобою, мамо".
129. Мій син (дочка) часто хворіє.
130. Сім'я не допомагає мені, а ускладнює моє життя.

Текст опитувальника:

(Для батьків підлітків у віці від 11 до 21 року)

1. Все, що я роблю, я роблю заради мого сина (дочки).
2. У мене часто не вистачає часу позайматися з сином (дочкою) чимось цікавим, куди-небудь піти разом, поговорити довше про що-небудь цікаве.
3. Мені доводиться вирішувати моїй дитині такі справи, яких не можуть багато інших батьків.
4. Не люблю, коли син (дочка) приходять до мене з питаннями. Краще, щоб здогадався (здогадалася) сам (сама).
5. Наш син (дочка) має вдома більше обов'язків, ніж більшість його (її) товаришів (подруг).
6. Мого сина (дочку) дуже важко змусити що-небудь робити по дому.
7. Завжди краще, якщо діти не думають над тим, чи правильні погляди батьків.
8. Мій син (дочка) повертається ввечері тоді, коли хоче
9. Якщо хочеш, щоб твій син (дочка) став (ла) людиною, не залишай безкарним жодний його (її) поганий вчинок.
10. Якщо тільки можливо, намагаюся не карати сина (доньку).
11. Коли я в хорошому настрої, нерідко вибачаю своєму сину (дочці) те, за що в інший час покарала б.
12. Я люблю свого сина (дочку) більше, ніж люблю (любила) чоловіка.
13. Маленькі діти мені подобаються більше, ніж великі.
14. Якщо мій син (дочка) довго стоїть на своєму чи гнівається, у мене буває почуття, що я вчинив (ла) неправильно по відношенню до нього (до неї).
15. У нас довго не було дитини, хоча ми її дуже чекали.
16. Спілкування з дітьми, взагалі, дуже виснажлива справа.
17. У мого сина (дочки) є деякі якості, які виводять мене з себе.
18. Виховання мого сина (дочки) йшло б набагато краще, якби мій чоловік (моя дружина) не заважав (ла) б мені.

19. Більшість чоловіків легковажні, ніж жінки.
20. Більшість жінок легковажні, ніж чоловіки.
21. Мій син (дочка) для мене найголовніше в житті.
22. Часто буває, що я не знаю, де пропадає мій син (дочка).
23. Намагаюся купити своєму синові (дочки) такий одяг, який він (вона) сам (а) хоче, навіть якщо він дорога.
24. Мій син (дочка) нетямущий (а). Легше самому два рази зробити, ніж раз пояснити йому (їй).
25. Моєму синові (дочки) нерідко доводиться (або доводилося раніше) доглядати за молодшим братом (сестрою).
26. Нерідко буває так: нагадую, нагадую сину (дочці) про необхідність зробити що-небудь, а потім плюну і зроблю сама (сам).
27. Батьки ні в якому разі не повинні допускати, щоб діти помічали їхні слабкості і недоліки.
28. Мій син (дочка) сам (а) вирішує, з ким йому (їй) дружити.
29. Діти повинні не тільки любити своїх батьків, але і боятися їх.
30. Я дуже рідко лаю сина (доньку).
31. У нашій строгості до сина (дочки) бувають великі коливання. Іноді ми дуже суворі, а іноді все дозволяємо.
32. Ми з сином розуміємо один одного краще, ніж син з чоловіком.
33. Мене засмучує те, що мій син (дочка) швидко стає дорослим (ою).
34. Якщо дитина стоїть на своєму, тому що погано себе почуває, то краще за все зробити так, як вона хоче.
35. Моя дитина росла слабкою і хворобливою.
36. Якби у мене не було дітей, я б домігся (добилася) в житті набагато більшого.
37. У мого сина (дочки) є слабкості, які не проходять, хоча я наполегливо з ними борюся.
38. Нерідко буває, що, коли я караю мого сина (доньку), мій чоловік (дружина) тут же починає дорікати мене в надмірної суворості і втішати його (її).
39. Чоловіки більш схильні до подружньої зради, ніж жінки.
40. Жінки більш схильні до подружньої зради, ніж чоловіки.
41. Турботи про сина (дочки) займають найбільшу частину мого часу.
42. Мені багато разів доводилося пропускати батьківські збори.
43. Намагаюся купити йому (їй) все те, що він (а) хоче, навіть якщо це коштує дорого.
44. Якщо довго бути в суспільстві мого сина (дочки), можна сильно втомитися.
45. Мені багато разів доводилося доручати моєму синові (дочки) важливі і важкі справи.
46. За мого сина (дочку) не можна поручитися в серйозній справі.
47. Головне, чому батьки повинні навчити своїх дітей, - це слухатися.

48. Мій син (дочка) сам (а) вирішує, курити йому (їй) чи ні.
49. Чим суворіше батьки до дитини, тим краще для неї.
50. За характером я - м'яка людина.
51. Якщо моєму синові (дочки) чогось від мене потрібно, він (а) намагається вибрати момент, коли я в хорошому настрої.
52. Коли я думаю про те, що коли-небудь мій син (дочка) виросте і я буду йому (їй) не потрібна, у мене псується настрій.
53. Чим старше діти, тим важче мати з ними справу.
54. Найчастіше впертість дитини буває викликано тим, що батьки не вміють правильно до неї підійти.
55. Я постійно переживаю за здоров'я сина (дочки).
56. Якби у мене не було дітей, моє здоров'я було б набагато краще.
57. Деякі дуже важливі недоліки мого сина (дочки) наполегливо виповзають, незважаючи на всі заходи.
58. Мій син (дочка) недолюблює мого чоловіка (дружину).
59. Чоловік гірше розуміє почуття іншої людини, ніж жінка.
60. Жінка гірше розуміє почуття іншої людини, ніж чоловік.
61. Заради мого сина (дочки) мені від багато чого в житті довелося відмовитися.
62. Бувало, що я не дізнавався (лась) про зауваження або двійці в щоденнику тому, що не подивився (лась) в щоденник.
63. Я витрачаю на свого сина (дочку) значно більше грошей, ніж на себе.
64. Не люблю, коли син (дочка) щось просить. Я сама краще знаю, що йому (їй) потрібно.
65. У мого сина (дочки) більш важке дитинство, ніж у більшості його товаришів.
66. Вдома мій син (дочка) робить тільки те, що йому (їй) хочеться, а не те, що треба.
67. Діти повинні поважати батьків більше, ніж всіх інших людей.
68. Мій син (дочка) сам (а) вирішує, на що йому (їй) витратити свої гроші.
69. Я суворіше ставлюся до свого сина (дочки), ніж інші батьки до своїх.
70. Від покарань мало гарного.
71. Члени нашої родини неоднаково строгі з сином (дочкою). Одні балують, інші, навпаки, дуже суворі.
72. Мені б хотілося, щоб мій син (дочка) не любив (а) нікого, крім мене.
73. Коли мій син (дочка) був (а) маленький (ой), він (а) мені подобався (лась) більше, ніж тепер.
74. Часто я не знаю, як правильно вчинити з моїм сином (дочкою).

75. У зв'язку з поганим здоров'ям сина (дочки) нам доводилося в дитинстві багато дозволяти йому (їй).
76. Виховання дітей - важка і невдячна праця. Їм віддаєш все, натомість не отримуєш нічого.
77. Моєму синові (дочки) мало допомагає добре слово. Єдине, що на нього діє, - це постійні суворі покарання.
78. Мій чоловік (дружина) намагається налаштувати сина (доньку) проти мене.
79. Чоловіки частіше, ніж жінки, діють нерозважливо, не обдумавши наслідків.
80. Жінки частіше, ніж чоловіки, діють нерозважливо, не обдумавши наслідків.
81. Я весь час думаю про мого сина (дочки), про його (її) справи, здоров'я і т. д.
82. Нерідко доводиться (доводилось) підписувати щоденник за кілька тижнів відразу.
83. Мій син (дочка) вміє домогтися від мене того, чого хоче.
84. Мені більше подобаються тихі та спокійні діти.
85. Мій син (дочка) багато допомагає мені (вдома або на роботі).
86. У мого сина (дочки) мало обов'язків по дому.
87. Навіть якщо діти впевнені, що батьки не праві, вони повинні робити так, як кажуть батьки.
88. Виходячи з дому, мій син (дочка) рідко говорить, куди йде.
89. Бувають випадки, коли краще покарання - це ремінь.
90. Багато недоліків у поведінці сина (дочки) пройшли самі собою з віком.
91. Коли наш син (дочка) щось накоїть, ми беремося за нього (неї). Якщо все тихо, знову залишаємо його (її) в спокої.
92. Якби мій син не був моїм сином, а я була б молодшою, я напевно в нього закохалася б.
93. Мені цікавіше говорити з маленькими дітьми, ніж з великими.
94. У недоліках мого сина (дочки) винуватий (а) я сам (а), тому що не вмів (а) його (її) виховувати.
95. Тільки завдяки нашим величезним зусиллям син (дочка) залишився (лась) живий (а).
96. Нерідко заздрю тим, хто живе без дітей.
97. Якщо надати моєму синові (дочки) свободу, він (а) негайно використовує це на шкоду собі або іншим.
98. Нерідко буває, що якщо я кажу своєму синові (дочки) одне, то чоловік (дружина) спеціально говорить навпаки.
99. Чоловіки частіше, ніж жінки, думають тільки про себе.
100. Жінки частіше, ніж чоловіки, думають тільки про себе.
101. Я витрачаю на сина (дочку) більше сил і часу, ніж на себе.

102. Я досить мало знаю про справи мого сина (дочки).
103. Бажання мого сина (дочки) - для мене закон.
104. Коли мій син був маленький, він дуже любив спати зі мною.
105. У мого сина (дочки) поганий шлунок.
106. Батьки потрібні дитині, лише поки він не виріс. Потім він все рідше згадує про них.
107. Заради мого сина (дочки) я пішов би (пішла б) на будь-яку жертву.
108. Моєму синові (дочки) треба приділяти значно більше часу, ніж я можу.
109. Мій син (дочка) вміє бути таким (ою) милим (ой), що я йому (їй) все вибачаю.
110. Мені б хотілося, щоб син одружився пізніше - після 30 років.
111. Руки і ноги мого сина (дочки) часто бувають дуже холодними.
112. Більшість дітей - маленькі егоїсти. Вони зовсім не думають про здоров'я і почуттях своїх батьків.
113. Якщо не віддавати моєму синові (дочки) весь час і сили, то все може погано скінчитися.
114. Коли все благополучно, я менше цікавлюся справами сина (дочки).
115. Мені дуже важко сказати своїй дитині: "Ні".
116. Мене засмучує, що мій син (дочка) все менш потребує мене.
117. Здоров'я мого сина (дочки) гірше, ніж здоров'я більшості підлітків.
118. Багато дітей відчувають надто мало подяки по відношенню до батьків.
119. Мій син (дочка) не може обходитися без постійної допомоги.
120. Більшу частину свого вільного часу син (дочка) проводить поза домом.
121. У мого сина (дочки) дуже мало часу на розваги.
122. Крім мого сина (дочки), мені більше ніхто на світі не потрібний.
123. У мого сина (дочки) переривчастий і неспокійний сон.
124. Нерідко думаю, що я занадто рано одружився (вийшла заміж).
125. Все, чого добився мій син (дочка) на цей момент (в навчанні, роботі або іншому), він (а) домігся (лась) тільки завдяки моїй постійній допомозі.
126. Справами сина (дочки) в основному займається чоловік (дружина).
127. Закінчивши з уроками (або прийшовши з роботи), мій син (дочка) займається тим, що йому (їй) подобається.
128. Коли я бачу або уявляю сина з дівчиною, у мене псується настрій.
129. Мій син (дочка) часто хворіє.
130. Сім'я не допомагає, а ускладнює моє життя.

Бланк для відповіді:

1.	21.	41.	61.	81.
2.	22.	42.	62.	82.
3.	23.	43.	63.	83.
4.	24.	44.	64.	84.
5.	25.	45.	65.	85.
6.	26.	46.	66.	86.
7.	27.	47.	67.	87.
8.	28.	48.	68.	88.
9.	29.	49.	69.	89.
10.	30.	50.	70.	90.
11.	31.	51.	71.	91.
12.	32.	52.	72.	92.
13.	33.	53.	73.	93.
14.	34.	54.	74.	94.
15.	35.	55.	75.	95.
16.	36.	56.	76.	96.
17.	37.	57.	77.	97.
18.	38.	58.	78.	98.
19.	39.	59.	79.	99.
20.	40.	60.	80.	100.
101.	107.	113.	119.	125.
102.	108.	114.	120.	126.
103.	109.	115.	121.	127.
104.	110.	116.	122.	128.
105.	111.	117.	123.	129.
106.	112.	118.	124.	130.

Ключі до опитувальника АВС:

1	21	41	61	81		Г+	7
2	22	42	62	82		Г-	8
3	23	43	63	83		У+	8
4	24	44	64	84		У-	4
5	25	45	65	85		В+	4
6	26	46	66	86		В-	4

7	27	47	67	87		3+	4
8	28	48	68	88		3-	3
9	29	49	69	89		C+	4
10	30	50	70	90		C-	4
11	31	51	71	91		H	5
12	32	52	72	92		РБП	6
13	33	53	73	93		ПДЯ	4
14	34	54	74	94		ВН	5
15	35	55	75	95		ФВ	6
16	36	56	76	96		НБП	7
17	37	57	77	97		ПНЯ	4
18	38	58	78	98		ВК	4
19	39	59	79	99		ПЧЯ	4
20	40	60	80	100		ПЖЯ	4
101	107	113	119	125		Г+	
102	108	114	120	126		Г-	
103	109	115	121	127		У+	
104	110	116	122	128		РБП	
105	111	117	123	129		ФВ	
106	112	118	124	130		НБП	

На бланку реєстрації відповідей номера відповідей, які стосуються однієї шкали, розташовані в одному рядку (виняток становлять 6 шкал, підкреслених в реєстраційному бланку). Це дає можливість швидкого підрахунку балів по кожній шкалі шляхом підсумовування позитивних відповідей. За кожен позитивну відповідь дається 1 бал. Справа в бланку реєстрації відповідей зазначено скорочену назву шкали і діагностичне значення. Якщо число балів по певній шкалі досягає або перевищує діагностичне значення, то у обстежуваного батька присутній даний тип відхилення у вихованні. Якщо назва шкали підкреслена, то до результату необхідно додати число балів за додатковою шкалою, яка знаходиться в нижній частині бланка і позначена тими ж буквами. При наявності відхилень за кількома шкалами необхідно звернутися до Таблиці "Діагностика типів сімейного виховання" для встановлення типу неправильного сімейного виховання (див. нижче).

Інтерпретація. Опис шкал в тому порядку, в якому вони розташовані в опитувальнику. Характеристика шкал опитувальника

1. Гіперпротекція (Г +). При гіперпротекції батьки приділяють підлітку вкрай багато сил, часу, уваги: виховання є центральним справою в житті

батьків. Типові висловлювання таких батьків відображають те важливе місце, яке підліток займає в їхньому житті, і містять повні побоювання про те, що станеться, якщо не віддати йому всі свої сили і час. Ці типові висловлювання використані при розробці відповідної шкали.

2. Гіпопротекція (Г-) - ситуація, при якій дитина опиняється на периферії уваги батьків, до нього "руки не доходять", батькові чи матері "не до нього". Підліток часто випадає з поля зору. За нього беруться лише час від часу, коли трапляється щось серйозне. Питання цієї шкали відображають типові висловлювання таких батьків. Ці дві шкали визначають рівень протекції, тобто мова йде про те, скільки сил, уваги, часу приділяють батьки вихованню дитини. Таким чином, тут розглядаються два рівня протекції: надмірна (гіперпротекція) та недостатня (гіпопротекція).

3. Потурання (У +). Про потурання говорять в тому випадку, коли батьки прагнуть до максимального й некритичного задоволення будь-яких потреб дитини. Вони "балують" її. Будь-яке її бажання - для них закон. Пояснюючи необхідність такого виховання, батьки приводять аргументи, які є типовою раціоналізацією: "слабкість" дитини, її винятковість, бажання дати їй те, чого свого часу був позбавлений сам батько, те, що підліток росте один, без батька і т. п.

4 . Ігнорування потреб підлітка (У-). Даний стиль виховання протилежний потуранню і характеризується недостатнім прагненням батьків до задоволення потреб дитини. Частіше страждають при цьому духовні потреби, особливо потреби в емоційному контакті, спілкуванні з батьками, в їх любові. Описуваний стиль проявляється в певних висловлюваннях батьків, побічно відображають їх небажання спілкуватися з дітьми, в перевазі дітей, нічого не вимагають від батьків. Ці дві шкали вимірюють ступінь задоволення потреб дитини, тобто те, в якій мірі діяльність батьків націлена на задоволення потреб підлітка, як матеріально-побутових (у харчуванні, одязі, предметах розваг), так і духовних (перш за все - в спілкуванні з батьками, в їх любові та уваги). Дана риса сімейного виховання принципово відрізняється від рівня протекції, оскільки характеризує не міру зайнятості батьків вихованням дитини, а ступінь задоволення його потреб. Так зване "спартанське виховання" - приклад високого рівня протекції (батько багато займається вихованням, приділяє йому велику увагу) і разом з тим низького задоволення потреб дитини.

5. Надмірність вимог (обов'язків) (В +). Саме ця якість лежить в основі типу неправильного виховання "підвищена моральна відповідальність". Вимоги до дитини в цьому випадку дуже великі, непомірні, не відповідають його можливостям, не тільки не сприяють розвитку його особистості, а, навпаки, ставлять його під загрозу. В одному випадку на дитину перекладається більш-менш значна частина обов'язків батьків (ведення господарства, догляд за малолітніми дітьми). Такі батьки, як правило, усвідомлюють, що дитина дуже завантажена, але не бачать надмірності

навантаження. Вони впевнені до того ж, що цього вимагають обставини, в яких сім'я знаходиться в даний момент. В іншому - від дитини очікують значних, які не відповідають її здібностям успіхів у навчанні або інших престижних заняттях (художня самодіяльність, спорт і т. п.). Такі батьки підкреслюють в бесіді з психологом ті умови, які докладають для організації його успіхів.

6. Недостатність обов'язків підлітка (В-). У цьому випадку дитина має мінімальну кількість обов'язків у родині. Дана особливість виховання проявляється у висловлюваннях батьків про те, що важко залучити дитину до якоїсь справи по дому. Ці дві шкали дають уявлення про вимоги-обов'язки дитини, тобто тих завдань, які він виконує (навчання, догляд за собою, участь в організації побуту, допомогу іншим членам сім'ї).

7. Надмірність вимог-заборон (домінування) (3 +). У цьому випадку дитині "все можна". Їй пред'являється величезна кількість вимог, що обмежують її свободу і самостійність. У вольових підлітків таке виховання форсує реакцію емансипації, у менш вольових провокує розвиток рис сенситивний і тривожно-недовірливою (психостенічної) акцентуації. Типові висловлювання батьків відображають їх страх перед будь-яким проявом самостійності дитини. Цей страх проявляється в різкому перебільшенні наслідків, які можуть мати місце навіть при незначному порушенні заборони, а також в прагненні придушити самостійність думки підлітка.

8. Недостатність вимог-заборон до дитини (3-). Батьки так чи інакше транслиують дитині, що їй "все можна". Навіть якщо існують якісь заборони, дитина їх легко порушує, знаючи, що це ніхто не покарає. Вона сама визначає час повернення додому ввечері, коло друзів, питання про куріння і вживання алкоголю. Вона ні за що не звітує перед батьками. Батьки при цьому не хочуть або не можуть встановити будь-які рамки в її поведінці. Дане виховання стимулює розвиток гіпертимного типу характеру у підлітка, особливо нестійкого типу. Ці дві шкали вказують на те, що дитині не можна робити. Вони визначають, перш за все, ступінь самостійності дитини, можливість самому вибрати спосіб поведінки.

9. Надмірність санкцій (жорстокий стиль виховання) (С +). Для цих батьків характерна схильність до суворих покарань, надмірна реакція навіть на незначні порушення. Типові висловлювання цих батьків відображають їх переконання в корисності для дітей максимальної строгості.

10. Мінімальність санкцій (С-). Батьки схильні обходитися без покарань або застосовувати їх вкрай рідко. Вони сподіваються на заохочення, сумніваються в результативності будь-яких покарань. Ці дві шкали дають уявлення про суворість покарань, що застосовуються до дитини батьками за невиконання сімейних вимог.

11. Нестійкість стилю виховання (Н). Оцінки за цією шкалою дозволяють говорити про постійну різку зміну стилю виховання, прийомів виховання. Вони свідчать про "шарahanня" батьків: від дуже суворого стилю

до ліберального і, навпаки, від значної уваги до дитини до емоційного відкидання. При цьому батьки, як правило, визнають значні коливання у вихованні підлітка, однак недооцінюють розмах (частоту цих коливань).

12. Розширення сфери батьківських почуттів (РБП). Зазвичай цей феномен спостерігається при таких порушеннях виховання, як потурання або домінуюча гіперпротекція. Дане джерело порушення виховання виникає найчастіше тоді, коли в силу будь-яких причин подружні стосунки між батьками виявляються порушеними: немає одного з подружжя (смерть, розлучення) або відносини з партнером по шлюбу не задовольняють батька, що грає основну роль у вихованні (емоційна холодність, невідповідність характерів). Нерідко при цьому мати (рідше батько), самі того не усвідомлюючи, хочуть, щоб дитина, а пізніше підліток став для них чимось більшим, ніж просто дитиною. Батьки хочуть, щоб він задовольняв хоча б частину потреб, які в звичайній родині повинні бути задоволені в процесі подружніх відносин (взаємна виняткова прихильність, частково еротичні потреби). Відносини з дитиною, а пізніше з підлітком, стають винятковими, важливими для батьків. Мати нерідко відмовляється від повторного заміжжя, прагнучи віддати синові "все почуття", "всю любов". У дитинстві стимулюється еротичне ставлення до батьків (ревності, дитяча закоханість). Коли дитина досягає підліткового віку, у батька виникає страх перед наростаючою самостійністю підлітка, в результаті чого з'являється прагнення утримати його з допомогою потураючої або домінуючої гіперпротекції. Прагнення одного з батьків до розширення сфери батьківських почуттів за рахунок включення еротичних потреб у відносини з дитиною, як правило, їм не усвідомлюється. Ця психологічна установка проявляється опосередковано, наприклад, у висловлюваннях про те, що їй (матері) ніхто не потрібен, крім сина, і в характерному протиставленні ідеалізованих відносин з сином не задовольняє відносини з чоловіком. Іноді такі матері усвідомлюють свої ревності до подруг сина, хоча частіше вони проявляють її у вигляді прискіпливого ставлення до них.

13. Перевага в підлітку дитячих якостей (ПДЯ). Цей вид порушення виховання обумовлений потураючою гіперпротекцією. У батьків з'являється прагнення ігнорувати дорослішання дітей, стимулювати у них дитячі якості (дитячу імпульсивність, безпосередність, грайливість). Для таких батьків дитина все ще "маленька". Нерідко вони відкрито визнають, що маленькі діти їм взагалі подобаються більше, що зі старшими вже не так цікаво. Страх або небажання дорослішання дитини можуть бути пов'язані з особливостями біографії самого батька (наприклад, він мав молодшого брата чи сестру, і на них свого часу переключилася любов його батьків, у зв'язку з чим свій старший вік сприймався їм як нещастя). Розглядаючи дитину як "ще маленьку", батьки знижують рівень вимог до нього, створюючи потурчаючу гіперпротекцію і стимулюючи розвиток психічного інфантилізму.

14. Виховна невпевненість батьків (ВН). Спостерігається найчастіше при таких порушеннях виховання, як потураюча гіперпротекція або знижений рівень вимог. Виховну невпевненість батьків можна було б назвати "слабким місцем" особистості батька. В цьому випадку відбувається перерозподіл влади в сім'ї між дитиною і батьком. Батько "йде на поводу" у підлітка, поступається навіть в питаннях, в яких, на його власну думку, поступатися не можна. Це відбувається тому, що дитина зуміла знайти до цього батька підхід, намацала його "слабке місце" і домагається для себе ситуації "мінімум вимог - максимум прав". Типова ситуація в такій сім'ї - жвава, впевнена в собі дитина, сміливо ставить вимоги, і нерішучий, звинувачуючи себе у всіх невдачах з дитиною батько. В одних випадках "слабке місце" обумовлено психостенічними рисами характеру батька. В інших - істотну роль у формуванні стилю сімейного виховання могли зіграти відносини батька з його власними батьками. У певних умовах діти, виховані вимогливими, егоцентричними батьками, ставши дорослими, бачать у своїх дітях тих же вимогливих, егоцентричних істот, відчують по відношенню до них те ж почуття "неоплатного боргу", яке відчували раніше по відношенню до власних батьків. Характерна ознака таких батьків - домінування в їх висловлюваннях реплік з визнанням маси помилок, скоєних у вихованні. Батьки, які невпевнено почуваються в ролі вихователя, бояться впертості, опору своїх дітей і знаходять досить багато приводів поступитися їм.

15. Фобія втрати дитини (ФУ). Найчастіше лягає в основу пануючої чи домінуючої гіперпротекції. "Слабке місце" - підвищена невпевненість батьків, страх помилитися, перебільшене уявлення про крихкість "дитини", її хворобливість. Як правило, подібне ставлення зумовлене історією народження дитини (його довго чекали, звернення до лікарів-гінекологів нічого не давали, народився крихким і болючим, з великими труднощами вдалося виходити і т. п.). Інше джерело - перенесені важкі захворювання дитини, особливо якщо вони були тривалі. Ставлення батьків до дитини в цьому випадку формується під впливом накопиченого страху втрати дитини. Цей страх змушує одних батьків тривожно прислухатися до кожного побажання підлітка і поспішати з його виконанням (потураюча гіперпротекція), інших - дріб'язково опікати її (домінуюча гіперпротекція). Типові висловлювання таких батьків відображають їх іпохондричні страхи за дитину: вони бачать у ній безліч хворобливих проявів. У батьків свіжі спогади про минулі, навіть віддалені за часом переживання з приводу здоров'я дитини.

16. Нерозвиненість батьківських почуттів (НБП) перешкоджає інтеграції сім'ї та лежить в основі таких типів порушення виховання, як гіперпротекція, емоційне відкидання, "підвищена моральна відповідальність", жорстоке поводження. Виховання є адекватним лише тоді, коли батьками рухають досить сильні мотиви: почуття обов'язку, симпатія, любов до дитини, потреба "реалізувати себе" в дітях, "продовжити себе".

Слабкість, нерозвиненість батьківських почуттів нерідко зустрічається у батьків підлітків з відхиленнями у характері. У той же час це явище дуже рідко ними усвідомлюється, а ще рідше визнається як таке. Зовні воно проявляється в небажанні мати справу з підлітком, в поганому перенесенні її товариства, в поверхневості інтересу до її справ. Нерозвиненість батьківських почуттів може бути обумовлена відкиданням самого батька в дитинстві його батьками, тим, що він сам свого часу не зазнав батьківського тепла. Іншою причиною можуть бути особливості характеру батьків, наприклад, виражена шизоїдність. Помічено, що батьківські почуття значно слабкіше розвинені у дуже молодих батьків, маючи тенденцію посилюватися з віком. При досить сприятливих умовах життя сім'ї НБП визначає стиль виховання за типом гіпопротекції або емоційного відкидання. При важких, напружених умовах життя на підлітка часто перекладається значна частина батьківських обов'язків ("підвищена моральна відповідальність") або до дитини виникає дратівливо-вороже ставлення. Типові висловлювання таких батьків містять скарги на втому батьківських обов'язків, співчуття, що ці обов'язки відривають від чогось важливішого і цікавого. Для жінок з нерозвиненим батьківським почуттям досить часто характерні емансипаційні устремління і бажання будь-яким шляхом влаштувати своє життя.

17. Проекція на дитину власних небажаних якостей (ПНЯ). У більшості випадків становить основу емоційного відкидання, жорстоке поводження. Причиною такого виховання підлітка є те, що в дитині батько бачить ті риси, наявність яких він відчуває, але не визнає в самому собі. Це можуть бути агресивність, схильність до ліні, тяга до алкоголю, різні протестні реакції, нестриманість і ін. Ведучи боротьбу з такими ж щирими або уявними якостями у дитини, батько (частіше батько) отримує з цього емоційну вигоду для себе: боротьба з небажаною якістю когось другого допомагає йому вірити, що у нього самого цієї якості немає. Ці батьки багато і охоче говорять про свою непримиренну і постійну боротьбу з негативними якостями і слабкостями дитини, про заходи покарання, до яких вони в зв'язку з цим вдаються. У висловлюваннях батьків впевненість в тому, що підліток невинуватий, нерідко вони сповнені інквізиторською інтонацією з характерним прагненням в будь-якому вчинку бачити прояв поганих якостей підлітка, з якими батько бореться.

18. Винесення конфлікту між подружжям у сферу виховання (ВК). Як правило, є першопричиною типу виховання, що з'єднує в собі потураючу гіперпротекцію одного батька з відкиданням або домінуючою гіперпротекцією іншого. Конфліктність у взаєминах подружжя - нерідке явище навіть у відносно стабільних сім'ях. Але лише в ряді сімей виховання перетворюється в "поле битви" конфліктуючих батьків. Тут вони отримують можливість більш відкрито висловлювати невдоволення один одним, керуючись "турботою про благо дитини". При цьому думки батьків найчастіше бувають діаметрально протилежними: один наполягає на досить

суворому вихованні з підвищеними вимогами, заборонами і санкціями, інший же батько схильний "жаліти" дитини, йти у нього на поводу. Характерний прояв такої "битви" - вираження невдоволення виховними методами другого з подружжя. При цьому легко виявляється, що кожного цікавить не стільки те, як виховувати підлітка, скільки те, хто правий у виховних суперечках. Шкала ВК відображає типові висловлювання "суворої сторони". Це пов'язано з тим, що саме "сувора сторона", як правило, є ініціатором звернення до лікаря або психолога.

19. Перевага чоловічих якостей (ПЧЯ).

20. Перевага жіночих якостей (ПЖЯ). Ці дві шкали дозволяють виявити зрушення в установках батьків по відношенню до підлітка в залежності від його статі. Перевага чоловічих або жіночих якостей в дитині обумовлює формування таких типів виховання, як потураюча гіперпротекція або емоційне відкидання. Нерідко ставлення батьків до дитини залежить не від дійсних особливостей дитини, а лише тих рис, які батько приписує її статі, тобто "взагалі чоловікам" або "взагалі жінкам". Так, при наявності переваги жіночих якостей спостерігається неусвідомлене неприйняття в підлітку атрибутів чоловічої статі. У цих випадках типові стереотипні негативні висловлювання про чоловіків взагалі: "Більшість чоловіків грубі, неохайні. Вони легко піддаються тваринним спонуканням, вони агресивні, схильні до алкоголізму. Будь-яка людина - і чоловік, і жінка - повинна прагнути до протилежних якостей: бути ніжним, делікатним, охайним, стриманим в почуттях ". Саме такі якості батько з ПЖЯ і бачить в жінках. Прикладом прояву ПЖЯ може служити батько, який бачить масу недоліків у сина і вважає, що такі всі його однолітки. У той же час цей батько "без розуму" від дочки, бачить в ній одні переваги. Під впливом ПЖЯ в даному випадку стосовно підлітка чоловічої статі формується тип виховання "емоційне відкидання". Можливе і протилежне - з вираженою антифеміністською установкою, зневагою до матері дитини, його сестрам. В цьому випадку по відношенню до самої дитини формується стиль виховання "потураюча гіперпротекція".

Можлива велика кількість сполучень перерахованих стилів сімейного виховання. Однак особливо важливе значення мають стійкі поєднання, що формують такі типи неправильного виховання.

Діагностика типів сімейного виховання

Тип виховання	Вираженість рис виховного процесу				
	Рівень протекції (Г+, Г-)	Повнота задоволення потреб (У)	Кількість вимог (В)	Кількість заборон (З)	Жорсткість санкцій (С)
Потурчаюча гіперпротекція	+	+	-	-	-
Домінуюча	+	+-	+-	+	+-

гіперпротекція					
Емоційне відкидання	-	-	+ -	+ -	+ -
Підвищена моральна відповідальність	+	-	+	+ -	+ -
Гіпопротекція (гіпоопіка, безнаглядність)	-	-	-	-	+ -
Жорстоке поводження	-	-	+ -	+ -	+

Примітка. Знак «+» означає надмірну вираженість відповідної риси виховання, «-» недостатню вираженість, «+ -» означає, що при даному типі виховання можлива як надмірність даної риси, так і її недостатність або невиразність.

Потурчаюча гіперпротекція (Г +, У +, В-, З-, С-). Дитина знаходиться в центрі уваги сім'ї, яка прагне до максимального задоволення його потреб. Цей тип виховання сприяє розвитку демонстративних (істероїдних) і гіпертимних рис характеру у дитини.

Домінуюча гіперпротекція (Г +, У ±, В ±, З+, С ±). Дитина також знаходиться в центрі уваги батьків, які віддають їй багато сил і часу, але в той же час позбавляють її самостійності, ставлячи численні обмеження і заборони. У гіпертимних підлітків таке виховання підсилює реакцію емансипації. При тривожно-недовірливих (психостенічних), сенситивних, астеноневротичних акцентуаціях характеру домінуюча гіперпротекція посилює астеничні риси.

Емоційне відкидання (Г-, У-, В ±, З ±, С ±) - поєднання зниженої протекції і ігнорування потреб дитини і нерідко виявляється в жорсткому поводженні з нею. В крайньому варіанті - це виховання за типом "Попелюшки". При такому вихованні посилюються риси епілептоїдної акцентуації характеру, а у підлітків з емоційно-лабільною, сенситивною і астеноневротичною акцентуацією характеру можуть формуватися процеси декомпенсації і невротичні розлади.

Підвищена моральна відповідальність (Г +, У-, В +) утворюється поєднанням високих вимог до дитини і одночасно з цим зниженням уваги до неї з боку батьків, меншою турботою про неї. Цей тип виховання стимулює розвиток рис тривожно-недовірливої (психаостенічної) акцентуації характеру.

Гіпопротекція (гіпоопіка, безнаглядність) (Г-, У-, В-, З-). Дитина представлена сама собі, батьки не цікавляться нею і не контролюють її. Таке виховання особливо несприятливо при акцентуації гіпертимного, нестійкого і конформного типів.

При жорстокому поводженні батьків з дітьми (Г-, У-, В ±, З ±, С +) на перший план виходить емоційне відкидання, що виявляється покараннями у формі побиття і катувань, позбавленням задоволень, незадоволенням їх потреб.

Тест-опитувальник батьківського ставлення (А.Я.Варга, В.В.Столін)

Тест – опитувальник батьківського ставлення (ОБС) – це психодіагностичний інструмент, орієнтований на виявлення батьківського ставлення у осіб, які звертаються за психологічною допомогою з питань виховання дітей і спілкування з ними.

Батьківське ставлення – це система різних почуттів стосовно дитини, поведінкових стереотипів, що практикують у спілкуванні з ним, особливо сприйняття і розуміння характеру і особистості дитини, її вчинків.

Структура опитувальника

Опитувальник складається з 5 шкал.

1. Прийняття – знехтування. Шкала відображує інтегральне емоційне ставлення одного з батьків до дитини. Зміст одного полюсу шкали (прийняття): татові або мамі подобається дитина такою, якою вона є. Дорослий поважає її індивідуальність, симпатизує їй. Він прагне проводити багато часу разом з дитиною, схвалює її інтереси і плани. На іншому полюсі шкали (знехтування): тато (мама) сприймає свою дитину поганою, непристосованою, невдалою. На його думку, дитина не досягне успіху в житті через низькі здібності, невеликий розум, погані схильності. Здебільшого дорослий відчуває до дитини злість, досаду, роздратування, образу. Він не довіряє дитині та не поважає її.

2. Кооперація – соціально бажаний образ батьківського ставлення. Змістовно ця шкала розкривається так: дорослий (батько чи мати), зацікавлений у справах і планах дитини, прагне у всьому допомогти дитині, співчуває їй. Він високо оцінює інтелектуальні й творчі здібності дитини, прагне бути з нею на рівних. Він довіряє дитині, прагне пристати на її думку в спірних питаннях.

3. Симбіоз – шкала відображає міжособистісну дистанцію в спілкуванні з дитиною. При високих балах за цією шкалою можна вважати, що батько (мати) прагне до симбіотичних взаємин з дитиною. Змістовно ця тенденція описується так: батько (мати) відчувається з дитиною єдиним цілим, прагне задовольнити всі потреби дитини, захистити її від труднощів і негараздів життя. Дорослий постійно відчуває тривогу за дитину, дитина йому здається маленькою і беззахисною. Ця тривога підвищується, коли дитина починає автономізуватися через обставини, оскільки за своєю волею дорослий не надасть дитині самостійності ніколи.

4. Авторитарна гіперсоціалізація – відображає форму і напрям контролю за поведінкою дитини. При високому балі за цією шкалою в батьківському ставленні виразно помітним є авторитаризм. Батько (мати) вимагає від дитини безсуперечної слухняності і дисципліни. Він прагне нав'язати дитині у всьому свою волю, не в змозі пристати на її думку. За прояву свавілля дитину суворо карають. Батько (мати) пильно стежить за соціальними досягненнями дитини, її індивідуальними особливостями, звичками, думками, почуттями.

5. Маленький невдаха – відображає особливості сприйняття і розуміння дитини батьком (матір'ю). При високих значеннях за цією шкалою в батьківському ставленні є прагнення інфантилізувати дитину, приписати їй особистісну і соціальну неспроможність. Дорослий бачить дитину молодшою стосовно її реального віку. Інтереси, захоплення, думки і почуття дитини здаються батькові (матері) дитячими, несерйозними. Дитина є не пристосованою, неуспішною, відкритою для негативних впливів. Батько (мати) не довіряє своїй дитині, досадує на її неуспішність і неумілість. Через це дорослий прагне захистити дитину від труднощів життя і суворо контролювати її дії.

Тестовий матеріал:

1. Я завжди співчуваю своїй дитині.
2. Я вважаю за свій обов'язок знати все, про що думає моя дитина.

3. Я поважаю свою дитину.
4. На мою думку, поведінка моєї дитини значно відхиляється від норми.
5. Потрібно довше тримати дитину осторонь від реальних життєвих проблем, якщо вони її травмують.
6. Я відчуваю до дитини прихильність.
7. Гарні батьки захищають дитину від труднощів життя.
8. Моя дитина часто неприємна мені.
9. Я завжди прагну допомогти своїй дитині.
10. Трапляється, коли знущальне ставлення до дитини приносить їй велику користь.
11. Я відчуваю досаду стосовно своєї дитини.
12. Моя дитина нічого не досягне в житті.
13. На мою думку, діти насміхаються з моєї дитини.
14. Моя дитина часто здійснює такі вчинки, що, окрім презирства, нічого не варті.
15. Для свого віку моя дитина трішки незріла.
16. Моя дитина поводить себе погано спеціально, щоб досадити мені.
17. Моя дитина вбирає в себе все погане нібито губка.
18. Мою дитину важко навчити гарних манер, навіть якщо докладати до цього зусилля.
19. Дитину слід тримати суворо, тоді з неї виросте порядна людина.
20. Я люблю, коли друзі моєї дитини гостюють у нас.
21. Я беру участь у формуванні своєї дитини.
22. Моя дитина притягає все погане.
23. Моя дитина не досягне успіху в житті.
24. Коли в компанії знайомих говорять про дітей, мені дещо соромно, що моя дитина не така розумна і здібна, як я хочу.
25. Я жалію свою дитину.
26. Коли я порівнюю свою дитину з однолітками, вони здаються мені дорослішими і за поведінкою, і за думками.
27. Я із задоволенням проводжу з дитиною весь свій вільний час.
28. Я часто шкодую про те, що моя дитина зростає і дорослішає, з ніжністю згадую її маленькою. Я часто вороже ставлюся до дитини.
29. Я мрію про те, щоб моя дитина досягла всього того, що мені не вдалося в житті. Я часто вороже ставлюся до дитини.
30. Я мрію про те, щоб моя дитина досягла всього того, що мені не вдалося в житті.
31. Батьки повинні пристосовуватися до дитини, а не лише вимагати цього від неї.
32. Я прагну виконувати всі прохання моєї дитини.
33. Ухвалюючи сімейні рішення, варто враховувати думку дитини.
34. Я дуже цікавлюся життям своєї дитини.
35. У конфлікті з дитиною я часто можу визнати, що вона по-своєму права.
36. Діти рано дізнаються, що батьки можуть припускатися помилок.
37. Я завжди зважаю на думку дитини.
38. Я відчуваю до дитини дружні почуття.
39. Основна причина капризів моєї дитини – егоїзм, упертість і лінощі.
40. Неможливо нормально відпочити, якщо проводити відпустку з дитиною.
41. Найголовніше, щоб дитина мала спокійне і безтурботне дитинство.
42. Іноді мені здається, що моя дитина не здатна ні на що хороше.
43. Я поділяю захоплення своєї дитини.
44. Моя дитина може розгнівати кого завгодно.
45. Я розумію засмучення своєї дитини. Моя дитина часто дратує мене.
46. Моя дитина часто дратує мене.
47. Виховання дитини – суцільне нервування.

48. Суворі дисципліна в дитинстві розвиває сильний характер.
49. Я не довіряю своїй дитині.
50. За суворого виховання діти дякують згодом.
51. Іноді мені здається, що я ненавиджу свою дитину.
52. Моя дитина має більше недоліків, ніж достоїнств.
53. Я поділяю інтереси своєї дитини.
54. Моя дитина не в змозі що-небудь зробити самостійно, а якщо і зробить, то обов'язково не так.
55. Моя дитина виросте не пристосованою до життя.
56. Моя дитина подобається мені такою, якою вона є.
57. Я ретельно стежу за станом здоров'я моєї дитини.
58. Нерідко я захоплююся своєю дитиною.
59. Дитина не повинна мати секретів від батьків.
60. Я не високої думки про здібності моєї дитини і не приховую цього від неї.
61. Бажано, щоб дитина дружила з тими дітьми, які подобаються її батькам

Ключ до тесту:

Прийняття – знехтування: -3, 5, 6, -8, -10, -12, -14, -15, -16, -18, 20, -23, -24, -26, 27, -29, 37, 38, -39, -40, -42, 43, -44, 45, -46, -47, -49, -51, -52, 53, -55, 56, -60.

Кооперація: 21, 25, 31, 33, 34, 35, 36.

Симбіоз: 1, 4, 7, 28, 32, 41, 58.

Авторитарна гіперсоціалізація: 2, 19, 30, 48, 50, 57, 59.

Маленький невдаха: 9, 11, 13, 17, 22, 54, 61.

Порядок підрахунку тестових балів

Під час підрахунку тестових балів за всіма шкалами враховують відповідь «правильно» (1 бал). Високий сумарний тестовий бал за відповідними шкалами інтерпретують як:

- знехтування;
- соціальна бажаність;
- симбіоз;
- гіперсоціалізація;
- інфантилізація (інвалідизація).

Тестові норми проводять у вигляді таблиць відсоткових рангів тестових балів за відповідними шкалами. Отже, проявлення кожної зі шкал визначають відсотковим значенням.

Результати опитування вчителів початкової школи за методикою FACES III – Family Version
(D. H. Olson, J. Portner, and Y. Lavee) в адаптації Н.Ф. Михайлової

Тип	Всього:	
	Осіб	%
Сімейна адаптація		
Дуже гнучкий	25	17,2
Гнучкий	44	30,3
Структурний	51	35,2
Ригідний	25	17,2
Всього:	145	100,0
Сімейна згуртованість		
Дуже з'єднаний	39	26,9
З'єднаний	46	31,7
Розділений	33	22,8
Роз'єднаний	27	18,6
Всього:	145	100,0
Сімейна система		
Збалансований	48	33,1
Помірно збалансований	36	24,8
Середній діапазон	38	26,2
Екстремальний	23	15,9
Всього:	145	100,0

Результати опитування вчителів початкової школи за методикою FACES III – Family Version
(D. H. Olson, J. Portner, and Y. Lavee) в адаптації Н.Ф. Михайлової

Тип	0-4 роки		5-9 років		10-19 років		більше 20 років		Всього:	
	Осіб	%	Осіб	%	Осіб	%	Осіб	%	Осіб	%
Тип сімейної адаптації										
Дуже гнучкий	5	26,3	2	5,7	12	26,7	6	13,0	25	17,2
Гнучкий	4	21,1	10	28,6	13	28,9	17	37,0	44	30,3
Структурний	3	15,8	17	48,6	10	22,2	21	45,7	51	35,2
Ригідний	7	36,8	6	17,1	10	22,2	2	4,3	25	17,2
Всього:	19	100,0	35	100,0	45	100,0	46	100,0	145	100,0
Тип сімейної згуртованості										
Дуже з'єднаний	3	15,8	12	34,3	7	15,6	17	37,0	39	26,9
З'єднаний	8	42,1	9	25,7	8	17,8	21	45,7	46	31,7
Розділений	3	15,8	8	22,9	17	37,8	5	10,9	33	22,8
Роз'єднаний	5	26,3	6	17,1	13	28,9	3	6,5	27	18,6
Всього:	19	100,0	35	100,0	45	100,0	46	100,0	145	100,0
Тип сімейної системи										
Збалансований	6	31,6	14	40,0	8	17,8	20	43,5	48	33,1
Помірно збалансований	4	21,1	7	20,0	7	15,6	18	39,1	36	24,8
Середній діапазон	6	31,5	8	22,9	18	40,0	6	13,0	38	26,2
Екстремальний	3	15,8	6	17,1	12	26,7	2	4,3	23	15,9
Всього:	19	100,0	35	100,0	45	100,0	46	100,0	145	100,0

Комбінації типів сімейних систем в розрізі стажу сімейного життя за методикою FACES III – Family Version
(D. H. Olson, J. Portner, and Y. Lavee) в адаптації Н.Ф. Михайлової

Рівні	0-4 роки		5-9 років		10-19 років		більше 20 років		Всього:	
	Осіб	%	Осіб	%	Осіб	%	Осіб	%	Осіб	%
Збалансований										
ДЗДГ	1	5,3	0	0	0	0	0	0	1	0,7
ЗДГ	3	15,8	2	5,7	1	2,2	3	6,5	9	6,2
ДЗС	1	5,3	8	22,9	5	11,1	14	30,4	28	19,3
ДЗГ	1	5,3	4	11,4	2	4,5	3	6,5	10	6,9
Всього:	6	31,5	14	40,0	8	17,8	20	43,4	48	33,1
Помірно (збалансований)										
ЗС	1	5,3	2	5,7	2	4,5	4	8,7	9	6,2
ЗГ	3	15,8	5	14,3	5	11,1	14	30,4	27	18,6
Всього:	4	21,1	7	20,0	7	15,6	18	39,1	36	24,8
Середній діапазон										
Р _{озд} С	0	0	4	11,4	5	11,1	3	6,5	12	8,3
РС	2	10,5	3	8,6	1	2,2	0	0	6	4,1
Р _{озд} Г	0	0	0	0	4	8,9	0	0	4	2,8
РГ	0	0	1	2,9	1	2,2	0	0	2	1,4
ЗР _и	1	5,3	0	0	0	0	0	0	1	0,7
Р _{озд} ДГ	0	0	0	0	6	13,3	0	0	6	4,1
РДГ	0	0	0	0	4	8,9	3	6,5	7	4,8
Всього:	3	15,8	8	22,9	21	46,6	6	13,0	38	26,2
Екстремальний										
Р _{озд} Р _и	3	15,8	4	11,4	1	2,2	0	0	8	5,6
РР _и	3	15,8	2	5,7	8	17,8	2	4,4	15	10,3
Всього:	6	31,6	6	17,1	9	20,0	2	4,4	23	15,9
Разом:	19	13,1	35	24,1	45	31,0	46	31,8	145	100

Дисгармонійні стилі сімейного виховання в розрізі стажу сімейного життя за методикою «Аналіз сімейних взаємовідносин»
(АСВ) Е.Г. Ейдемільера, В.В. Юстицькіса

Стилі виховання	Стаж сімейного життя								Всього:	
	0-4 роки		5-9 років		10-19 років		20 і більше		Осіб	%
	Осіб	%	Осіб	%	Осіб	%	Осіб	%		
Домінуюча гіперпротекція	0	0	3	2,4	6	4,8	2	1,6	11	8,9
Потураюча гіперпротекція	0	0	5	4,0	4	3,2	1	0,8	10	8,1
Гіпопротекція	0	0	0	0,0	2	1,6	0	0,0	2	1,6
Підвищена моральна відповідальність	0	0	0	0,0	0	0,0	1	0,8	1	0,8
Емоційне відкидання	0	0	2	1,6	5	4,0	4	3,2	11	8,9
Всього:	0	0	10	8,1	17	13,7	8	6,5	35	28,2

Додаток Щ

Аналіз типів батьківського ставлення в розрізі стажу сімейного за тестом-опитувальником батьківського ставлення
(А.Я. Варга, В.В. Столін).

Стаж сімейного життя	Прийняття/знехтування						Кооперація						Симбіоз						Авторитарна гіперсоціалізація						Маленький невдаха					
	ВР		СР		НР		ВР		СР		НР		ВР		СР		НР		ВР		СР		НР		ВР		СР		НР	
	Осіб	%	Осіб	%	Осіб	%	Осіб	%	Осіб	%	Осіб	%	Осіб	%	Осіб	%	Осіб	%	Осіб	%	Осіб	%	Осіб	%	Осіб	%	Осіб	%	Осіб	%
0-4 роки	5	71,4	2	28,6	0	0,0	4	57,1	3	42,9	0	0,0	2	28,6	5	71,4	0	0,0	0	0,0	5	71,4	2	28,6	0	0,0	6	85,7	1	14,3
5-9 років	29	93,5	1	3,2	2	6,5	18	58,1	12	38,7	1	3,2	16	51,6	11	35,5	4	12,9	7	22,6	13	41,9	11	35,5	2	6,5	13	41,9	16	51,6
10-19 років	24	58,5	13	31,7	4	9,8	16	39,0	19	46,3	6	14,6	12	29,3	21	51,2	8	19,5	12	29,3	17	41,5	12	29,3	5	12,2	16	39,0	20	48,8
більше 20 років	38	84,4	3	6,7	4	8,9	25	55,6	18	40,0	2	4,4	25	55,6	17	37,8	3	6,7	7	15,6	16	35,6	22	48,9	3	6,7	11	24,4	31	68,9
Всього:	96	77,4	18	14,5	10	8,1	63	50,8	52	41,9	9	7,3	55	44,4	54	43,5	15	12,1	26	21,0	51	41,1	47	37,9	10	8,1	46	37,1	68	54,8

*ВР – високий рівень; СР – середній рівень; НР – низький рівень

Додаток Ю (частина 1)

Описова статистика змінних для визначення однорідності даних та вибору методу факторного аналізу (головних компонент)

	Середнє значення	Стандартна помилка	Медіана	Мода	Стандартне відхилення	Дисперсія вибірки	Ексцес	Асиметрія
1	2	3	4	5	6	7	8	9
ФДК	13,124	0,276	14	16	3,329	11,082	-0,860	-0,655
CAT_1	50,710	1,067	49	48	12,845	164,985	-0,769	0,118
CAT_2	63,910	1,541	54	91	18,558	344,416	-1,365	0,342
CAT_3	49,228	1,533	51	76	18,455	340,594	-1,248	-0,015
CAT_4	53,703	1,185	52	43	14,269	203,599	-0,588	0,999
CAT_5	59,241	1,079	62	62	12,992	168,782	-0,818	-0,348
CAT_6	54,938	1,145	55	42	13,791	190,184	-1,196	0,111
CAT_7	62,517	1,050	65	75	12,639	159,738	-0,896	-0,629
CAT_8	56,366	1,162	54	62	13,991	195,747	-0,858	0,095
CAT_9	58,848	1,432	63	54	17,242	297,282	-1,139	-0,178
CAT_10	56,014	1,092	58	58	13,152	172,972	-0,681	-0,475
CAT_11	48,269	1,000	45	34	12,041	144,990	-0,686	0,258
CAT_12	58,621	1,609	62	79	19,378	375,515	-1,026	-0,474
CAT_13	50,986	1,307	58	62	15,733	247,514	-0,392	-0,915
CAT_14	59,986	0,945	59	59	11,375	129,389	-1,021	-0,015
ЗШ	60,648	2,544	67	91	30,638	938,660	-1,310	-0,409
CA_1	1,229	0,143	0	0	1,717	2,947	-1,358	0,739
CA_2	1,683	0,214	0	0	2,573	6,621	-1,153	0,901
CA_3	0,234	0,052	0	0	0,624	0,389	3,990	2,400
CA_4	1,634	0,251	0	0	3,027	9,164	-0,216	1,327
C3_1	1,690	0,218	0	0	2,623	6,882	-1,115	0,929
C3_2	1,869	0,272	0	0	3,273	10,712	-0,542	1,198
C3_3	0,745	0,123	0	0	1,480	2,191	0,505	1,543
C3_4	0,393	0,061	0	0	0,729	0,532	0,638	1,522
ТипС	473,448	12,264	500	550	147,674	21807,471	-0,553	-0,667
ДШПО_1	87,752	1,277	90	90	15,378	236,480	-0,676	-0,132
ДШПО_2	88,779	1,671	90	104	20,116	404,659	-0,383	-0,681
ДШПО_3	89,531	1,605	90	90	19,325	373,445	-0,520	-0,330
ДШПО_4	101,200	1,077	104	110	12,968	168,175	-0,502	-0,403
ДШПО_5	95,938	1,417	90	110	17,065	291,225	-0,512	-0,300
ДШПО_6	91,110	2,304	104	110	27,745	769,793	-0,971	-0,560
ДШПО_7	94,545	1,190	90	90	14,327	205,250	1,086	-0,829
ПС	648,855	5,139	666	580	61,883	3829,555	1,110	-0,459
ДСРЖ_1	69,683	1,298	69	82	15,626	244,163	-0,395	-0,599
ДСРЖ_2	70,103	1,245	69	69	14,993	224,802	-0,435	-0,176
ДСРЖ_3	69,931	2,075	82	85	24,980	624,023	-0,523	-0,747
ДСРЖ_4	209,717	2,768	217	217	33,327	1110,663	-0,153	-0,341
ДСРЧ_1	66,897	1,706	66	86	20,547	422,163	-1,129	-0,263
ДСРЧ_2	63,750	1,424	65	41	17,092	292,147	-1,362	-0,086

Продовження Додатку Ю (частина 1)

1	2	3	4	5	6	7	8	9
ДСРЧ_3	70,338	1,262	69	82	15,196	230,920	-0,310	-0,505
ДСРЧ_4	200,545	2,457	203	187	29,581	875,055	-0,085	-0,477
УПР_1	20,131	1,181	17	20	14,225	202,365	0,479	0,871
УПР_2	19,752	1,268	17	4	15,264	232,980	-0,385	0,565
УПР_3	21,662	1,547	16	0	18,632	347,142	-0,349	0,734
ЗУПР	35,972	1,906	36	37	22,951	526,749	0,692	0,698
БС_1	21,352	0,936	27	30	11,273	127,077	-0,690	-0,939
БС_2	4,462	0,191	5	6	2,303	5,306	-0,486	-0,853
БС_3	4,303	0,193	5	5	2,328	5,421	-0,724	-0,752
БС_4	2,931	0,176	3	2	2,123	4,509	-0,865	0,383
БС_5	2,352	0,145	2	2	1,742	3,035	0,239	0,756
АСВ_1	2,634	0,133	3	3	1,602	2,567	-0,549	-0,124
АСВ_2	2,055	0,140	2	2	1,682	2,830	1,527	1,057
АСВ_3	2,400	0,152	2	2	1,827	3,339	0,350	0,789
АСВ_4	1,448	0,098	1	1	1,178	1,388	-0,506	0,513
АСВ_5	1,214	0,087	1	0	1,042	1,086	-1,282	0,157
АСВ_6	1,517	0,097	2	2	1,167	1,363	-0,922	0,223
АСВ_7	1,566	0,107	1	0	1,290	1,664	-0,924	0,385
АСВ_8	1,414	0,095	1	2	1,146	1,314	-0,518	0,397
АСВ_9	1,310	0,096	1	0	1,158	1,341	-0,960	0,322
АСВ_10	2,310	0,126	2	3	1,516	2,299	-0,676	0,126
АСВ_11	1,483	0,089	2	2	1,068	1,140	-0,960	0,080
АСВ_12	1,510	0,094	2	2	1,137	1,293	-0,786	0,218
АСВ_13	1,172	0,080	1	1	0,967	0,935	-1,008	0,254
АСВ_14	1,566	0,081	2	2	0,970	0,942	0,160	0,136
АСВ_15	0,972	0,068	1	1	0,816	0,666	-0,462	0,440
АСВ_16	0,717	0,062	1	0	0,743	0,551	-1,028	0,510
АСВ_17	0,366	0,045	0	0	0,538	0,289	0,190	1,100
АСВ_18	0,372	0,052	0	0	0,623	0,388	3,581	1,808
АСВ_19	0,159	0,033	0	0	0,403	0,162	5,910	2,513
АСВ_20	0,028	0,014	0	0	0,164	0,027	32,427	5,829
АСВ_21	0,069	0,021	0	0	0,254	0,065	9,955	3,438
АСВ_22	0,076	0,022	0	0	0,266	0,071	8,599	3,237
АСВ_23	0,076	0,022	0	0	0,266	0,071	8,599	3,237
АСВ_24	0,007	0,007	0	0	0,083	0,007	145,000	12,042
АСВ_25	0,014	0,010	0	0	0,117	0,014	69,944	8,425
АСВ_26	0,014	0,010	0	0	0,117	0,014	69,944	8,425
PE	4,338	0,257	3	1	3,089	9,545	-1,472	0,411

Продовження Додатку Ю (частина 2)

	Інтервал	Мінімум	Максимум	Сума	Кількість спостережень	Рівень надійності 95,0%	Варіація
1	2	3	4	5	6	7	8
ФДК	13	5	18	1903	145	0,546	3,329
CAT_1	54	26	80	7353	145	2,108	12,845
CAT_2	58	33	91	9267	145	3,046	18,558
CAT_3	64	15	79	7138	145	3,029	18,455
CAT_4	39	41	80	7787	145	2,342	14,269
CAT_5	58	26	84	8590	145	2,133	12,992
CAT_6	49	32	81	7966	145	2,264	13,791
CAT_7	49	31	80	9065	145	2,075	12,639
CAT_8	55	29	84	8173	145	2,297	13,991
CAT_9	56	28	84	8533	145	2,830	17,242
CAT_10	55	26	81	8122	145	2,159	13,152
CAT_11	49	26	75	6999	145	1,977	12,041
CAT_12	66	19	85	8500	145	3,181	19,378
CAT_13	51	18	69	7393	145	2,582	15,733
CAT_14	45	35	80	8698	145	1,867	11,375
ЗШ	92	6	98	8794	145	5,029	30,638
СА_1	4	0	4	177	144	0,283	1,717
СА_2	6	0	6	244	145	0,422	2,573
СА_3	2	0	2	34	145	0,102	0,624
СА_4	8	0	8	237	145	0,497	3,027
СЗ_1	6	0	6	245	145	0,431	2,623
СЗ_2	8	0	8	271	145	0,537	3,273
СЗ_3	4	0	4	108	145	0,243	1,480
СЗ_4	2	0	2	57	145	0,120	0,729
ТипС	550	150	700	68650	145	24,240	147,674
ДШПО_1	61	64	125	12724	145	2,524	15,378
ДШПО_2	81	44	125	12873	145	3,302	20,116
ДШПО_3	75	50	125	12982	145	3,172	19,325
ДШПО_4	61	64	125	14674	145	2,129	12,968
ДШПО_5	61	64	125	13911	145	2,801	17,065
ДШПО_6	95	30	125	13211	145	4,554	27,745
ДШПО_7	75	50	125	13709	145	2,352	14,327
ПС	430	400	830	94084	145	10,158	61,883
ДСРЖ_1	65	35	100	10104	145	2,565	15,626
ДСРЖ_2	60	40	100	10165	145	2,461	14,993
ДСРЖ_3	80	20	100	10140	145	4,100	24,980
ДСРЖ_4	174	111	285	30409	145	5,470	33,327
ДСРЧ_1	70	30	100	9700	145	3,373	20,547
ДСРЧ_2	60	40	100	9180	144	2,816	17,092
ДСРЧ_3	60	40	100	10199	145	2,494	15,196
ДСРЧ_4	152	106	258	29079	145	4,856	29,581

Продовження Додатку Ю (частина 2)

1	2	3	4	5	6	7	8
УПР_1	69	0	69	2919	145	2,335	14,225
УПР_2	65	0	65	2864	145	2,505	15,264
УПР_3	70	-4	66	3141	145	3,058	18,632
ЗУПР	113	1	114	5216	145	3,767	22,951
БС_1	33	0	33	3096	145	1,850	11,273
БС_2	7	0	7	647	145	0,378	2,303
БС_3	7	0	7	624	145	0,382	2,328
БС_4	7	0	7	425	145	0,349	2,123
БС_5	7	0	7	341	145	0,286	1,742
АСВ_1	6	0	6	382	145	0,263	1,602
АСВ_2	7	0	7	298	145	0,276	1,682
АСВ_3	7	0	7	348	145	0,300	1,827
АСВ_4	4	0	4	210	145	0,193	1,178
АСВ_5	3	0	3	176	145	0,171	1,042
АСВ_6	4	0	4	220	145	0,192	1,167
АСВ_7	4	0	4	227	145	0,212	1,290
АСВ_8	4	0	4	205	145	0,188	1,146
АСВ_9	4	0	4	190	145	0,190	1,158
АСВ_10	5	0	5	335	145	0,249	1,516
АСВ_11	4	0	4	215	145	0,175	1,068
АСВ_12	4	0	4	219	145	0,187	1,137
АСВ_13	3	0	3	170	145	0,159	0,967
АСВ_14	4	0	4	227	145	0,159	0,970
АСВ_15	3	0	3	141	145	0,134	0,816
АСВ_16	2	0	2	104	145	0,122	0,743
АСВ_17	2	0	2	53	145	0,088	0,538
АСВ_18	3	0	3	54	145	0,102	0,623
АСВ_19	2	0	2	23	145	0,066	0,403
АСВ_20	1	0	1	4	145	0,027	0,164
АСВ_21	1	0	1	10	145	0,042	0,254
АСВ_22	1	0	1	11	145	0,044	0,266
АСВ_23	1	0	1	11	145	0,044	0,266
АСВ_24	1	0	1	1	145	0,014	0,083
АСВ_25	1	0	1	2	145	0,019	0,117
АСВ_26	1	0	1	2	145	0,019	0,117
РЕ	8	1	9	629	145	0,507	3,089

Джерело: розраховано автором

Опис процедур проведення факторного аналізу
Крок 1. Вибір методик факторного аналізу в STATISTICA

The screenshot displays the STATISTICA software interface. The 'Statistics' menu is open, and 'Factor Analysis' is highlighted. The background data table is as follows:

	1	2	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25
	ССЖ	ФДК	CAT_5	CAT_6	CAT_7	CAT_8	CAT_9	CAT_10	CAT_11	CAT_12	CAT_13	CAT_14	ЗШ	CA_1	CA_2	CA_3	CA_4	C3_1	C3_2	C3_3	C3_4
1	15	11	48	35	72	54	54	33	26	39	58	43	18	0	0	0	8	0	0	0	0
2	24	9	75	32	75	29	28	58	34	32	69	43	18	0	0	0	7	0	0	0	0
3	30	16	62	62	72	62	84	73	34	72	23	72	91	4	0	0	0	5	0	0	0
4	17	12	75	32	49	32	63	33	59	43	45	75	14	0	0	2	0	0	0	0	3
5	10	9						49	34	32	62	75	28	0	5	0	0	0	0	0	4
6	27	16						65	45	79	69	80	96	4	0	0	0	0	8	0	0
7	27	14						65	65	76	18	59	95	3	0	0	0	0	8	0	0
8	3	12						33	55	43	35	55	10	0	0	2	0	0	0	0	0
9	9	8						73	51	54	62	48	26	0	0	2	0	0	0	0	3
10	16	16						58	34	72	23	55	41	0	5	0	0	6	0	0	0
11	1	8						33	34	51	35	59	15	0	0	0	7	6	0	0	0
12	33	16						58	51	69	18	48	74	0	6	0	0	6	0	0	0
13	26	15						58	26	62	58	72	72		6	0	0	0	7	0	0
14	8	13						73	34	48	62	72	82	3	0	0	0	0	0	4	0
15	14	10						33	42	37	58	59	18	0	5	0	0	0	0	0	0
16	20	16	66	51	75	52	81	65	45	72	62	59	88	0	5	0	0	5	0	0	0
17	18	15	62	65	59	62	28	58	55	65	51	59	94	4	0	0	0	0	7	0	0
18	16	15	62	55	72	62	39	65	42	62	62	55	58	0	0	0	7	0	0	0	0
19	30	15	43	42	75	44	54	58	42	65	69	59	82	0	5	0	0	6	0	0	0
20	19	9	42	46	42	44	68	49	75	32	35	72	10	0	0	2	0	0	0	0	0
21	6	12	71	56	54	43	48	75	59	44	79	41	55	43	51	59	64	0	6	0	0
22	18	10	48	45	39	54	35	55	69	44	63	33	75	37	58	48	15	4	0	0	0
23	5	16	65	91	76	54	66	65	75	62	72	73	51	76	69	59	96	0	0	7	6
24	30	16	67	91	76	41	75	79	75	81	84	73	42	82	69	59	98	4	0	0	8
25	15	16	74	91	76	52	75	71	72	49	39	41	38	79	58	55	64	0	6	0	0
26	4	9	71	58	32	54	48	59	55	35	44	33	34	32	45	48	10	3	0	0	0
27	7	17	48	59	51	79	48	59	55	72	49	73	34	82	23	55	58	4	0	0	7
28	26	15	74	63	22	54	53	38	72	35	39	73	59	62	59	60	3	0	0	0	4
29	9	16	48	53	54	52	66	42	59	49	54	49	59	79	58	75	67	4	0	0	7
30	3	16	32	73	64	54	62	59	55	54	54	58	65	79	62	72	91	0	6	0	0
31	23	16	26	91	72	79	79	75	75	79	72	73	65	82	69	59	96	4	0	0	0
32	13	9	46	45	32	53	48	51	69	52	54	65	38	29	35	72	41	3	0	0	5
33	7	15	32	91	72	52	75	71	72	50	68	58	59	62	58	72	91	4	0	0	5
34	32	7	54	54	19	41	48	35	59	32	34	41	42	51	45	75	34	0	0	7	0
35	34	16	35	86	32	79	66	42	65	44	49	58	59	72	58	72	82	0	6	0	6
36	9	14	54	45	35	43	43	46	42	50	44	33	29	51	18	80	26	0	0	2	0
37	16	15	32	91	76	52	79	75	62	79	28	58	38	62	58	55	91	3	0	0	6

Крок 2. Вибір вхідних змінних для проведення факторного аналізу

STATISTICA - [Data: Spreadsheet1_(Recovered).sta (84v by 145c)]

File Edit View Insert Format Statistics Graphs Tools Data Window Help

Print Copy Paste Undo Redo Add to Workbook Add to Report

Arial 10 B I U

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25
	ССЖ	ФДК	CAT_1	CAT_2	CAT_3	CAT_4	CAT_5	CAT_6	CAT_7	CAT_8	CAT_9	CAT_10	CAT_11	CAT_12	CAT_13	CAT_14	3Ш	CA_1	CA_2	CA_3	CA_4	C3_1	C3_2	C3_3	C3_4
1	15	11	48	54	27	54	48	35	72	54	54	33	26	39	58	43	18	0	0	0	8	0	0	0	0
2	24	9	32	91	15	43	75	32	75	29	28	58	34	32	69	43	18	0	0	0	7	0	0	0	0
3	30	16	38	73	58	54	62	62	72	62	84	73	34	72	23	72	91	4	0	0	0	5	0	0	0
4	17	12	32	91	22	43	75	32	49	32	63	33	59	43	45	75	14	0	0	2	0	0	0	0	3
5	10	9	48	46	29	54	43	42	72	58	49	49	34	32	62	75	28	0	5	0	0	0	0	0	4
6	27	16	38	91	72	43	75	75	75	81	84	65	45	79	69	80	96	4	0	0	0	0	0	8	0
7	27	14	65	73	68	43	62	71	75	75	84	65	65	76	18	59	95	3	0	0	0	0	0	8	0
8	3	12	67	39	32	43	35	35	55	49	44	62	72	44	44	44	0	0	0	2	0	0	0	0	0
9	9	8	62	72	62	44	41	63	44	54	39	44	54	81	72	81	0	0	0	0	0	0	0	0	3
10	16	16	44	54	44	54	44	54	44	54	44	44	54	44	54	44	0	0	5	0	0	6	0	0	0
11	1	8	44	54	44	54	44	54	44	54	44	44	54	44	54	44	0	0	0	0	7	6	0	0	0
12	33	16	44	54	44	54	44	54	44	54	44	44	54	44	54	44	0	0	6	0	0	6	0	0	0
13	26	15	44	54	44	54	44	54	44	54	44	44	54	44	54	44	0	0	6	0	0	0	7	0	0
14	8	13	44	54	44	54	44	54	44	54	44	44	54	44	54	44	0	0	6	0	0	0	0	7	0
15	14	10	44	54	44	54	44	54	44	54	44	44	54	44	54	44	0	0	0	0	0	0	0	0	4
16	20	16	44	54	44	54	44	54	44	54	44	44	54	44	54	44	0	0	0	0	0	0	0	0	0
17	18	15	44	54	44	54	44	54	44	54	44	44	54	44	54	44	0	0	0	0	0	0	0	0	0
18	16	15	44	54	44	54	44	54	44	54	44	44	54	44	54	44	0	0	0	0	0	0	0	0	0
19	30	15	44	54	44	54	44	54	44	54	44	44	54	44	54	44	0	0	0	0	0	0	0	0	0
20	19	9	44	54	44	54	44	54	44	54	44	44	54	44	54	44	0	0	0	0	0	0	0	0	0
21	6	12	44	54	44	54	44	54	44	54	44	44	54	44	54	44	0	0	0	0	0	0	0	0	0
22	18	10	44	54	44	54	44	54	44	54	44	44	54	44	54	44	0	0	0	0	0	0	0	0	0
23	5	16	44	54	44	54	44	54	44	54	44	44	54	44	54	44	0	0	0	0	0	0	0	0	0
24	30	16	44	54	44	54	44	54	44	54	44	44	54	44	54	44	0	0	0	0	0	0	0	0	0
25	15	16	44	54	44	54	44	54	44	54	44	44	54	44	54	44	0	0	0	0	0	0	0	0	0
26	4	9	71	58	32	54	48	59	55	35	44	33	34	32	45	40	10	3	0	0	0	0	0	0	0
27	7	17	48	59	51	79	48	59	55	72	49	73	34	82	23	55	58	4	0	0	0	0	7	0	0
28	26	15	74	63	22	54	53	38	72	35	39	73	59	62	62	59	60	3	0	0	0	0	0	0	4
29	9	16	48	53	54	52	66	42	59	49	54	49	59	79	58	75	67	4	0	0	0	0	0	7	0
30	3	16	32	73	64	54	62	59	55	54	54	58	65	79	62	72	91	0	6	0	0	6	0	0	0
31	23	16	26	91	72	79	79	75	75	79	72	73	65	82	69	59	96	4	0	0	0	6	0	0	0
32	13	9	46	45	32	53	48	51	69	52	54	65	38	29	35	72	41	3	0	0	0	5	0	0	0
33	7	15	32	91	72	52	75	71	72	50	68	58	59	62	58	72	91	4	0	0	0	5	0	0	0
34	32	7	54	54	19	41	48	35	59	32	34	41	42	51	45	75	34	0	0	0	7	0	0	0	0
35	34	16	35	86	32	79	66	42	65	44	49	58	59	72	58	72	82	0	6	0	0	6	0	0	0
36	9	14	54	45	35	43	43	46	42	50	44	33	29	51	18	80	26	0	0	2	0	0	0	0	3
37	16	15	32	91	76	52	79	75	62	79	28	58	38	62	58	55	91	3	0	0	0	6	0	0	0

Factor Analysis : Spreadsheet1_(Recovered).sta

Quick

Variables: 2 17-20 22-23 25-32 34-38 40-45 53-65

Input file: Raw Data

Options

Open Data

MD deletion

Casewise

Pairwise

Mean substitution

Select the variables for the factor analysis

61-ACB_4 71-ACB_14 81-ACB_24

62-ACB_5 72-ACB_15 82-ACB_25

63-ACB_6 73-ACB_16 83-ACB_26

64-ACB_7 74-ACB_17 84-ACB_27

65-ACB_8 75-ACB_18 85-ACB_28

66-ACB_9 76-ACB_19 86-ACB_29

67-ACB_10 77-ACB_20 87-ACB_30

68-ACB_11 78-ACB_21 88-ACB_31

69-ACB_12 79-ACB_22 89-ACB_32

70-ACB_13 80-ACB_23

Select All Spread Zoom

Select variables (max=2000):

2 17-20 22-23 25-32 34-38 40-45 53-65 67 72-73

Show appropriate variables only

Factor Analysis : Spr...

For Help, press F1

C1,V1 15 Sel:OFF Weight:OFF CAPS NUM 3AN

12:22 15.10.2023

Крок 4. Вибір методу вилучення факторів: головних компонент та кількості факторів

STATISTICA - [Workbook1* - Correlations (Spreadsheet1_(Recovered).sta)]

File Edit View Insert Format Statistics Graphs Tools Data Workbook Window Help

Workbook1* Factor Analysis (Sp) Factor analysis Correlation Eigenvalue: Factor Load Plot of Eigenvalue: Communal Plot of Eigenvalue: Factor Load

Correlations (Spreadsheet1_(Recovered).sta)
Casewise deletion of MD
N=143

Variable	ФДК	ЗШ	СА_1	СА_2	СА_3	СА_4	СЗ_1	СЗ_2	СЗ_3	СЗ_4	ТимС	ДШПО_1	ДШПО_2	ДШПО_3	ДШПО_4	ДШПО_5	ДШПО_6	ДШПО_7	ПС	ДСРЖ_1	ДСРЖ_2	ДСРЖ_3	ДСРЖ_4	ДСРЧ_1	ДСРЧ_2	ДСРЧ_3	ДСРЧ_4	
ФДК	1.00	0.78	0.25	0.24	-0.39	-0.18	0.25	0.30	-0.08	-0.45	0.48	0.26	0.45	-0.45	0.23	-0.04	0.63	0.07	0.40	0.45	-0.45	0.60	0.45	0.09	0.00	0.01	0.01	0.01
ЗШ	0.78	1.00	0.35	0.22	-0.54	-0.19	0.28	0.33	-0.02	-0.60	0.55	0.29	0.57	-0.46	0.23	-0.05	0.70	0.16	0.50	0.56	-0.46	0.66	0.55	0.09	-0.03	0.03	0.03	0.03
СА_1	0.25	0.35	1.00	-0.47	-0.27	-0.39	-0.19	0.39	0.03	-0.21	-0.05	0.15	0.22	-0.15	0.16	0.10	0.25	0.17	0.28	0.22	-0.16	0.25	0.22	0.07	0.02	0.03	0.03	0.03
СА_2	0.24	0.22	-0.47	1.00	-0.25	-0.35	0.48	-0.02	-0.17	-0.27	0.43	0.00	0.11	-0.07	-0.11	-0.07	0.15	0.03	0.05	0.12	-0.08	0.14	0.13	0.03	-0.06	-0.01	-0.01	-0.01
СА_3	-0.39	-0.54	-0.27	-0.25	1.00	-0.18	-0.22	-0.22	-0.01	0.27	-0.43	0.00	0.11	-0.07	-0.11	-0.07	0.15	-0.02	-0.29	-0.33	0.29	-0.45	-0.36	-0.03	-0.04	-0.01	-0.01	-0.01
СА_4	-0.18	-0.19	-0.39	-0.35	-0.18	1.00	-0.09	-0.23	0.06	-0.27	0.43	0.00	0.11	-0.07	-0.11	-0.07	0.15	-0.21	-0.10	-0.07	-0.01	-0.03	-0.06	-0.04	0.08	-0.03	0.03	0.03
СЗ_1	0.25	0.28	-0.19	0.48	-0.22	-0.09	1.00	-0.37	-0.33	-0.27	0.43	0.00	0.11	-0.07	-0.11	-0.07	0.15	-0.07	0.08	0.23	-0.13	0.15	0.16	-0.01	-0.08	-0.01	-0.01	-0.01
СЗ_2	0.30	0.33	0.39	-0.02	-0.22	-0.23	-0.37	1.00	-0.29	-0.27	0.43	0.00	0.11	-0.07	-0.11	-0.07	0.15	0.03	0.24	0.13	-0.01	0.32	0.29	-0.04	0.02	0.07	0.07	0.07
СЗ_3	-0.08	-0.02	0.03	-0.17	-0.01	0.06	-0.33	-0.29	1.00	-0.27	0.43	0.00	0.11	-0.07	-0.11	-0.07	0.15	0.11	0.02	0.04	-0.10	0.01	-0.01	0.07	0.07	0.01	0.01	0.01
СЗ_4	-0.45	-0.60	-0.21	-0.27	0.44	0.21	-0.35	-0.30	-0.27	0.27	-0.43	0.00	0.11	-0.07	-0.11	-0.07	0.15	-0.06	-0.39	-0.43	0.24	-0.54	-0.50	-0.04	0.02	-0.13	-0.13	-0.13
ТимС	0.48	0.55	-0.05	0.43	-0.67	0.19	0.39	0.48	-0.25	-0.27	0.43	0.00	0.11	-0.07	-0.11	-0.07	0.15	-0.09	0.29	0.35	-0.23	0.50	0.43	-0.01	0.03	0.02	0.02	0.02
ДШПО_1	0.26	0.29	0.15	0.00	-0.24	0.07	0.03	0.15	-0.02	-0.27	0.43	0.00	0.11	-0.07	-0.11	-0.07	0.15	0.18	0.61	0.32	-0.08	0.39	0.41	-0.09	0.16	-0.06	-0.06	-0.06
ДШПО_2	0.45	0.57	0.22	0.11	-0.33	-0.07	0.22	0.13	0.05	-0.27	0.43	0.00	0.11	-0.07	-0.11	-0.07	0.15	0.21	0.62	1.00	-0.31	0.62	0.79	0.07	-0.01	0.04	0.04	0.04
ДШПО_3	-0.45	-0.46	-0.15	-0.07	0.28	-0.02	-0.13	-0.00	-0.11	-0.27	0.43	0.00	0.11	-0.07	-0.11	-0.07	0.15	0.02	0.08	-0.30	1.00	-0.41	0.01	-0.02	-0.03	0.30	0.30	0.30
ДШПО_4	0.23	0.23	0.16	-0.11	-0.15	0.04	0.13	-0.06	0.02	-0.27	0.43	0.00	0.11	-0.07	-0.11	-0.07	0.15	0.12	0.39	0.02	0.01	0.14	0.12	-0.06	-0.07	-0.02	-0.02	-0.02
ДШПО_5	-0.04	-0.05	0.10	-0.07	0.07	-0.10	-0.15	0.09	0.03	-0.27	0.43	0.00	0.11	-0.07	-0.11	-0.07	0.15	0.19	0.48	-0.03	0.22	-0.01	0.08	-0.12	0.01	0.13	0.13	0.13
ДШПО_6	0.63	0.70	0.25	0.15	-0.44	-0.05	0.15	0.33	0.02	-0.27	0.43	0.00	0.11	-0.07	-0.11	-0.07	0.15	0.14	0.67	0.60	-0.42	0.99	0.83	0.01	0.04	0.09	0.09	0.09
ДШПО_7	0.07	0.16	0.17	0.03	-0.02	-0.21	-0.07	0.03	0.11	-0.27	0.43	0.00	0.11	-0.07	-0.11	-0.07	0.15	1.00	0.48	0.21	0.02	0.12	0.19	-0.02	-0.05	0.09	0.09	0.09
ПС	0.40	0.50	0.28	0.05	-0.29	-0.10	0.08	0.24	0.02	-0.27	0.43	0.00	0.11	-0.07	-0.11	-0.07	0.15	0.48	1.00	0.62	0.07	0.66	0.82	-0.05	0.02	0.19	0.19	0.19
ДСРЖ_1	0.45	0.56	0.22	0.12	-0.33	-0.07	0.23	0.13	0.04	-0.27	0.43	0.00	0.11	-0.07	-0.11	-0.07	0.15	0.21	0.62	1.00	-0.31	0.62	0.79	0.07	-0.04	0.05	0.05	0.05
ДСРЖ_2	-0.45	-0.46	-0.16	-0.08	0.29	-0.01	-0.13	-0.01	-0.10	-0.27	0.43	0.00	0.11	-0.07	-0.11	-0.07	0.15	0.02	0.07	-0.31	1.00	-0.42	-0.00	-0.02	-0.04	0.30	0.30	0.30
ДСРЖ_3	0.60	0.66	0.25	0.14	-0.45	-0.03	0.15	0.32	0.01	-0.27	0.43	0.00	0.11	-0.07	-0.11	-0.07	0.15	0.12	0.66	0.62	-0.42	1.00	0.85	0.02	0.05	0.06	0.06	0.06
ДСРЖ_4	0.45	0.55	0.22	0.13	-0.36	-0.06	0.16	0.29	-0.01	-0.27	0.43	0.00	0.11	-0.07	-0.11	-0.07	0.15	0.19	0.82	0.79	-0.00	0.85	1.00	0.04	0.00	0.20	0.20	0.20
ДСРЧ_1	0.09	0.09	0.07	0.03	-0.03	-0.04	-0.01	-0.04	0.07	-0.27	0.43	0.00	0.11	-0.07	-0.11	-0.07	0.15	-0.02	-0.05	0.07	-0.02	0.02	0.04	1.00	-0.13	-0.01	-0.01	-0.01
ДСРЧ_2	0.00	-0.03	0.02	-0.06	-0.04	0.08	-0.08	0.02	0.07	-0.27	0.43	0.00	0.11	-0.07	-0.11	-0.07	0.15	-0.05	0.02	-0.04	-0.04	0.05	0.00	-0.13	1.00	-0.04	-0.04	-0.04
ДСРЧ_3	0.01	0.03	0.03	-0.01	-0.01	-0.03	-0.01	0.07	0.01	-0.27	0.43	0.00	0.11	-0.07	-0.11	-0.07	0.15	0.09	0.19	0.05	0.30	0.06	0.20	-0.01	-0.04	1.00	0.04	0.04
ДСРЧ_4	0.08	0.06	0.08	-0.02	-0.05	0.00	-0.06	0.02	0.10	-0.27	0.43	0.00	0.11	-0.07	-0.11	-0.07	0.15	0.01	0.07	0.05	0.12	0.08	0.13	0.64	0.48	0.50	0.50	0.50
УПР_1	-0.12	-0.11	-0.19	-0.04	0.09	0.17	0.05	-0.11	-0.03	0.08	-0.03	-0.10	-0.27	0.28	0.31	0.20	-0.20	-0.07	-0.01	-0.26	0.30	-0.22	-0.15	0.04	-0.34	0.03	0.03	0.03
УПР_2	-0.05	-0.09	-0.09	0.10	0.08	-0.11	0.05	-0.02	-0.10	0.09	-0.07	-0.04	-0.19	0.00	0.12	0.18	-0.21	-0.10	-0.11	-0.19	0.00	-0.22	-0.25	-0.29	-0.05	-0.04	-0.04	-0.04
УПР_3	-0.22	-0.23	-0.11	-0.06	0.29	-0.05	-0.13	-0.02	-0.05	0.23	-0.21	-0.29	-0.34	0.10	-0.06	0.02	-0.42	-0.05	-0.35	-0.34	0.12	-0.47	-0.46	-0.05	-0.07	-0.09	-0.09	-0.09
ЗУПР	0.07	0.06	-0.07	0.14	-0.05	-0.05	0.08	0.11	-0.19	-0.03	0.11	-0.05	0.07	0.02	-0.03	0.03	-0.06	0.07	0.02	0.08	0.01	-0.08	-0.02	-0.04	-0.31	-0.10	-0.10	-0.10
БС_1	0.54	0.54	0.23	0.19	-0.39	-0.15	0.16	0.18	-0.08	-0.24	0.31	0.20	0.23	-0.34	0.46	0.08	0.48	0.00	0.35	0.23	-0.34	0.47	0.31	0.04	-0.00	-0.01	-0.01	-0.01
БС_2	0.49	0.53	0.19	0.16	-0.36	-0.09	0.14	0.19	-0.09	-0.23	0.31	0.20	0.19	-0.34	0.46	0.09	0.48	-0.02	0.34	0.19	-0.34	0.47	0.28	0.01	0.04	-0.05	-0.05	-0.05
БС_3	0.50	0.49	0.16	0.21	-0.36	-0.11	0.18	0.11	-0.08	-0.22	0.27	0.26	0.20	-0.37	0.37	0.07	0.45	0.01	0.31	0.20	-0.37	0.44	0.25	0.02	-0.05	-0.03	-0.03	-0.03
БС_4	-0.08	-0.19	-0.04	-0.02	0.12	-0.04	-0.00	-0.03	-0.11	0.13	-0.12	-0.22	-0.35	0.19	0.33	0.17	-0.28	-0.18	-0.16	-0.35	0.19	-0.28	-0.28	-0.00	-0.17	0.04	0.04	0.04

Define Method of Factor Extraction: Spreadsheet1_(Recovered).sta

Missing data were casewise deleted
145 cases were processed (selected)
143 valid cases were accepted
Correlation matrix was computed for 62 variables

Quick: Advanced Descriptives

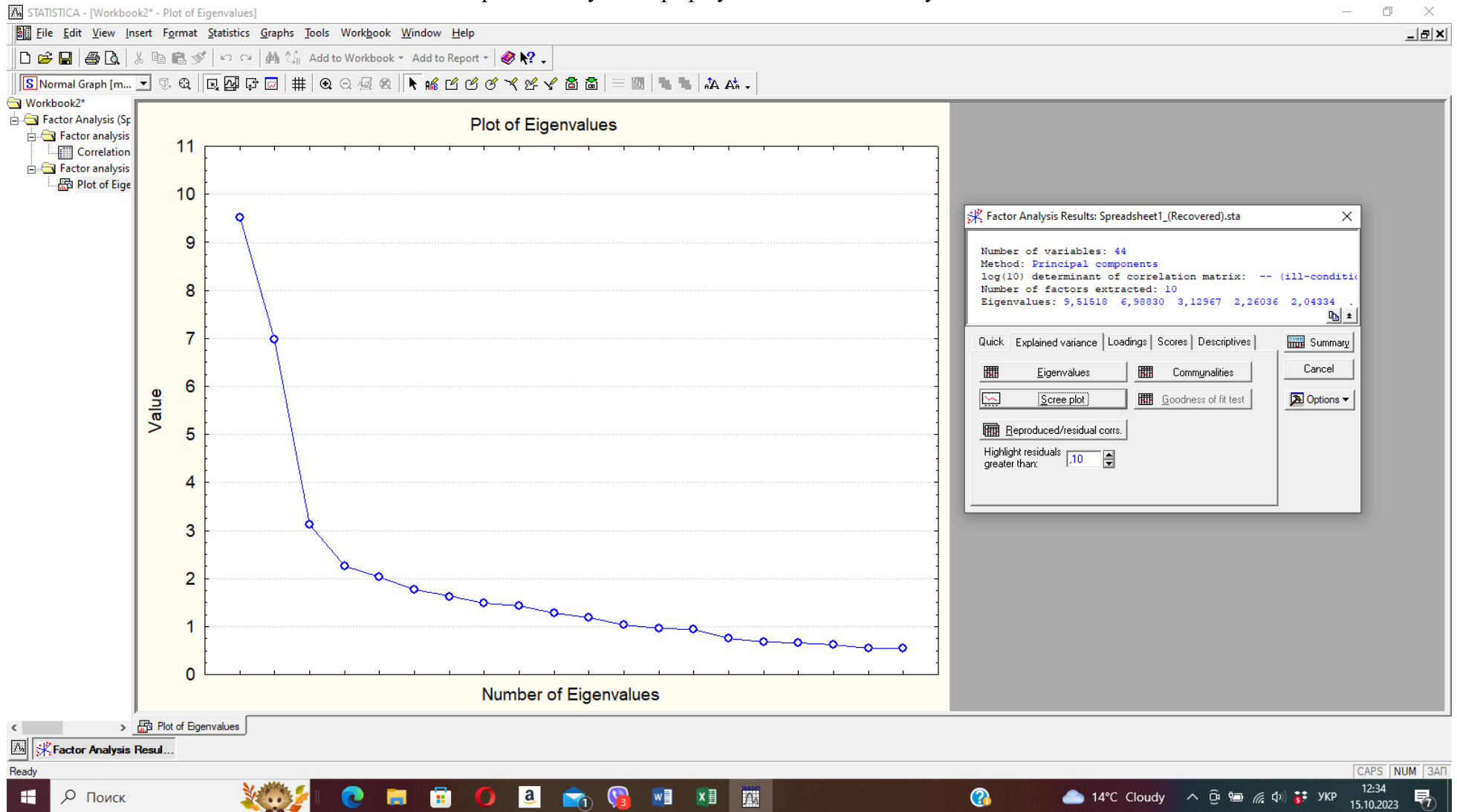
Extraction method:
 Principal components
 Principal factor analysis:
 Communalities=multiple R?
 Iterated commun. (MINRES)
 Maximum likelihood factors
 Centroid method
 Principal axis method

Max. no. of factors: 10
 Mini. eigenvalue: 1,000
 Iterated communalities:
 Min. change in communality: .01
 Maximum no. of iterations: 50

OK Cancel Options

Ready C1.V1 1 CAPS NUM 3AP 14:38 09.10.2023

Крок 5. Побудова графіку кам'янистого осипу

Крок 6. Розрахунок власних значень факторів

STATISTICA - [Workbook2* - Eigenvalues (Spreadsheet1_(Recovered).sta)]

File Edit View Insert Format Statistics Graphs Tools Data Workbook Window Help

Arial 10 B I U

Workbook2*

Factor Analysis (Sp...)

Factor analysis

Correlation

Factor analysis

Plot of Eigenvalues

Eigenvalues:

Eigenvalues (Spreadsheet1_(Recovered).sta)
Extraction: Principal components

Value	Eigenvalue	% Total variance	Cumulative Eigenvalue	Cumulative %
1	9.515184	21.62542	9.51518	21.62542
2	6.988298	15.88250	16.50348	37.50792
3	3.129674	7.11290	19.63316	44.62081
4	2.260364	5.13719	21.89352	49.75800
5	2.043342	4.64396	23.93686	54.40196
6	1.766340	4.01441	25.70320	58.41637
7	1.629341	3.70305	27.33254	62.11942
8	1.494806	3.39729	28.82735	65.51670
9	1.437294	3.26658	30.26464	68.78328
10	1.284741	2.91987	31.54938	71.70315

Factor Analysis Results: Spreadsheet1_(Recovered).sta

Number of variables: 44
Method: Principal components
log(10) determinant of correlation matrix: -- (ill-conditioned)
Number of factors extracted: 10
Eigenvalues: 9.51518 6.98830 3.12967 2.26036 2.04334 .

Quick: Explained variance | Loadings | Scores | Descriptives | Summary

Eigenvalues | Communalities | Cancel

Scree plot | Goodness of fit test | Options

Reproduced/residual corr.

Highlight residuals greater than: .10

Plot of Eigenvalues | Eigenvalues (Spreadsheet1_(Recovered).sta)

Factor Analysis Resul...

Ready C1.V1 9.51518435692248 Sel-OFF Weight-OFF CAPS NUM 3АП

Поиск Temps drop 12:45 15.10.2023

Крок 7. Вибір методу обертання факторів та розрахунок факторних навантажень

STATISTICA - [Workbook2* - Factor Loadings (Varimax normalized) (Spreadsheet1_(Recovered).sta)]

File Edit View Insert Format Statistics Graphs Tools Data Workbook Window Help

Factor Analysis (Sp)

- Factor analysis
- Correlation
- Factor analysis
- Plot of Eigenvalues
- Eigenvalue
- Factor Loadings

Factor Loadings (Varimax normalized) (Spreadsheet1_(Recovered).sta)
 Extraction: Principal components
 (Marked loadings are >.500000)

Variable	Factor 1	Factor 2	Factor 3	Factor 4	Factor 5	Factor 6	Factor 7	Factor 8	Factor 9	Factor 10
ФДК	0.577295	0.038122	-0.339212	0.042284	0.114054	0.018535	0.314472	0.216846	0.222548	-0.036539
ЗШ	0.696556	-0.020438	-0.333723	0.019738	0.111676	-0.065243	0.350439	0.208475	0.157424	-0.065377
СА_1	0.293740	-0.011360	-0.151562	-0.708386	-0.030223	0.011155	0.188892	0.153437	0.005095	-0.089220
СА_2	0.143183	0.016217	-0.043566	0.814821	0.118083	0.006705	0.206514	-0.096996	0.051269	0.030910
СА_3	-0.426693	0.064358	0.207745	-0.161347	-0.096824	-0.095829	-0.410599	-0.118606	-0.142836	0.046059
СЗ_1	0.250660	-0.057585	-0.132739	0.711545	-0.114673	-0.086726	-0.103216	0.304191	0.062043	-0.003660
СЗ_2	0.211487	0.043382	0.071045	-0.343096	0.054807	0.039952	0.808477	-0.137724	-0.054444	0.027056
СЗ_4	-0.559292	-0.059299	0.112329	-0.200294	0.151521	0.073963	-0.445501	-0.044763	-0.048278	0.108640
ТинС	0.431948	-0.027335	-0.094253	0.416674	-0.006139	0.039817	0.658377	0.035136	0.182219	0.010984
ДШПО_1	0.528615	0.003329	0.248265	-0.075743	0.118909	0.282121	-0.014482	-0.182139	0.235479	0.309716
ДШПО_2	0.852718	-0.189652	-0.111619	0.007570	-0.115161	-0.093378	-0.070611	-0.119089	-0.052829	-0.015561
ДШПО_3	-0.244618	0.042650	0.827215	0.048345	0.009868	-0.040153	-0.048357	0.010249	-0.142987	-0.257694
ДШПО_4	0.203743	0.276765	0.100823	-0.101875	0.241481	-0.025045	-0.113433	0.704569	0.164233	0.081006
ДШПО_5	0.127741	0.147987	0.581897	-0.204215	0.127578	0.154635	0.004124	0.176660	0.070119	0.291342
ДШПО_6	0.839400	0.009972	-0.197619	-0.022914	0.032549	0.094692	0.219986	0.032663	0.059499	-0.040481
ПС	0.841571	0.010110	0.421759	-0.123051	0.111061	0.083873	0.010264	0.121241	0.125448	0.064673
ДСРЖ_1	0.855723	-0.186392	-0.106417	0.009344	-0.115638	-0.114411	-0.072150	-0.117839	-0.055964	-0.008787
ДСРЖ_2	-0.251695	0.037258	0.830481	0.047048	0.029681	-0.058300	-0.053467	0.013599	-0.140162	-0.258674
ДСРЖ_3	0.846913	0.005429	-0.196984	-0.018811	0.023875	0.124854	0.189648	0.011921	0.031930	-0.020255
ДСРЖ_4	0.918193	-0.066130	0.177815	0.011535	-0.022754	0.013535	0.083816	-0.039960	-0.065492	-0.135890
ДСРЧ_2	-0.057033	-0.147400	0.020142	-0.047228	-0.106221	0.818327	0.065109	-0.031928	0.027577	-0.087267
ДСРЧ_3	0.116149	0.129949	0.300309	0.011259	-0.003911	-0.019388	0.082432	-0.011411	-0.053214	-0.697108
ДСРЧ_4	0.053686	-0.007399	0.076599	-0.039066	-0.108670	0.470551	0.034754	-0.008080	0.023486	-0.731946
УПР_1	-0.200009	0.006215	0.362118	0.072719	0.046011	-0.417565	0.012138	0.528987	0.074192	0.032942
УПР_2	-0.181078	0.256458	0.054349	0.145927	0.037895	0.061189	0.108152	0.081842	-0.130493	0.468431
УПР_3	-0.529397	-0.064002	0.055851	-0.075319	0.115378	-0.336655	0.164204	0.008479	0.097102	0.064085
БС_1	0.425498	0.129483	-0.311572	0.021102	0.571828	0.231430	0.113868	0.425221	0.021928	0.010072
БС_2	0.401903	0.215945	-0.312984	0.016385	0.554456	0.262370	0.128346	0.395208	0.002337	0.069161
БС_3	0.401251	0.190515	-0.347070	0.075839	0.586520	0.230298	0.051292	0.317966	0.031183	0.084623
БС_4	-0.300408	0.539887	0.100161	0.015582	0.184921	-0.117047	0.091727	0.409601	-0.214783	0.043321
БС_5	-0.013444	0.601321	0.250071	-0.014299	0.210342	-0.100945	0.163448	0.182341	-0.203624	0.127215
АСВ_1	-0.091958	0.416064	0.156020	0.032836	0.722945	-0.057727	0.159259	0.055841	-0.094909	0.068638
АСВ_2	-0.104263	0.852741	0.003152	-0.056945	0.043204	-0.025614	0.037065	0.129770	0.188091	-0.006415
АСВ_3	-0.221289	0.264664	0.167705	0.054558	0.793388	-0.251659	0.051737	-0.035699	-0.116579	0.061678

Factor Analysis Results: Spreadsheet1_(Recovered).sta

Number of variables: 44
 Method: Principal components
 log(10) determinant of correlation matrix: -- (ill-conditioned)
 Number of factors extracted: 10
 Eigenvalues: 9.51518 6.98830 3.12967 2.26036 2.04334

Quick | Explained variance | Loadings | Scores | Descriptives | Summary

Factor rotation: Varimax normalized

Summary: Factor loadings: Highlight factor loadings greater than: .50

Plot of loadings, 2D
 Plot of loadings, 3D
 Hierarchical analysis of oblique factors

Plot of Eigenvalues | Eigenvalues (Spreadsheet1_(Recovered).sta) | Factor Loadings (Varimax normalized) (Spreadsheet1_(Recovered)...

Factor Analysis Resul...

Ready C1.V1 5.7729457073E-01 CAPS NUM 3АП 12:51 15.10.2023

Крок 8. Розрахунок факторних оцінок для кожного опитуваного

STATISTICA - [Workbook2* - Factor Scores (Spreadsheet1_(Recovered).sta)]

File Edit View Insert Format Statistics Graphs Tools Data Workbook Window Help

Factor Scores (Spreadsheet1_(Recovered).sta)
 Rotation: Varimax normalized
 Extraction: Principal components

Case	Factor 1	Factor 2	Factor 3	Factor 4	Factor 5	Factor 6	Factor 7	Factor 8	Factor 9	Factor 10
1	-0.39604	-0.69630	0.65097	-0.15603	-0.17788	2.25862	-0.90333	0.95575	0.07022	1.67122
3	1.21649	0.03816	0.40324	-0.48112	-0.08991	-0.29509	-0.98408	1.81234	0.04514	-0.98493
4	0.86260	-0.86919	1.55703	-0.43566	-1.64035	0.99756	-1.43250	-1.75410	-0.07944	-0.57751
5	-0.52753	-0.30765	1.42704	0.72282	2.39346	-0.72334	-0.21667	-1.06927	1.44395	-0.15612
6	0.88589	-0.58001	1.05378	-1.31426	-0.03300	0.91579	1.41178	1.41652	-0.13711	-1.45195
7	-0.26341	0.17748	-0.59443	-0.96761	-0.62133	0.98151	1.94876	1.63857	-1.41448	-0.18364
8	-1.38054	-1.37565	-0.34583	-0.68106	-1.24880	-0.17295	-1.45803	-1.29272	0.40921	-0.01898
9	-1.41757	-1.13738	-0.93751	-0.20332	-1.68677	-0.64253	-0.77142	-1.18416	-0.19782	-0.09390
10	-1.03176	0.45516	-1.10016	1.67944	0.44017	1.02804	-0.10190	0.39346	0.85912	-0.26943
11	-0.24778	-1.43661	0.74721	1.03037	-1.78745	-1.36617	-0.28358	-0.38810	0.29241	-0.15954
12	0.16489	0.36008	-1.51796	1.81706	-0.40220	-1.47536	-0.06916	0.46973	-1.40343	-0.33436
14	0.47274	0.63002	-0.23948	-0.91320	0.07373	0.84795	-0.57696	0.19064	0.46717	-1.25136
15	-1.05910	-0.20566	-0.82765	0.59870	0.25266	1.27216	-0.79418	-0.13345	-1.04896	-0.70899
16	1.27013	0.02414	0.90630	1.34996	-0.25768	-0.87265	-0.74531	0.89942	-0.17887	-0.31034
17	0.62428	-0.39014	0.24787	-1.13259	-0.30114	-1.42991	1.07843	1.71041	-0.46505	-0.98701
18	0.00455	0.23886	-0.65550	0.02659	1.06686	1.61425	-1.15440	0.25580	0.16187	-0.57881
19	-0.75825	-0.25265	-0.54859	1.52169	0.71475	0.52901	0.27021	0.30365	0.34733	0.27239
20	-1.58629	-1.34677	0.14092	-0.43322	-1.36971	0.17321	-1.03900	-1.09517	0.01395	-0.30781
21	-0.47905	-0.41675	-0.13467	1.84770	0.60275	1.43094	0.14865	0.30062	0.63932	-0.29887
22	-1.98890	-0.31591	-1.71961	-0.86682	0.98687	0.20664	-0.54320	-0.20422	0.12297	-0.04754
23	1.03100	-0.02533	-0.08760	0.55089	0.52214	-0.96107	-0.72743	0.93206	1.50639	-0.64505
24	0.47578	0.34128	-0.43383	-1.45966	0.56729	0.92072	1.10362	-0.00502	0.40131	-0.61758
25	0.52519	-0.18098	-0.13329	1.62518	0.87801	0.91652	-0.07848	0.50157	0.36334	-0.39590
26	-0.58303	-1.39886	-0.86725	-0.85623	-1.51131	-1.49253	-1.34790	-0.87586	-0.23714	-0.06405
27	-0.83322	1.46099	-0.98594	-0.61660	-0.55187	1.66917	1.74926	0.58579	-0.16040	-0.07921
28	0.27707	0.49543	0.02956	-0.64820	0.64308	1.07497	-0.67874	-0.27926	0.62352	0.13961
29	0.35362	0.77379	0.24470	-1.13547	-0.52480	1.32299	1.29018	0.04627	-0.04744	0.00114
30	0.73299	0.54801	0.16458	1.86621	1.14587	1.39925	-0.25832	-0.84271	0.86345	-0.99362
31	0.93224	-1.45150	-1.62607	-0.36772	-0.99788	-0.55134	-0.23475	1.49013	-0.01080	-0.31316
32	0.79877	0.13805	0.79010	0.06276	1.28185	0.34275	-0.41943	-1.48585	-2.72569	1.44408
33	1.04745	-0.15662	-0.91935	-0.50590	-0.03029	-1.73793	-0.62698	0.87293	0.17838	-1.74479
34	-1.08698	-1.28741	-0.03128	-0.15069	-1.66336	0.11437	-0.19081	-0.13080	0.23111	-0.04312
35	1.49047	-0.46860	1.37830	2.03047	-0.69396	0.48678	-0.04835	0.89272	-1.00876	0.96351
36	-0.40117	2.56784	1.33983	-0.43657	-0.43133	-1.50568	-1.03621	-0.24076	0.24038	-2.41065

Factor Analysis Results: Spreadsheet1_(Recovered).sta

Number of variables: 44
 Method: Principal components
 log(10) determinant of correlation matrix: -- (ill-conditioned)
 Number of factors extracted: 10
 Eigenvalues: 9,51518 6,98830 3,12967 2,26036 2,04334 .

Quick | Explained variance | Loadings | Scores | Descriptives | Summary

Factor score coefficients
 Factor scores
 Save factor scores

Cancel
 Options

Correlations between oblique factors (Spreadsheet1_(Recovered)... | Extended Factor Loading Matrix (Spreadsheet1_(Recovered).sta) | Secondary & Primary (Unique) Factor Loadings (Spreadsheet1_(R... | Factor Scores (Spreadsheet1_(Recovered).sta)

Ready | C1.V1 | -3.9604326468E-01 | CAPS NUM 3АП | 14°C Cloudy | 13:07 15.10.2023

Крок 9. Розрахунок кореляції між факторами та показниками самоактуалізації

Формулы Данные Рецензирование Вид

Общий

Условное форматирование Форматировать как таблицу Стили ячеек

Вставить Удалить Формат

Сортировка и фильтр Найти и выделить

Выравнивание Число

Ячейки Редактирование

CAT_14

	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N	O	P	Q
		Factor 1	Factor 2	Factor 3	Factor 4	Factor 5	Factor 6	Factor 7	Factor 8	Factor 9	Factor 10	CAT_1	CAT_2	CAT_3	CAT_4	CAT_5	CAT_6
2	Factor 1	1,000															
3	Factor 2	0,000	1,000														
4	Factor 3	0,000	0,000	1,000													
5	Factor 4	0,000	0,000	0,000	1,000												
6	Factor 5	0,000	0,000	0,000	0,000	1,000											
7	Factor 6	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	1,000										
8	Factor 7	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	1,000									
9	Factor 8	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	1,000								
10	Factor 9	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	1,000							
11	Factor 10	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	1,000						
12	CAT_1	-0,338	-0,008	-0,038	0,100	0,146	-0,051	-0,130	0,095	0,033	-0,032	1,000					
13	CAT_2	0,457	-0,026	-0,025	0,216	-0,017	-0,060	0,210	0,128	0,145	-0,121	-0,192	1,000				
14	CAT_3	0,334	0,061	-0,280	-0,078	0,152	-0,141	0,311	0,199	0,199	-0,015	-0,087	0,484	1,000			
15	CAT_4	0,318	-0,034	-0,330	-0,075	0,110	0,009	0,098	0,042	0,110	0,168	-0,230	0,289	0,486	1,000		
16	CAT_5	0,666	-0,109	-0,055	0,026	0,047	-0,013	0,321	0,091	0,185	-0,103	-0,285	0,705	0,538	0,322	1,000	
17	CAT_6	0,285	-0,018	-0,173	-0,164	0,291	-0,219	0,218	0,177	0,075	-0,008	-0,025	0,366	0,774	0,451	0,412	1,000
18	CAT_7	0,165	0,029	-0,117	-0,036	0,257	0,081	0,020	0,188	-0,171	-0,024	0,064	-0,052	0,040	-0,047	0,089	0,100
19	CAT_8	0,325	0,058	-0,219	-0,207	0,066	-0,148	0,346	0,095	0,047	0,015	-0,199	0,331	0,769	0,453	0,403	0,600
20	CAT_9	0,085	0,081	-0,024	-0,179	0,045	-0,223	0,235	0,005	-0,084	-0,057	-0,121	0,015	0,269	0,016	0,114	0,200
21	CAT_10	0,472	0,066	-0,298	-0,115	0,070	0,091	0,164	0,153	0,142	-0,073	-0,249	0,290	0,391	0,340	0,470	0,200
22	CAT_11	0,294	-0,112	-0,113	-0,131	-0,021	0,033	0,241	-0,155	0,131	-0,059	-0,294	0,257	0,274	0,244	0,329	0,200
23	CAT_12	0,429	-0,034	-0,323	0,002	0,024	0,022	0,378	0,152	0,269	-0,088	-0,119	0,451	0,606	0,459	0,557	0,400

Факторні оцінки кінцевакореляція Дані для кореляції Фваг та CAT Дані

Додаток А'

Факторні ваги: кількісні значення зв'язку виділених факторів з об'єктами (опитуваними)

	Factor 1	Factor 2	Factor 3	Factor 4	Factor 5	Factor 6	Factor 7	Factor 8	Factor 9	Factor 10
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1	-0,396	-0,696	0,651	-0,156	-0,178	2,259	-0,903	0,956	0,070	1,671
3	1,216	0,038	0,403	-0,481	-0,090	-0,295	-0,984	1,812	0,045	-0,985
4	0,863	-0,869	1,557	-0,436	-1,640	0,998	-1,433	-1,754	-0,079	-0,578
5	-0,528	-0,308	1,427	0,723	2,393	-0,723	-0,217	-1,069	1,444	-0,156
6	0,886	-0,580	1,054	-1,314	-0,033	0,916	1,412	1,417	-0,137	-1,452
7	-0,263	0,177	-0,594	-0,968	-0,621	0,982	1,949	1,639	-1,414	-0,184
8	-1,381	-1,376	-0,346	-0,681	-1,249	-0,173	-1,458	-1,293	0,409	-0,019
9	-1,418	-1,137	-0,938	-0,203	-1,687	-0,643	-0,771	-1,184	-0,198	-0,094
10	-1,032	0,455	-1,100	1,679	0,440	1,028	-0,102	0,393	0,859	-0,269
11	-0,248	-1,437	0,747	1,030	-1,787	-1,366	-0,284	-0,388	0,292	-0,160
12	0,165	0,360	-1,518	1,817	-0,402	-1,475	-0,069	0,470	-1,403	-0,334
14	0,473	0,630	-0,239	-0,913	0,074	0,848	-0,577	0,191	0,467	-1,251
15	-1,059	-0,206	-0,828	0,599	0,253	1,272	-0,794	-0,133	-1,049	-0,709
16	1,270	0,024	0,906	1,350	-0,258	-0,873	-0,745	0,899	-0,179	-0,310
17	0,624	-0,390	0,248	-1,133	-0,301	-1,430	1,078	1,710	-0,465	-0,987
18	0,005	0,239	-0,656	0,027	1,067	1,614	-1,154	0,256	0,162	-0,579
19	-0,758	-0,253	-0,549	1,522	0,715	0,529	0,270	0,304	0,347	0,272
20	-1,586	-1,347	0,141	-0,433	-1,370	0,173	-1,039	-1,095	0,014	-0,308
21	-0,479	-0,417	-0,135	1,848	0,603	1,431	0,149	0,301	0,639	-0,299
22	-1,989	-0,316	-1,720	-0,867	0,987	0,207	-0,543	-0,204	0,123	-0,048
23	1,031	-0,025	-0,088	0,551	0,522	-0,961	-0,727	0,932	1,506	-0,645
24	0,476	0,341	-0,434	-1,460	0,567	0,921	1,104	-0,005	0,401	-0,618
25	0,525	-0,181	-0,133	1,625	0,878	0,917	-0,078	0,502	0,363	-0,396
26	-0,583	-1,399	-0,867	-0,856	-1,511	-1,493	-1,348	-0,876	-0,237	-0,064
27	-0,833	1,461	-0,986	-0,617	-0,552	1,669	1,749	0,586	-0,160	-0,079
28	0,277	0,495	0,030	-0,648	0,643	1,075	-0,679	-0,279	0,624	0,140
29	0,354	0,774	0,245	-1,135	-0,525	1,323	1,290	0,046	-0,047	0,001
30	0,733	0,548	0,165	1,866	1,146	1,399	-0,258	-0,843	0,863	-0,994
31	0,932	-1,451	-1,626	-0,368	-0,998	-0,551	-0,235	1,490	-0,011	-0,313
32	0,799	0,138	0,790	0,063	1,282	0,343	-0,419	-1,486	-2,726	1,444
33	1,047	-0,157	-0,919	-0,506	-0,030	-1,738	-0,627	0,873	0,178	-1,745
34	-1,087	-1,287	-0,031	-0,151	-1,663	0,114	-0,191	-0,131	0,231	-0,043
35	1,490	-0,469	1,378	2,030	-0,694	0,487	-0,048	0,893	-1,009	0,964
36	-0,401	2,568	1,340	-0,437	-0,431	-1,506	-1,036	-0,241	0,240	-2,411
37	0,878	0,455	-1,264	-0,360	0,022	-1,843	-0,468	0,992	-0,236	-0,600
38	-1,849	-0,744	1,912	-0,660	2,023	-1,469	-0,706	0,996	0,288	-0,033
39	-1,515	-0,209	0,917	-0,170	-0,536	-0,122	-0,118	0,520	0,115	0,738
40	0,772	-0,198	1,395	1,858	-0,291	-1,409	-0,138	1,202	-0,685	1,430
41	1,678	2,983	1,687	-1,089	-1,536	-0,481	1,037	-0,916	0,183	0,028
42	1,153	-0,402	0,692	1,146	0,001	-0,590	-0,933	1,293	0,069	-0,871
43	-0,873	2,833	-0,253	-0,234	-1,270	-0,259	-0,248	-1,299	-0,332	0,947

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
44	-0,883	-1,612	0,391	-0,802	-0,241	0,837	-0,759	-1,280	0,521	-0,938
45	1,004	0,293	1,272	0,439	-0,078	-0,035	1,310	-0,720	0,184	0,037
46	-2,665	2,654	-2,419	-0,324	-0,406	-0,941	-1,015	-1,456	-0,167	0,745
47	1,039	0,657	0,677	-0,153	-0,797	-1,317	-0,807	0,751	0,433	0,527
48	1,996	0,482	2,196	-1,157	0,050	0,454	0,903	-0,259	0,045	0,692
49	-0,021	-1,362	-0,784	-0,435	0,092	0,753	0,190	2,385	-0,124	0,706
50	0,879	-1,071	-0,527	-1,155	1,082	-1,322	1,427	0,394	-1,031	1,922
51	0,072	0,090	-0,179	1,251	-0,513	0,754	0,071	1,022	0,940	-0,408
52	0,540	0,471	0,119	-0,255	-0,926	1,269	0,336	1,034	0,370	-1,100
53	0,200	-0,845	0,713	1,123	-1,399	-0,086	-0,565	-1,548	1,186	-1,347
54	0,934	-0,927	-0,101	0,557	-1,916	-1,131	-0,258	-0,786	0,559	0,545
55	0,143	0,079	0,474	0,032	1,673	0,930	-0,996	-0,933	-0,024	-0,596
56	-1,286	-0,805	0,255	-0,449	0,754	0,596	-1,613	1,400	-0,078	0,325
57	-0,860	0,262	1,625	-0,253	1,027	0,601	-1,510	1,085	-3,277	2,074
58	-1,350	-0,547	1,006	-0,154	0,956	0,748	-0,289	0,390	0,471	0,054
59	-1,026	0,707	0,858	0,255	0,217	0,331	-0,025	0,110	0,729	0,115
60	0,581	-0,321	-1,400	1,347	-0,173	0,007	0,209	1,479	-1,174	-0,695
61	0,862	0,424	-0,103	0,630	-0,064	-0,994	1,876	-0,655	-0,751	1,817
62	0,723	-0,125	-1,335	-1,663	0,344	-1,127	-0,653	0,567	1,233	0,842
63	-2,133	-0,034	1,050	-0,621	2,221	-0,767	-0,734	-0,003	1,282	-0,352
64	-2,169	1,821	0,394	-0,534	-0,666	-1,441	0,536	0,850	1,015	-0,628
65	1,091	0,307	-1,204	-1,495	0,654	-0,583	-2,002	-0,048	0,946	-1,047
66	0,767	0,204	0,114	-0,401	0,470	-0,273	-1,633	-0,323	-2,097	1,094
67	-0,014	-0,383	-1,002	-0,317	0,019	1,394	-0,289	1,082	1,091	-0,643
68	-0,650	-0,661	-1,119	-0,303	0,013	-0,127	2,170	0,263	-0,099	1,651
69	-0,535	0,596	0,669	1,833	-0,551	1,012	0,329	-0,212	-0,072	1,768
70	0,222	0,163	-0,260	-0,075	0,410	1,183	-0,004	0,998	0,639	0,260
71	-1,039	0,311	-0,420	-0,118	1,502	-0,760	-0,974	-1,280	-3,959	-1,730
72	-0,711	-0,470	0,060	-0,165	0,354	1,195	-0,830	0,023	0,028	1,629
73	0,698	-1,258	1,284	-0,096	-1,644	-1,060	-0,346	-0,251	0,650	-0,425
74	-0,770	-0,574	2,406	-0,628	1,443	-0,575	-1,377	-0,056	0,216	1,639
75	0,273	0,405	0,542	0,583	-0,379	1,251	0,274	0,022	1,353	1,394
76	0,921	-0,543	-0,864	-1,626	0,474	0,803	-1,190	0,032	-0,001	0,196
77	0,429	0,706	-1,975	0,135	0,940	-1,324	-0,457	-1,657	0,226	-0,301
78	0,101	0,578	-2,049	1,319	-0,215	-0,842	-0,109	-0,606	-0,279	2,385
79	-0,822	-1,256	0,505	-0,342	-1,777	-0,516	-0,732	0,161	0,294	0,992
80	-1,242	-1,463	1,131	-1,007	-1,585	-0,507	1,829	-0,340	0,706	0,699
81	-0,270	-1,117	0,301	-0,554	-0,862	0,505	-0,285	-1,736	-2,085	-0,886
82	0,731	-0,670	-0,052	0,665	2,546	-1,649	1,208	-2,173	-0,093	-1,355

Продовження додатку А'

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
83	-0,045	-0,274	-0,333	0,731	0,615	1,080	0,041	0,531	0,696	1,300
84	0,072	-1,375	-0,292	0,448	-1,466	-0,223	2,076	-1,285	0,840	0,839
85	1,090	-0,634	-0,203	-1,410	1,199	0,608	0,726	-1,303	0,844	-0,205
86	-0,475	-0,430	-0,070	0,461	1,319	0,159	1,977	-1,606	1,189	1,833
87	-1,108	0,245	0,728	-0,453	-0,613	1,046	-1,138	1,330	-0,648	-0,119
88	-1,087	0,126	0,416	-0,106	1,052	0,486	-0,031	-0,598	-3,280	-1,344
89	-0,425	1,421	-1,134	1,467	-0,283	0,807	0,458	-0,718	0,178	0,097
90	-0,462	0,808	-1,747	1,541	0,032	0,926	0,437	-0,188	0,501	0,423
91	0,530	0,423	-0,678	0,301	0,949	-0,620	0,999	-1,333	0,641	0,366
92	-2,019	0,423	1,338	0,008	0,390	-1,626	0,492	1,501	-3,493	-0,428
93	-0,415	0,207	-0,492	1,905	-0,402	0,516	0,854	-0,271	-0,521	-1,542
94	0,149	0,062	-0,598	0,609	0,213	1,117	1,523	0,600	-1,355	-1,403
95	-1,419	2,365	1,370	-0,660	-0,873	-0,039	-1,285	0,307	0,700	1,097
96	1,088	2,285	-0,582	1,167	-0,161	-1,301	-0,768	-0,599	0,742	1,500
97	-1,459	-1,378	-0,120	-0,567	-1,389	0,178	-1,201	-1,030	0,362	0,670
98	0,733	0,548	0,165	1,866	1,146	1,399	-0,258	-0,843	0,863	-0,994
99	0,508	0,617	-0,245	-0,918	0,070	0,599	-0,579	0,154	0,449	-0,829
100	0,171	-1,066	1,151	0,784	-1,207	1,421	0,102	-2,227	0,552	-0,463
101	1,256	-0,073	0,485	-0,529	-0,075	-1,274	-1,073	2,244	0,229	-1,127
102	-0,260	0,112	-0,641	-1,046	-0,538	1,004	1,851	1,633	-1,308	-0,700
103	0,046	0,254	-0,640	0,058	1,022	1,292	-1,110	0,214	0,088	0,199
104	1,306	-0,014	0,918	1,525	-0,232	-1,125	-0,633	0,811	-0,162	0,057
105	1,033	0,091	-0,004	0,693	0,370	-1,063	-0,550	0,934	1,309	0,399
106	1,179	0,395	0,001	-1,153	0,283	0,386	-1,017	0,766	-1,162	-0,502
107	0,731	-0,670	-0,052	0,665	2,546	-1,649	1,208	-2,173	-0,093	-1,355
108	0,286	0,338	-0,083	-0,837	0,842	1,128	-0,914	-0,294	0,879	-1,100
109	0,937	-1,539	-1,689	-0,473	-0,887	-0,522	-0,366	1,482	0,131	-1,002
110	-0,799	1,392	-1,032	-0,690	-0,482	1,471	1,661	0,549	-0,083	-0,161
111	1,502	-0,674	1,231	1,784	-0,434	0,556	-0,356	0,874	-0,676	-0,655
112	0,525	-0,181	-0,133	1,625	0,878	0,917	-0,078	0,502	0,363	-0,396
113	1,682	2,917	1,640	-1,168	-1,453	-0,459	0,939	-0,922	0,289	-0,488
114	0,881	-1,115	-0,559	-1,208	1,137	-1,307	1,362	0,390	-0,960	1,578
115	0,384	0,664	0,160	-1,267	-0,388	1,311	1,127	0,063	0,144	-0,925
116	0,684	0,015	-0,252	-1,633	-0,797	-0,255	1,654	0,463	0,539	1,591
117	0,027	-0,454	-1,049	-0,390	0,087	1,148	-0,376	1,038	1,164	-0,639
118	-0,253	-1,140	0,276	-0,579	-0,840	0,434	-0,294	-1,735	-2,058	-0,919
119	0,423	0,669	-2,003	0,087	0,992	-1,248	-0,517	-1,651	0,296	-0,725
120	0,203	-0,156	-2,380	0,790	-0,285	-1,003	-0,174	-0,618	-1,139	0,059
121	1,046	0,324	1,275	0,464	-0,105	0,040	1,244	-0,726	0,143	0,037
122	1,086	-0,560	-0,150	-1,320	1,105	0,583	0,838	-1,296	0,723	0,380
123	0,604	-0,143	-1,316	-1,687	0,380	-0,873	-0,688	0,433	1,196	0,994
124	-0,073	0,601	0,159	-0,158	-0,378	0,808	1,394	0,078	-0,282	-0,795
125	0,913	-0,407	-0,767	-1,463	0,302	0,757	-0,987	0,045	-0,220	1,264
126	0,903	-1,175	1,673	-0,070	-1,538	0,058	-0,555	-1,347	0,202	-0,902

Продовження додатку А'

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
127	1,294	-0,155	0,800	1,501	-0,382	0,342	-0,584	0,381	-0,642	-0,524
128	-2,147	2,171	1,165	0,023	-0,325	-1,782	0,772	1,133	0,978	-0,580
129	0,113	-0,796	-1,256	1,957	-0,458	-1,577	0,277	0,539	-1,212	0,229
130	-1,403	0,069	-0,293	0,053	-0,531	-0,446	0,412	-0,185	-0,536	-2,186
131	-0,146	0,392	-0,702	-1,157	0,363	1,003	0,871	-0,006	-0,350	-1,188
132	0,929	0,906	0,553	-0,886	0,016	0,582	0,967	-1,349	-2,821	1,266
133	-0,082	0,241	0,019	1,696	0,534	1,644	-0,666	0,702	0,228	2,129
134	-1,597	-1,016	1,582	-0,694	1,908	-1,154	2,872	1,485	0,520	-0,631
135	-0,190	3,205	0,370	-0,601	-1,596	0,944	-1,561	-0,747	-0,189	0,752
136	-0,236	-0,442	-1,351	0,895	-0,736	-0,338	0,569	0,870	-0,493	1,532
137	-1,161	-1,514	-0,221	1,734	-1,595	0,110	0,907	-0,482	0,627	-0,377
138	0,669	0,231	-0,043	0,601	0,225	-0,451	1,172	-1,005	-0,583	0,319
139	0,601	0,056	-1,124	-1,313	0,156	-0,946	-0,609	0,385	0,854	2,455
140	-2,022	-0,239	0,896	0,378	2,383	-0,812	0,589	0,145	1,564	-0,503
141	-1,838	1,729	0,304	1,477	-0,701	-1,892	1,111	1,279	1,280	-0,824
142	1,016	0,562	-0,882	-0,856	0,323	-0,532	-1,516	-0,303	0,545	0,533
143	-0,577	-0,924	2,275	-0,189	1,601	-0,714	-0,195	-0,203	0,622	1,780
144	1,225	-0,598	-0,148	-1,359	1,139	0,294	0,672	-1,207	0,808	-0,372
145	-1,261	-1,554	-0,394	-0,997	-1,438	-0,278	2,007	-0,808	0,612	-0,535

Джерело: розраховано автором за матеріалами дослідження

$p=0,01; r = 0,22$

Шкали показників оцінки подружніх взаємин вчителів початкової школи

Шкали показників оцінки дитячо-батьківських взаємин вчителів початкової школи

Шкали самоактуалізації

Міжособистісна сумісність партнерів

Узгодженість подружніх ролей

- Інтелектуально-світоглядна
- Морально-психологічна
- Інтимно-сексуальна привабливість

- Задоволеність шлюбом
- Інтелектуально-світоглядна роль
- Морально-психологічна та інтимно-сексуальна роль

- Рівень емпатії
- Фасилітуюча діалогічна комунікація

- Шкали самоактуалізації
- Орієнтація в часі
- Підтримка

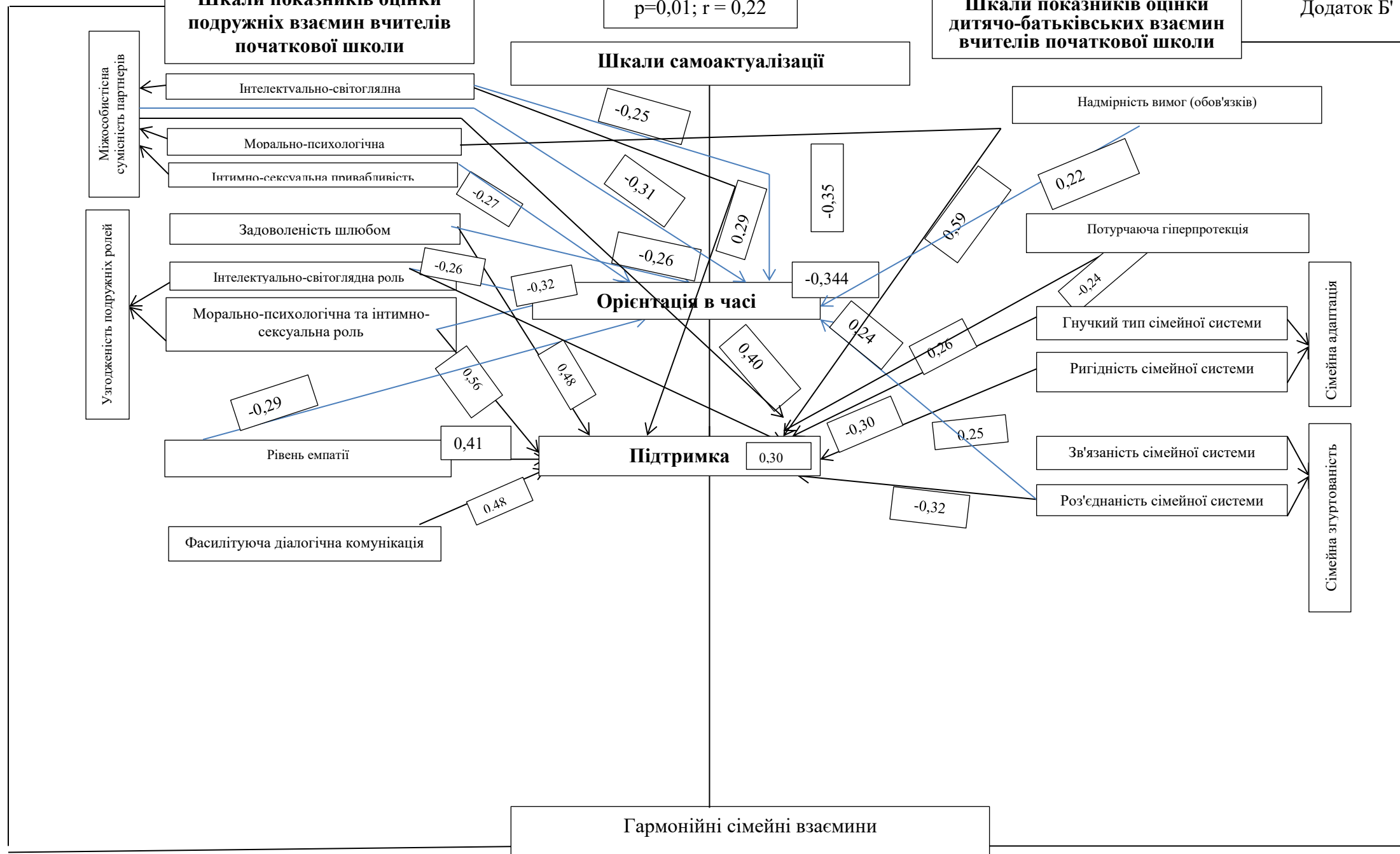
- Надмірність вимог (обов'язків)
- Потурчаюча гіперпротекція
- Гнучкий тип сімейної системи
- Ригідність сімейної системи
- Зв'язаність сімейної системи
- Роз'єднаність сімейної системи

Сімейна адаптація

Сімейна згуртованість

Гармонійні сімейні взаємини

Емпірична модель впливу сімейних взаємин на самоактуалізацію вчителів початкової школи

Емпірична модель взаємозв'язку сімейних взаємин та самоактуалізації вчителів початкової школи

Додаток В'

Шкали показників оцінки подружніх взаємин вчителів початкової школи

Шкали самоактуалізації

Шкали показників оцінки дитячо-батьківських взаємин вчителів початкової школи

$p=0,01; r = 0,22$

Орієнтація в часі (-0,338)

Контактність (0,429)

Підтримка (0,457)

Емоційна саморегуляція
Фактор 4
 Структурний тип адаптації
 Гнучкий тип адаптації
 Зв'язаний тип сімейної згуртованості
 Соціальна компетентність

Підтримка (0,220)

Сімейна самосвідомість
Фактор 1
 Задоволеність шлюбом
 Фасилітуюча діалогічна комунікація
 Інтимно-сексуальна сумісність
 Інтелектуально-світоглядна сумісність
 Морально-психологічна сумісність
 Подружня сумісність
 Інтелектуально-світоглядна роль
 Інтимно-сексуальна та морально-психологічна
 Узгодження подружніх ролей
 Рівень емпатії

Самоприйняття (0,325)

Прийняття агресії (0,294)

Потреба в пізнанні (0,438)

Спонтанність (0,285)

Сезетивність (0,666)

Синергія (0,472)

Ціннісні орієнтації (0,334)

Гнучкість поведінки (0,318)

Батьківська компетентність

Фактор 2
 Контроль
 Ставлення до невдач дитини
 Гіперпротекція
 Ігнорування потреб
 Недостатність обов'язків
 Надмірність вимог-заборон (домінування)
 Нерозвиненість батьківських почуттів (НБП)

Фактор 5.
 Прийняття/відкидання дитини
 Кооперація
 Симбіоз
 Гіперпротекція
 Потурання
 Надмірність вимог (обов'язків)
 Мінімальність санкцій
 Фобія втрати дитини

Потреба в пізнанні (-0,234)

Самоповага (0,257)

Спонтанність (0,291)

Гнучкість поведінки (-0,330)

Ціннісні орієнтації (-0,280)

Синергія (-0,298)

Самоприйняття (-0,220)

Контактність (-0,323)

Комунікативна компетентність у близьких взаєминах
Фактор 3.
 Матеріально-фінансова та господарська сумісність
 Стійкість до фізіологічної та психічної залежності
 Матеріально-фінансова та господарська сімейна роль

Креативність (0,280)

Гармонізація сімейних взаємин

**Соціально-психологічна програма розвитку самоактуалізації вчителів
початкової школи через гармонізацію сімейних взаємин засобами полімодальної
арт-терапії**

Пояснювальна записка

Сучасне життя диктує людині особливі умови: необхідно бути впевненим у собі, конкурентоспроможним, активним, цілеспрямованим, відкритим усьому новому, мати нестандартний підхід до справи, бути креативним. Саме тому в системі освіти все більше уваги приділяється розвитку творчих здібностей вчителів, їх креативності. Здатність мислити творчо робить людину більш розкутою, життєрадісною, стійкою до стресових ситуацій.

Психологічна наука давно переконана в тому, що творчість допомагає впоратися з багатьма особистісними, емоційними та поведінковими проблемами, сприяє особистісному зростанню та розкриттю. Вивчаючи сучасну літературу можна дійти висновку у тому, що у своїй роботі вчителі повинні приділяти більше уваги розвитку креативності і творчого потенціалу дітей, оскільки це одна із ефективних методів корекції та розвитку.

Пророблення проблем у вигляді творчої діяльності є найбільш екологічним методом, оскільки, перебуваючи у творчому процесі, вчителі і діти отримують необхідну можливість самовираження свого потенціалу, оптимізуються їх емоційні сфери і поведінкові особливості.

Тому в умовах сьогодення необхідно створення такого поля для самоактуалізації вчителя, що передбачає активізацію процесу самовиховання, забезпечення умов реалізації своїх потенційних можливостей.

Створення поля для самоактуалізації вчителів початкової школи передбачає — включення у вирішення різних проблем, соціальних відносин у реальних та імітованих ситуаціях, стимулювання самопізнання, визначення своєї позиції та способу адекватної поведінки у різних ситуаціях, надання допомоги у варіативному проєктуванні своєї поведінки у складних життєвих ситуаціях. Створення такого середовища передбачає підвищення рівня емоційно-вольового контролю, відповідальність за свої дії, формування моральної поведінки, розвиток креативності та позитивного ставлення до творчості, а як наслідок до життя.

Останнім часом все частіше психологами системи освіти стали використовуватися креативні методи корекційно-розвивальної роботи, зокрема технології арт-терапії. Використання «Арт-технологій» дозволяє розширити коло інтересів, допомагає розвинути самосвідомість та отримати новий досвід спілкування з дітьми, що призводить до інтенсивного зростання соціально цінних спонукань та переживань.

На основі програм та посібників авторів О. Гаврилушкіна, Н.Калька, З. Ковальчука, М.Ю. Сидоркіної, О.Г. Скар, К.В. Ребкова та Н.П. Слободяник була складена програма розвитку самоактуалізації через гармонізацію сімейних взаємин вчителів початкової школи засобами полімодальної арт-терапії. Ця програма включає сюжетно-рольові ігри з елементами психологічного тренінгу, ізотерапію, пісочну терапію, казкотерапію, кольоротерапію, створену з метою зміни емоційного стану дорослих і дітей.

Основна частина. В основі програми закладено психологічні принципи:

- особистісна орієнтованість – спрямованість пропонованого матеріалу на особистісні особливості батьків та їх дітей;
- проблемність запропонованих завдань – постановка задач проблемного характеру, орієнтованих на актуалізацію знань та досвіду учасників;
- рефлексивна спрямованість завдань – усвідомлення, аналіз учасниками свого досвіду, переживань;
- системність – формування та включення нових умінь та навичок у практичну діяльність батьків та їх дітей;
- діяльнісний принцип – організація активної діяльності батьків та їх дітей, під час якої складаються умови для формування позитивних емоційних станів та міжособистісного спілкування;
- комплексність – включення до розвиваючої програми різноманітних прийомів та методів формування конструктивної поведінки батьків та дітей.

Побудова корекційної програми відповідно до зазначених принципів забезпечує соціальну спрямованість педагогічного впливу та соціалізацію учасників.

Мета програми: підвищення самоактуалізації вчителів початкової школи через гармонізацію сімейних взаємин. Завдання програми: формування мотивації до збереження та розвитку сім'ї; ознайомлення з ефективними стилями та методами виховання, психологічними віковими особливостями дітей та підлітків; формування навичок: рефлексії, активного слухання, вирішення конфліктних ситуацій; пояснення взаємозв'язку деструктивних методів виховання з девіантною поведінкою дітей та підлітків; сприяти

формуванню сімейних правил та норм для ефективної сімейної взаємодії; надати емоційну підтримку батькам, які мають проблеми у вихованні дітей.

У ході реалізації програми необхідно вирішити низку наступних завдань:

- формування мотивації до збереження та розвитку сім'ї;
- допомога в усвідомленні гендерних стереотипів та зміни сприйняття сімейних ролей у подружніх взаєминах;
- сприяти формуванню сімейних правил та норм для ефективної сімейної взаємодії;
- ознайомлення з ефективними стилями та методами виховання, психологічними віковими особливостями дітей та підлітків;
- покращення розуміння батьками власної дитини, особливостей та закономірностей її розвитку;
- вдосконалення вміння дорослих та дітей розуміти й передавати емоційні стани свої та оточуючих людей;
- надати емоційну підтримку батькам, які мають проблеми у вихованні дітей;
- розвиток в учасників комунікативної компетентності;
- підвищення соціальної адаптації учасників.

Основні методи роботи, що використовуються у програмі:

- міні-дискусії;
- ігрові міні-тренінги;
- сюжетно-рольові та дидактичні ігри;
- ізотерапія;
- вправи, спрямовані на усунення тривожності у дітей через спільну діяльність із батьками;
- музична терапія;
- кольоротерапія;
- маскотерапія;
- пісочна терапія.

Учасники програми: вчителі початкової школи, які поділені на 1 з 3, у яких низький рівень самоактуалізації та задоволеності шлюбом, їх діти-підлітки. Програма тренінгу розрахована на 32 години, розподілених на 16 зустрічей. Зустрічі організуються протягом 2 місяців два рази на тиждень.

Корекційна робота ведеться за трьома основними блоками:

Блок 1. Моя сім'я (робота із сімейною самосвідомістю) – гармонізація внутрішньосімейних взаємин: допомога в усвідомленні гендерних стереотипів та зміни

сприйняття сімейних ролей у подружніх взаєминах; навчання конструктивним способам виходу із конфлікту.

Блок 2. Я і моя дитина (підвищення батьківської компетентності) – корекція взаємин батьків та дітей: покращення розуміння батьками власної дитини, прийняття особливостей та закономірностей її розвитку, зміцнення впевненості батьків у своїх виховних можливостях.

Блок 3. Я сама (розвиток емоційної саморегуляції, підвищення комунікативної компетентності, розвиток навичок соціальної поведінки) – корекція ставлення до «Я» (до себе): формування адекватної самооцінки, придбання впевненості у собі, прийняття внутрішнього «Я», навчання прийомів саморегуляції свого емоційного стану.

Заняття структуровані таким чином:

1. Вітання, налаштування на групову форму роботи, подолання зайвої емоційної напруги та створення довірчих відносин у групі (10-15 хв).
2. Міні-дискусія до теми (15-20 хв).
3. Корекційно-розвивальний блок: техніки та вправи з використанням полімодальної арт-терапії (45-55 хв).
5. Рефлексія учасників в кінці заняття (10-15 хв).
6. Підбиття підсумків заняття (5-10 хв).
7. Подяка та ритуал прощання (3-5 хв).

Зміст соціально-психологічної програми розвитку самоактуалізації через гармонізацію сімейних взаємин засобами полімодальної арт-терапії відображено у таблиці.

Таблиця

Зміст соціально-психологічна програми розвитку самоактуалізації через гармонізацію сімейних взаємин засобами полімодальної арт-терапії

№	Тема заняття	Мета	Зміст	Кількість годин
1	2	3	4	5
Блок 1. Моя сім'я (робота із сімейною самосвідомістю)				
1-2	«Я в сім'ї»	Дати можливість учасникам тренінгу оцінити себе за допомогою метафор; допомога в усвідомленні гендерних стереотипів та зміни сприйняття сімейних ролей у подружніх взаєминах	Техніки «Чудовий сад», «Асоціації», Міні-тренінг «Я та мій партнер», вправа «Будуємо майбутнє», техніка «Звичайний день», рольова гра «Сліпий та поводитир»	4

3	«Цінності та правила моєї сім'ї»	Допомогти оцінити уклад сім'ї, існуючі установки, міжособистісні взаємини	Вправа «Правила в моїй сім'ї», «Дерево сімейних цінностей», міні-обговорення «Цінності – об'єднують чи роз'єднують подружжя?», техніка «Моя дитяча історія про сім'ю» (створення казки на основі спогадів з дитинства)	2
Блок 2. Я і моя дитина (підвищення батьківської компетентності)				
4-5	«Ближче до дитини»	Розширення знань батьків про психологію сімейних взаємин; розвиток умінь фасилітуючої комунікації у батьків при вирішенні проблем із дитиною; сприяти зміні внутрішньосімейних стереотипів у процесі взаємодії батьків із дітьми; розвиток здатності до рефлексивної поведінки у процесі спілкування з дітьми; навчити батьків конструктивним способам виходу з конфліктних ситуацій при взаємодії з дітьми	Вправи «Герб сім'ї», «Сім'я на піску», казкова розповідь «Фіолетове кошеня», міні-лекція «Вікові особливості психічного розвитку дитини», рольова гра «Ситуації»	4
6	«Ми - партнери»	Сприяти встановленню та розвитку відносин співробітництва та партнерства батьків з дитиною	Вправи «Ми – разом», «Колаж»	2
Блок 3. Я сама (розвиток емоційної саморегуляції, підвищення комунікативної компетентності, підвищення соціальної компетентності)				
Розвиток емоційної саморегуляції				
7-8	«Мої емоції»	Навчити ефективно застосовувати прийоми емоційної саморегуляції, скеровувати власні дії й підпорядковувати їх необхідним цілям, що надасть змогу зменшити відсоток емоційних розладів і дезадаптації та сприятиме формуванню емоційно зрілого й емоційно стійкого суспільства	Вправи «Колір мого настрою», «Кольоровий картон», техніка «Акватипія»	4

1	2	3	4	5
9	«Емоційний інтелект»	Усвідомити та прийняти власні емоції та почуття; відкрито висловлювати позитивні та негативні почуття; прийняти та зрозуміти емоції та почуття інших людей	Вправа «Позитивне тлумачення», техніка «Клубок», «Створення власної маски»	2
Підвищення комунікативної компетентності				
10-11	«Спілкування – ключ до успішних взаємин»	Усвідомити важливість спілкування для створення сприятливої сімейної атмосфери; розширити діапазон комунікативних можливостей, розвиток мовної креативності, посилити здатність до ведення діалогу; сформувати навички концентрації уваги на партнері	Вправа «Ланцюжок мови», техніка «Трійки слів»	4
12-13	«Конструктивний діалог - вихід з конфліктних ситуацій»	Усвідомити цінність конфлікту; тренувати вміння давати «зворотній зв'язок» партнеру	Міні-лекція «Етапи діалогічної взаємодії у вирішенні конфліктних ситуацій», техніка «Інкаунтер»	4
Підвищення соціальної компетентності				
14-15	«Я в колективі»	Формування команди, згуртованого колективу, виявлення явних та прихованих лідерів, дослідження динаміки розвитку групових конфліктів	Техніки «Палка», «Будинок, в якому нам добре»	4
16	«Без маски»	Навчити відокремлювати маски від особистості; зруйнувати деякі соціальні стереотипи; відпрацювати поведінкові реакції; підвищити довіру до світу і знайти можливість бути собою, перебуваючи в соціумі	Вправа «Без маски»	2

Джерело: розроблено автором

Початок у роботі з групою буде починатися з вітання психолога, налаштування на співпрацю, озвучення мети зустрічі та правил роботи:

1. Конфіденційність – все що відбувається в групі не повинно бути озвучено поза спілкуванням із групою;
2. Щирість, відкритість;
3. Я – висловлювання – ми говоримо про себе, про свої ситуації, свої почуття та переживання;
4. «Тут і зараз» – ми розуміємо ситуацію сьогодення;
5. Право говорити – поки каже один, інші слухають;
6. Правило стоп – ведучий має право зупинити того, хто говорить, якщо вважає, що це стосується теми роботи;
7. Ми укладемо з вами договір про те, що поки йде робота та протягом 3 днів після закінчення ви не приймаєте і не реалізуєте доленосних дій – розлучення, переїзд, звільнення з роботи, вчинення протизаконних дій тощо.
8. Налаштування на позитив.

Заняття 1. «Я в сім'ї». Налаштування на співпрацю. Техніка «Чудовий сад»
М.В. Кісельова

Мета: розвиток групової згуртованості, співпраці, усвідомлення групи як цілого.

Матеріали: аркуші паперу А4, листок А3, фарби, кольорові олівці, клей, ножиці.

Інструкція:

«Якби ти був рослиною, то якою? Які б у тебе були листя? З зазубринами чи гладкі? Чи були б у тебе шипи? А квіти? Якого кольору?».

Всі зображають себе у вигляді якоїсь рослини, реальної або вигаданої. За бажанням вони розповідають про свій малюнок (найкраще — у парах). Потім вони їх вирізають і розміщують на великому аркуші паперу, формуючи один гарний сад (можна додати межі тощо).

Вправа «Асоціації».

Мета: дати можливість учасникам тренінгу оцінити себе в сім'ї за допомогою метафор.

Матеріали: ручка, папір.

Інструкція:

У кожного з учасників тренінгу є ручка та папір для запису. Ведучий пропонує учасникам пограти в асоціації. Все, що для цього потрібно – слухати завдання і записувати перші ж образи, що прийшли в голову.

Запитання-завдання можуть бути такими.

Якщо сім'я – це споруда, то вона... (фортеця; кооперативна квартира; комуналка; дача; гуртожиток; курінь на двох ...);

Якщо сім'я – це колір, то вона... (ніжно-рожева; чорно-біла, як зебра; і кольорів таких у природи немає; сіра, похмура; криваво-червона...);

Якщо сім'я – це музика, вона... (важкий метал; романтична балада; задушевна пісня біля вогнища; мелодія, що не закінчується...);

Якщо сім'я – це назва фільму, казки, то вона... («Фантомас» розбушувався»; «Розіграш»; «Багаті теж плачуть»; «Рабиня Ізаура»; «Знедолені»; «Бережіть жінок»; «Красуня і чудовисько»...);

Якщо сім'я – це настрій, вона... (радість; туга смертна; постійний стрес; блаженство; «дитячий сміх, якщо можна так визначити настрій»; тривога; «це свято зі сльозами на очах» ...).

Якщо сім'я це алегорія, вона... (зліт і падіння; животіння в болоті; «порожнеча»; метушня; «ходіння по колу»...)

Після запису відповіді заслуховуються. Проводиться спостереження та оцінка стану учасників групи, їх сприйняття сім'ї зараз.

Заняття 2. «Я в сім'ї». Міні-тренінг «Я та мій партнер».

Мета: допомога в усвідомленні гендерних стереотипів та зміни сприйняття сімейних ролей у подружніх взаєминах.

З огляду на вміння будувати гармонійні взаємини ми й розглядаємо сім'ю як найважливіший життєвий університет. Якщо людина хоче побудувати щасливу сім'ю, то доцільно спочатку створити її образ. Емоційне уявлення, поступово наповнюючись енергією, перетворюється на мету й реалізується.

Сім'я створюється для розвитку людини, для зростання любові та щастя. І найголовнішим принципом щасливої родини є розвиток найкращих якостей кожного її представника.

Спираючись на цей основний принцип, легко вибудувати будь-які взаємини, навіть у найскладніших ситуаціях, оскільки відповідальність за події лягає на кожного члена сім'ї і немає крайніх, винуватих, скривджених. **Проблеми трансформуються у ситуації, які можуть бути або корисними, або приємними і створюються для розвитку кожного члена сім'ї.**

Сім'я – це соціальне явище, з безліччю граней: побутових, фінансових, економічних, соціальних, соціально-психологічних.

Спроби побудувати сім'ю лише на почуттях, поклавши в основу навіть найсильнішу любов, призводять, як правило, до численних труднощів і розлучень. Без усвідомленого підходу благополучна сім'я створюється рідко.

Вправа «Будуємо майбутнє»

Мета: продемонструвати процес побудови хороших взаємин і майбутньої сім'ї, допомогти замислитись над тим, від чого необхідно відмовитися заради досягнення цієї життєвої мети.

Інструкція:

Психолог просить трьох бажаючих вийти до дошки та намалювати декілька будиночків. Потім починає бесіду, побудовану на запитаннях:

Що спільне у всіх трьох будиночках? (певна послідовність побудови будь – якої будівлі - фундамент, стіни, дах).

Чому фундамент закладається у першу чергу? (тому що це основа дому).

Що буде з будинком, якщо дах побудувати в першу чергу, а потім закласти фундамент, або побудувати будинок без фундаменту? (будинок почне руйнуватися, або його споруда взагалі стане неможливою).

Процес побудови хороших взаємин і майбутньої сім'ї можна порівняти з процесом будівництва дому.

(На ватмані тренер малює основу-фундамент дому.)

Що служить фундаментом для побудови стосунків між людьми? Довіра, повага, прихильність, любов, дружба.

Яка частина дому зводиться після закладки фундаменту?

Звичайно, стіни.

Яку функцію виконують стіни в будинку?

Стіни підтримують, захищають, забезпечують безпеку та відмежовують.

Яку роль стіни відіграють у взаєминах?

Підтримка = опора, допомога, сприяння.

1. **Захист** = безпека й упевненість в тому, що ваш партнер ніколи навмисно не завдасть вам шкоди.

2. **Безпека** = у ваших стосунках присутні повага та довіра одне до одного, ви впевнені в тому, що вас кохають і ніколи не зрадять.

Який остаточний крок у процесі спорудження дому?

Дах.

Що являє собою дах у взаєминах?

Це, наповнені любов'ю, інтимні стосунки, вінець яких - діти.

А що станеться, якщо ви вирішите будувати стосунки, відразу почавши з інтимних сексуальних відносин? Як буде виглядати ваш дім?

Малюють перевернутий дім.

Перевернутий дім - дім зруйнований, бо дах не спроможний утримати споруду: фундамент розвалюється, стосунки розриваються.

Від того, яким чином ви будете взаємини тепер, залежить у майбутньому, наскільки успішним буде ваш шлюбний союз і сімейне життя.

Сім'я – це будинок, який постійно вимагає утримання в належному стані, а конкретніше – спільного обговорення багатьох питань, важливих для його жителів.

Техніка «*Звичайний день*» (Автор Т. Кудько)

Мета: розвиток вміння розуміти свого партнера, пошук «точок дотику».

Вікові обмеження: 20 +

Матеріали: пісочниця, набір фігурок.

Тривалість виконання: 15 хв.

Форма роботи: парна.

Інструкція:

Кожному із пари пропонують створити пісочну картину із фігур на тему «Звичайний день мого партнера». Після створення картини кожен пояснює, чому картина створена саме в такий спосіб. Партнери шукають схожості та відмінності у баченні свого партнера і реальності. Завданням для пари є створити спільну піскову картину, шукаючи спільне між ними. Орієнтовний перелік запитань для рефлексивного аналізу: – Чи легко було створювати картину від імені свого партнера? – Які враження у Вашого партнера від цієї картини про його звичайний день? – Чи схожий Ваш день на той, який створив партнер? – Чи багато хотілося змінити чи додати в картину? – Чи подобається вона Вам? – Чи легко було віднайти те, що об'єднує їх і вдосконалити? Деякі аспекти інтерпретації: Під час аналізу піскових картин важливо відзначити сприймання картин партнерів, емоційну реакцію на них. Також слід спостерігати за створенням спільної картини: хто з партнерів є більш активним, ініціативним у її створенні, чиї фігурки задіяні і які саме.

Рольова гра «Сліпий та поводитир»

Обговорення:

- Що ми відчували?
- Чи складно було рухатися з закритими очима? Чому? (не було впевненості, довіри)

Висновок: Родина без довіри не існує

Заняття 3. «Цінності та правила моєї сім'ї».

Вправа «*Правила в моїй сім'ї*»

Мета: виявити правила, які існують у сім'ї, і сприяти усвідомленню їх значення для створення позитивної сімейної атмосфери.

Час: 20 хв.

Матеріали: аркуш ватману, маркери

Інструкція:

Психолог просить учасників дати відповіді на такі запитання:

- Що таке правила? Наведіть приклади правил.
- Для чого в нашому житті існують правила?
- Чи існують правила у Вашій родині? Які саме? Назвіть їх.

Далі психолог об'єднує учасників у пари та просить протягом 5 хвилин розповісти один одному про правила, які існують в їхніх родинях. Після цього один з учасників пари, підсумовуючи сказане, повідомляє це в загальному колі, а тренер записує на аркуші правила, які існують у сім'ї.

Запитання для обговорення:

- Які правила ви б хотіли додати?
- Що дає нам виконання даної вправи?

Вправа «*Дерево сімейних цінностей*».

Мета: допомогти оцінити уклад сім'ї, існуючі установки, міжособистісні взаємини.

Матеріали: список цінностей для кожного учасника, великі аркуші білого паперу, олівці, гумки, фарби.

Інструкція:

1-й етап. Сім'я – це об'єднання кількох особистостей, у кожної з яких є свої життєві базисні цінності. Нерідко саме нерозуміння того, що є важливим для іншого, стає основою конфлікту, руйнує сімейне вогнище. Таким чином, цінності – це ті ідеали, які в сімейному житті трансформуються в найпрозаїчніші дії, звичайні реакції. Вони «керують» нами протягом усього дня, виявляючись у найпобутовіших, начебто, ситуаціях. Конфлікт між принципами та засвоєними цінностями різних членів сім'ї веде до сварок, незадоволенню сімейним життям, серйозним кризам у комунікації, непорозумінням, порушення очікувань від партнера, стирання кордонів, плутанині у виконанні сімейних ролей.

Учасникам пропонується список деяких цінностей, які люди, як правило, відзначають як важливі для спільного життя. Перегляньте, будь ласка, список. Якщо необхідно, доповніть його своїми цінностями.

Ведучий роздає учасникам матеріали для вправи.

Список цінностей:

наявність спільних інтересів
 взаємна повага
 невтручання у справи один одного
 любов
 відданість
 збереження самостійності та автономії членів сім'ї
 матеріальне благополуччя
 благополуччя в очах оточуючих
 дисципліна та чіткість
 виконання усіма членами сім'ї своїх обов'язків
 спільне проведення вільного часу
 «відкритий будинок» – для друзів, родичів, колег
 багато дітей
 хороше здоров'я
 співробітництво
 незаперечний авторитет батьків
 довіра
 взаємодопомога

2-й етап. Після опрацювання списку сімейних цінностей необхідно скласти шкалу пріоритетів: визначити, які цінності для вас є базовими, які менш значущими, а які взагалі знаходяться на периферії. На аркуші ватману намалуйте, будь ласка, велике дерево. Це – дерево сімейних цінностей. Зобразіть його таким чином, щоб корінням дерева стали ваші базові, найважливіші цінності, стовбур склали менш важливі, а гілками – ті цінності, які відносно важливі для вас.

Міні-обговорення «Цінності – об'єднують чи роз'єднують подружжя?».

В основі проектування сім'ї та побудови її фундаменту лежить узгодження парою мотивів принципів, цінностей створюваної сім'ї.

Розглянемо найбільш поширені цінності, актуальні для більшості людей.

Отже, на перший рівень помістіть себе, а в подальшому – і свою пару: Я + Він (Вона). Це два достойних партнери, які усвідомлюють свою різність і визнають свою рівність.

Другим рівнем стає той простір (дім, будинок, оселя), який створює ця пара. А по суті своїй – це простір любові, створюваний подружжям. Пара, створивши сім'ю і простір любові, може народити дитину.

Якщо між батьками нема порозуміння, поваги, не створений простір любові, відсутні належні побутові умови, то дитина почуватиметься дискомфортно у такій сім'ї. **Тож спочатку пара створює простір любові, тим самим створюючи оптимальні умови для виховання і формування щасливої долі молодого покоління, а вже потім у цей простір запрошує дітей.** Таким чином батьки передають своє щастя і вміння любити дітям у спадок. У цьому випадку дорослим є що передати. **Діти спочатку засвоюють світогляд своїх батьків із природною системою цінностей, а далі вибудовують свої відносини з навколишнім світом більш гармонійно.**

На четвертому місці в системі цінностей знаходиться любов до батьків, до свого роду, до свого коріння. Родові зв'язки вкрай важливі для гармонійного розвитку особистості та реалізації її в житті.

На п'ятому місці в системі цінностей знаходиться творча реалізація людини в соціумі, простіше кажучи, її діяльність, творчість, робота. Важливо підкреслити – саме тут, на п'ятому місці. **При цьому йдеться не про кількість часу, присвяченого роботі, а про кількість затрачених на неї сил, енергії, думок, почуттів; про важливість і пріоритетність у свідомості.** А що ми бачимо в реальності? Більшість людей віддають цій сфері життя значно більше часу і сил, ніж відносинам із коханими, у сім'ї, з родичами. Найчастіше робота виходить на перший план і закриває собою все інше. Можливо, при цьому людині-трудоголіку вдається досягти значних результатів у кар'єрі, але вона ризикує втратити здоров'я та сім'ю і навіть дітей.

На шостому місці і нижче знаходиться все інше: друзі, хобі, захоплення, громадські та інші інтереси, любов до тварин, до природи. Тут пріоритети вже не настільки важливі.

Психологічна практика доводить, що порушення в системі життєвих цінностей стають причиною проблем більше ніж у половини сімей.

Обговорення. Які висновки ви могли б зробити після закінчення своєї роботи? Подумайте, як виглядало б дерево, якщо б його зобразили інші члени вашої сім'ї?

Техніка «*Моя дитяча історія про сім'ю*» (створення казки на основі спогадів з дитинства).

Мета: посилення особистісного ресурсу, підвищення самооцінки.

Матеріали: папір, ручка.

Тривалість роботи: 40 хвилин.

Форма роботи: у парах.

Вікові рамки застосування: від 14 років.

Інструкція:

Медитативні казки є модель ідеального життя людини, вони створюються з метою зняття психоемоційного напруження та розвитку особистісного ресурсу. Казки ілюструють ідеальні взаємини людини коїться з іншими людьми і із собою.

Види медитативних казок: казки на усвідомлення себе в теперішньому, «тут і зараз» (розвиток різних видів чутливості; демонстрація різних способів сприйняття світу); казки, що відображають досвід ідеальних взаємин між людьми; казки для актуалізації потенціалу особистості (демонстрація внутрішнього ресурсу, з якого клієнт зможе вирішити конкретну проблему).

Алгоритм створення медитативної казки:

- 1) Перенесення учасників до казкової країни (2–3 пропозиції).
- 2) Опис традицій, правил поведінки, життєвого ритму у казковій країні (3–4 речення).
- 3) Детальний опис ідеальної моделі проблемної зони учасника (5–7 пропозицій).
- 4) Затвердження цієї моделі в минулому, теперішньому та майбутньому (3–4 пропозиції).
- 5) Опис почуттів головного героя у зв'язку із втіленням ідеальної моделі у життя (4–5 пропозицій).
- 6) Завершення казки, яке майже повністю повторює початок (3–4 речення).

Заняття 4-5. «Ближче до дитини». Вправа «*Герб сім'ї*»

Мета: розвиток умінь фасилітуючої комунікації у батьків при вирішенні проблем із дитиною; сприяти зміні внутрішньосімейних стереотипів у процесі взаємодії батьків із дітьми.

Матеріали: аркуш паперу А3, кольорові олівці, фарби.

Інструкція:

Психолог розповідає учасникам про те, що з давніх-давен люди складають герби своєї сім'ї з різних символів, які відображають у лаконічній формі життєву філософію, головну цінність сім'ї. Учасникам у парах «мама – дитина» пропонується намалювати свій герб.

Потім усі малюнки викладаються у коло на підлозі, і ведучий пропонує кожному розповісти про свій герб, що він символізує. При цьому необхідно запитати учасників про їхні почуття під час розповіді про свій герб (коли всі учасники висловляться, групі пропонується – якщо є бажання щось змінити у своєму гербі).

Поряд із гербом пропонується написати свій життєвий девіз. Девіз має бути коротким і відображати суть життєвих позицій, ідею чи мету сім'ї.

Після завершення роботи триває обговорення.

Питання для обговорення: що нового дізналися учасники групи про себе та інших, які почуття у них зараз, чим хотіли б поділитися один з одним.

Примітка: батьки та дитина герб малюють разом. Зображення герба та девізу змушують сконцентруватися на головному та загальному, що цінують у житті діти та батьки, чим дорожать.

Вправа «Сім'я на піску» О. Гаркавець.

Мета: навчити батьків конструктивним способам виходу з конфліктних ситуацій при взаємодії з дітьми.

Матеріали: пісок, різноманітні фігурки.

Інструкція:

Психолог пропонує членам сім'ї побудувати на піску світ, який відображає їх реальну сімейну ситуацію. Потім протягом 5-10 хвилин «світ» оживає і психолог пропонує членам сім'ї пожити в ньому.

Після обговорення сім'ї пропонується побудувати ідеальну сім'ю, тобто світ, який відбиває їх бажану сімейну ситуацію. Потім «ідеальний світ» теж оживає. Після гри психолог проводить обговорення, пропонує вибрати з колекції ті фігурки, які є символами ідеальної сім'ї, помічниками чи ресурсами для її створення, необхідними умовами чи діями. За бажанням сім'я може привнести їх у пісочний світ та програти різні варіанти виходу із проблемної ситуації. Таку гру добре зняти на відео та потім подивитися й проаналізувати.

Казкова розповідь „*Фіолетове кошеня*”

Мета: за допомогою метафори показати різні підходи у вихованні та їх вплив на розвиток дитини.

Час: 10 хв.

Матеріали: текст казки.

Інструкція

Психолог пропонує учасникам послухати казку Д.Соколова „Фіолетове кошеня”.

„Фіолетове кошеня мило лапи тільки в місячному сяйві.

- *І що я маю з ним робити? – кішка плескала у лапи. – Адже хороше, розумне кошеня, а тут таке. Ну що ти будеш робити, хоч кіл на голові теши – ніщо не допомагає! Тільки в місячному! І що ти будеш робити!*

- *Та що з ним бавишся? – проревів кабан. – Скупати його у сонячному світлі, або ще краще, - у річці! Подивіться на нього, - всі кошенята, як кошенята, а цьому місячне сяйво подавай!*

- *Та воно ще ж зовсім дурне! – каркала ворона. – Голова маленька, розуму небагато. Ось підросте – з сонячного світла не витягнеш! Фіолетове кошеня мило лапи тільки в місячному сяйві.*

Місяць був великий, білий, яскравий.

- *Миле кошенятко, - говорив Місяць, - а чому ти фіолетове?*

- *А що ще якесь буває?- дивувалося кошеня.*

- *У мене є брат, - сказав Місяць, він дуже великий і яскраво жовтий. Хочеш на нього подивитися?*

- *Він схожий на тебе? Звичайно, хочу.*

- *Тоді не лягай спати, коли я почну танути в небі, а трішки почекай. Він вийде з-за тієї гори і займе моє місце.*

Рано-вранці кошеня побачило Сонце.

- *Який же ти теплий! – вигукнуло кошеня. –А я знаю твого брата Місяця!*

- *Передавай йому привіт, - сказав Сонце, - коли зустрінеш. А то ми з ним рідко бачимося.*

- *Звичайно, передам.*

Фіолетове кошеня тепер вміє мити лапки не тільки на сонці, а навіть у мильній ванні. Ну і що?”

Запитання для коментування:

Як Ви думаєте, про що була казка?

До уваги психолога !

У казці за допомогою метафори були зображені різні підходи у вихованні дитини. Кішка, кабан і ворона – це звичні стереотипні підходи у вихованні, а саме: провина, погроза та насмішка. Місяць – це символ віри. Він допомагає розширити рамки можливостей і відкрити власні ресурси дитини. Тому батькам важливо пам'ятати, що, виховуючи дитину, важливо прислухатися до неї, іти від її потреб, а не власного уявлення про них.

Міні-лекція «Вікові особливості психічного розвитку дитини»

Мета: ознайомити учасників з основними особливостями психічного розвитку дитини на різних вікових етапах.

Час: 30 хв

Матеріали: на великих аркушах паперу занотовані ключові моменти інформаційного повідомлення у вигляді таблиці.

Інструкція:

Психолог, звертаючи увагу учасників на ключові моменти повідомлення, представлені в таблиці, дає інформацію про психологічні особливості розвитку дитини на різних вікових етапах.

Таблиця - Психологічні особливості розвитку дитини на різних вікових етапах

Віковий період	Соціальна ситуація розвитку	Провідна діяльність	Основні новоутворення	
			Центральне новоутворення	Інші важливі новоутворення
Період новонародження (до 2 міс.)	Повна біологічна залежність від матері	-	-	Комплекс поживлення
Період немовлят (до 1 року)	Спільне життя дитини з матір'ю (ситуація „Ми”)	Безпосередньо емоційне спілкування з матір'ю	Потреба у спілкуванні з дорослим	Розвиток сенсорно-перцептивної сфери різних модальностей Психомоторний розвиток. Почуття емоційної безпеки Емоційна прив'язаність до близького дорослого
Раннє дитинство (1-3 роки)	Пізнання світу оточуючих речей, спільна діяльність з дорослим.	Предметно-маніпулятивна діяльність	Усвідомлення самого себе як суб'єкта дій (“Я сам”)	Активний мовленнєвий розвиток. Наочно-дійове мислення. Пізнавальна активність

Дошкільне дитинство (3-6 років)	Пізнання світу людських стосунків та їх імітація	Сюжетно-рольова гра	Підпорядкування мотивів	Наочно-образне мислення. Творча уява Етичні інстанції (що добре, а що погано) Децентрація мотивів Потреба у соціально-значущій діяльності
Молодший шкільний вік (6-11р.)	Соціальний статус школяра (ситуація навчання)	Учбова діяльність	Уміння вчитися	Словесно-логічне мислення (з опорою на наочність). Довільні пізнавальні процеси Довільна увага. Довільна поведінка Адекватна самооцінка Рефлексія
Підлітковий вік (11-15 років)	Емансипація від дорослих та групування	Інтимно-особистісне спілкування з однолітками	Почуття дорослості (молодший підлітковий вік). „Я-концепція” (старший підлітковий вік)	Теоретичне рефлексивне мислення. Особистісна рефлексія Гіпертрофована потреба в спілкуванні з ровесниками. Потреби у соціальному визнанні, самоствердженні
Старший шкільний вік (16-17 років)	Первинний вибір життєвого шляху	Учбово-професійна діяльність	Самовизначення	Диференціація здібностей. Орієнтація на майбутнє Світогляд Моральна стійкість

Рольова гра «Ситуації»

Мета: сприяти розвитку в учасників навичок емпатійного реагування.

Час: 60 хв.

Матеріали: картки із ситуаціями

Інструкція

Психолог об'єднує учасників у чотири групи за допомогою 4 розрізаних карток. Об'єднуючись, учасники повинні з різних частин скласти цілу картку з відповідним зображенням. Дає кожній групі завдання програти ситуацію, використовуючи алгоритм емпатійного реагування, пропонуючи описані на картках ситуації. Після підготовки (15 хв.) учасники програють ситуації по черзі. Далі психолог проводить обговорення у загальному колі.

Ситуації:

1. Донька-підліток повідомила, що більше в школу не піде, тому що їй несправедливо поставили погану оцінку.

2. Ваша дитина розбила коліно та гірко плаче.
3. У вашого сина в дитячому садку забрали машинку, тому він дуже засмучений.
4. Донька, в якої немає артистичних здібностей, вирішує в майбутньому стати відомою артисткою.

Запитання для коментування:

1. Як почувалася дитина, коли бачила таку реакцію батьків?
2. Чи легко було батькам застосовувати алгоритм емпатійного реагування?
3. Чому важливіше говорити дитині про ті почуття, які вона зараз переживає, ніж їх придушувати?

Заняття 6. «Ми – партнери». Вправа «*Ми – разом*».

Мета: сприяти встановленню та розвитку відносин співробітництва та партнерства батьків з дитиною.

Матеріали: аркуш паперу А4, кольорові олівці, фарби.

Інструкція:

Необхідно намалювати спільний малюнок своїх почуттів. Можливе спонтанне довільне малювання. Мама починає фарбами та пензлем малювати першою, потім за сигналом малюнки з пензлем передаються іншому учаснику пари «дитина-мама». В отриманий від учасника малюнок інший учасник робить свій внесок: щось виправляє, домальовує. Потім знову за сигналом малюнок передається мамі для продовження створення колективного образу «сімейні почуття». Малюнками обмінюються кілька разів, допоки кожен учасник не визнає малюнок завершеним.

Після закінчення роботи психолог проводить обговорення та висловлює свою думку.

Презентація малюнків. Батьки розповідають:

- Як називається малюнок, які почуття зображені?
- Хто був ініціатором ідеї?
- Хто що малював?
- Чи зручно було малювати вдвох?
- Які почуття виникали?

Вправа «*Колаж*».

Заняття 7-8. «Мої емоції». Вправа «Колір мого настрою» Л.Д. Лебедевої

Мета: вправа підходить для отримання діагностичної інформації. Може застосовуватися при створенні малих груп за ознакою подібності емоційного стану учасників ситуації «тут і тепер».

Матеріали: кольорові куби, листок А3, шаблони кола, квадрата, трикутника з паперу восьми кольорів.

Інструкція:

Простір кабінету умовно ділиться на 8 («люшерівських») колірних зон. У центрі кожної зони розташовується кольоровий куб. Кожному учаснику пропонується погуляти по стилізованому лабіринту і зупинитися в зоні, колір якої відповідає його настрою. В результаті учасники утворюють групи, різні за чисельністю та емоційним тлом.

Далі можлива творча робота над індивідуальними знаками (образами, символами) настрою, на основі яких потім створюється емблема групи.

Після обміну враженнями у загальному колі вправа повторюється. Цілком імовірно, що деякі змінять «колір свого настрою». Важливо коректно з'ясувати причини змін, а також запропонувати цим учасникам створити ще один знак (символ), що відображає їх новий емоційний стан.

Корисна порада. Для отримання додаткової інформації бажано заздалегідь заготовити шаблони кола, квадрата, трикутника з паперу восьми кольорів. У цьому випадку учасник, поряд із кольором настрою, вибирає відповідну форму. Такий знак прикріплюється до одягу і служить для психолога своєрідним індикатором. Зміни в емоційному стані фіксуються за допомогою додавання нового шаблону іншого кольору та/або форми до вже наявного.

Вправа «Кольоровий картон» О. Гаркавець.

Мета: навчити ефективно застосовувати прийоми емоційної саморегуляції.

Матеріали: кольоровий картон.

Інструкція:

Вам знадобиться кольоровий картон. Розмір кольорових листів картону має бути 10x15 см. Можете вирізати самі або купити готові картки. Враховуйте різні кольори та різну фактуру картону. Наприклад, той самий колір може бути глянцевим і матовим. Немає чіткої кількості карток, їх може бути і 10, і 20 варіантів. Для роботи з дітьми використовують 24 картки, для дорослих до 50.

Не бійтеся використовувати і темні відтінки – чорний, коричневий тощо. Робота з картоном чудово замінить карти, якщо людина має складнощі з уявою і їй не дуже

подобається працювати з МАК. Однотонні кольори не викликають ступору у клієнтів та сприяють меншому опору.

1. Учаснику групи пропонується вибрати картку того кольору, який символізує його стан зараз. Учасник може захотіти вибрати два кольори, не варто йому заважати, а краще розпитати, чому він так вирішив? Якщо учасник вибрав два кольори та картки з різною фактурою, поцікавтеся, що для нього означає матова, а що глянцева поверхня?

2. Потім попросіть учасника вибрати колір, який йому не подобається. І попросіть описати ті почуття, емоції, які виникають, дивлячись на цей колір. Чи відчуває ці емоції учасник і як часто? При яких обставинах? Що допомагає йому впоратися із цими емоціями? Запропонуйте вибрати колір, який допоміг би з цими неприємними емоціями впоратися.

Техніка «*Акватинія*» (модифікація Є. Тараріна)

Мета: розвиток емоційного інтелекту та активізація творчого ресурсу.

Завдання: розвиток здібностей до самовираження; зняття внутрішнього контролю; розвиток творчої уяви, рефлексії.

Матеріали: аркуш паперу А3, фарби, гуаш, скло 5х5 см, пензлики різних розмірів, мокрі та сухі серветки, банка з водою.

Час роботи: 40-60 хвилин.

Інструкція:

Вступ. Визначення запиту та завдання: сформулюйте питання, на яке Ви хотіли б отримати відповідь за підсумками цієї роботи.

Основна частина.

1. Створення колірних плям на аркуші паперу за допомогою скла та фарб. Накладіть на скло шматочки фарби різних кольорів, переверніть скло на папір так, щоб залишити плями різних форм і розмірів. Дію виконуйте до повного заповнення аркуша кольоровими плямами.
2. Пошук образів. Серед намальованих плям у колірних формах та білих проміжках знайдіть якомога більше різних образів та обведіть їх контури темнішим кольором. Важливо знайти якомога більшу кількість таких образів.
3. Складіть зі знайдених образів оповідання (5–7 речень).
4. Презентація роботи.

Дайте відповіді на запитання:

Як ви назвете вашу роботу?

Який колір переважає у роботі, як Ви можете це пояснити?

Які образи ви знайшли? Зачитайте розповідь, яку написали.

Про яку актуальну ситуацію у Вашому житті ця історія?

Які почуття у вас виникали у процесі роботи?

Як часто і в яких сферах життя Ви переживаєте такі стани?

Чи вдається Вам у житті поєднувати контроль над ситуацією та здатність довірятися світові?

Яку значущу навичку, ресурс, вміння Ви хотіли б перенести з виконаної роботи у Ваше життя? Як це зробити насправді?

Заключна частина. Учасникам пропонується поділитися почуттями, інсайтами та обмінятися думкою після завершення роботи.

Висновки. Аквапіпія дає прекрасну можливість розслабити психіку і тіло, занурює людину у стан творчості, дозволяє відкоригувати складні емоції, що накопичилися, і заповнити ресурсами.

Заняття 9. «Емоційний інтелект». Вправа «Позитивне тлумачення» Ю.В. Саенко

Мета: переоцінити звичайні ставлення до негативних емоцій, розвинути навички когнітивного переструктурування.

Інструкція:

Назвіть та опишіть будь-які стресові ситуації, які були чи є нині у вашому житті. Тепер знайдіть у цих ситуаціях якнайбільше позитивного. Негативну подію розгляньте як позитивну. Знайдіть корисне в емоціях страху, гніву, печалі, образи, провини та ін. Які психологічні вигоди ви отримуєте з названих ситуацій?.

Обговорення. У чому полягають позитивні функції негативних емоцій? З якими ви особисто зіштовхувалися у житті? Чим допомогли вам негативні емоції та почуття? Які почуття ви відчували, виконуючи цю вправу? Які проблеми у вас були? Чого ви навчилися, виконуючи цю вправу? Що ви будете використовувати надалі життя? (Фетіскін, 2002).

Техніка «Клубок» І. Підус.

Мета: усвідомити та прийняти власні емоції та почуття; відкрито висловлювати позитивні та негативні почуття.

Матеріали: аркуш паперу А4, кольорові олівці.

Інструкція:

Візьміть два олівці в обидві руки та хаотично намалюйте два клубки. Завдання: вихлюпнути свій актуальний емоційний стан за допомогою натиску на олівець. Вибір кольору – характеристика переважаючих емоцій.

Подумайте якого кольору ваш емоційний стан. Якщо, наприклад, ви вибрали синій та коричневий, що означає смуток і почуття провини (за вашою інтерпретацією), ви можете взяти інші кольори і домалювати палітру своїх емоцій, наприклад страх, сум. Позначте кожен емоцію своїм кольором. У результаті вийде різнокольоровий клубок.

Запитання: як це почуття у вас виникає, в якій ситуації? Як ви поведетеся з цими почуттями? В ідеалі потрібно розібрати кожне почуття з клубка, це може зайняти не одне заняття.

Далі пропонуємо учасникам намалювати плед або теплий светр та вибрати ті кольори (почуття), які хотілося б випробувати. «Уявіть, що ви надягаєте цей светр або огортаєте плечі пледом і наповнюєтесь приємними почуттями». За допомогою цієї техніки ми досліджуємо позитивні та негативні почуття, розуміємо, які з них є ресурсними. Рекомендуємо учасникам поруч із пледом написати список, де він може отримувати ці приємні почуття.

Вправа «Створення власної маски» О.Гаркавець

Мета: висвітлити досить широкий спектр особистісних характеристик – самопізнання, прийняття різних сторін своєї особистості, робота з самооцінкою, підвищення інтересу до власної персони, саморефлексія, занурення у відносини з навколишнім світом у безпечному просторі. Також відкрити і розвивати у собі спонтанний прояв емоцій та почуттів, проживати виразні рухи, розкріпачуватися внутрішньо та зовні.

Матеріали: кольоровий папір, картон, фарби, пензлики, олівці, фломастери, клей, ножиці.

Інструкція:

Завдання полягає в тому, що потрібно виготовити маску, яка буде відображенням «персони» - яким мене бачать оточуючі з її позитивними та негативними сторонами. В результаті маска відобразить той образ, який людина транслює суспільству.

Запитання до обговорення:

Що символізує ця маска?

Про що вона хоче розповісти?

Чого боїться маска та що приховує?

Чого найбільше хоче ця маска?

Також варто поставити кілька запитань аудиторії (іншим учасникам): що ви бачите, коли дивитесь на цю маску?

Заняття 10-11. «Спілкування – ключ до успішних взаємин». Вправа «Ланцюжок мови».

Мета: усвідомити важливість спілкування для створення сприятливої сімейної атмосфери; розширити діапазон комунікативних можливостей, посилити здатність до ведення діалогу.

Інструкція:

Група сідає півколом, щоб усі учасники бачили один одного, що допомагає сконцентруватися на партнері. Концентрація та слухання – одні з ключових умінь у цій вправі. Гра йтиме «з накопиченням», тобто інформація буде накопичуватися від гравця до гравця.

Кожен наступний учасник використовує зроблене/сказане/показане до нього та передає естафету наступному, додаючи до отриманого матеріалу свою інформацію.

Перший учасник вимовляє будь-яке речення на задану ведучим тему. Другий буквально дослівно повторює почуте, додаючи до нього свою реакцію. Третій повертається за змістом до попередніх двох речень та додає своє.

Припустимо, задана тема – погода.

1-й: Як на твою думку, сьогодні не холодно?

2-й: Ти питаєш, чи не холодно сьогодні. Я думаю, що сьогодні тепліше, ніж учора!

3-й: Ігор спитав, чи не холодно сьогодні. Виявилося, що сьогодні тепліше, ніж учора. Отже, ми можемо не вдягати куртку.

4-й: Наша бесіда почалася з питання, чи не холодно сьогодні. Мій товариш відповів, що, на його думку, сьогодні тепліше, ніж учора. Це потішило ще одного зі співрозмовників, бо він вважає, що ми можемо не одягати куртку. Я вважаю, крім того, що і парасолька нам не знадобиться, бо не буде дощу.

У цьому прикладі видно, що лише другий гравець буквально повторює фразу першого, щоб закріпити тему у свідомості групи. Подальше накопичення йде максимально близько до тексту, з великим цитуванням, проте менше, кожен наступний учасник вільно вводить нові фігури мови, використовуючи вступні слова. Він підшукує синоніми, щоб надати розмові гарного та естетичного рівня, а не лише інформативної розмови. Коли ланцюжок обривається (через вичерпаність теми, зайвої розгорнутості,

недостатньої концентрації когось із учасників і т. д.), починається новий ланцюг тексту з наступного по черзі гравця.

Техніка «Трійки слів» (авторська О. Тараріна)

Мета: розвиток мовної креативності, зміцнення упевненості в собі.

Завдання: тренування вміння ясно висловлювати свої думки, переконливо викладати свою точку зору; розвиток якостей, необхідних педагогу, оратору, лідеру, громадській людині.

Матеріали: папір (А4), ручки, секундомір.

Час роботи: 8-10 хвилин.

Інструкція:

Техніка виконується у парах. Кожному з учасників пропонується за одну хвилину назвати якнайбільше трійку слів. Трійка складається з одного іменника, одного прикметника та одного дієслова (партнер ставить за кожену названу трійку слів паличку на аркуші паперу). Порахувати. Важливо уникати трійок, у яких слова граматично поєднуються в пропозицію, наприклад: мама – красива – йде. Потрібно говорити: мама – шорсткий – мити.

Норма (у хвилину):

– 0–5 трійок слів: низький рівень мовної креативності; наявність стресового стану особистості;

- 6-8 трійок: середній рівень мовної креативності, наявність адаптивного стану особистості до чогось;

- 9 і більше трійок: високий рівень мовної креативності, тенденції до розвитку.

Якщо виконувати цю практику сім днів поспіль один раз на день, рівень підніметься до норми і триватиме півроку.

Норма, запропонована в даній техніці, спирається на дослідження, проведені у творчій лабораторії 00 «Східноукраїнська асоціація арт-терапії».

Заняття 12-13. «Конструктивний діалог – вихід з конфліктних ситуацій».

Міні-лекція «*Етапи діалогічної взаємодії у вирішенні конфліктних ситуацій*»

Мета: ознайомити учасників з особливостями побудови конструктивної діалогічної взаємодії.

Час: 20 хв

Матеріали: проектор та роздатковий матеріал

Етапи діалогічної взаємодії у вирішенні конфліктних ситуацій

1. РОЗПІЗНАТИ КОНФЛІКТ, ПРОБЛЕМУ ТА НАЗВАТИ ЇЇ:

- виберіть момент, коли дитина не захоплена чимось іншим або зарезервуйте спеціальний час;
- виразно і точно розкажіть, який конфлікт, проблема має місце та потребує розв'язання;
- поговоріть про дитячі почуття та потреби, запитайте і вислухайте дитину: що вона про це думає, що відчуває, як це бачить..., що вона має з того, що так чинить (наприклад, залишає після себе брудну кухню, що хорошого в бійках, який зиск має, коли розмовляє на уроках);
- розкажіть про свої почуття та потреби – безапеляційно та з усіма емоціями, які Ви переживаєте; важливою є розповідь від першої особи Я = мої почуття + мої потреби + опис фактів (а не людей!);
- уникайте висловів, що принижують або звинувачують дитину;
- цілком виразно скажіть, що Вам хочеться, щоб вона разом з Вами шукала такий вихід, який був би прийнятний для обох сторін і завдяки якому задовольнялися б потреби усіх сторін.

2. РАЗОМ ШУКАТИ МОЖЛИВІ РІШЕННЯ:

- спільно пропонувати якомога більше різноманітних пропозицій;
- спочатку висловлюються діти, потім дорослі;
- найважливіше в цій фазі приймати всі думки, без оцінки, без критики, без виключення;
- якщо справа стосується кількох дітей, заохочуйте кожну дитину до розмови;
- записуйте всі думки.

3. КРИТИЧНО ОЦІНИТИ ПРОПОЗИЦІЇ РІШЕНЬ:

„А тепер давайте подумасмо, яке з цих рішень для нас найкраще”, „Мені б це не сподобалося”, „Це не задовольнить мої потреби” „Я вважаю, що це рішення було б несправедливим щодо мене”, „Ця думка здається мені цікавою”, „Таке рішення здається мені дуже етичним і розумним”.

4. НАВАЖИТИСЬ НА НАЙКРАЩЕ РІШЕННЯ:

- спрямовуйте свої думки у напрямку до почуттів та думок дитини („Ти погоджуєшся з цим рішенням?”, „Це вдасться зробити?”, „Це рішення задовольнить усіх?”);
- не трактуйте жодне рішення як остаточне, яке неможливо модифікувати („Ну, добре,

- давайте випробуємо це рішення і побачимо, чи воно себе виправдає”);
- зафіксуйте це конкретне рішення конкретними пунктами на папері;
 - переконайтеся, що кожен знає, що і як він повинен зробити.

5. ВИКОНАТИ ПРИЙНЯТЕ РІШЕННЯ:

- тобто розробити деталі виконання: що, коли, до якого часу, що необхідно, як часто, в які дні...;
- встановіть термін наступної зустрічі, щоб оцінити ефект.

6. ПІЗНІША КРИТИЧНА ОЦІНКА:

- Як виконується наше рішення?
- Чи кожен з нас і надалі задоволений нашою угодою?
- Що необхідно для вдосконалення нашого задуму, щоб краще досягти спільної мети?
- Обов'язково оцініть попередні зусилля дитини (як? – див. описова похвала).

Техніка «Інкаунтер»

Мета: усвідомити цінність конфлікту; тренувати вміння давати «зворотній зв'язок» партнеру та продуктивно вирішувати конфліктні ситуації.

Інструкція:

1. Задається ситуація, наприклад купівля домашньої тварини – собаки, одна сторона – за, інша – проти.
2. Учасники сідають один напроти іншого, і по черзі викладають свою позицію. Доки перший говорить, другий не має права його перебивати, вставляти зустрічні репліки та задавати питання. Після того як монолог першого учасника закінчився, опонент може задати уточнюючі питання.
3. Обмін ролями. Кожен учасник повинен максимально точно і близько до змісту переказати почуте від свого опонента. При цьому іноді учасники буквально міняються місцями, займаючи позицію один одного.
4. Зворотній обмін ролями. Учасники повертаються на свої місця і роблять уточнення: були виявлені слова і сенс, наскільки точно була озвучена їх точка зору і уточнюють свої позиції.
5. Пінг-понг. У кожного учасника є можливість звернутись до свого візаві з полемічними питаннями, репліками та критичними зауваженнями. Кількість таких реплік повинна бути рівною і обговорюватись заздалегідь. Виглядає це так: один учасник задає питання або озвучує репліку. Другий – реагує і відповідає на вступ першого.

6. Після такого обміну учасники проводять роботу по зміні та корекції власних позицій, з урахуванням придбаного досвіду.

7. Заява про корекцію за принципом другого пункту.

8. Завершальний етап – підведення конкретних підсумків, обговорення та укладання контракту. Все це регламентує подальші взаємини.

На перший погляд техніка дуже проста, але її ефективність багато в чому залежить від дій психолога. Для її реалізації потрібно враховувати такі технологічні тонкості:

- рівність сторін повинна забезпечуватися на вербальному та невербальному рівнях. Починаючи від однакових стільців і закінчуючи рівною кількістю часу для висловлювань;
- на етапі обміну ролями краще відмовитися від обміну місцями, якщо ситуація має тривожний характер. Це стосується й 5-го кроку роботи;
- нерідко опір учасників під час сьомого етапу. Навіть якщо учасники не змінили своєї думки і трансформація не вдалася, ведучому необхідно твердим голосом заявити про таке право учасників. Далі попросити повторити позицію, що не змінилася;
- підведення підсумків і оцінювання результатів. Важливо пам'ятати, техніка не гарантує досягнення узгодження або зближення учасників. Навіть якщо після проведення інкаунтерів учасники стверджують, що їх позиції абсолютно несумісні, це теж є значущим кроком і прогресом.

Заняття 14-15. «Я в колективі». Техніка «Палка».

Мета: формування команди, згуртованого колективу, виявлення явних та прихованих лідерів, дослідження динаміки розвитку групових конфліктів.

Завдання: формування навички ефективної взаємодії у групі; усвідомлення кожним учасником власної цінності у команді; розподіл ролей для досягнення мети спільними зусиллями; концентрація творчих можливостей та ефективне використання потенціалу учасників команди.

Матеріали: палиця-1,5-2 м довжиною, гуаш, аркуші паперу.

Час роботи: до досягнення результату.

Інструкція:

Вступ. Групі дається просте, здавалося б, завдання: на витягнутих вказівних пальцях разом опустити палицю на підлогу. Учасники команди з різних боків на одному рівні виставляють вказівні пальці, утворюючи «підставку» під палку. Тренер кладе її на

пальці. Завдання учасників – покласти палку на підлогу, не впустивши. Важливо, щоб у момент опускання палки на ній були пальці усіх учасників.

Основна частина. Як правило, з першого разу впоратися із цим завданням мало кому вдається. Палка підіймається вгору, що дивує учасників команди. На прикладі цієї техніки можна простежити динаміку розвитку групових конфліктів:

1. Фаза здивування та розгубленості («Має опуститися вниз, а чомусь злітає вгору»).
2. Пошук винуватця (виявлення того, хто не зрозумів завдання або навмисно піднімає палку вгору).
3. Пошук компромісу («Давайте шукати різні варіанти». Група обговорює всі ідеї та випробовує їх).
4. Вибір найзручнішого для групи альтернативного варіанта.
5. Реалізація вибраної стратегії.
6. Учасникам пропонується відобразити на малюнку динаміку розвитку емоцій у групі у процесі виконання завдання.
7. Обговорення продуктів малювання, інтеграція набутого чуттєвого досвіду в ідеї розвитку команди.

Висновки. Палиця – це мета. Якщо хтось не бере на себе відповідальність або, навпаки, бере її занадто багато, мета не буде досягнута. Це треба розуміти у командній роботі. Іноді досить заплющити очі, і на інтуїтивному рівні без зайвого контролю вдається досягти мети. Техніка «Палка» дає можливість відстежити дії колективу в умовах вирішення складних завдань: як учасники команди можуть спільно досягати бажаного результату; хто здатний взяти відповідальність; як взаємодіє колектив. Розподіливши правильно ролі в процесі вирішення конкретного завдання, можна швидше та якісніше досягти бажаного.

Техніка *«Будинок, в якому нам добре»* (модифікація Є. Тараріна)

Мета: згуртування колективу, розвиток навичок співпраці, конструктивної конкуренції, творчої уяви.

Завдання: згуртувати команду; розвинути навички невербального спілкування; розвинути вміння прислухатися до думки інших та виявляти лідерські якості; розвивати емоційну лабільність у процесі командної роботи.

Матеріал: вісім аркушів ватману, з'єднані у два великі полотна, фарби, гуаш, два великі пензлики з мотузками, прив'язаними до ручки довжиною 70-90 см, ємності для фарби (вісім глибоких тарілочок), два відра з водою, скотч.

Попередня підготовка. Аркуші паперу потрібно скріпити по чотири так, щоб утворилося два великі полотна. До кожного пензля прив'язати мотузки (на два більше, ніж кількість учасників). Розвести фарби в ємностях по одному кольору в кожній. Ємності побудувати в ряд на однаковій відстані від команд.

Час роботи: 30-40 хвилин.

Інструкція:

Учасників об'єднують у дві групи. Кожна група бере по одному пензлику. Учасникам потрібно взяти за мотузку і тримати пензлик за неї. Групою необхідно намалювати малюнок на тему: «Будинок, у якому нам добре». Під час роботи слід пам'ятати про правила: не розмовляти; свої почуття та думки можна висловлювати мімікою та жестами; пензлик брати в руки лише для того, щоб прополоскати у відрі.

Обговорення у групах:

Наскільки Вам вдалося побувати в різних ролях (лідер, генератор ідей, учасник, блокатор роботи групи тощо) в процесі малювання?

Яким словом Ви визначите взаємодію в групі?

Хто виявився найемоційнішою людиною у групі?

Хто був найраціональнішим?

Хто у команді був генератором ідей?

Як Вам працювалось у групі?

Які емоції ви переживали?

Який корисний досвід ви набули, працюючи в команді?

Висновок. Методика дозволяє визначити соціометричний статус кожного з учасників у цій конкретній групі; показати можливості прояву лідерських та виконавських якостей; дозволяє отримати новий досвід групової творчої взаємодії; висловити у коректній формі претензії до колег.

Заняття 16. «Без маски». Вправа «Без маски» О.Гаркавець

Мета: навчити відокремлювати маски від особистості, зруйнувати деякі соціальні стереотипи, відпрацювати поведінкові реакції, підвищити довіру до світу і знайти можливість бути собою, перебуваючи в соціумі.

Інструкція:

Учасники отримують картки, у яких написані фрази, які потребують завершення. Завершення має бути вимовлено максимально щиро. Головне, щоб учаснику повірили усі члени групи, інакше доведеться повторювати завдання, але вже з іншою картою. Під час виконання завдання учасники залишаються у масках. Час на підготовку не дається, тож

кожен учасник має спонтанно продовжити свою фразу. Після закінчення цього експерименту учасники діляться своїми емоціями, почуттями, знімаючи нарешті маски.

Приклади незавершених речень: я люблю, коли люди, що оточують мене... Мені щиро дуже хочеться... Іноді люди погано мене розуміють, у зв'язку з тим, що я... Мене охоплює почуття сорому, коли я....

Підсумовуючи вищенаведене, можна відзначити, що маскотерапія – це терапевтичний процес, який дозволяє учаснику прожити витіснені і заблоковані почуття та емоції. Даний вид терапії ефективний не тільки в груповій роботі, а й у індивідуальній, коли клієнт веде діалог від імені своєї маски з терапевтом. Крім проживання пригнічених почуттів та прийняття себе робота з маскою дозволяє розкрити творчий потенціал людини. А це загалом, одне із завдань арт-терапії.

Підведення підсумків.

Мета: підвести підсумки програми.

Час: 30 хв.

Психолог пропонує усім учасникам висловитися, окремо зупинившись на тих моментах програми, які справили особливе враження і які спонукають до практичних дій. Особливо важливо звернути увагу на тих конкретних кроках, які планує кожен зробити у відповідності до набутих знань, умінь і навичок.

Заплановані результати. В результаті освоєння програми у батьків та дітей має сформуватися адекватний образ «Я», впевненість у собі, навички соціальної поведінки (уміння проявляти себе в колективі та брати активну участь на заняттях). Позитивна динаміка очікується в оцінках вчителями своїх взаємин з партнером, дітьми та згуртування членів сім'ї, гармонізації внутрішньосімейних взаємин.

Робота із сімейною самосвідомістю; підвищенням батьківської, комунікативної, соціальної компетентностей; розвитком емоційної саморегуляції за допомогою програми групового психологічного консультування на основі полімодальної арт-терапії сприятиме гармонізації подружніх та дитячо-батьківських взаємин, що у свою чергу зумовить розвиток самоактуалізації вчителів початкової школи.

Результати контрольного зрізу самоактуалізації вчителів початкової школи в ЕГ1 та КГ1 до експерименту

№п/п	Орієнтації у часі	Підтримка	Ціннісні орієнтації	Гнучкість поведінки	Сензитивність	Спонтанність	Самоповага	Самоприйняття	Уявлення про природу людини	Синергія	Прийняття агресії	Контактність	Потреба в пізнанні	Креативність
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
ЕГ1														
1	48	54	45	52	35	46	60	54	54	33	52	39	58	43
2	48	46	47	44	42	43	60	58	49	49	43	32	62	45
3	52	48	61	28	38	51	65	62	71	73	82	48	62	42
4	52	54	52	49	42	48	39	44	54	33	37	37	58	49
5	52	49	55	42	51	56	45	52	71	46	25	62	62	49
6	48	45	49	44	55	35	59	44	63	33	29	37	58	40
7	48	54	51	55	59	48	55	50	49	53	24	72	23	42
8	48	53	54	52	42	66	59	49	54	49	25	74	58	45
9	46	45	53	49	51	48	59	52	54	65	69	29	45	53
10	54	54	49	30	45	48	59	32	34	41	82	51	45	45
11	54	45	45	48	46	43	42	50	44	33	53	51	38	49
12	52	46	48	48	51	43	42	58	53	40	66	22	43	46
13	52	53	45	43	55	48	49	56	44	49	43	19	45	46
14	52	53	29	53	44	42	46	39	44	45	65	56	58	32
15	53	46	54	43	42	43	42	47	57	28	69	25	33	43
СР _{знач}	50,6	49,7	49,1	45,3	46,5	47,2	52,1	49,8	53,0	44,7	50,9	43,6	49,9	44,6
КГ1														
16	45	49	54	41	53	52	68	49	60	59	58	46	51	45
17	45	51	54	41	52	48	54	58	54	55	42	43	51	43
18	48	53	58	58	49	46	34	58	34	43	72	52	58	43

Продовження додатку Д'

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
19	45	51	44	45	35	51	34	35	34	29	37	37	58	38
20	48	54	49	48	35	48	34	32	34	34	25	25	58	48
21	52	47	35	41	55	43	61	49	63	51	29	29	45	39
22	54	49	35	38	50	43	61	44	63	45	23	22	52	40
23	54	54	39	32	42	48	54	49	54	34	26	25	23	45
24	48	51	50	45	45	47	63	54	63	51	69	49	52	51
25	54	53	68	62	56	52	28	58	28	45	82	58	51	44
26	48	45	29	36	35	36	34	44	34	42	52	51	24	47
27	52	49	64	62	50	66	66	58	65	45	76	48	69	45
28	44	53	29	49	42	47	63	50	63	34	43	43	51	45
29	45	54	45	38	46	46	54	54	54	65	65	65	62	30
30	46	53	72	58	51	41	63	52	63	51	79	59	58	33
СР _{знач}	48,5	51,1	48,3	46,3	46,4	47,6	51,4	49,6	51,1	45,5	51,9	43,5	50,9	42,4

* ЕГ 1 – експериментальна група респондентів з показником самоактуалізації в межах психічної та статистичної норми

** КГ 1 – експериментальна група респондентів з показником самоактуалізації в межах психічної та статистичної норми

Продовження додатку Д'

Результати контрольного зрізу самоактуалізації вчителів початкової школи в ЕГ1 та КГ1 до експерименту

№п/п	Орієнтація у часі	Ранг	Підтримка	Ранг	Ціннісні орієнтації	Ранг	Гучність поведінки	Ранг	Сензитивність	Ранг	Спонтанність	Ранг	Самоповага	Ранг	Самоприйняття	Ранг	Уявлення про природу людини	Ранг	Синергія	Ранг	Прийняття агресії	Ранг	Контактність	Ранг	Потреба в пізнанні	Ранг	Креативність	Ранг
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29
1	44	1	45	2,5	29	2	28	1	35	2,5	35	1	28	1	32	1,5	28	1	28	1	23	1	19	1	23	1,5	30	1
2	45	3,5	45	2,5	29	2	30	2	35	2,5	36	2	34	3,5	32	1,5	34	4	29	2	24	2	22	2,5	23	1,5	32	2
3	45	3,5	45	2,5	29	2	32	3	35	2,5	41	3	34	3,5	35	3	34	4	33	4,5	25	4	22	2,5	24	3	33	3
4	45	3,5	45	2,5	35	4,5	36	4	35	2,5	42	4	34	3,5	39	4	34	4	33	4,5	25	4	25	5	33	4	38	4
5	45	3,5	46	6	35	4,5	38	5,5	38	5	43	7,5	34	3,5	44	6,5	34	4	33	4,5	25	4	25	5	38	5	39	5
6	46	6,5	46	6	39	6	38	5,5	42	8,5	43	7,5	39	6	44	6,5	34	4	33	4,5	26	6	25	5	43	6	40	6,5
7	46	6,5	46	6	44	7	41	8	42	8,5	43	7,5	42	8	44	6,5	44	8	34	8	29	7,5	29	7,5	45	8,5	40	6,5
8	48	12	47	8	45	9,5	41	8	42	8,5	43	7,5	42	8	44	6,5	44	8	34	8	29	7,5	29	7,5	45	8,5	42	8,5
9	48	12	48	9	45	9,5	41	8	42	8,5	43	7,5	42	8	47	9	44	8	34	8	37	9,5	32	9	45	8,5	42	8,5
10	48	12	49	11,5	45	9,5	42	10	42	8,5	43	7,5	45	10	49	11,5	49	10,5	40	10	37	9,5	37	11	45	8,5	43	11,5
11	48	12	49	11,5	45	9,5	43	11,5	42	8,5	46	12	46	11	49	11,5	49	10,5	41	11	42	11	37	11	51	12,5	43	11,5
12	48	12	49	11,5	47	12	43	11,5	44	12	46	12	49	12	49	11,5	53	12	42	12	43	13	37	11	51	12,5	43	11,5
13	48	12	49	11,5	48	13	44	13,5	45	13,5	46	12	54	14	49	11,5	54	16	43	13	43	13	39	13	51	12,5	43	11,5
14	48	12	51	15	49	15	44	13,5	45	13,5	47	14,5	54	14	50	15	54	16	45	15,5	43	13	43	14,5	51	12,5	44	14
15	48	12	51	15	49	15	45	15,5	46	15,5	47	14,5	54	14	50	15	54	16	45	15,5	52	16	43	14,5	52	15,5	45	18
16	48	12	51	15	49	15	45	15,5	46	15,5	48	19,5	55	16	50	15	54	16	45	15,5	52	16	46	16	52	15,5	45	18
17	52	20,5	53	20	50	17	48	18	49	17	48	19,5	59	18,5	52	18	54	16	45	15,5	53	17	48	17,5	58	21	45	18
18	52	20,5	53	20	51	18	48	18	50	18,5	48	19,5	59	18,5	52	18	54	16	46	18	58	18	48	17,5	58	21	45	18
19	52	20,5	53	20	52	19	48	18	50	18,5	48	19,5	59	18,5	52	18	54	16	49	20	65	20	49	19	58	21	45	18
20	52	20,5	53	20	53	20	49	21	51	21,5	48	19,5	59	18,5	54	21	57	20	49	20	65	20	51	21	58	21	45	18

Продовження додатку Д'

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29
21	52	20,5	53	20	54	22,5	49	21	51	21,5	48	19,5	60	21,5	54	21	60	21	49	20	66	21	51	21	58	21	45	18
22	52	20,5	53	20	54	22,5	49	21	51	21,5	48	19,5	60	21,5	54	21	63	24,5	51	23	69	23	51	21	58	21	46	22,5
23	52	20,5	53	20	54	22,5	52	23,5	51	21,5	48	19,5	61	23,5	56	23	63	24,5	51	23	69	23	52	23	58	21	46	22,5
24	52	20,5	54	27	54	22,5	52	23,5	52	24	51	24,5	61	23,5	58	26,5	63	24,5	51	23	69	23	56	24	58	21	47	24
25	53	25	54	27	55	25	53	25	53	25	51	24,5	63	26	58	26,5	63	24,5	53	25	72	25	58	25	58	21	48	25
26	54	28	54	27	58	26	55	26	55	27	52	26,5	63	26	58	26,5	63	24,5	55	26	76	26	59	26	62	27,5	49	27
27	54	28	54	27	61	27	58	27,5	55	27	52	26,5	63	26	58	26,5	63	24,5	59	27	79	27	62	27	62	27,5	49	27
28	54	28	54	27	64	28	58	27,5	55	27	56	28	65	28	58	26,5	65	28	65	28,5	82	29	65	28	62	27,5	49	27
29	54	28	54	27	68	29	62	29,5	56	29	66	29,5	66	29	58	26,5	71	29,5	65	28,5	82	29	72	29	62	27,5	51	29
30	54	28	54	27	72	30	62	29,5	59	30	66	29,5	68	30	62	30	71	29,5	73	30	82	29	74	30	69	30	53	30
n ₁	15																											
n ₂	15																											
T1 (сума рангів ЕГ1)		270,5		214		239,5		239		231		227		224		232		228,5		217		231		229,5		229,5		258,5
T2 (сума рангів КГ1)		194,5		251		225,5		226		234		239		241		233		236,5		248		235		235,5		235,5		206,5
$U_{\text{факт}}$ ($n_1 \cdot n_2 + n_1 \cdot (n_1 + 1) / 2 - T$) (з найбільшим значенням)		74,5		94		105,5		106		111		107		104		112		108,5		97		111		109,5		109,5		86,5
$U_{\text{кр}}$	p=0,01; U=56																											

* ЕГ 2 – експериментальна група респондентів з показником самоактуалізації в межах в межах психічної та статистичної норми

** КГ 2 – експериментальна група респондентів з показником самоактуалізації в межах в межах психічної та статистичної норми

Результати контрольного зрізу самоактуалізації вчителів початкової школи в ЕГ1 та КГ1 після експерименту

№п/п	Орієнтації у часі	Підтримка	Ціннісні орієнтації	Гнучкість поведінки	Сензитивність	Спонтанність	Самоповага	Самоприйняття	Уявлення про природу людини	Синергія	Прийняття агресії	Контактність	Потреба в пізнанні	Креативність
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
ЕГ1														
1	52	63	56	63	60	46	70	65	55	45	57	45	68	52
2	54	57	58	57	58	54	70	68	56	60	62	43	69	58
3	62	59	73	48	49	61	75	72	71	79	79	56	62	56
4	62	65	64	58	59	58	50	64	55	62	56	57	60	60
5	64	60	68	53	52	64	57	63	71	57	49	70	62	62
6	59	57	60	57	58	56	69	65	63	46	50	51	58	56
7	58	69	64	61	63	58	65	63	49	68	48	75	56	58
8	57	64	67	63	65	76	70	59	56	65	46	76	58	61
9	56	57	64	70	71	68	74	62	60	76	70	42	46	65
10	63	68	68	55	56	69	70	43	48	58	82	70	45	58
11	68	55	65	59	60	61	56	60	46	47	68	69	68	66
12	70	56	55	60	61	59	57	67	57	59	66	56	60	58
13	57	64	59	52	52	60	59	68	48	72	44	43	59	64
14	52	60	43	59	60	59	56	40	50	57	66	59	58	45
15	54	49	56	58	59	43	61	47	67	40	69	46	57	48
СР _{знач}	59,2	60,2	61,3	58,2	58,9	59,5	63,9	60,4	56,8	59,4	60,8	57,2	59,1	57,8
КГ1														
16	37	49	54	35	53	52	67	49	60	59	58	46	51	45
17	45	51	54	35	52	48	54	56	54	55	42	43	51	43
18	48	53	58	55	49	47	34	56	36	43	58	52	58	43

Продовження додатку Д'

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
19	45	51	44	45	40	52	34	35	37	32	39	42	54	38
20	48	54	49	45	38	48	34	32	36	36	25	25	56	48
21	52	47	35	41	55	43	61	47	63	51	29	29	45	45
22	54	49	35	32	50	43	61	44	63	45	43	32	52	47
23	54	54	39	32	42	48	54	46	54	34	27	34	29	45
24	48	51	45	45	45	47	52	54	63	51	56	49	52	51
25	49	55	68	60	56	52	28	53	29	45	72	58	51	46
26	48	45	30	36	35	42	34	44	34	42	52	51	24	47
27	52	49	64	53	50	66	66	58	65	55	56	48	59	45
28	44	53	29	50	42	47	63	50	63	46	48	46	51	45
29	45	54	45	39	46	46	54	54	54	65	65	65	52	41
30	39	53	65	48	51	45	63	52	63	57	63	59	48	53
СР _{знач}	47,2	51,2	47,6	43,4	46,9	48,4	50,6	48,7	51,6	47,7	48,9	45,3	48,9	45,5

* ЕГ 2 – експериментальна група респондентів з показником самоактуалізації в межах психічної та статистичної норми

** КГ 2 – експериментальна група респондентів з показником самоактуалізації в межах психічної та статистичної норми

Продовження додатку Д'

Результати контрольного зрізу самоактуалізації вчителів початкової школи в ЕГ1 та КГ1 після експерименту

№п/п	Орієнтація у часі	Ранг	Підтримка	Ранг	Ціннісні орієнтації	Ранг	Гнучкість поведінки	Ранг	Сензитивність	Ранг	Спонтанність	Ранг	Самоповага	Ранг	Самоприйняття	Ранг	Уявлення про півночі долини	Ранг	Синергія	Ранг	Прийняття агресії	Ранг	Контактність	Ранг	Потреба в пізнанні	Ранг	Креативність	Ранг
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29
1	52	13,5	45	1	29	1	32	1,5	35	1	42	1	28	1	32	1	29	1	32	1	25	1	25	1	24	1	38	1
2	54	17,5	47	2	30	2	32	1,5	38	2	43	3	34	3,5	35	2	34	2	34	2	27	2	29	2	29	2	41	2
3	62	25,5	49	4,5	35	3,5	35	3,5	40	3	43	3	34	3,5	40	3	36	3,5	36	3	29	3	32	3	45	3,5	43	3,5
4	62	25,5	49	4,5	35	3,5	35	3,5	42	4,5	43	3	34	3,5	43	4	36	3,5	40	4	39	4	34	4	45	3,5	43	3,5
5	64	28	49	4,5	39	5	36	5	42	4,5	45	5	34	3,5	44	5,5	37	5	42	5	42	5	42	5	46	5	45	7,5
6	59	24	49	4,5	43	6	39	6	45	6	46	6,5	50	6	44	5,5	46	6	43	6	43	6	43	6	48	6	45	7,5
7	58	23	51	8	44	7	41	7	46	7	46	6,5	52	7	46	7	48	7,5	45	8	46	7	45	7	51	8,5	45	7,5
8	57	21,5	51	8	45	8,5	45	9	49	8,5	47	9	54	9	47	8,5	48	7,5	45	8	48	8,5	46	8,5	51	8,5	45	7,5
9	56	20	51	8	45	8,5	45	9	49	8,5	47	9	54	9	47	8,5	49	9	45	8	48	8,5	46	8,5	51	8,5	45	7,5
10	63	27	53	11	49	10	45	9	50	10,5	47	9	54	9	49	10	50	10	46	10,5	49	10	48	10	51	8,5	45	7,5
11	68	29	53	11	54	11,5	48	11,5	50	10,5	48	12	56	11,5	50	11	54	12	46	10,5	50	11	49	11,5	52	12	46	11
12	70	30	53	11	54	11,5	48	11,5	51	12	48	12	56	11,5	52	12	54	12	47	12	52	12	49	11,5	52	12	47	12,5
13	57	21,5	54	14	55	13	50	13	52	14	48	12	57	13,5	53	13	54	12	51	13,5	56	14	50	13	52	12	47	12,5
14	52	13,5	54	14	56	14,5	52	14	52	14	52	15	57	13,5	54	14,5	55	14,5	51	13,5	56	14	51	14	54	14	48	14,5
15	54	17,5	54	14	56	14,5	53	15,5	52	14	52	15	59	15	54	14,5	55	14,5	55	15,5	56	14	52	15	56	15,5	48	14,5
16	37	1	55	16,5	58	16,5	53	15,5	53	16	52	15	61	17	56	16,5	56	16,5	55	15,5	57	16	56	17	56	15,5	51	16
17	45	5	55	16,5	58	16,5	55	17,5	55	17	54	17	61	17	56	16,5	56	16,5	57	18	58	17,5	56	17	57	17	52	17
18	48	8,5	56	18	59	18	55	17,5	56	18,5	56	18	61	17	58	18	57	18	57	18	58	17,5	56	17	58	19,5	53	18
19	45	5	57	20	60	19	57	19,5	56	18,5	58	19,5	63	19,5	59	19	60	19,5	57	18	59	19	57	19	58	19,5	56	19,5
20	48	8,5	57	20	64	21,5	57	19,5	58	20,5	58	19,5	63	19,5	60	20	60	19,5	58	20	62	20	58	21	58	19,5	56	19,5

Продовження додатку Д'

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29
21	52	13,5	57	20	64	21,5	58	21,5	58	20,5	59	21,5	65	21	62	21	63	23,5	59	21,5	63	21	58	21	58	19,5	58	22,5
22	54	17,5	59	22	64	21,5	58	21,5	59	22,5	59	21,5	66	22	63	22,5	63	23,5	59	21,5	65	22	58	21	59	22,5	58	22,5
23	54	17,5	60	23,5	64	21,5	59	23,5	59	22,5	60	23	67	23	63	22,5	63	23,5	60	23	66	23,5	59	23,5	59	22,5	58	22,5
24	48	8,5	60	23,5	65	24,5	59	23,5	60	25	61	24,5	69	24	64	24	63	23,5	62	24	66	23,5	59	23,5	60	24,5	58	22,5
25	49	11	63	25	65	24,5	60	25,5	60	25	61	24,5	70	26,5	65	25,5	63	23,5	65	25,5	68	25	62	25	60	24,5	60	25
26	48	8,5	64	26,5	67	26	60	25,5	60	25	64	26	70	26,5	65	25,5	63	23,5	65	25,5	69	26	65	26	62	26,5	61	26
27	52	13,5	64	26,5	68	28	61	27	61	27	66	27	70	26,5	67	27	65	27	68	27	70	27	70	27,5	62	26,5	62	27
28	44	3	65	28	68	28	63	28,5	63	28	68	28	70	26,5	68	28,5	67	28	72	28	72	28	70	27,5	68	28,5	64	28
29	45	5	68	29	68	28	63	28,5	65	29	69	29	74	29	68	28,5	71	29,5	76	29	79	29	75	29,5	68	28,5	65	29
30	39	2	69	30	73	30	70	30	71	30	76	30	75	30	72	30	71	29,5	79	30	82	30	75	29,5	69	30	66	30
n ₁	15																											
n ₂	15																											
T1 (сума рангів ЕГ1)		337		333		302,5		327		330		312		298		309,5		250		299		290		306		311		333
T2 (сума рангів КГ1)		128		132		162,5		138		135		154		167		155,5		215		167		176		159		154		132
$U_{\text{факт}} = \frac{(n_1 \cdot n_2 + n_1 \cdot (n_1 + 1)) / 2 - T}{n_1 \cdot n_2}$ (з найбільшим значенням)		8		12		42,5		18		15		33,5		47		35,5		95		46,5		55,5		39		34		12
$U_{\text{кр}}$	p=0,01; U=56																											

* ЕГ 2 – експериментальна група респондентів з показником самоактуалізації в межах психічної та статистичної норми

** КГ 2 – експериментальна група респондентів з показником самоактуалізації в межах психічної та статистичної норми

Результати контрольного зрізу самоактуалізації вчителів початкової школи в ЕГ2 та КГ2 до експерименту

№п/п	Орієнтації у часі	Підтримка	Ціннісні орієнтації	Гнучкість поведінки	Сензитивність	Спонтанність	Самоповага	Самоприйняття	Уявлення про природу людини	Синергія	Прийняття агресії	Контактність	Потреба в пізнанні	Креативність
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
ЕГ2														
1	32	43	15	15	48	32	40	29	28	58	34	32	49	43
2	32	43	58	34	43	42	42	42	52	46	34	32	23	32
3	40	38	22	38	48	32	39	32	63	33	50	43	45	35
4	32	43	52	38	40	45	45	41	34	65	45	39	49	38
5	29	42	32	26	35	35	43	49	44	33	55	43	35	35
6	42	42	35	34	35	46	42	36	32	53	51	48	38	48
7	42	43	32	26	43	42	40	44	50	47	42	35	35	39
8	42	43	32	43	35	46	42	44	48	49	45	46	35	47
9	47	39	64	34	43	40	39	54	55	58	65	39	32	42
10	49	43	52	68	44	42	40	59	42	52	38	37	39	39
11	40	36	52	52	48	41	43	50	45	57	49	45	58	32
12	32	43	32	55	46	42	45	44	56	58	49	33	58	32
13	49	43	76	52	45	45	42	39	48	58	38	42	47	35
14	51	36	45	38	35	57	35	40	68	33	34	32	18	50
15	44	43	61	55	44	65	42	38	68	55	40	37	41	47
СР _{знач}	40,2	41,3	44,0	40,5	42,1	43,5	41,3	42,7	48,9	50,3	44,6	38,9	40,1	39,6
КГ2														
16	35	36	29	28	43	46	36	46	49	45	51	39	45	32
17	38	36	39	34	26	46	36	50	57	33	34	34	18	40
18	35	33	61	52	49	48	49	44	26	38	42	29	41	32

Продовження додатку Е'

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
19	35	36	52	58	45	45	38	39	62	38	36	32	41	55
20	35	44	22	19	55	36	35	35	39	45	42	39	42	42
21	35	41	52	55	43	55	52	35	68	58	45	32	48	38
22	38	42	32	32	35	38	38	47	56	33	34	48	18	39
23	38	43	68	58	40	45	37	32	34	58	31	39	42	49
24	42	43	39	38	43	42	45	53	56	48	45	48	39	40
25	42	43	76	64	48	45	48	38	57	50	51	39	48	38
26	44	40	52	58	48	45	34	39	52	46	45	39	49	29
27	42	44	51	43	41	46	38	41	54	56	41	46	42	42
28	44	44	76	56	45	49	39	45	54	55	41	39	58	38
29	44	47	45	41	49	49	49	50	44	45	45	32	38	36
30	42	49	64	38	45	55	27	36	43	37	37	45	42	35
СР _{знач}	39,3	41,4	50,5	44,9	43,7	46,0	40,1	42,0	50,1	45,7	41,3	38,7	40,7	39,0

* ЕГ 2 – експериментальна група респондентів з показником самоактуалізації в межах порушення

** КГ 2 – експериментальна група респондентів з показником самоактуалізації в межах порушення

Продовження додатку Е'

Результати контрольного зрізу самоактуалізації вчителів початкової школи в ЕГ2 та КГ2 до експерименту

п	№п/	Орієнтації у часі	Ранг	Підтримка	Ранг	Ціннісні орієнтації	Ранг	Гнучкість поведінки	Ранг	Сензитивність	Ранг	Сплотаність	Ранг	Самоповага	Ранг	Самоприйняття	Ранг	Уявлення про пильову людину	Ранг	Синергія	Ранг	Прийняття агресії	Ранг	Контактність	Ранг	Потреба в пізнанні	Ранг	Креативність	Ранг
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	
1	29	1	33	1	15	1	15	1	26	1	32	1,5	27	1	29	1	26	1	33	3	31	1	29	1	18	2	29	1	
2	32	3,5	36	4	22	2,5	19	2	35	4	32	1,5	34	2	32	2,5	28	2	33	3	34	4	32	4,5	18	2	32	4	
3	32	3,5	36	4	22	2,5	26	3,5	35	4	35	3	35	3,5	32	2,5	32	3	33	3	34	4	32	4,5	18	2	32	4	
4	32	3,5	36	4	29	4	26	3,5	35	4	36	4	35	3,5	35	4,5	34	4,5	33	3	34	4	32	4,5	23	4	32	4	
5	32	3,5	36	4	32	7	28	5	35	4	38	5	36	5,5	35	4,5	34	4,5	33	3	34	4	32	4,5	32	5	32	4	
6	35	8	36	4	32	7	32	6	35	4	40	6	36	5,5	36	6,5	39	6	37	6	34	4	32	4,5	35	7	32	4	
7	35	8	38	7	32	7	34	8,5	40	7,5	41	7	37	7	36	6,5	42	7	38	7,5	36	7	32	4,5	35	7	35	8,5	
8	35	8	39	8	32	7	34	8,5	40	7,5	42	10	38	9	38	8,5	43	8	38	7,5	37	8	33	8	35	7	35	8,5	
9	35	8	40	9	32	7	34	8,5	41	9	42	10	38	9	38	8,5	44	9,5	45	10	38	9,5	34	9	38	9,5	35	8,5	
10	35	8	41	10	35	10	34	8,5	43	13	42	10	38	9	39	11	44	9,5	45	10	38	9,5	35	10	38	9,5	35	8,5	
11	38	12	42	12	39	11,5	38	13	43	13	42	10	39	12	39	11	45	11	45	10	40	11	37	11,5	39	12	36	11	
12	38	12	42	12	39	11,5	38	13	43	13	42	10	39	12	39	11	48	13	46	13	41	13	37	11,5	39	12	38	14	
13	38	12	42	12	45	13,5	38	13	43	13	45	16	39	12	40	13	48	13	46	13	41	13	39	16,5	41	14	38	14	
14	40	14,5	43	19,5	45	13,5	38	13	43	13	45	16	40	15	41	14,5	49	14	47	14	42	15	39	16,5	41	14	38	14	
15	40	14,5	43	19,5	51	15	38	13	43	13	45	16	40	15	41	14,5	50	15	48	15	42	15	39	16,5	41	14	38	14	
16	42	19	43	19,5	52	18,5	41	16	44	17	45	16	40	15	42	16	52	17	49	16	42	15	39	16,5	42	18	39	17	
17	42	19	43	19,5	52	18,5	43	17,5	44	17	45	16	42	19	44	18,5	52	17	50	17	45	20	39	16,5	42	18	39	17	
18	42	19	43	19,5	52	18,5	43	17,5	45	20	45	16	42	19	44	18,5	54	19	52	18	45	20	39	16,5	42	18	39	17	
19	42	19	43	19,5	52	18,5	52	20	45	20	46	21	42	19	44	18,5	54	19	53	19	45	20	39	16,5	42	18	40	20	
20	42	19	43	19,5	52	18,5	52	20	45	20	46	21	42	19	44	18,5	55	20	55	21	45	20	39	16,5	45	21	40	20	
21	42	19	43	19,5	52	18,5	52	20	45	20	46	21	42	19	45	21	56	22	55	21	45	20	42	21	45	21	42	22	

Продовження додатку Е'

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29
22	42	19	43	19,5	58	22	55	23	46	22	46	21	43	23	46	22	56	22	56	22	45	20	43	22,5	47	22	42	22
23	44	24,5	43	19,5	61	23,5	55	23	48	25	46	21	43	23	47	23	56	22	57	23	49	24	43	22,5	48	24	42	22
24	44	24,5	43	19,5	61	23,5	55	23	48	25	48	24	45	25	49	24	57	25	58	27	49	24	45	24,5	48	24	43	24
25	44	24,5	43	19,5	64	25,5	56	25	48	25	49	26	45	25	50	26	57	25	58	27	50	25	45	24,5	49	26	47	26
26	44	24,5	44	27	64	25,5	58	27	48	25	49	26	45	25	50	26	62	26	58	27	51	27	46	26,5	49	26	47	26
27	47	27	44	27	68	27	58	27	48	25	55	28	48	27	50	26	63	27	58	27	51	27	46	26,5	49	26	48	27
28	49	28,5	44	27	76	29	58	27	49	29	55	28	49	29	53	28	68	29	58	27	51	27	48	29	58	29	49	28
29	49	28,5	47	29	76	29	64	29	49	29	57	29	49	29	54	29	68	29	58	27	55	29	48	29	58	29	50	29
30	51	30	49	30	76	29	68	30	55	30	65	30	52	30	59	30	68	29	65	30	65	30	48	29	58	29	55	30
n ₁	15																											
n ₂	15																											
T1 (сума рангів ЕГ2)		261,5		223		210,5		206		210,5		191		263		237,5		220,5		268		254		262,5		219,5		238
T2 (сума рангів КГ2)		203,5		243		254,5		259		254,5		274		203		227,5		244,5		197		211		231,5		196		227
$U_{факт} = \frac{(n_1 + n_2 + n_1 * (n_1 + 1)) / 2 - T}{n_1}$ (з найбільшим значенням)		83,5		103		90,5		86		90,5		71		82,5		107,5		100,5		77		91		82,5		125,5		107
U _{кр}	p=0,01; U=56																											

* ЕГ 2 – експериментальна група респондентів з показником самоактуалізації в межах порушення

** КГ 2 – експериментальна група респондентів з показником самоактуалізації в межах порушення

Результати контрольного зрізу самоактуалізації вчителів початкової школи в ЕГ2 та КГ2 після експерименту

№п/п	Орієнтації у часі	Підтримка	Ціннісні орієнтації	Гнучкість поведінки	Сензитивність	Спонтанність	Самоповага	Самоприйняття	Уявлення про природу людини	Синергія	Прийняття агресії	Контактність	Потреба в пізнанні	Креативність
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
ЕГ2														
1	52	59	78	58	48	42	55	39	30	58	44	47	59	54
2	52	57	54	56	43	59	57	52	52	50	44	47	35	42
3	40	57	62	45	59	62	52	42	63	59	61	48	56	47
4	52	43	62	56	55	50	59	51	40	65	46	60	59	48
5	60	52	62	59	47	45	63	59	49	56	67	59	45	45
6	58	52	62	51	49	60	59	47	42	53	61	65	48	58
7	52	43	63	51	44	59	63	54	57	59	52	50	45	49
8	52	63	70	52	53	53	52	58	50	59	57	61	45	57
9	57	59	68	53	59	58	49	64	55	58	72	59	42	58
10	49	43	68	54	54	52	50	69	48	60	48	57	49	49
11	50	56	65	55	58	59	53	51	49	57	59	55	66	42
12	58	43	70	65	56	61	55	50	56	58	60	49	68	42
13	59	43	73	70	63	55	52	59	53	53	40	45	67	45
14	51	56	75	72	58	70	45	43	69	58	40	34	35	60
15	56	63	50	75	64	73	44	42	68	65	41	37	57	63
СР _{знач}	53,2	52,6	65,5	58,1	54,0	57,2	53,9	52,0	52,1	57,9	52,8	51,5	51,7	50,6
КГ2														
16	35	36	29	28	43	46	36	46	49	45	51	46	45	32
17	38	36	39	34	26	46	36	50	57	33	34	34	18	40

Продовження додатку Ж'

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
18	35	33	61	52	49	48	49	44	26	38	42	34	41	32
19	35	36	52	58	45	45	38	39	59	38	36	32	41	55
20	35	44	22	19	55	36	35	35	39	45	42	39	42	42
21	35	41	52	55	43	55	52	35	68	58	45	32	48	38
22	38	42	32	32	35	38	38	47	56	33	31	48	18	39
23	38	43	68	58	40	45	37	32	34	58	31	39	42	49
24	32	43	39	38	43	42	45	50	56	45	45	48	39	40
25	32	43	76	54	48	45	48	38	55	52	51	39	48	38
26	34	40	52	58	48	45	34	39	52	46	45	39	49	29
27	32	44	51	43	41	46	38	41	51	56	41	46	42	42
28	34	44	76	56	45	49	39	45	50	55	41	39	50	38
29	34	47	45	48	49	49	49	49	44	45	45	32	38	36
30	32	50	61	41	47	57	30	36	43	37	37	45	42	37
СР _{знач}	35	36	29	28	43	46	36	46	49	45	51	46	45	32

* ЕГ 2 – експериментальна група респондентів з показником самоактуалізації в межах порушення

** КГ 2 – експериментальна група респондентів з показником самоактуалізації в межах порушення

Продовження додатку Ж'

Результати контрольного зрізу самоактуалізації вчителів початкової школи в ЕГ2 та КГ2 після експерименту

№п/п	Орієнтація у часі	Ранг	Підтримка	Ранг	Ціннісні орієнтації	Ранг	Гнучкість поведінки	Ранг	Сензитивність	Ранг	Спонтанність	Ранг	Самоповага	Ранг	Самоприйняття	Ранг	Уявлення про пильову людину	Ранг	Синергія	Ранг	Прийняття агресії	Ранг	Контактність	Ранг	Потреба в пізнанні	Ранг	Креативність	Ранг
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29
1	32	2,5	33	1	29	1	19	1	26	1	36	1	30	1	32	1	26	1	33	1,5	31	1,5	32	2	18	1,5	29	1
2	32	2,5	36	3	32	2	28	2	35	2	38	2	34	2	35	2,5	30	2	33	1,5	31	1,5	32	2	18	1,5	32	2,5
3	32	2,5	36	3	39	4	32	3	40	3	42	3,5	35	3	35	2,5	34	3	37	3	34	3	32	2	35	3,5	32	2,5
4	32	2,5	36	3	39	4	34	4	41	4	42	3,5	36	4,5	36	4	39	4	38	4,5	36	4	34	5	35	3,5	36	4
5	34	6	40	5	39	4	38	5	43	6,5	45	7	36	4,5	38	5	40	5	38	4,5	37	5	34	5	38	5	37	5
6	34	6	41	6	45	7	41	6	43	6,5	45	7	37	6	39	7	42	6	45	7,5	40	6,5	34	5	39	6	38	7
7	34	6	42	7	50	7	43	7	43	6,5	45	7	38	8	39	7	43	7	45	7,5	40	6,5	37	7	41	7,5	38	7
8	35	10	43	11,5	51	8	45	8	43	6,5	45	7	38	8	39	7	44	8	45	7,5	41	9	39	10	41	7,5	38	7
9	35	10	43	11,5	52	10	48	9	44	9	45	7	38	8	41	9	48	9	45	7,5	41	9	39	10	42	11	39	9
10	35	10	43	11,5	52	10	51	10,5	45	10,5	46	11	39	10	42	10,5	49	11	46	10	41	9	39	10	42	11	40	11
11	35	10	43	11,5	52	10	51	10,5	45	10,5	46	11	44	11	42	10,5	49	11	50	11	42	12	39	10	42	11	40	11
12	35	10	43	11,5	54	12	52	12,5	47	12,5	46	11	45	12,5	43	12	49	11	52	12	42	12	39	10	42	11	42	14
13	38	14	43	11,5	61	13	52	12,5	47	12,5	48	13	45	12,5	44	13	50	14	53	14	44	14	45	13,5	42	11	42	14
14	38	14	43	11,5	62	15,5	53	14	48	15	49	14,5	48	14	45	14	50	14	53	14	44	14	45	13,5	45	16	42	14
15	38	14	43	11,5	62	15,5	54	15	48	15	49	14,5	49	16	46	15	51	15	55	15	45	17	46	15,5	45	16	42	14
16	40	16	44	17	62	15,5	55	16,5	48	15	50	16	49	16	47	16,5	52	17	56	17	45	17	46	15,5	45	16	42	14
17	49	17	44	17	62	15,5	55	16,5	49	18	52	17	49	16	47	16,5	52	17	56	17	45	17	47	17,5	45	16	45	18
18	50	18	44	17	63	18	56	19,5	49	18	53	18	50	18	49	18	53	18	57	18	45	17	47	17,5	48	19	45	18
19	51	19	47	19	64	19	56	19,5	49	18	55	19,5	52	20,5	50	20	55	20	58	22	46	19	48	20	48	19	47	19
20	52	22	50	20	65	20	56	19,5	53	20	55	19,5	52	20,5	50	20	55	20	58	22	48	20	48	20	48	19	48	20

Продовження додатку Ж'

	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29
21	52	22	52	21,5	68	22	56	19,5	54	21	57	21	52	20,5	50	20	56	22	58	22	51	22	48	20	49	22	49	22
22	52	22	52	21,5	68	22	58	23,5	55	22,5	58	22	52	20,5	51	22,5	56	22	58	22	51	22	49	22	49	22	49	22
23	52	22	56	23,5	68	22	58	23,5	55	22,5	59	24	53	23	51	22,5	56	22	58	22	52	23	50	23	50	23	49	22
24	52	22	56	23,5	70	24,5	58	23,5	56	24	59	24	55	24,5	52	24	57	25	58	22	57	24	55	24	56	24	54	24
25	56	25	57	25,5	70	24,5	58	23,5	58	25,5	59	24	55	24,5	54	25	57	25	59	26	59	25	57	25	57	25	55	25
26	57	26,5	57	25,5	73	26	59	26	58	25,5	60	26	57	26	58	26	59	26	59	26	60	26	59	26,5	59	27	57	26
27	57	26,5	59	27,5	75	27	65	27	59	27,5	61	27	59	27,5	59	27,5	63	27	59	26	61	28	59	26,5	59	27	58	28
28	58	28	59	27,5	76	28,5	70	28	59	27,5	62	28	59	27,5	59	27,5	68	29	60	28	61	28	60	28	66	28	58	28
29	59	29	63	29,5	76	28,5	72	29	63	29	70	29	63	29,5	64	29	68	29	65	30	67	29	61	29	67	29	60	29
30	60	30	63	29,5	78	30	75	30	64	30	73	30	63	29,5	69	30	69	30	65	30	72	30	65	30	68	30	63	30
n ₁	15																											
n ₂	15																											
T1 (сума рангів ЕГ2)		344		313		295		290		314		315		331		311		244		324		300		315		294		324
T2 (сума рангів КГ2)		120		153		171		176		152		150		134		155		222		142		165		151		171		141
$\frac{U_{\text{факт}}}{(n_1 \cdot n_2 + n_1 \cdot (n_1 + 1)) / 2}$ T (з найбільшим значенням)		1		32,5		50		55,5		31,5		30		14		34,5		102		22		45		30,5		51		21
U _{кр}	p=0,01; U=56																											

* ЕГ 2 – експериментальна група респондентів з показником самоактуалізації в межах порушення

** КГ 2 – експериментальна група респондентів з показником самоактуалізації в межах порушення

**ДЕПАРТАМЕНТ ОСВІТИ
ВІННИЦЬКОЇ МІСЬКОЇ РАДИ
КОМУНАЛЬНИЙ ЗАКЛАД «ВІННИЦЬКИЙ ЛІЦЕЙ № 29»
(КЗ «ВЛ № 29»)**

вул. Київська, 149, Вінниця, 21022,
код ЄДРПОУ 20090465

Тел. (0432) 66-43-52, 66-40-76 E-mail: nvk29@galaxy.vn.ua,

№ 02-28/ 425 від 31.10.2023 р.

Спеціалізованій вченій раді _____
Вінницького державного педагогічного
університету імені Михайла
Коцюбинського

Довідка

*про впровадження результатів дисертаційного дослідження
ЧАЙКИ ІРИНИ ВІКТОРІВНИ
на тему «Психологічні особливості впливу сімейних взаємин на
самоактуалізацію вчителів початкової школи»*

Апробація дисертаційного дослідження Чайки І.В. «Психологічні особливості впливу сімейних взаємин на самоактуалізацію вчителів початкової школи» відбувалась на базі комунального закладу «Вінницький ліцей №29» впродовж 2021-2022 н.р.

Автором проведено діагностику вчителів на основі підібраних методик, запропоновано модель впливу сімейних взаємин на самоактуалізацію та методичні рекомендації до її впровадження. Вчителі початкової школи експериментальної групи проходили розроблену автором дослідження програму розвитку самоактуалізації через гармонізацію сімейних взаємин, сформованої на основі п'яти факторів: сімейної самосвідомості, батьківської компетентності, комунікативної компетентності, соціальної компетентності, емоційної саморегуляції.

Використання теоретичних та практичних напрацювань Чайки І.В. показало позитивну динаміку формування самоактуалізації вчителів експериментальної групи.

Директор закладу

Микола БАРТЮК

Департамент освіти Вінницької міської ради
КОМУНАЛЬНИЙ ЗАКЛАД «ВІННИЦЬКИЙ ЛІЦЕЙ № 21»
(КЗ «ВЛ № 21»)

вул. 600-річчя, 16, м. Вінниця, Вінницький район, 21021, тел. (0432) 43-84-00

e-mail: sch21@galaxy.vn.ua код ЄДРПОУ 20096893

30.10.2023

№ 02-09/474

м. Вінниця

*Спеціалізованій вченій раді Вінницького
державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського*

Довідка

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
ЧАЙКИ ІРИНИ ВІКТОРІВНИ

за темою: «Психологічні особливості впливу сімейних взаємин на самоактуалізацію
вчителів початкової школи»

Дана довідка видана здобувачці наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 053 «Психологія» Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського ЧАЙЦІ Ірині Вікторівні про те, що виконані нею розробки в дисертаційному дослідженні за темою: «Психологічні особливості впливу сімейних взаємин на самоактуалізацію вчителів початкової школи» та сформульовані у ньому пропозиції гармонізації подружніх та дитячо-батьківських взаємин використані Комунальним закладом «Вінницький ліцей № 21».

Запропонована автором програма розвитку самоактуалізації вчителів початкової школи через гармонізацію сімейних взаємин забезпечила підвищення батьківської комунікативної та соціальної компетентностей, а також сімейної самосвідомості та емоційної саморегуляції шляхом застосування полімодальної арт-терапії. Результати впровадження дисертаційного дослідження Чайки І.В. засвідчили його актуальність та необхідність впровадження у практику закладів освіти.

Андрій КОСМИНА

ДО ВМР
КОМУНАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«ВІННИЦЬКИЙ ЛІЦЕЙ №15»
(КЗ «ВЛ №15»)

вулиця Келецька, 62, місто Вінниця, Вінницька область, 21021,
тел.(0432)56-06-21,(0432) 56-05-81, e-mail: school15.vn@gmail.com

Код ЄДРПОУ 20096901

31.10.2023 №02-29/351

Спеціалізованій вченій раді _____
Вінницького державного педагогічного
університету імені Михайла Коцюбинського

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Чайки Ірини Вікторівни на здобуття наукового ступеня доктора філософії
за спеціальністю 053 Психологія
(тема «Психологічні особливості впливу сімейних взаємин на
самоактуалізацію вчителів початкової школи»)

Протягом 2021-2022 навчальних років на базі Комунального закладу «Вінницький ліцей №15» Чайка І.В. проводила дослідження присвячене розвитку самоактуалізації вчителів початкової школи через гармонізацію сімейних взаємин. Чайка І.В. здійснювала апробування методик виявлення у педагогів рівнів самоактуалізації, подружньої сумісності, задоволеності шлюбом, розподілу сімейних ролей, фасилітуючої діалогічної комунікації, емпатії, психологічного клімату в сім'ї, сімейного виховання та ролі дитини в сім'ї.

Аспіранткою були розроблені зміст, форми і методи дослідно-експериментальної роботи з вчителями, а також соціально-психологічна програма, яка спрямована на розвиток самоактуалізації через гармонізацію сімейних взаємин засобами полімодальної арт-терапії, дослідним шляхом перевірена її ефективність. У ході дослідження встановлено, що результати дозволяють істотно підвищити рівень самоактуалізації вчителів початкової школи та можуть бути рекомендовані для впровадження у практику закладів освіти України.

Директор

Тетяна ВАСИЛЕВСЬКА